Zvonko PAŽIN

Liturgijska sakramentologija

BIBLIOTEKA DIACOVENSIA

Zvonko Pažin

Liturgijska sakramentologija

Priručnici
2

Biblioteka Diacovensia

Uredničko vijeće:
Izv. prof. dr. sc. Šimo Šokčević
Doc. dr. sc. Darija Damjanović Barišić
Doc. dr. sc. Boris Vulić

Recenzenti:
Prof. dr. sc. Ivan Karlić
Doc. dr. sc. Boris Vulić

Izdavač:
Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu
Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Petra Preradovića 17, 31400 Đakovo

Lektura:
Dinko Petriševac

Ovaj udžbenik objavljuje se uz suglasnost
Senata Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
pod brojem 27/18.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Gradske i sveučilišne knjižnice Osijek pod brojem 141015034

ISBN 978-953-6935-45-1

Grafička priprema i tisak:
»Glas Slavonije« d.d., Osijek

Zvonko Pažin

Liturgijska sakramentologija

Đakovo, 2018.

SADRŽAJ

Kratice 9

Uvod 13

SAKRAMENT KRSTA

I. Povijest i prvi počeci inicijacije (od 1. do 6. stoljeća) 16
A. Krštenje u Židova i pogana 16
B. Pregled novozavjetne nauke o krstu 17
C. Krštenje u judeokršćanskim spisima 23
D. Povijesni pregled nauke o krstu 25
E. Prvi opisi organiziranog katekumenata 27

II. Kršćanska inicijacija od 4. do 9. stoljeća 34
A. Poslanica Ivana Đakona Senariju (429. g.) 34
B. Gelazijev sakramentar (5. – 6. st.) 35
C. Ordo Romanus XI. 39

III. Inicijacija od 10. st. do II. vatikanskog sabora 39
A. Do Tridentskog sabora 39
B. *Rituale Romanum* iz 1614. godine 40

IV. Kršćanska inicijacija prema odredbama II. vatikanskog sabora 42
A. Red pristupa odraslih u kršćanstvo (= RPOK) 42
B. Važeći red krštenja djece (= RK) 51

SAKRAMENT POTVRDE

1. Sakramentalni znak 57
2. Djelitelj 61
3. Primatelj (dob krizmanika) 64
4. Redoslijed 68
5. Važeći *Red potvrde* 71
6. Zaključne teze o sakramentu potvrde 73

EUHARISTIJA

Prvi dio: Povijesno-teološke napomene

I. Kristov vazam 77

II. Počeci euharistijskog slavlja 84
A. Utjecaj židovskog bogoslužja riječi 84
B. Imena euharistijskog slavlja 91

Drugi dio: Red mise po dijelovima

I. Uvodni obredi 92

II. Bogoslužje riječi 106
A. Biblijska čitanja 106
B. Vjerovanje 114
C. Sveopća molitva (molitva vjernika) 114

III. Euharistijska služba 115
A. Priprava darova 115
B. Euharistijska molitva 118
C. Obred pričesti 128

IV. Završni obredi 135

Treći dio: Posebna pitanja

I. Mise s djecom 136

II. Euharistijska slavlja izvan mise 138
A. Pričest izvan mise 138
B. Euharistijsko klanjanje i procesije 139
C. Prva pričest – povijest pričesti djece 140
D. Učestalost euharistije 142
E. Kućna euharistijska slavlja 142
F. Treće tipsko izdanje Rimskog misla 143
G. Neki naglasci iz opće uredbe Rimskog misala 146

SAKRAMENT POKORE (POMIRENJA)

I. Pokora u Svetom pismu 157
A. Stari zavjet 157
B. Novi zavjet 157

II. Pokora u prvim kršćanskim spisima 160
1. Didaché 160
2. Hermin »Pastir« 160
3. *Didascalia apostolorum* 160
4. *Constitutiones apostolorum* (konac 4. st.) 160
5. Spisi crkvenih otaca 161

III. Kanonska pokora 163
A. Grijesi koji potpadaju pod kanonsku pokoru 163
B. Pokorničko bogoslužje 164
C. Osobine kanonske pokore 168

IV. Tarifna pokora 171

V. Tri oblika crkvene pokore u srednjem vijeku 174

VI. Prijelaz od tarifne pokore do današnjeg oblika 175

VII. Sakrament pokore na Tridentskom saboru 176

VIII. Red pokore iz 1614. godine 177
IX. Red pokore iz 1973. godine 177
A. Slavljenje sakramenta pokore 178
B. Pokornička slavlja 185

SAKRAMENT BOLESNIČKOG POMAZANJA

I. Bolest i pomazanje u Bibliji 187
A. Biblijska teologija bolesti 187
B. Pomazanje u Starom zavjetu 188
C. Pomazanje bolesnika u Novom zavjetu 188
II. Bolesničko pomazanje od 3. st. do karolinškog razdoblja 190
A. Formule blagoslova ulja 190
B. Svjedočanstva crkvenih pisaca 191
III. Bolesničko pomazanje od karolinškog razdoblja do tridentskog reda bolesničkog pomazanja 193
A. Srednjovjekovni »Ordines« 193
B. Skolastička razrada 194
C. Tridentski sabor 195
D. Tridentski red bolesničkog pomazanja 196
IV. Bolesničko pomazanje danas 197
A. Nauk II. vatikanskog sabora 197
B. Novi red bolesničkog pomazanja 197

SAKRAMENT ŽENIDBE

I. Ženidbeni obredi u starome svijetu 203
II. Sklapanje ženidbe u prvoj Crkvi 206
III. Ženidbeni obredi u starim liturgijskim knjigama 208
IV. Obred sklapanja ženidbe nakon Tridentskog sabora 211
V. Ženidba na II. vatikanskom saboru 220
A. Saborske rasprave i odredbe 220
B. Priprava novoga slavljenja ženidbe 220
VI. Red slavljenja ženidbe nakon II. vatikanskog sabora 222
A. Dva latinska tipska izdanja 222
B. Hrvatska izdanja reda slavljenja ženidbe nakon II. vatikanskog sabora 229

SAKRAMENT SVETOGA REDA I SLUŽBE U CRKVI

I. Biblijska pozadina 237
A. Ministerij (služba) u Starom zavjetu 238
B. Odnos hrama i sinagoge 239
C. Službe u Novom zavjetu 239

II. Povijesni pregled 243
A. Ministerij u prvim stoljećima 243
B. Razvoj službi u Crkvi 245

III. Službe / niži redovi 248
A. Tonzura / primanja među kandidate za đakonat i prezbiterat 249
B. Ostijarijat 253
C. Lektorat 254
D. Egzorcistat 254
E. Akolitat 260
F. Subđakonat 263
G. Liturgijske službe: sadašnje stanje i perspektive 268

IV. Stupnjevi svetoga reda 270
A. Đakonsko ređenje 270
B. Prezbitersko ređenje 282
C. Biskupsko ređenje 286

DODATAK: BLAGOSLOVINE

POSVETA I BLAGOSLOV CRKVE I OLTARA

A. Povijesni pregled 293
B. Slavlje posvete crkve prema novomu obredu 298

BLAGOSLOVI

Uvod 301
A. Blagoslov u naumu spasenja 301
B. Današnji obrednici 304
C. Pitanja i perspektive 308

REDOVNIČKO ZAVJETOVANJE

A. Povijest 311
B. Novi red zavjetovanja redovnika 314
C. Posveta djevica 317
D. Blagoslov opata i opatice 320

RED SPROVODA

A. Današnje gledanje na smrt i sprovod 325
B. Povijest rimskih obreda sprovoda 325
C. Red sprovoda iz 1969. godine 327

EGZORCIZMI – MOLITVE OTKLINJANJA

A. Katekumenski egzorcizmi (»mali egzorcizmi«) 331
B. Egzorcizmi (»veliki/svečani egzorcizmi«) 333

Zaključak 337

Bibliografija 339

KRATICE

AAS = *Acta Apostolicae Sedis (Rim)*

B 1987 = *Rimski obrednik obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog a proglašen vlašću pape Ivana Pavla II. Blagoslovi*, Zagreb, 1987.

B 2007 = *Rimski obrednik obnovljen prema odluci svetog općeg sabora Drugog vatikanskog, proglašen vlašću pape Pavla VI. Blagoslovi*, Zagreb, 2007.

CCL = E. DEKKERS (ur.), *Corpus christianorum Series Latina*, II, Turnhout, 1954.

CSEL = W. von HARTEL (ur.), *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, III/2-3, Wien, 1871.

DH = H. DENZINGER, P. HÜNERMAN (ur.), *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i ćudoređu*, Đakovo, 2002.

DS = H. DENZINGER, A. SCHÖNMETZER (ur.), *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, Barcinone – Friburgi – Brisgoviae – Romae, 1976.

ĐO 1933 = *Priručni obrednik. Dodatak Rimskom obredniku za Đakovačku biskupiju*, Đakovo, 1933.3

FC = IVAN PAVAO II., *Familiaris consortio. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, Zagreb, 1979.

GeV = L. C. MOHLBERG (ur.), *Liber sacramentorum Romanae Aeclesiae ordinis anni circuli (Sacramentarium Gelasianum)*, Roma, 1981.

GrH; GrP; GrA = J. DESHUSSES (ur.), *Le sacramentaire Grégorien. Le Sacramentaire, Le Supplément d'Aniane*, I, Fribourg, 1979.

GS = DRUGI VATIKANSKI KONCIL, Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu »Gaudium et spes«, u: ISTI, *Dokumenti*, Zagreb, 1993.

KKC = *Katekizam Katoličke Crkve*, Zagreb, 1994.

LG = DRUGI VATIKANSKI KONCIL, Dogmatska konstitucija o Crkvi »Lumen gentium«, u: ISTI, *Dokumenti*, Zagreb, 2008.

M 1975 = *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti oecumenici Concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli PP. VI promulgatum. Editio typica altera*, Libreria Editrice Vaticana, 1975.

M 2002 = *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti eocumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli PP. VI promulgatum, Ioannis Pauli PP. cura recognitum*, Editio tertia, Typis Vaticanis, 2002.

OCM 1969 = *Rituale Romanum ex decreto sacrosancti oecumenici concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli PP. VI promulgatum. Ordo celebrandi matrimonium*, Editio typica, Typis polyglottis Vaticanis, 1969.

OCM 1991 = *Ordo celebrandi matrimonium*, Editio typica altera, Typis Polyglottis Vaticanis, 1991.

OURM = *Rimski misal prerađen prema odluci svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog, objavljen vlašću pape Pavla VI, preuređen brigom pape Ivana Pavla II. Opća uredba iz trećeg tipskog izdanja*, Zagreb, 2004.

PL = Patrologia Latina

PO = DRUGI VATIKANSKI KONCIL, Dekret o službi i životu prezbitera »Presbyterorum ordinis«, u: ISTI, *Dokumenti*, Zagreb, 2008.

PR 1595 = *Pontificale Romanum. Editio princeps (1595-1596*), Edizione anastatica, Introduzione e Appendice M. Sodi, A. M. Triacca (ur.), Città del Vaticano, 1997.

PR 1962 = *Pontificale Romanum. Pars prima*, Typis Polyglottis Vaticanis, 1962.

PR 1968 = *Pontificale Romanum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli Pp. VI promulgatum. De ordinatione diaconi, presbyteri et episcopi*, Editio typica, Libreria editrice Vaticana, 1968.

PR 1990 = *Pontificale Romanum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II renovatum,, auctoritate Pauli Pp. VI editum, Ioannis Pauli II Pp. II cura recognitum. De ordinatione Episcopi, presbyterorum et diaconorum*, Editio Typica altera, Libreria editrice Vaticana, 1990.

PR VD = M. ANDRIEU (ur.), *Le pontifical Romain au moyen-âge. Le Pontifical de Guillaume Durand*, III, Biblioteca apostolica vaticana, Città del Vaticano, 1937.

PR XII = M. ANDRIEU (ur.), *Le pontifical Romain au moyen-âge. Le Pontifical Roman du XIIe siècle*, I, Città del Vaticano, 1937.

PRG I = C. VOGEL, R. ELZE (ur.), *Le pontifical Romano-germanique du dixième siècle. Le texte*, I, Città del Vaticano, 1963.

PRG II = C. VOGEL, R. ELZE (ur.), *Le pontifical Romano-germanique du dixième siècle. Le Texte*, II, Città del Vaticano, 1963.

RBP = *Rimski obrednik, obnovljen prema odluci svetoga općega sabora Drugoga vatikanskog, proglašen vlašću pape Pavla VI. Red bolesničkog pomazanja i skrbi za bolesne*, Zagreb, 2009.

RK = *Rimski obrednik obnovljen odlukom svetog općeg sabora Drugog vatikanskog, proglašen vlašću pape Pavla VI. Red krštenja*, Zagreb, 1970.

RO 1929 = *Rimski obrednik izdan po naredbi pape Pavla V. i pregledan brižljivošću drugih papa a oblašću svetoga G. N. pape Pija IX., udešen prema Zakoniku kanonskoga prava*, po tipskom izdanju rimskom, Zagreb, 1929.

RO 1970 = *Rimski obrednik obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora II. vatikanskog, a proglašen vlašću pape Pavla VI. Red vjenčanja*, Zagreb, 1970.

RPk = *Rimski obrednik obnovljen prema odluci svetog općeg sabora Drugog vatikanskog, proglašen vlašću pape Pavla VI. Red pokore*, Zagreb, 2009.

RP 1988 = *Rimski pontifikal obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog, a proglašen vlašću pape Pavla VI. Službe u Crkvi, ređenja, posvete, zavjetovanja*, Zagreb, 1988.

RP 2000 = *Rimski pontifikal prerađen odlukom Svetog općeg sabora Drugog vatikanskog, objavljen vlašću pape Pavla VI., preuređen brigom pape Ivana Pavla II. Ređenje biskupa, prezbitera i đakona*, Zagreb, 2000.

RPOK = *Rimski obrednik obnovljen odlukom svetog općeg sabora Drugog vatikanskog, proglašen vlašću pape Pavla VI. Red pristupa odraslih u kršćanstvo*, Zagreb, 1998.

RPt = *Rimski pontifikal obnovljen prema odluci Svetog ekumenskog sabora II. vatikanskog a proglašen vlašću pape Pavla VI. Red potvrde*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1972.

RS = *Rimski obrednik obnovljen prema odluci svetoga općeg sabora Drugog vatikanskog, a proglašen vlašću pape Pavla VI. Red sprovoda*, Zagreb, 2003.

SC = DRUGI VATIKANSKI KONCIL, Konstitucija o svetoj liturgiji »Sacrosanctum concilium«, u: ISTI, *Dokumenti*, Zagreb, 2008.

VĐSB = *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije*

Ve = L. C. MOHLBERG (ur.), *Sacramentarium Veronense*, Roma, 1978.

ZKP = *Zakonik kanonskoga prava proglašen vlašću Ivana Pavla II.*, Zagreb, 1996.

UVOD

Osnovno poslanje Crkve – od samih početaka – jest naviještati riječ i slaviti otajstva, pri čemu Crkva u svom bogoslužju slavi ono što vjeruje, odnosno, ono što vjeruje iskazuje liturgijskim slavljem (*lex orandi – lex credendi*). Pri tome valja imati na umu da Crkva u svom bogoslužju ostvaruje, ponazočuje i izvršava Kristovo djelo spasenja prisutno i djelatno upravo u bogoslužju Crkve. Obradit ćemo u ovim materijalima liturgijska slavlja svih sedam sakramenta i neke blagoslovine. Prva tri sakramenta – sakramenti inicijacije – iako svaki od njih ima svoju specifičnu sakramentalnost, ipak se gledaju i kao jedna cjelina, jer su to sakramenti po kojima se postaje i biva kršćaninom. Nastojat ćemo u bilješkama ukazati na važnije liturgijske izvore. Prikazat ćemo razvoj pojedinog obreda od njegova nastanka do danas. Jednako ćemo tako pokazati primjenjivost važećih obreda te dati – eventualne – kritičke opaske o mogućnostima poboljšavanja navedenih liturgijskih slavlja.

SAKRAMENT KRSTA

Prije govora o sakramentu krsta[1], napomenimo da se radi o prvom u nizu od sakramenata inicijacije. Riječ ***inicijacija*** (lat. *initium* = početak) prema Klaiću znači »1. uvođenje, posvećivanje, upućivanje (u neke tajne); 2. kod primitivnih naroda svečanost kojom se mladež (muška i ženska) proglašava punopravnim članovima plemenske zajednice (obično u 13. godini života)«. U kršćanâ inicijacija ne znači puko upućivanje u kršćanska otajstva i u kršćanski način života, nego označava slavlje sakramenata krsta, potvrde i euharistije po kojima čovjek postaje kršćaninom. Iako se u zapadnoj Crkvi ovi sakramenti – *krst, potvrda i euharistija* – redovito ne podjeljuju u susljednom obredu (osim u slučaju krštenja odraslih osoba), nego u etapama, ipak, čovjek se tek po ovom trostrukom sakramentalnom prijelazu ucjepljuje u Kristovo vazmeno otajstvo. Ovi su sakramenti međusobno tako povezani da tek sva tri zajedno od čovjeka čine potpunog kršćanina. Krštenje i potvrda primaju se samo jedanput, jer po njima čovjek biva kršćaninom i počinje djelovati kao kršćanin. Euharistija primljena prvi puta predstavlja krunu krsta i potvrde, a kad se opetovano prima, ona postaje trajnim izvorom izgradnje u tijelu Crkve, te na određeni način utvrđuje i čini neprestano nazočnim i djelatnim ono što se dogodilo po krstu i potvrdi. Ovi se sakramenti tradicionalno podjeljuju ovim redom: prvo **krst** (*biti/postati kršćaninom*), zatim **potvrda** (*djelovati kao kršćanin*) i konačno **euharistija** kao cjelovito ucjepljenje u Novi savez po zahvaljivanju. Vezu ovih triju sakramenata zgodno izražava Tertulijan:

»Caro abluitur, ut anima emaculetur;
caro ungitur, ut anima consecretur;
caro signatur, ut anima muniatur;
caro manus impositione adumbratur,
ut anima spiritu inluminetur;
caro corpore et sanguine Christi vescitur,
ut et anima de Deo saginetur.«[2]

[1] Jedna jezična napomena. U hrvatskom jeziku riječ *krst* označava sâm sakrament, a riječ *krštenje* obred (kao što *ženidba* označava sakrament, a *vjenčanje* obred). Tako možemo reći da je *krštenje* obred u kojem se prima sveti *krst*.

[2] TERTULIJAN, *De Resurrectione mortuorum*, br. 8, 3; Latinski tekst prema: PAVAO VI., Constitutio apostolica de sacramento confirmationis »Divinae consortium naturae«, u: *Pontificale Romanum ex decreto sacrosancti concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli PP. VI promulgatum. Ordo confirmationis*, Typis Polyglottis Vaticanis, 1973., 7. Vidi još: E. DEKKERS (ur.), *Corpus christianorum Series Latina*, II, Turnhout, 1954., 931. (= CCL).

»Tijelo se pere da se duša očisti od ljage;
tijelo se pomazuje, da se duša posveti;
tijelo se znamenuje da se duša zaštiti;
tijelo se polaganjem ruku osvježuje da se i duša osvijetli;
tijelo se hrani Kristovim Tijelom i njegovom Krvlju
da se i duša Bogom nahrani.«[3]

I. POVIJEST I PRVI POČECI INICIJACIJE (OD 1. DO 6. STOLJEĆA)

A. KRŠTENJE U ŽIDOVA I POGANA

1. Židovsko krštenje prozelita

U Starom su zavjetu poznate odredbe o obrednoj čistoći, poglavito levita. Međutim, obredno se pranje javlja i u obredu primanja prozelita u izabrani narod. Naime, iako Stari zavjet govori samo o *obrezanju* kao obredu po kojem se postaje punopravnim pripadnikom židovskoga naroda, ipak se kasnije u nekim drugim židovskim spisima javlja i obredno pranje, tzv. *krštenje prozelita*. Tako *Mišna* u svom poglavlju *Jevamot* opisuje kako prozelit (obraćenik) ima biti opomenut o teškim progonima i kušnjama kojima su Židovi često podvrgnuti, zatim treba biti poučen o zapovijedima i kaznama za njihovo neodržavanje, kao i o nagradi za one koji ustraju u vjernosti. Onda ga dva rabina obrežu. Nakon toga u njihovoj nazočnosti kandidat pristupi obrednomu pranju – krštenju. To je samokrštenje. U Židova je u vrijeme helenizma krštenje prozelita dobilo na važnosti kada su i mnoge žene (koje nisu mogle biti obrezane) prihvaćale židovstvo.[4]

[3] Hrvatski tekst prema: PAVAO VI., Apostolska konstitucija o sakramentu potvrde »Divinae consortium naturae«, u: *Rimski pontifikal obnovljen prema odluci Svetog ekumenskog sabora II. vatikanskog a proglašen vlašću pape Pavla VI. Red potvrde*, Zagreb, 1972., 7. (= RPt).

[4] Židovi naučavaju da za spasenje nije nužno da čovjek prihvati židovski zakon. Dva su puta. Jedan je židovsko učenje i ispunjavanje svih židovskih propisa, ali je za ne-Židova dovoljno da obdržava tzv. »Sedam micva (zapovijedi) Noinim sinovima«, tj. 1. zabrana idolopoklonstva, 2. zabrana proklinjanja Boga, 3. zabrana krvoprolića, 4. zabrana »otkrivanja golotinje« (preljub, incest, homoseksualnost, spolni odnosi sa životinjama), 6. zapovijed o uspostavi sudova te 7. zabrana jedenja mesa još žive životinje (one u kojoj je krv). Prvih je šest Bog usadio u srce svakoga čovjeka prigodom stvaranja, a sedmu je dao Noi. Zbog toga onoga koji se želi preobratiti na židovstvo rabini odgovaraju da toga ne učini, jer to nije nužno za njegovo spasenje. Tek ako obraćenik insistira, onda ga se prima gore opisnim obredom. Pri tome se poziva na častan primjer Davida čija je prabaka Ruta bila obraćenica. Zanimljivo je i ovo: ukoliko je obraćenik iz bilo kojih razloga već bio obrezan, na dan primanja u židovstvo, mora se pustiti barem kap krvi, da se ispuni zapovijed. Usp. K. DA-DON, *Židovstvo. Život, teologija i filozofija*, Zagreb, 2004., 22., 226., 351-357., 565-566.

2. Poganska obredna pranja

U poganskih naroda voda ima značenje *čišćenja,* ali i *oživljavanja*. Za Egipćane je Nil značio život, on je bio ono božansko životvorno sjeme, tako da se čak vjerovalo da onaj tko se utopi u rijeci stupa u izravnu vezu s božanstvom. U poganskim je obredima voda inače imala snažno religiozno značenje:

> »Ali, (reći će se) i pogani, kojima je strano svako razumijevanje duhovnog, pripisuju svojim kumirima moć s istim učincima. Međutim, kako su njihove vode neplodne, oni sebe obmanjuju. Čak se po kupeljima u nekim obredima upućuju u tajne neke Izide ili Mitre. I same svoje bogove iznose na pranja. Štoviše, nošenjem vode unaokolo i njenim škropljenjem čiste ljetnikovce, kuće, hramove i čitave gradove. Zaista se posvuda kupaju u vrijeme apolinarijevskih i peluzijskih igara. Smatraju da to čine poradi ponovnog rođenja i nekažnjavanja njihovih krivih zakletvi. Isto tako tko se od starih okaljao ubojstvom, tražio je vode koje čiste.«[5]

3. Ivanovo krštenje

Ivanovo je krštenje bilo krštenje obraćenja i nije se ponavljalo kao židovska obredna pranja. Ono je imalo i eshatološko značenje: bilo je usmjereno na posljednja, mesijanska vremena. Zato Ivan veli: »Ja vas, istina, vodom krstim. Ali dolazi jači od mene. Ja nisam dostojan odriješiti mu remenje na obući. On će vas krstiti Duhom svetim i ognjem.« (Lk 3, 16) Zanimljivo je da se u Novom zavjetu oblik *báptisma βαπτζμα* uzima za kršćansko krštenje, dok se *baptismós βαπτζμος* rabi za židovska obredna pranja.

B. PREGLED NOVOZAVJETNE NAUKE O KRSTU

U Novom zavjetu nalazimo tek nekoliko mjesta koja govore o ustanovi krštenja, odnosno o krštenju kao takvom:

> »Pođite dakle i učinite mojim učenicima sve narode krsteći ih u ime Oca i Sina i Duha Svetoga i učeći ih čuvati sve što sam vam zapovjedio!« (Mt 28, 18-19)

Ovdje se ne radi o liturgijskoj trojstvenoj formuli krštenja koja se u zapadnoj Crkvi javlja koncem 7. st., nego o jednostavnom izričaju vjere prve kršćanske zajednice:

> »Obratite se i svatko od vas neka se krsti u ime Isusa Krista da vam se oproste grijesi i primit ćete dar, Duha Svetoga.« (Dj 2, 38)

[5] TERTULIJAN, *Spis o krstu*, V, 1, Zagreb, 1981., 53.

I Markov tekst mogao bi se ovdje ubrojiti:

> »Pođite po svem svijetu, propovijedajte Evanđelje svemu stvorenju. Tko uzvjeruje i pokrsti se, spasit će se, a tko ne uzvjeruje, osudit će se.« (Mk 16, 15-16)

U ostalim dijelovima Novoga zavjeta govori se o krštenju u kontekstu njegova djelovanja na pojedinca i na zajednicu. Snaga se krštenja tumači kao ispunjenje obećanja danog ocima. Po krštenju se spasenje ostvaruje u svakom pojedinom čovjeku. Kao što je Kristovo *uskrsnuće jedinstven i neponovljiv* događaj, tako je i *krštenje* na svoj način *jedinstveno i neponovljivo* za svakog pojedinca, jer se temelji upravo na tom jedinstvenom događaju vazmenog otajstva Kristove muke, smrti, uskrsnuća i proslave. Novozavjetnu poruku o krštenju mogli bismo ovako sažeti: Bog Otac je otajstvenim događajima muke, smrti, uskrsnuća i proslave svoga Sina ostvario onaj posvemašnji, totalni preokret za koji je čovječanstvo sâmo bilo nesposobno. Bog je učinio ono što je čovjeku bilo nemoguće. O tome su proroci mogli dati tek blijed nagovještaj. Naime, vazmenim otajstvom svoga Sina, u kojem čovjek uzima udjela po krštenju, Bog uzdiže čovjeka do te visine da on ima udjela u njegovu božanskom trinitarnom životu. To se događa najprije u samom Kristu kao »drugom Adamu«. Krist je naime najprije u sebi pomirio i premostio onaj jaz između Boga i čovjeka, a onda u Kristu i po Kristu to se ostvaruje u svakom kršteniku.

1. Krštenje »u ime Isusovo«

U Novom zavjetu najčešće se krštenje ovako označava, prvenstveno zbog toga da bi se razlikovalo od Ivanova krštenja. Ovaj izraz nadalje znači »snagom Isusovom«, odnosno snagom onih događaja spasenja sadržanih u vazmenom otajstvu njegove muke, smrti, uskrsnuća i proslave. Uskrsnuli i proslavljeni Krist jest Gospodin, i u njegovu se imenu spašavaju svi oni koji uzvjeruju i pokrste se. Krštenje u ime Isusovo crpi snagu iz tih velebnih otajstava spasenja i zato ono ne znači tek obredno (kultno) čišćenje u smislu levitskih propisa, niti znači samo oproštenje grijeha: krštenjem u ime Isusovo slomljena je moć grijeha, ostvaruje se konačno spasenje na koncu vremenâ. Krštenik je ugrabljen ispod vlasti zla i Zloga i sutjelovljen Kristu.

2. Krštenje: uzimanje udjela u Kristovoj smrti i uskrsnuću

Krstiti se znači posvema se preobraziti u Krista, poistovjetiti se s njime, s njegovim spasenjskim djelom:

> »Ili zar ne znate: koji smo god kršteni u Krista Isusa, u smrt smo njegovu kršteni. Krštenjem smo dakle zajedno s njime ukopani u smrt, da kao što Krist slavom Očevom bî uskrišen od mrtvih, i mi tako hodimo u novosti

života. Ako smo doista s njime srasli po sličnosti smrti njegovoj, očito ćemo srasti i po sličnosti njegovu uskrsnuću. Ovo znamo: naš je stari čovjek zajedno s njim raspet da onemoća ovo grešno tijelo te više ne robujemo grijehu. Ta tko umre, opravdan je od grijeha. Pa ako umrijesmo s Kristom, vjerujemo da ćemo i živjeti zajedno s njime. Znamo doista: Krist uskrišen od mrtvih, više ne umire, smrt njime više ne gospoduje. Što umrije, umrije grijehu jednom zauvijek, a što živi, živi Bogu. Tako i vi: smatrajte sebe mrtvima grijehu, a živima Bogu u Kristu Isusu!« (Rim 6, 3-11)

Krštenje znači posvemašnju preobrazbu života. Čovjek se po krštenju toliko suobličuje s Kristom da postaje dionikom njegova tijela. S Kristom on umire, da bi s njime i živio snagom njegova uskrsnuća. Tako je kršćanin stavljen izvan moći grijeha. U tom je smislu u Pavla znakovit grčki prijedlog *συν* (*s*): mi smo **s** Kristom raspeti da bismo **s** njime i uskrsli. »S njime suukopani u krštenju, u njemu ste i suuskrsli po vjeri u snagu onoga koji ga uskrisi od mrtvih.« (Kol 2, 12)

Evo kako Bog spašava čovjeka: u Kristu. Mi smo opečaćeni Kristovim znakom, mi smo ucijepljeni u Krista i Bog u nama prepoznaje svoga Sina. Prema tomu, kako je Krist uskrsnuo i proslavljen, tako i mi zajedno s njime, odnosno u njem:

> »Ali Bog, bogat milosrđem, zbog velike ljubavi kojom nas uzljubi, nas koji bijasmo mrtvi zbog prijestupa, oživi zajedno s Kristom – milošću ste spašeni! – te nas zajedno s njim uskrisi i posadi na nebesima u Kristu Isusu: da u dobrohotnosti prema nama u Kristu Isusu pokaže budućim vjekovima preobilno bogatstvo milosti svoje.« (Ef 2, 4-7)

3. Dar Duha – novo rođenje – posinaštvo

Dar Duha. Kršćani od samih početaka vjeruju da krštenje »u ime Isusa« podrazumijeva i primanje Duha Svetoga. U tom se smislu najrječitije govori u Tit 3, 4-7:

> »Ali kad se pojavila dobrostivost i čovjekoljubljе Spasitelja našega, Boga, on nas spasi ne po djelima što ih mi učinismo, nego po svojem milosrđu: kupelji novoga rođenja i obnavljanja po Duhu Svetom, koga bogato izli na nas po Isusu Kristu, Spasitelju našemu, da opravdani njegovom milošću budemo, po nadi, baštinici života vječnoga.« (usp. još Dj 1, 5; 2, 38; 19, 2-5).

Tu je isključeno svako ljudsko djelovanje: ovdje je na djelu Božje spasenje. Dolazak Duha Svetoga na prve Duhove i izlijevanje toga istoga Duha u krštenju označava nastupanje mesijanskog spasenja. Duh Sveti oprašta grijehe i stvara novo srce. To onda znači da se Kristovo spasenje ne treba gledati samo u njegovoj smrti, uskrsnuću i proslavi, nego i u izlijevanju Duha Svetoga. Tako su izrazi: »biti u Kristu« (po krštenju) i »biti u Duhu« zapravo istoznačnice. Krist djeluje po Duhu

kojega je i sâm primio. Bog sveudilj izlijeva svojega Duha na svoje vjernike, tako da je krštenje zapravo *početak* primanja darova Duha Svetoga.

Ostaje još jedna nejasnoća. Ako čovjek već po krštenju dobiva Duha Svetoga, kako onda objasniti tvrdnje da su vjernici Samarije – nakon što ih je Filip krstio – tek po polaganju ruku apostola dobivali Duha Svetoga?

> »Kad su apostoli u Jeruzalemu čuli da je Samarija prigrlila riječ Božju, poslaše k njima Petra i Ivana. Oni siđoše i pomoliše se za njih da bi primili Duha Svetoga. Jer još ni na koga od njih ne bijaše sišao; bijahu samo kršteni u ime Gospodina Isusa. Tada polagahu ruke na njih i oni primahu Duha Svetoga.« (Dj 8, 14-17)

Egzegeti se uglavnom slažu u sljedećem tumačenju: Kad su apostoli krštavali, oni tom prigodom nisu polagali ruke. Krštenje je samo po sebi davalo i Duha, kako smo gore vidjeli. Međutim, đakon je Filip u određenom trenutku morao bježati u Samariju pa je tamo *privatno*, bez naloga apostola, propovijedao i krštavao, što znači da novonastala zajednica nije bila u jedinstvu s apostolskom Crkvom u Jeruzalemu. Stoga Petar i Ivan dolaze i polažu ruke na krštene Samarijance koji onda primaju istoga Duha kojeg su primili i apostoli i tako postaju punopravnim članovima apostolske Crkve. Pitanje, što je onda s krizmom, ako se već u krštenju dobiva Duh Sveti, obradit ćemo u poglavlju o krizmi.

Novo rođenje. Krštenje je posvemašnja, totalna novost. To je novo rođenje, ono daje bitno nov, drukčiji život:

> »Tko se ne rodi nanovo, odozgor, ne može vidjeti kraljevstva Božjega! (...) ako se tko ne rodi iz vode i Duha, ne može ući u kraljevstvo Božje. Što je od tijela rođeno, tijelo je; a što je od Duha rođeno, duh je. Ne čudi se što ti rekoh: treba da se rodite nanovo, odozgor. Vjetar puše gdje hoće; čuješ mu šum, a ne znaš odakle dolazi i kamo ide. Tako je sa svakim koji je rođen od Duha.« (Iv 3, 3.5-8; usp. također Iv 1, 13).

Krštenje je početak novog života. Jer tijelo (po sebi) rađa smrću. A Duh nam po krštenju jamči novi, trajan život, jer duh ne umire. Taj je novi život Božja ponuda spasenja. Prihvatiti ga (krštenjem) znači *bitno* promijeniti kvalitetu svoga života, početi živjeti na posvema drukčijim osnovama. U tom smislu govori i 1 Pt 1, 3.23:

> »Blagoslovljen Bog i Otac Gospodina našega Isusa Krista koji nas po velikom milosrđu svojemu uskrsnućem Isusa Krista od mrtvih nanovo rodi za životnu nadu. (...) Ta nanovo ste rođeni, ne iz sjemena raspadljiva nego neraspadljiva: riječju Boga koji živi i ostaje.«

Posinovljenje. Ako smo po krštenju preporođeni i obdareni Duhom Svetim, onda je razumljivo da smo snagom istog sakramenta postali prava djeca Božja, što je zasigurno vrhunac otkupljenja. O tom Novi Zavjet govori rječito na nekoliko mjesta:

> »Svi koje vodi Duh Božji sinovi su Božji. Ta ne primiste duha robovanja da se opet bojite, nego primiste Duha posinstva u kojem kličemo: 'Abba! Oče!' Sâm Duh susvjedok je s našim duhom da smo djeca Božja, ako pak djeca, onda i baštinici, baštinici Božji a subaštinici Kristovi, kad doista s njime zajedno trpimo, da se zajedno s njime i proslavimo.« (Rim 8, 14-17)

> »Blagoslovljen Bog i Otac Gospodina našega Isusa Krista, on koji nas blagoslovi svakim blagoslovom duhovnim u nebesima, u Kristu. Tako: u njemu nas sebi izabra prije postanka svijeta da budemo sveti i bez mane pred njim; u ljubavi nas predodredi za posinstvo, za sebe, po Isusu Kristu, dobrohotnošću svoje volje, na hvalu slave svoje milosti.« (Ef 1, 3-6; usp. i Gal 4, 4).

Naše suobličenje Kristu ide u doslovnom smislu od njegove muke, smrti, uskrsnuća i proslave, sve do božanskog sinovstva.

4. Zaodjenuti se Kristom

> »Doista, koji god ste u Krista kršteni, Kristom se zaodjenuste. Nema više: Židov – Grk! Nema više: rob – slobodnjak! Nema više: muško – žensko! Svi ste vi jedan u Kristu Isusu! Ako li ste pak Kristovi, onda ste Abrahamovo potomstvo, baštinici po obećanju.« (Gal 3, 27-29)

I ovdje je uočljiva posvemašnja novost i preobrazba života. Čovjek je kršten u Krista. To je bitno nova stvarnost koja izjednačava i ujedinjuje sve krštenike. Naravno, po krstu su vjernici zaodjeveni Kristom, ali je to za njih poziv i obveza da se u svom životu neprestano zaodijevaju Kristom, tj. nastoje živjeti dostojno svoje veličine i svoga poziva. (Usp. još Rim 13, 14; Kol 3, 10; Ef 4, 20-24.)

5. Krštenje i trajanje pouke

Za krštenje je potreban prethodni *navještaj*, zatim odgovor *vjera* (*obraćenje*) da bi po *krštenju* slijedilo *spasenje*. Kako onda Djela apostolska izvješćuju da se u apostolskoj Crkvi krštavalo veoma brzo? U prvom slučaju đakon Filip krsti Etiopljanina nakon samo jedne pouke (Dj 8, 26-40). Ovdje bi se moglo primijetiti kako je Etiopljanin već bio upućen u Stari zavjet, pa mu je, počevši od Izaije proroka, trebalo samo navijestiti da je Isus onaj iščekivan Mesija. Međutim, za nas danas može biti začudno krštenje Kornelija, koji je, istina, bio pobožan čovjek, ali ipak poganin (Dj 10). Svakako je najneobičnije krštenje tamničara dok su Pavao i Sila bili u tamnici:

> »Oko ponoći su Pavao i Sila molili pjevajući hvale Bogu, a uznici ih slušali. Odjednom nasta potres velik te se poljuljaše temelji zatvora, umah se otvoriše sva vrata, i svima spadoše okovi. Tamničar se prenu oda sna, pa kad ugleda tamnička vrata otvorena, trgnu mač i samo što se ne ubi misleći da su uznici pobjegli. Ali Pavao povika iza glasa: 'Ne čini sebi nikakva zla! Svi smo ovdje!' Onaj nato zaiska svjetlo, uleti i dršćući baci se pred Pavla i Silu; izvede ih i upita: 'Gospodo, što mi je činiti da se spasim?' Oni će mu: 'Vjeruj u Gospodina Isusa i spasit ćeš se – ti i dom tvoj!'. Onda navijestiše riječ Gospodnju njemu i svima u domu njegovu. Te iste noćne ure uze ih, opra im rane pa se odmah krsti – on i svi njegovi. Onda ih uvede u dom, prostre stol te se zajedno sa svim domom obradova što je povjerovao Bogu.« (Dj 16, 25-33)

Ovdje se očito ne radi o vjerskom predznanju. Tamničar je jednostavno povjerovao temeljnom navještaju da je Isus Krist, Spasitelj, Sin Božji. Zatim se krstio. Međutim, kasnija se pouka nije mogla izostaviti, kako svjedoči Pavao u oproštajnom govoru starješinama Crkve u Miletu: »Zato bdijte imajući na pameti da sam tri godine bez prestanka noću i danju suze lijevajući urazumljivao svakoga od vas.« (Dj 20, 31)

Međutim ovdje se ne radi o *pretkrsnoj katehezi*, nego jednostavno o poučavanju mladih kršćanskih zajednica, tj. već krštenih vjernika. Dakle, u apostolsko vrijeme uvjet za krštenje nije bilo neko posebno vjersko *znanje* nego *obraćenje*. Ono je bilo toliko snažno i korjenito, da se vjersko znanje u kasnijoj pouci moglo brzo svladati. Uskoro je praksa ipak otišla drugim putom. Početkom 3. st. Hipolit Rimski u spisu *Apostolska predaja* (*Traditio apostolica*)[6] svjedoči o trogodišnjem katekumenatu i veoma strogim ispitima da se vidi je li se netko doista obratio, da bi se mogao krstiti. Ni ovdje se ne naglašava toliko neko vjersko *znanje*, nego se gledalo je li kandidat promijenio svoj život:

> »Nakon što se izaberu oni koji imaju primiti krštenje, neka se ispita njihov život: jesu li pobožno živjeli u vremenu svog katekumenata, poštujući udovice, posjećujući bolesnike, čineći dobra djela?«[7]

Kako je došlo do ovog pomaka? S jedne je strane moguće da su prva krštenja u Djelima apostolskim ipak pomalo romantično opisana (tj. da su stvarno redovito slijedila već nakon prvog navještaja i obraćenja), a s druge strane zbog stalne opasnosti od progona kršćanima je bilo stalo da u njihove redove stupe

[6] *La tradition apostolique de saint Hippolyte. Essai de reconstitution*, B. Botte (ur.), Münster i. W., 1963.; IPPOLITO DI ROMA, *La tradizione apostolica*, R. Tateo (ur.), Roma, 1979.

[7] Usp. *isto*, br. 20.

samo oni koji su se stvarno obratili, da se u njihove redove ne bi uvukli neki nedobronamjerni.

Zlatno je doba katekumenata svakako 4. st. Nakon što su kršćani 313. godine dobili slobodu odjedanput je bilo jako mnogo kandidata za krštenje. Zbog toga Crkva silno insistira na katekumenatu, da se zaštiti od onih koji su htjeli postati kršćanima zbog čisto ljudskih i društvenih probitaka. Kada je bilo sve manje odraslih za krštenje, svjedoče liturgijske knjige 6. i 7. st., organizirane su provjere (molitveno-katehetski susreti) za roditelje djece za krštenje: od triju provjera navedenih u Gelazijevu sakramentaru, došlo se do sedam u *Ordines Romani*.

Priča za sebe pokrštenje je barbarskih naroda. Očito je da je to doista išlo veoma brzo i teško je reći u kojoj je mjeri *obraćenje* bilo temeljom krštenju. Stvarnost je ipak bila drukčija: narodi su se pokrštavali, ali su u svojim shvaćanjima i u svojoj praksi još dugo ostali pogani. Još se i danas u našim kršćanskim zajednicama nailazi na neke čisto pogansko-magijske prakse! U kasnijim je vremenima katekumenat posvema nestao. Ostala je samo pouka. U crkvenoj se praksi naglašavalo vjersko *znanje*, a *obraćenje* se pretpostavljalo. Tek koncem prošlog i početkom ovog stoljeća osjetila se potreba ponovnog oživljavanja katekumenata: uz pouku dolazi i liturgija koja prati, potiče i na svoj način ostvaruje obraćenje.

Današnje dileme. Možemo uočiti dvije krajnosti. Jednu bismo mogli nazvati *sakramentalizacijom*. To bi bila težnja da se pojedincima što prije i što jednostavnije podijele svi potrebiti sakramenti. To može imati suprotne učinke: što je jeftino, to i ne vrijedi. Drugi prenaglašavaju katehizaciju. Sakramenti se uvijek prebacuju u stariju dob. Opasnost je očigledna: »Znanje nadima, a ljubav izgrađuje«. Drugi svećenici ispravno zamjećuju da je temelj svega *obraćenje*. Ali tu načinjemo veoma osjetljivo i nigdje riješeno pitanje. Ovdje je dilema očita: tko je nadležan suditi o nečijoj vjeri i na osnovu čega? Pogotovo o vjeri mladog čovjeka koji još nije ni punoljetan? Nismo li baš u tom smislu doživjeli i suviše dobrih i loših iznenađenja?

C. KRŠTENJE U JUDEOKRŠĆANSKIM SPISIMA

1. Didaché – Upute apostolske

»1. Što se pak tiče krštenja, ovako krstite: pošto ste sve to prije izrekli u živoj vodi krstite u ime Oca i Sina i Duha Svetoga. 2. Ako li nemaš živu vodu, krsti u drugoj vodi; ako ne možeš u hladnoj, onda u toploj. 3. Ukoliko nemaš ni jednu ni drugu, triput izlij vodu po glavi u ime Oca i Sina i Duha Svetoga. 4. Prije krštenja neka posti i krstitelj i krštenik, a ako mogu i ostali. Kršteniku naloži da jedan ili dva prethodna dana posti.«[8]

[8] Didaché, br. 7, 1-4, u: *Apostolski oci II. Didache. Klement Rimski: Pismo Korinćanima. Barnabina poslanica*, I. Bodrožić (ur.), Split, 2010., 16-30., ovdje 22-23.

Pošto ste sve to prije izrekli odnosi se na nauku o dvama putovima koju *Didaché* donosi na samom početku i ona je kasnije umetnuta, što znači da se u to vrijeme krsna kateheza nije održavala prije krštenja, nego poslije. Nadalje, trinitarna formula – poput navoda iz Matejeva evanđelja – ne znači nužno *obrednu* formulu, nego *izričaj vjere*.

2. Salomonove ode

Ovo je poetski tekst koji nam pokazuje drevnu teologiju kršćanske inicijacije.[9] Ovdje prvi puta susrećemo neke simbole i slike koje kasnije nalazimo u mnogim otačkim spisima. Naročito često dolaze ova tri simbola: *Crveno more* koje označava krštenje (prolaz kroz Crveno more iz ropstva u slobodu); *hram* (kršćanin po krštenju postaje hram Duha Svetoga) te na koncu *obrezanje* (krštenje je novo obrezanje po kojem se spašenik ucjepljuje u nov narod Božji). Susrećemo ovdje još jednu sliku: kršćanin prije krštenja skida svoju odjeću (oslobađa se staroga čovjeka) te ulazi u vodu preporođenja i oblači bijelu haljinu (tj. oblači se u silu Duha Svetoga).

3. Barnabina poslanica

Poslanica je nastala nakon razorenja jeruzalemskog hrama. U 6. poglavlju predstavlja krštenika kao onoga koji je ušao u rajsko stanje: po krštenju on je postao pravo Božje stvorenje i hram Duha Svetoga. U 11. poglavlju razvija se tematika vode i križa. Krštenik ulazi u krsnu vodu koja označava umiranje, međutim u križu on nalazi čvrstu hridinu po kojoj uzlazi sve do Krista slavnoga.[10]

4. Hermin »Pastir«

Ovaj spis govori kako krštenju prethodi vrijeme pokore koja onda posvema oprašta grijehe. U Devetoj poredbi Crkva je predstavljena kao kula sagrađena nad vodom, što podsjeća na Noinu barku. Izabranici, opečaćeni pečatom (koji očito predstavlja krštenje), odjeveni u bijele haljine i s vijencem na glavi ulaze u tu kulu.[11]

---

[9] Usp. J. H. BERNARD (ur.), *The odes of Solomon. Texts and Studies*, VIII, Cambridge, 1912. Usp. također: A. NOCENT, I tre sacramenti dell'iniziazione cristiana, u: A. J. CHUPUNGCO (ur.), *Anamnesis. La liturgia, i sacramenti. Teologia e storia della celebrazione*, III/1, Casale Monferrato, 1986., 12-131., ovdje 26.

[10] Usp. *Barnabina poslanica*, Split, 2008.; Barnabina poslanica, u: *Apostolski Oci II. Didaché. Klement Rimski: Pismo Korinćanima. Barnabina poslanica*, 108-145., ovdje 117-120., 129-130.

[11] Usp. Hermin Pastir, u: *Apostolski Oci III. Pseudo-Klementova homilija. Pismo Diogenetu. Hermin Pastir*, I. Bodrožić (ur.), Split, 2011., 63-204., ovdje 164-187.

D. POVIJESNI PREGLED NAUKE O KRSTU

1. Vrijeme prije Ciprijana

Didaché već opisuje nešto od obreda (krštenje uranjanjem i krštenje polijevanjem). Tertulijan i Hipolit početkom 3. st. već zahtijevaju *priznavanje grijeha* prije krštenja. Tertulijan poznaje blagoslov krsne vode i općenito naglašava važnost znakova, osobito važnost vode (nije voda po sebi djelotvorna, nego Duh koji po njoj djeluje). Justin govori o novom stvaranju, preporođenju u Kristu. Klement Aleksandrijski bogatstvo krštenja prikazuje u slikama: kršten = prosvijetljen = posinovljen = savršen = besmrtan. Origen promatra krštenje u stvarnosti i u nagovještaju. Tako je npr. prijelaz Izabranog naroda preko Crvenog mora *tip*, *nagovještaj*, *slika* spasenja koje se događa po krštenju. Origen nadalje naglašava važnost vjernosti krsnim zavjetima.

2. Ciprijan i spor oko krštenja krivovjeraca (3. st.)

Što s onima koji su kršteni u heretičkim zajednicama te se žele vratiti u Crkvu? Treba li ih ponovno krstiti? Vrijedi li krštenje podijeljeno u heretičkoj Crkvi? Afrička je praksa bila da se takve osobe moraju ponovno krstiti. Rimska je i aleksandrijska pak praksa bila da se takve osobe ponovno ne krste. Ovaj se sukob mišljenja obično povezuje s imenima Ciprijana *Kartaškog* i pape Stjepana I. Ciprijan je nijekao valjanost heretičkog krštenja, a papa ne. Problem nije jednostavan. Naime, krštenje označava između ostalog i ulazak u Crkvu. A Crkva je samo jedna (ona raskolnička i nije Crkva). Prema tomu, u što se ucjepljuje čovjek kršten u takvoj zajednici? Optat Milevitanski pokušava ovako tumačiti: u raskolu se čovjek stvarno krsti, ali je nalik čovjeku koji prolazi kroz vrata, ali ne ulazi u neku prostoriju (Crkvu), jer se vrata nalaze u samo jednom zidu. Daljnje je pitanje bilo ovisi li vrijednost i djelotvornost krštenja o dostojnosti krstitelja, ili je u krštenju na djelu izravno Božje djelovanje. Rim odlučno tvrdi: u krštenju djeluje Bog, bez obzira na dostojnost krstitelja.[12]

3. Augustin

Augustin nastupa protiv *donatista* koji su propovijedali Crkvu bez mrlje, sastavljenu od vjernika bez grijeha te naučavali kako je krštenje valjano samo onda ako ga podjeljuje besprijekoran svećenik. Augustin naučava kako krštenje valja shvatiti kao djelatan znak – *signum* koji se sastoji od dvaju dijelova: *elementum* (kod krštenja je to voda) i *verbum* (riječ, ovdje riječ kojom netko bude kršten). Međutim, *verbum* ovdje nije tek neka prazna riječ, nego je izražaj vjere u spasi-

[12] Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. I sacramenti – i sacramentali*, IV, Milano, 1959. (fototipsko izdanje 2005.), 115-116.

teljsko djelo Trojedinoga Boga. Augustin proširuje već poznatu nauku o krštenju kao *signatio*, *sigillum*, grč. *sfragìs*. Krštenje je *consecratio*, posveta, ono daje »znak raspoznavanja«, ono je nalik otisku na kovanom novcu ili žigu koji se stavlja na goveda, krštenje je *signum regale, militiae character*. Karakter je ovdje neizbrisiv pečat: kršteník je zauvijek posvećen Kristu. Naravno, krštenje nije sâmo po sebi dovoljno. Potrebna je *conversio cordis* (obraćenje srca), odnosno *forma iustitiae*, tj. pravedan život. Augustin se dotiče i pitanja krštenja djece. Kod njih nema *conversio cordis*, niti *forma iustitiae*, nego se djeca krste snagom Duha Svetoga koji je nazočan u Crkvi. Krštenje je apsolutno nužno za spasenje, tako da djeca koja umru bez krštenja idu u pakao, ali trpe najmanje muke. Augustin razlikuje *audientes* (katekumene) od *competentes* (izabranike). On spominje provjere, davanje imena te davanje Vjerovanja i Očenaša. Blagoslov je krsne vode važan, jer udaljava svu moć sotone.

4. Konac patristike i skolastika

U ovom razdoblju nema nekih većih novina. Ivan Damašćanski stavlja u tijesnu vezu krštenje i Kristovu smrt. Iz Spasiteljeva otvorena boka potekla je voda krštenja i krv Euharistije. U sistematiziranju nauke o krstu značajni su Grgur Veliki i Izidor Seviljski. U 12. st. značajan je doprinos Huge od sv. Viktora koji preuzima Augustinovo nazivlje i dalje razvija njegovu misao. U pitanju krštenja male djece, on smatra da je potrebno da djelitelj ima ispravnu vjeru o Presvetom Trojstvu. U istom se stoljeću javlja Petar Lombardo koji uči kako je krštenje ustanovljeno prigodom Isusova krštenja. *Element* (materija) sakramenta je voda, *forma* su imena Presvetog Trojstva koje se tom prigodom objavilo, a *res*, učinak je *iustificatio* (opravdanje).

Stoljeće kasnije Aleksandar iz Halesa dotadašnju je nauku jasno sistematizirao. Za njega je bitna *fides Ecclesiae* – vjera Crkve u kojoj se kršteník krsti, ne više vjera djelitelja, koji teoretski može biti nevjernik. Za djelitelja je bitno da ima *nakanu činiti ono što čini Crkva* (*intentio faciendi quod facit Ecclesia*). Sada su u nauci o sakramentima već sasvim uvriježeni pojmovi *materija* i *forma* (npr. kod krštenja je materija polijevanje vodom, a forma su riječi: *Ivane, ja te krstim u ime Oca i Sina i Duha Svetoga*).

Toma Akvinski ustaljuje Aristotelove pojmove *materija* i *forma*. Problem krštenja djece rješava Toma na način Aleksandra iz Halesa, naglašavajući važnost vjere roditelja. Ukratko, skolastička teologija naglašava samo neke vidove krštenja:

- ustanovljeno je od Krista,
- sastavljeno je od znakova: materije i forme,
- učinkovitost je *ex opere operato* (samim činom, neovisno o dostojnosti slavitelja),
- učinci su mu: neizbrisiv biljeg i posvetna milost.

Za protestante je krštenje samo znak vjere u kojem se očituje Božje spasenje.

Tridentski sabor naglašava: krštenje je sakrament novoga saveza, koji oprašta istočni grijeh djeci i odraslima, podaruje nutarnje opravdanje, utiskuje neizbrisiv pečat, uvodi u Crkvu. Krštenje je potrebno za spasenje te stoga trebaju biti krštena i djeca.

E. PRVI OPISI ORGANIZIRANOG KATEKUMENATA

1. Justin: Prva Apologija i Dijalog s Trifunom (150. godina)

> »Izložit ćemo kako ćemo se, Kristom nanovo rođeni, Bogu posvetiti. Svi koji budu uvjereni, te uzvjeruju da je istinito ono što učimo i govorimo, te obećaju da mogu tako živjeti, počet će zajedno s nama moliti i posteći tražiti od Boga otpuštenje svojih prošlih grijeha. Zatim ćemo ih povesti onamo gdje je voda, te će se nanovo roditi preporođenjem kojim smo i mi nanovo rođeni. Tada naime u Ime Roditelja svega Gospodina Boga i Spasitelja našega Isusa Krista i Duha Svetoga primaju kupelj u vodi.«[13]

Uočavamo: treba *povjerovati* navještaju katehete, treba obećati *živjeti* prema toj pouci, valja *moliti za oprost grijeha* te treba naučiti *postiti*. Značajno je da *čitava zajednica* moli za kandidata. O samom obredu Justin ne govori mnogo, jer ne želi poganinu Antoniju potanje opisivati kršćanske obrede. On krštenje naziva *prosvjetljenjem* i *preporođenjem*.

U svom drugom djelu, *Dijalog s Trifunom*, Justin dalje razvija misao o krštenju kao *preporođenju i prosvjetljenju*. Prethodno je potrebna *metanoia* (obraćenje). Novokršteni se zatim ucjepljuje u zajednicu vjernika, a to se zbiva na najodličniji mogući način: sudjelovanjem u euharistijskom slavlju na kojem novokršteni po prvi puta uzima udjela. Tek tada se krštenik smatra punopravnim članom kršćanske zajednice. On ubuduće treba davati svjedočanstvo o svojoj kršćanskoj vjeri i obdržavati zapovijedi.[14]

2. Tertulijan: *De baptismo*

Ovo je djelo[15] s početka 2. st. napisano protiv manihejskog dualizma koji je odbijao sve materijalno, pa i vodu krštenja, smatrajući vjeru dovoljnom za spasenje. Stoga sva Tertulijanova kateheza polazi od vode koja je znak očišćenja, spasenja i posinjenja, a liturgija krštenja se samo naznačuje. Tertulijan poznaje i cijeni

[13] JUSTIN, Prva apologija, br. 61, u: *Božanski časoslov obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora II. vatikanskog a proglašen vlašću pape Pavla VI. Časoslov rimskog obreda* (= *Božanski časoslov*), II, Zagreb, 1984., 528.; usp. JUSTIN, *Apologije*, Split, 2012., 95-96.

[14] Usp. JUSTIN, *Razgovor s Trifunom*, Split, 2011.

[15] TERTULIJAN, *Spis o krstu*, Zagreb, 1981.

katekumenat kao vrijeme upućivanja u vjeru i kao vrijeme duhovne priprave kroz *post, molitvu i bdjenje*: »Oni koji namjeravaju pristupiti krštenju, treba da se mole čestim molitvama, postovima, klanjanjima i bdjenjima.«[16]

Slavlje krštenja: Iz ovog je spisa vidljivo da se *krštenje* podjeljivalo *uranjanjem*. Dok je katekumen u vodi, nad njim se izgovaraju *određene riječi*. U samom krsnom činu katekumen *ispovijeda svoju vjeru* (*testatio fidei*)[17]. Nakon toga slijedi *pomazanje i polaganje ruku* (sakrament potvrde!). Obred završava molitvom u kojoj novokršteni ci po prvi puta sudjeluju. Iako se izričito ne govori, to je svakako bila euharistijska molitva i Očenaš.

> »Poslije toga, izišavši iz kupelji pomazani smo blagoslovljenim pomazanjem.«[18] »Tako i u nama pomazanje teče po tijelu, ali duhovno koristi baš kao što je kod krštenja čin tjelesan jer smo uronjeni u vodu, a učinak je duhovan jer smo oslobođeni od grijeha.«[19] »Potom se polaže ruka po blagoslovu dozivajući i pozivajući Duha Svetoga.«[20]

Djelitelji krsta u prvom su redu biskupi, zatim prezbiteri, đakoni i, napokon, laici »jer što se jednako primi, jednako se može i dati«[21].

Dob za krštenje: ono se ima dijeliti samo odraslima koji trebaju biti poučeni i koji, budući da je krst jedan, nakon toga ne mogu više griješiti.

Vrijeme krštenja. Svaki je dan pogodan za krštenje, ali je ipak svečanije krstiti se u *vazmenom bdjenju ili u duhovskom vremenu*.

3. Hipolit Rimski: *Traditio Apostolica* (Apostolska predaja)

Ovaj spis iz 215. godine po prvi puta iscrpno opisuje katekumensku liturgiju po stupnjevima.[22] Valja imati na pameti da je ovdje zapisana tada već postojeća liturgija, što znači da je ona sigurno starija od 215. godine. Ovomu dokumentu dajemo posebno mjesto u našem izlaganju, jer stoji u temeljima i današnjeg katekumenata.

---

[16] *Isto*, br. 20, 1.

[17] *Isto*, br. 6, 2.

[18] *Isto*, br. 7, 1.

[19] *Isto*, br. 7, 2.

[20] *Isto*, br. 8, 1.

[21] *Isto*, br. 17, 2.

[22] IPPOLITO DI ROMA, *La tradizione apostolica*, br. 15-21, 75-85.

a) Prvo razdoblje: predstavljanje kandidata za krštenje

Prije no što započne redoviti sastanak vjernika, prijatelji i kumovi dovode kandidate, a učitelj pita za njihovo ime, motive i ponašanje[23]:

> »Oni koji prvi puta dolaze slušati riječ, neka odmah budu dovedeni do učiteljâ, prije nego puk dođe i neka ih se upita za razlog zbog kojeg se priklanjaju vjeri. Oni koji su ih doveli svjedoče jesu li u stanju slušati (riječ). (Novopridošli) bivaju upitani za stanje u kojem se nalaze: imaju li ženu? Jesu li robovi? Ako je netko rob nekog vjernika, te ako mu gospodar dopusti, neka sluša riječ; ali neka bude odbijen ako gospodar ne jamči da je dobar. Međutim, ako je rob nekog poganina, neka ga se poduči da mu bude poslušan, tako da ne bi bilo povoda klevetama. Ako muž ima ženu ili žena muža, neka ih se pouči da budu zadovoljni: muž ženom a žena mužem. Ako netko nema žene, neka ga se poduči da ne bludniči, nego da sklopi ženidbu prema zakonu ili neka ostane u stanju u kojem se nalazi.«[24]

Zatim se nabrajaju zanimanja koja su zaprekom za ulazak u katekumenat: oni koji vode javne kuće, koji prave idole, zatim glumci, vozači u trkalištu i gladijatori, poganski svećenici, suci koji imaju vlast nad životom i smrću, te sve ostale osobe nečasnih zanimanja. Svi oni trebaju prestati s takvim zanimanjem, inače se otpuštaju. Oni koji prođu taj prvi ispit ulaze u katekumenat.

b) Drugo razdoblje: katekumenat

> »Katekumeni neka se poučavaju tri godine. Ipak, pokaže li netko u ovom razdoblju osobit mar i hvalevrijednu promjenu, neka ne bude prosuđivan po vremenu nego po svome ponašanju.
>
> Kad učitelj završi s poukom neka katekumeni mole odvojeno od vjernika. Žene neka stoje na posebnom mjestu, bilo vjernice, bilo katekumenke. Nakon molitve katekumeni ne daju poljubac mira, jer njihov poljubac još nije svet. Vjernici neka pak pozdrave (poljupcem): muškarci muškarce a žene žene. Nakon molitve neka učitelj položi ruku na katekumene, neka moli i neka ih otpusti. Neka tako učini, bio on laik ili klerik. Bude li neki katekumen zatočen zbog Imena Gospodina, neka ne bude u tjeskobi glede svjedočenja. Naime, bude li mučen ili ubijen prije nego što primi oproštenje grijeha, bit će opravdan, jer je primio krštenje u vlastitoj krvi.«[25]

[23] Zapazimo: kandidati u ovom razdoblju nipošto ne sudjeluju u redovitim sastancima vjernika.

[24] *Isto*, br. 15.

[25] *Isto*, br. 17-18.

Naglasimo: katekumenat traje *3 godine*, a za naprednije i kraće. Katekumeni *mole odvojeno* od ostalih, ne daju si poljubac mira, a na koncu svakog susreta njihov učitelj *polaže ruku* na njih.

c) Treće razdoblje: bliža priprava za inicijaciju

»Nakon što se izaberu oni koji imaju primiti krštenje, neka se ispita njihov život: jesu li pobožno živjeli u vremenu svog katekumenata, poštujući udovice, posjećujući bolesnike, čineći dobra djela? Ako oni koji su ih predstavili posvjedoče da su se tako ponašali, onda neka slušaju Evanđelje. Nakon što budu izabrani i odijeljeni neka se na njih svakoga dana polažu ruke. Kad se približi dan u koji trebaju primiti krštenje, neka ih biskup ispita jedno po jedno da vidi jesu li čisti. Tko nije dobar ili nije čist, neka bude odbačen jer nije s vjerom slušao riječ: naime, nemoguće je da se stranac (= đavao) stalno sakriva.«[26]

Izabranici sada mogu biti na službi riječi s ostalim vjernicima, ali ne i na cijeloj euharistiji. Vjerojatno se to zbivalo u bližoj pripravi za Uskrs (iako tada još nije bila posve ustrojena korizma). U ovom se razdoblju događa ona konačna provjera i odabir.

d) Četvrto razdoblje: inicijacija

»Neka se naredi da se okupaju petoga dana u tjednu oni koji trebaju primiti krštenje.

Ako neka žena ima mjesečnicu, neka se odvoji i neka primi krštenje nekog drugog dana.

Oni koji se trebaju krstiti neka **poste** u petak i neka se u subotu nađu na istome mjestu, kako biskup odredi. **(Biskup) polaže na njih ruke** i naređuje svakom stranom duhu da se udalji od njih i da se nikada više ne vrati. Nakon **otklinjanja** neka im dahne u lice, neka im znamenuje čelo, uši i nosnice i neka im dâ da ustanu. Oni će **bdjeti cijele noći slušajući čitanja i pouke**.

Oni koji se imaju krstiti neka ne nose sa sobom ništa osim onoga što svaki od njih nosi za euharistiju: dolikuje naime da onaj koji se smatra dostojnim krštenja prinese dar.

O prvim pijetlovima prvo neka se **moli nad vodom**. Neka to bude voda koja izvire iz izvora ili koja pada odozgo. Neka to bude tako, osim ako nema takve vode. Ako je poteškoća trajna i ozbiljna, neka se uzme voda koja se nađe. (Oni koji se trebaju krstiti) neka se svuku. **Prvo krstite djecu**. Svi oni koji su u stanju sami odgovoriti neka sami odgovore; za one koji to ne

[26] *Isto*, br. 20.

mogu, odgovaraju roditelji ili netko iz obitelji. Zatim krstite **muškarce**, pa na koncu **žene** koje prethodno trebaju rasplesti kosu i odložiti svoj zlatni i srebrni nakit: neka nitko ne ulazi u vodu imajući na sebi bilo što strano.

U čas određen za krštenje biskup izrekne hvalu nad uljem i ulije ga u posudu: to je **ulje zahvale**.

Zatim uzme drugo ulje i nad njim izgovori otkletvene molitve. To je **ulje otklinjanja** (egzorcizma).

Jedan đakon uzme **otkletveno ulje** i stavi ga svećeniku s lijeve strane, drugi đakon uzme **ulje zahvale** i stavi ga na desnu stranu.

Svećenik uzme na stranu jednog po jednog kandidata za krštenje i zapovijedi im da se **odreknu (sotone)** govoreći: 'Odričem se tebe, sotono, svega sjaja tvojega i svih djela tvojih.'

Nakon što se odrekao svećenik ga **maže** otkletvenim uljem govoreći mu: 'Neka se udalji od tebe svaki zao duh.'

Tako ga golog preda biskupu ili svećeniku koji stoji uz vodu, da ga krsti.

Neka **đakon uđe u vodu** zajedno s onim koji se treba krstiti. A kad ovaj siđe u vodu, onaj koji krsti položi mu ruku na glavu pitajući: 'Vjeruješ li u Boga Oca Svemogućega?' Onaj koji se krsti odgovori: 'Vjerujem.' Onda neka ga krsti (= **uroni!**) prvi puta držeći mu ruku na glavi. Zatim ga pita: 'Vjeruješ li u Isusa Krista, Sina Božjega, koji je rođen po Duhu Svetom od Marije Djevice, raspet pod Poncijom Pilatom, koji je umro, treći dan uskrsnuo od mrtvih, uzašao na nebesa, sjedi s Desne Ocu i koji će doći suditi žive i mrtve?' Kad onaj koji se krsti odgovori: 'Vjerujem', krsti ga po drugi put a zatim ga ponovno pita: 'Vjeruješ li u Duha Svetoga, svetu Crkvu i u uskrsnuće tijela?' Krštenik odgovara: 'Vjerujem.' Tako bude kršten po treći puta.

Kad izađe (iz vode) svećenik ga **maže** posvećenim uljem govoreći: 'Mažem te svetim uljem u ime Isusa Krista.'

I tako, neka se jedan po jedan obrišu, obuku i uđu u crkvu. Neka biskup na njih **položi ruke** i neka **zaziva** govoreći: 'Gospodine Bože, koji si ih učinio dostojnima da zasluže oproštenje grijeha po kupelji preporođenja Duha Svetoga, izlij na njih svoju milost, da bi ti služili po tvojoj volji, jer tebi pripada slava; tebi, Ocu i Sinu sa Svetim Duhom u svetoj Crkvi, sada i u sve vijeke vjekova. Amen.'

Zatim, **izlijevajući** (pojedinom kršteniku) posvećeno **ulje** na glavu i polažući na nj ruke neka kaže: 'Mažem te svetim uljem u Gospodinu Ocu svemogućem i u Isusu Kristu i u Duhu Svetomu.' Neka ga znamenuje po čelu,

te neka ga poljubi i kaže mu: 'Gospodin s tobom.' Onaj koji je znamenovan neka odgovori: 'I s duhom tvojim.'

Tako neka biskup učini svima, jednom po jednom.

Neka sad novokršteni mole zajedno s pukom, ali neka mole zajedno s ostalim vjernicima samo nakon što su sve ovo primili.

Nakon molitve neka izmjene poljubac mira.«[27]

Neposredna priprava za inicijaciju jest *post*. Slijedi molitveno *bdjenje* sve do prvih pijetlova. Biskup onda *blagoslivlja vodu* te *ulje otklinjanja* i *ulje zahvaljivanja*. Cjelokupna priprava na krštenje – katekumenska i ona neposredna – ima određeni dramatski značaj: to je borba protiv sotone. Zato je potrebna i molitva otklinjanja i mazanja uljem (to što biskup dahne izabraniku u lice bio je u ono vrijeme uobičajen znak tjeranja nečistih sila). Zato je neposredno prije krštenja potrebno skinuti sve sa sebe, da sotona ne bi imao neko mjesto u koje bi se mogao sakriti. Zato se kandidat neposredno prije krštenja kao dobar atleta maže uljem za posljednju borbu protiv sotone. Valja zapaziti dobro raspoređene uloge: biskup blagoslivlja, svećenik pomazuje uljem, a đakon krsti. Mazanje neposredno nakon krštenja znači primanje u kršćansku zajednicu, ono nije krizmano pomazanje. Po biskupovom pomazanju i po epiklezi (zaziv Duha Svetoga i Božje snage) novokršteni konačno prima sakrament potvrde i time postaje u potpunom smislu dostojan kršćanskih otajstava: euharistije koju zatim slave zajedno s ostalim vjernicima.

Kod samog krštenja krštenik tri puta ispovijeda svoju vjeru i tri puta bude uranjan (kršten). Nema današnje indikativne formule (*Ja te krstim*), pa čak ni deprekativne (*Krsti se sluga Božji...* ili možda: *Neka te Gospodin...*). Čak se i ne izgovara riječ *krstiti*, nego se jednostavno krsti, tj. uranja.

»Tada đakoni donesu biskupu darove a on blagoslovi kruh da postane tijelo Kristovo, zatim kalež s pomiješanim vinom da ono postane krv prolivena za sve one koji povjerovaše u njega. Blagoslovi zatim i mlijeko pomiješano s medom, čime se naznačava ispunjeno obećanje dano našim ocima o zemlji u kojoj izvire med i mlijeko, tj. tijelo koje nam je dao sam Krist, a kojim se poput djece hrane vjernici. Ovo tijelo blagošću riječi gorčinu srca pretvara u slatkoću. Konačno blagoslivlje vodu prinesenu u znak očišćenja, da bi se čovjeku iznutra, u njegovoj duši ostvarilo isto očišćenje kao i na tijelu. Biskup sve ovo protumači onima koji se pričešćuju. Zatim razlomi kruh i podijeli svakome po jedan dio govoreći: 'Kruh nebeski u Isusu Kristu.' Pričesnik odgovara: 'Amen'. Ako nema dovoljno svećenika neka kaleže drže i đakoni ovako poredani: prvo onaj koji nosi vodu, zatim onaj koji nosi mlijeko, a

[27] *Isto*, br. 20-21.

posljednji onaj koji drži vino. Oni koji se pričešćuju piju pojedinačno iz kaleža, dok onaj koji pruža kalež veli: 'U Bogu Ocu svemogućem'. Pričesnik odgovori: 'Amen'. 'I u Gospodinu Isusu Kristu u Duhu Svetom i u svetoj Crkvi'. Opet odgovori: 'Amen'. Tako svaki pojedinačno.«[28]

Euharistijska je služba ovdje samo naznačena. Tada su osobito bili dragi znakovi: prinosili su i med i mlijeko da naznače kako su se u Kristovu tijelu ostvarila sva starozavjetna obećanja. Biskup tijekom samog obreda tumači smisao pojedinih znakova. Novokršteni su sada postali u punom smislu kršćani. Slijedi još uvođenje u otajstva.

e) Peto razdoblje: mistagogija

»Nakon što se završe ovi obredi, neka se svatko stara da čini dobra djela, neka nastoji da se svidi Bogu te da živi pravedno prianjajući revno uz načela Crkve, vršeći ono što je primio u pouci i napredujući u pobožnosti. Ovdje smo samo ukratko spomenuli krštenje i sveti prinos, jer ste vi po pisanoj predaji već poučeni o uskrsnuću tijela i o svemu ostalom. Ipak bude li potrebno podsjetiti na nešto drugo, neka biskup to kaže pod pečatom tajne onima koji su primili pričest. Neka se nevjernicima to ne govori, nego samo nakon što prime pričest. To je onaj bijeli kamen o kojem Ivan reče da je na njemu napisano novo ime kojega nitko ne poznaje, nego samo onaj koji primi kamen.«[29]

Snažno je naznačena *disciplina arcani*, tj. neke se istine govore »pod pečatom tajne«.

Konačno, evo sheme katekumenskog hoda prema Hipolitu Rimskom:

1. ***Predstavljanje kandidata:*** Jamci dovode kandidate. Nađu li se dostojnima, primaju se među katekumene.
2. ***Trogodišnji katekumenat*** s poukom i polaganjem ruku na koncu svake pouke.
3. ***Bliža priprava:*** Nakon što katekumeni prođu još jedan ispit, postaju izabranici koji onda imaju bližu pripravu na skoro krštenje.
4. ***Slavlje sakramenata inicijacije:***
   a) post
   b) molitveno bdjenje (čitanja, pouke, molitve)
   c) blagoslov uljâ
   d) odricanje od đavla i mazanje otkletvenim uljem

[28] *Isto*, br. 21.

[29] *Isto*.

e) *krštenje uranjanjem*

f) pomazanje

g) *potvrda* (pomazanje i molitva!)

h) zajedničko *euharistijsko slavlje* novokrštenika i ostalih vjernika.

5. ***Mistagogija.***

- Ove su katekumenske odredbe snažno utjecale na rimsku liturgiju skrutinija. I današnji obred inicijacije slijedi osnovnu strukturu ovog spisa. Značajno je i svjedočanstvo o krštenju djece.
- Opažamo ozbiljnost i strogost kojom se ispituje je li kandidat dostojan.
- Valja zapaziti i odredbu da na katekumene kateheta polaže ruke bio on laik ili klerik. To preuzima i današnji obred.
- Iako ne govori jasno o vremenu, gotovo je sigurno da se neposredna priprava na krštenje (kupanje, post) odnosi na dane koji prethode vazmenom bdjenju.
- Nije posve jasno ulazi li s krštenikom u vodu samo đakon ili obojica, svećenik i đakon.

II. KRŠĆANSKA INICIJACIJA OD 4. DO 9. STOLJEĆA

A. POSLANICA IVANA ĐAKONA SENARIJU (429. G.)

U 4. i 5. st. nemamo pravih liturgijskih knjiga. Ovaj nam spis ipak daje dosta podataka o katekumenskoj liturgiji u 5. st. Senarije, činovnik iz Ravenne, pita svoga prijatelja Ivana, rimskog đakona (neki smatraju da je on kasnije postao papa pod imenom Ivan I.), o krsnim propisima i običajima.[30] U svom odgovoru Ivan Đakon ovako razlaže nauku i propise glede krštenja:

a) Po istočnom je grijehu čovjek rob sotone. Stoga, čim povjeruje potrebno je da se odreče sotone.

b) Pouka treba sadržavati osnovne članke vjere.

c) Katekumenat sadržava razne obrede:

- *Često polaganje ruku.* Po njem katekumen već postaje svet.
- *Duhanje u lice* označava izganjanje đavla i pripravljanje mjesta Kristu.
- *Davanje soli* označava postojanost i mudrost.
- *Predaja Vjerovanja* za onog tko je zaista katekumen i izabranik.
- Ivan pogrešno tumači da su *skrutiniji* provjere znanja katekumena. Predaja nam govori da se ovdje radi zapravo o otkletvenim molitvama.

[30] Usp. *Ioannes Diaconus Epistola ad Senarium*, (PL 59, 399-408).

- *Doticanje ušiju* označava dobivanje dara razumijevanja, *doticanje nosnica* označava dobivanje sposobnosti da se razazna *slatki Kristov miris*.
- *Doticanje prsiju*, sjedište srca označava da se treba slijediti Krista neokaljanom savješću i čistim srcem.

Obredi su slični onima iz *Traditio Apostolica*. Prema Pjesmi nad pjesmama spominje se *slatki Kristov miris*. Danas se kod krštenja djece više ne dotiče nos, nego usta.

B. GELAZIJEV SAKRAMENTAR (5. – 6. st.)

Ovaj sakramentar ne opisuje katekumenske obrede, nego donosi samo molitvene obrasce nad katekumenima, a krsna je liturgija iscrpno opisana. Iz ovog je sakramentara očito da su novokršteni uglavnom djeca. Molitve potječu iz različitih razdoblja.

1. Ulazak u katekumenat

Napominjemo da ovaj sakramentar ne razlikuje obred ulaska među katekumene od obreda ulaska među izabranike koji se slavi Prve korizmene nedjelje. Ova nejasnoća zacijelo dolazi od toga što je u to vrijeme bilo veoma malo odraslih katekumena.

a) Upis imena

»Bože, koji si tako sazdao čovječji rod, da si ga i obnovio, umilostivi se posinjenim narodima i **upiši** u novi zavjet pomladak novoga poroda, da se raduju sinovi obećanja, da su primili **po milosti**, što nisu mogli doseći **po naravi**.«[31]

b) Duhanje u lice

c) Znamenovanje znakom križa

»Molimo, Gospodine, usliši milostivo naše prošnje i čuvaj vazda svojom krepošću ove izabranike koje znamenovasmo utiskujući im **križ Gospodnji** da čuvajući početke velike slave, drže tvoje zapovijedi i zasluže doći k slavi preporođenja.«[32]

[31] Brojevi su molitava prema kritičkomu izdanju ovog sakramentara: L. C. MOHLBERG (ur.), *Liber sacramentorum Romanae Aeclesiae ordinis anni circuli (Sacramentarium Gelasianum)*, Roma, 1981. (= GeV), ovdje br. 287. Za prijevod ovih molitava vidi *Rimski obrednik izdan po naredbi pape Pavla V. i pregledan brižljivošću drugih papa a oblašću svetoga G. N. pape Pija IX., udešen prema Zakoniku kanonskoga prava*, po tipskom izdanju rimskom, Zagreb, 1929. (= RO 1929), br. 11, 30.

[32] GeV, br. 286; RO 1929, br. 11, 30.

d) Davanje soli

Otkletvena molitva nad solju: »Zaklinjem te, stvore soli, imenom Boga Oca Svemogućega i ljubavlju Gospodina našega Isusa Krista i krepošću Duha Svetoga. Zaklinjem te Bogom živim, Bogom pravim, Bogom Svetim, Bogom koji te je stvorio na obranu ljudskome rodu i zapovjedio svojim slugama da te posvećuju za puk što dolazi k vjerovanju da u ime Svetoga Trojstva postaneš spasonosnom tajnom za izgonjenje neprijatelja. Zato te molimo, Gospodine, Bože naš, posveti ovaj stvor soli posvetom i blagoslovi blagoslovom, da svima koji je uzmu bude savršeni lijek koji će ostati u njima, u ime istoga Gospodina našega Isusa Krista koji će doći suditi žive i mrtve ognjem.«[33]

Blagoslov soli: »Svemogući vjekovječni Bože, Oče Gospodina našega Isusa Krista, dostoj se pogledati na ove svoje službenike koje si se udostojao pozvati k počecima vjere (***rudimenta fidei!***). Istjeraj iz njihova srca svu sljepoću, rastrgni sve sotonine veze kojima su bili vezani. Otvori im, Gospodine, vrata svoje blagosti da budu obilježeni znamenjem tvoje mudrosti te bez ikakve ružne požude radosno prema blagom mirisu (***suavi odore***) tvojih zapovijedi služe tebi u tvojoj Crkvi i napreduju od dana do dana, da postanu sposobni, dobivši lijek, pristupiti k milosti tvoga krštenja.«[34]

Davanje soli: »Primi sol mudrosti: bila ti pomirenjem za život vječni.«[35]

Završni blagoslov: »Bože otaca naših, Bože, stvoritelju svekolike istine, molimo te ponizno, dostoj se milostivo pogledati na ovog svoga službenika. Ne daj da duže gladuje onaj koji kuša ovu prvu hranu soli. Neka se nasiti nebeskim jelom, da bude uvijek duhom žarak, nadom blažen i služi vazda tvome imenu. Molimo, Gospodine, privedi ga kupelji preporođenja, da zasluži dobiti s tvojim vjernicima vječne nagrade obećanja tvojih.«[36]

2. Provjere (skrutiniji) s otkletvenim molitvama

Iz Gelazijeva sakramentara nije očigledno da postoje tri provjere, tj. 3., 4. i 5. korizmene nedjelje. To saznajemo iz drugih paralelnih liturgijskih knjiga.

Glava XXXIII.[37] nosi naslov *Item exorcismi super electos*. Oznaka: *quos acolyti imposita manu super eos dici debent* odnosi se na otkletvene molitve koje su

[33] GeV, br. 288; RO 1929, br. 13, 31.

[34] GeV, br. 285; RO 1929, br. 12, 31.

[35] GeV, br. 289; RO 1929, br. 15, 32.

[36] GeV, br. 290; RO 1929, br. 15, 32.

[37] GeV, br. 291-298.

govorili akolite[38] polažući ruke nad izabranike. Posebne su molitve za muškarce, a posebne za žene. Zaključna je molitva[39] pridržana svećeniku (*oracio*[40] *quam sacerdos dici debet*). Evo prve dvije otkletvene molitve:

> »Bože Abrahamov, Bože Izakov, Bože Jakovljev, Bože koji si se objavio sluzi svojemu Mojsiju na gori Sinaju i koji si izveo sinove Izraelove iz egipatske zemlje i dao im anđela milosrđa svoga da ih čuva dan i noć: molimo ti se, Gospodine, dostoj se poslati svoga svetog anđela s nebesa, da isto tako čuva i ove tvoje službenike i da ih privede k milosti tvoga krštenja.
>
> Dakle, prokleti đavle, spoznaj svoju osudu i daj čast Bogu živomu i pravomu, daj čast Isusu Kristu Sinu njegovu i Duhu Svetomu te odstupi od ovoga Božjeg službenika, jer se Bog i Gospodin naš Isus Krist dostojao njega pozvati k svojoj svetoj milosti i k studencu krštenja. I nikada se ti, prokleti đavle, ne usudi povrijediti ovo znamenje svetoga križa, što ga mi dajemo na čelu.«[41]
>
> *Zaključna svećenikova molitva:* »Gospodine, sveti Oče, svemogući, vječni Bože, začetniče svjetlosti i istine, molim se tvojoj vječnoj i prepravednoj blagosti nad ovim svojim službenicima. Dostoj se prosvijetliti ih svjetlošću svoga razuma, očisti ih i posveti. Daj im pravo znanje, da postanu dostojni pristupiti k milosti tvoga krštenja, pa da uzdrže čvrstu nadu, pravi savjet, sveti nauk, te budu sposobni primiti tvoju milost.«[42]

3. Predaja Vjerovanja i Gospodnje molitve[43]

a) *Predaja Vjerovanja*. Prvo slijedi uvodni nagovor. Zatim slijedi Nicejsko-carigradsko vjerovanje pisano grčki (latinicom), a između redaka latinski, što znači da su katekumeni mogli birati na kojem će jeziku ispovjediti svoju vjeru**.** Na koncu slijedi tumačenje. Zanimljivo je da tumačenje slijedi članke Apostolskog vjerovanja, što znači da to tumačenje pripada starijim dijelovima ovog sakramentara.

b) *Predaja Gospodnje molitve* počinje đakonovim nagovorom, a zatim slijedi svećenikovo tumačenje molitve Gospodnje.

[38] *Isto*, br. 291-297.

[39] *Isto*, br. 298; RO 1929, br. 17, 33.

[40] U drevnim sakramentarima česte su pravopisne pogreške. Treba, naravno, stajati »oratio«.

[41] GeV, br. 291-292; RO 1929, br. 17, 33.

[42] GeV, br. 298; RO 1929, br. 28, 40.

[43] GeV, br. 310-328.

4. Slavlje sakramenata inicijacije u Vazmenoj noći

a) *Otkletvena molitva s polaganjem ruku*.[44]

b) *Obred »Efata«* s doticanjem nosnica i ušiju pljuvačkom: »Efata, što će reći: Otvori se na ugodan miris, a ti, đavle, odlazi, jer se približuje sud Božji.«[45]

c) *Mazanje prsiju i pleća* otkletvenim uljem i odreknuće od đavla.[46]

d) *Izabranici kazuju Vjerovanje,* a za to vrijeme svećenik ima nad njima položenu ruku.[47]

e) *Blagoslov vode*.[48] Drugi dio ove duge molitve podloga je blagoslovu vode u Redu pristupa odraslih u kršćanstvo.

f) *Slavlje sakramenata inicijacije*[49] slijedi Hipolitovu strukturu. Izabranik ulazi u vodu, tri puta bude pitan o svojoj vjeri, tri puta odgovori »Amen« i tri puta biva uronjen u vodu, tj. *kršten*.

»Vjeruješ li u Boga, Oca Svemogućega?

– Vjerujem.

Vjeruješ li i u Isusa Krista Sina njegova jedinoga, Gospodina našega, rođenog i mučenog?

– Vjerujem.

Vjeruješ li u Duha Svetoga, svetu Crkvu, oproštenje grijeha, uskrsnuće tijela?

– Vjerujem. «[50]

Kad novokršteni iziđe iz vode, svećenik ga maže krizmenim uljem po čelu govoreći molitvu.

Biskup podjeljuje *sakrament potvrde* polažući ruke nad novokrštenika, moleći molitvu i mažući ga krizmenim uljem uz riječi: *Znak Kristov za život vječni*. Krizmanik odgovori: *Amen*; biskup kaže: *Mir s tobom*, a potvrđenik odgovori: *I s duhom tvojim*.

Zatim slijedi *euharistijska služba*.

[44] *Isto*, br. 419.

[45] *Isto*, br. 420;

[46] *Isto*, br. 421.

[47] *Isto*, br. 420.

[48] *Isto*, br. 444-448.

[49] *Isto*, br. 449-452.

[50] *Isto*.

5. Vrijeme mistagogije

Kroz cijelu su *vazmenu osminu* novokršteni ci još bili poučavani i sudjelovali su u euharistijskom slavlju. Nedjelja poslije Uskrsa kasnije se nazivala *Dominica in albis* jer su te nedjelje novokršteni ci odlagali svoje bijele haljine koje su dobili na krštenju.

C. ORDO ROMANUS XI.

Ova liturgijska knjiga prvenstveno donosi same obrede, tj. ceremonije, a molitveni obrasci (uglavnom preuzeti iz Gelazijeva sakramentara) često su samo naznačeni. Nastao nekako u isto vrijeme kad i Gelazijev sakramentar, *Ordo Romanus XI.* donosi novu praksu. U to su se vrijeme praktički krštavala samo djeca. Upravo se u to vrijeme prelazi od 3 provjere na 7 provjera. Zašto? Budući da djeca nisu mogla ići na pouku, umnožavaju se znakovi, a to je vjerojatno bila prigoda i za katehezu roditelja i kumova (izvrsna ideja i za danas!). Sedam je provjera vjerojatno vezano uz ideju o 7 darova Duha Svetoga. Sada se događa još nešto što će imati dalekosežne posljedice. Provjere su duge i nepraktične za cijelu zajednicu (budući da se radi o djeci, one su se ionako morale održavati na zasebnom mjestu), pa su se sve te provjere počele slaviti u dane preko tjedna. Tako su i one 3 prvotne provjere preseljene s nedjelje u dane u tjednu, *povukavši za sobom i drevna čitanja* primjerena provjerama (Samarijanka, Ozdravljenje slijepca od rođenja, Lazarovo uskrsnuće), a tjedna čitanja prelaze u nedjelju.

III. INICIJACIJA OD 10. ST. DO II. VATIKANSKOG SABORA

A. DO TRIDENTSKOG SABORA

Grgurov sakramentar još uvijek formalno sadrži nešto od provjera.[51] U njem se po prvi puta javlja indikativna formula *I., ja te krstim u ime Oca i Sina i Duha Svetoga*.[52] Ona se prvo javila kod krštenja djece, jer ona nisu mogla odgovarati na krsna pitanja. U obredu krštenja djece kum postaje *zastupnik*.

Supplementum nam svjedoči da su se katekumenski obredi i molitve slavili u *susljednom* obredu. Krsna je formula*: Ja te krstim u ime Oca i Sina i Duha Svetoga*.[53] Ako krsti biskup, on odmah i krizma i daje pričest (čak i maloj djeci!).[54]

[51] U ovo vrijeme kršćanska inicijacija u izvornom smislu jednostavno nije postojala. Usp. kritičko izdanje Grgurova sakramentara: J. DESHUSSES (ur.), *Le sacramentaire Grégorien. Le Sacramentaire, Le Supplément d'Aniane*, I, Fribourg, 1979. (= GrH; GrP, GrA), GrH br. 356-358.

[52] Usp. GrH, br. 982.

[53] Usp. GrA, br. 1085.

[54] Usp. GrA, br. 1088.

Rimsko-germanski pontifikal[55] ponovno donosi provjere (kojih nema u Grgurovu sakramentaru), ali se one i ovdje slave u susljednom obredu. Novost je da kod krizme biskup u molitvi drži ruke ispružene nad svim krizmanicima, a zatim svakog pojedinačno pomazuje krizmenim uljem.[56] Ova je liturgija imala snažnog utjecaja na kasnije pontifikale, konačno i na onaj tridentski koji se zadržao sve do ovoga stoljeća.

B. *RITUALE ROMANUM* IZ 1614. GODINE

Godine 1523. kardinal Castellani objavljuje prvo izdanje obrednika *Liber sacerdotalis* u kojem donosi dva reda: u prvom su 7 provjera, a drugi donosi provjere i skrutinije u susljednom obredu. Kasnije kardinal Santori dobiva od pape nalog prirediti red krštenja. I on donosi 7 provjera. Nakon Tridentskog sabora, kada su se pripravljale nove liturgijske knjige, papa Pavao V., služeći se Castellanijevim i Santorijevim obrednikom ipak priređuje drugi obrednik koji je izišao 1614.[57] i vrijedio je sve do II. vatikanskog sabora.[58] Ovaj obrednik svu katekumensku i krsnu liturgiju donosi *u jednom susljednom obredu*, što je cijelo slavlje učinilo dugim i nelogičnim.[59] Prema tomu, sve do posljednje reforme postojala je samo katehetska priprava na krštenje, a nju nije pratila nikakva katekumenska liturgija. Sva se »katekumenska« liturgija stopila sa samim redom krštenja. Ostale su samo katekumenske molitve, ali katekumenata i prave katekumenske liturgije zapravo nije bilo. Međutim, valja spomenuti da su početkom 17. st. krštenja odraslih bila rijetka (ako se izuzmu masovna krštenja Indijanaca u Južnoj Americi).

1. Priprava

Svećenik se u roketi i štoli ljubičaste boje molitveno pripravi za ovo sakramentalno slavlje: moli tri psalma i tri molitve.

2. Uvodni obredi na vratima crkve

- *Ispovijest vjere.* Kandidat izrazi želju za krštenjem, odrekne se grijeha i ispovijedi vjeru. Veoma je strog stav prema drugim vjerama. Ovisno o tome iz

[55] C. VOGEL, R. ELZE, *Le pontifical Romano-germanique du dixième siècle. Le Texte*, II, Città del Vaticano, 1963. (= PRG II), Ordo XCIX, br. 81-87a, 23-25.

[56] Usp. PRG II, Ordo XCIX, br. 385-387, 109-110.

[57] *Rituale Romanum. Editio princeps (1614). Edizione anastatica. Introduzione e Appendice a cura di Manlio Sodi – Juan Javier Flores Arcas*, Città del Vaticano, 2004., 5-39., (originalna paginacija).

[58] Zadnje prijesaborsko izdanje: *Rituale Romanum Pauli V Pontifici Maximi jussu editum, aliorumque pontificium cura recognitum atque auctoritate Ssmi D. N. Pii Papae XI ad normam Codicis juris canonici accomodatum.* Editio prima juxta typicam, sumptibus et typis Friderici Pustet S. Sedis Apostolicae et Rituum congreg. typographi, Ratisbonae, 1925. Hrvatski je prijevod RO 1929. Što se tiče bogoslužja sakramenata obrednici su istovjetni prvom izdanju iz 1614.

[59] Usp. RO 1929, br. 21-46.

koje vjere katekumen dolazi, svećenik mu kaže: *Zamrzi na kumire, odbaci likove; Zamrzi na židovsku nevjeru, odbaci hebrejsko praznovjerje (!); Zamrzi na muslimansku nevjeru, odbaci naopaku, nevjerničku sljedbu, itd*.

- *Znamenovanje.* Slijedi znamenovanje čela, ušiju, očiju, usta, prsa i pleća znakom križa te zaključna molitva.
- *Blagoslov i davanje soli.*
- *Znamenovanje i otkletvene molitve.* Kum znamenuje kandidata, a svećenik govori otkletvene molitve posebno za muškarce i žene.

3. Uvođenje u crkvu

Kandidat prihvati lijevi okrajak svećenikove štole i on ga onda uvodi u crkvu, gdje se događaju sljedeći obredi:

- *Ispovijest (predaja!) Vjerovanja i Gospodnje molitve.*
- *Otkletvena molitva.*
- *Obred Efata.*
- *Odricanje od grijeha i mazanje uljem.* Svećenik zatim skine plašt ili štolu ljubičaste boje i stavi plašt ili štolu bijele boje.

4. Krsna služba

- *(Dijaloška) ispovijest vjere.*
- *Krštenje.*
- *Mazanje krizmanim uljem.*
- *Predaja bijele haljine i goruće svijeće.*
- *Zaključak.*

ZAKLJUČAK: Obred na vratima crkve očigledno se odnosi na drevnu katekumensku liturgiju, uvođenje u crkvu nalikuje vremenu čišćenja i prosvjetljivanja, što je vidljivo iz liturgijske ljubičaste boje, a krsna služba odgovara obredu krštenja koji se u starini slavio u vazmenom bdjenju. Odmah je na prvi pogled jasno da je ovo mnoštvo molitava prvotno bilo predviđeno za dulje razdoblje, a ovdje je sve zajedno stavljeno u jedan susljedni obred. Nema blagoslova vode jer se za sva krštenja uzimala isključivo voda blagoslovljena u obredima vazmenog bdjenja.

IV. KRŠĆANSKA INICIJACIJA PREMA ODREDBAMA II. VATIKANSKOG SABORA

U 19. i 20. st. postalo je prilično aktualno pitanje odraslih koji žele postati kršćanima (zbog sve raširenijih misija u Africi i Aziji). Kako uskladiti katehezu i liturgiju? Bilo je nekih pokušaja da se oživi katekumenat u nekim misijskim područjima, ali se na planu opće Crkve ipak moralo čekati sve do II. vatikanskog sabora i njegovih reformi. Stari se obred pokazao dosta nepraktičnim i formalističkim. Trebalo je nešto učiniti.

II. vatikanski sabor u Konstituciji o svetoj liturgiji *Sacrossanctum concilium*[60] (dalje = SC) određuje:

- da se obnovi katekumenat odraslih razdijeljen na više stupnjeva (SC 64);
- da se prerade oba reda krštenja odraslih: jednostavni i svečani koji bi bio povezan s obnovljenim katekumenatom (SC 66);
- da se u misal unese vlastita misa krštenja (SC 66);
- da se preradi red krštenja djece, da bi bio prilagođen dječjoj dobi, te da se u njem jasnije istakne uloga roditelja i kumova (SC 67);
- da se obred prilagodi za veći broj krštenika, te da se načini obred krštenja koji bi slavio laik u nedostatku zaređenog službenika (SC 68);
- da pristup katoličkoj vjeri valjano krštenih osoba dobije svoje pravo značenje (SC 69);
- da se izvan vazmenog vremena krsna voda blagoslivlja u samom obredu krštenja (SC 70).

Kao što je poznato, Sabor je u stvarima liturgijske reforme davao samo općenite smjernice, a sama je reforma plod saborskih tekstova, napornog rada liturgijskih komisija i velike zauzetosti Pavla VI. Tako se do novog Reda pristupa odraslih u kršćanstvo čekalo sve do 1972.

A. RED PRISTUPA ODRASLIH U KRŠĆANSTVO (= RPOK)

Tipsko se izdanje ove knjige pojavilo 6. siječnja 1972. Hrvatski je prijevod odobrila Biskupska konferencija 11. svibnja 1973., a potvrdio Sveti zbor za bogoštovlje 26. listopada 1973. Drugo hrvatsko izdanje pojavilo se 1998.[61] Evo pregleda knjige:

---

[60] DRUGI VATIKANSKI KONCIL, Konstitucija o svetoj liturgiji »Sacrosanctum concilium«, u: ISTI, *Dokumenti*, Zagreb, [7]2008.

[61] Prvo izdanje: *Rimski obrednik obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora II. Vatikanskog a proglašen vlašću pape Pavla VI. Red pristupa odraslih u kršćanstvo*, Zagreb, 1974. Drugo je izdanje nastalo na osnovu istog tipskog izdanja: *Rimski obrednik obnovljen odlukom svetog općeg sabora Drugog vatikanskog, proglašen vlašću pape Pavla VI. Red pristupa odraslih u kršćanstvo*, Zagreb, 1998. (= RPOK). Pitanje: je li nam stvarno bio potreban novi prijevod istog tipskog izdanja?

- *Red katekumenata po stupnjevima.* To je redovit red i njega ćemo podrobno obraditi.
- *Jednostavniji red pristupa odrasloga.* Ovaj je red nelogičan. Naime, uvodne napomene ističu da se trebaju proći svi stupnjevi te da samo iz veoma važnih razloga biskup može oprostiti slavljenje jednoga od stupnjeva, a ovdje se nudi i pojednostavljena verzija. Iz kojeg razloga? Vjerojatno se to učinilo inercijom po uzoru na stari obrednik, a da bi se zadovoljio u ono vrijeme još jak glas konzervativnih članova različitih komisija.
- *Kraći red pristupa odraslog u slučaju opasnosti ili na času smrti.* Ovo je po sebi razumljivo. Ukoliko je u pitanju životna opasnost, obredi se i mogu i trebaju skratiti.
- *Priprava na potvrdu i euharistiju odraslih koji su kršteni kao djeca a nisu katehizirani.* Ne donosi se nikakav obred, nego se samo u uvodnim napomenama veli da se mogu uzeti stupnjevi i molitve prvog reda pristupa odraslih – *mutatis mutandis*, tj. uzimajući u obzir da se radi o krštenim osobama.
- *Red pristupa djece koja su sposobna za katehizaciju.* Ovo je pravi katekumenat po stupnjevima prilagođen djeci koja su došla do uporabe razuma. Veoma je dobar.
- *Red primanja valjano krštenih osoba u puno zajedništvo Katoličke Crkve.* Ovo je jednostavan obred primanja u puno zajedništvo. Prije reforme, ovo je bio isključivo pravni čin.[62]

1. Prethodne napomene RPOK-a

Prethodne napomene opisuju stupnjeve i njihovo značenje. Istakli bismo br. 66 u kojem se kaže da biskupu pripada ustanoviti katekumenat te da se može tek »radi teških zapreka osloboditi od jedne provjere i u izvanrednim prilikama od dvije«. Propisi su jasni, ali se u praksi (ne samo u našim krajevima) slabo održavaju. Ili su prestrogi, ili ljudi polaze od pretpostavke da je to kod njih nemoguće, pa onda istinski i ne pokušavaju. Izgleda da je po srijedi ovo drugo.

2. Katekumenska i krsna liturgija RPOK-a

Kao što ćemo vidjeti, *katekumenat* je u prvom redu točno određeno razdoblje priprave na krštenje, ali tim imenom u običnom govoru često nazivamo cjelokupno vrijeme priprave na sakramente inicijacije. Evo sada stupnjeva i liturgijskih slavlja tijekom katekumenata.

[62] Očekujemo da studenti znadu predstaviti svaki od ovih obreda.

a) Evangelizacija i »predkatekumenat«

Ovo je vrijeme prve evangelizacije. U njem po sebi nije predviđeno nikakvo liturgijsko slavlje, iako se već pretpostavlja prva sustavna kateheza. Ipak se preporuča i neki obred primanja među *simpatizere*, kao i molitva za vrijeme ovog razdoblja koje nazivamo *predkatekumenat*.

b) Red primanja među oglašenike (katekumene)

»Red kojim se oni koji namjeravaju postati kršćani primaju među oglašenike slavi se kad oni, primivši prvi navještaj o živome Bogu, već imaju početnu vjeru u Krista Spasitelja. Stoga se pretpostavlja posvemašnja prva 'evangelizacija', početak obraćenja i vjere te osjećaj Crkve i prethodni susret sa svećenikom i nekim članovima zajednice kao i priprava za ovaj liturgijski čas.«[63]

Katekumen znači *onaj koji je poučavan živom riječju*, hrvatski *oglašenik*. Primanje među kandidate slavi se nakon što su 'simpatizeri' dobili osnovnu pouku i izrazili određenu revnost i odlučnost. Nije određeno vrijeme u godini kada se ima slaviti ovaj obred. Budući da je poželjno sudjelovanje ostalih vjernika zajedno s jamcima, slavlje se može zaključiti euharistijom. Evo pregleda:

- Pripravnici se saberu izvan crkve. Voditelj (svećenik ili đakon) uljudno ih pozdravi, a jamcima posvijesti njihovu ulogu. Nakon klasičnog dijaloga (pitanja o imenu i o tome što žele), svećenik im protumači koje posljedice ima njihova želja da postanu kršćani: trebaju biti spremni ići putom obraćenja i sudjelovati u pouci. Jamci obećaju da će im u tome pomagati. Predviđen je poseban obred otklinjanja i odreknuća od poganstva, ukoliko za to postoji potreba (u poganskim krajevima).
- Pripravnici budu znamenovani znakom križa na čelu, a predviđeno je i znamenovanje osjetila (očiju, usta, prsa i pleća). Tom prigodom svećenik izgovara riječi: *Primi znak križa...*, a znamenuje ili sâm voditelj ili laici (navjestitelji i jamci), već prema prilikama.
- Za poganske je krajeve predviđena mogućnost nadijevanja novog imena.
- Oglašenici zatim budu uvedeni u crkvu, dok se svečano unosi knjiga Svetog pisma. Slijedi služba riječi. Nakon homilije voditelj može oglašenicima uručiti knjigu evanđelja. Slijedi molitva vjernika i zaključna molitva. Tada voditelj još jednom izrazi radost zbog njihova prijema i otpusti ih. Ostali se voditelji, navjestitelji i jamci onda zadrže s njima u bratskoj radosti.
- Predviđena je mogućnost da iz ozbiljnih razloga oglašenici mogu ostati i na euharistiji koja bi nakon toga slijedila.

[63] RPOK, br. 68.

U ovom obredu uočavamo *postupnost*, *prisutnost znakova*, *isticanje važnosti jamaca*, *ljudski prijem*, *važnost zajednice* i njezine *molitve* zajedno s voditeljem.

c) Katekumenat

»Katekumenat ili pastoralna uredba oglašenikâ neka tako dugo traje da može sazrjeti njihovo obraćenje i njihova vjera, pa ako je nužno i više godina. Oglašenici se cjelokupnim kršćanskim životom i dostojno provedenim katekumenatom prikladno uvode u otajstva spasenja, u vježbanju evanđeoskog života i u svete obrede, te se uključuju u život vjere, bogoslužja i ljubavi Božjeg naroda.«[64]

Vrijeme katekumenata može potrajati od jedne do triju godina. Katekumenska liturgija nije vremenski točno određena. Predviđeni su ovi obredi:

- *Službe riječi.* Katekumeni trebaju vidjeti kako je u ovom njihovom hodu i napredovanju zapravo sâm Bog na djelu.
- *Otklinjanja.* Ove se molitve uz polaganje ruku trebaju češće uzimati, one su zapravo *sastavni dio svake pouke*. Čemu otklinjanja? U starini se to shvaćalo pojednostavljeno. Kršćanin je sluga Kristov, Krist nad njim ima vlast. Onaj koji nije kršten, htio - ne htio pod vlašću je sotone. Zato je Crkva molila nad katekumenima da ih Krist oslobodi đavolske vlasti, da bi onda u času krštenja katekumen posvema pripadao Kristu. Današnji je smisao sličan. U katekumenu još živi *stari čovjek* sa svojim neurednim sklonostima. Katekumenat je za njega vrijeme obraćenja. Potrebno je da mu Crkva pomogne na njegovu putu, jer grijeh u čovjeku nužno razorno djeluje. Danas se u otkletvenim molitvama razložnije moli: da se katekumen oslobodi *duha lakomosti, gramzivosti, pohlepe, laži, bludnosti, vračanja, itd*. Očigledno, nije dovoljna samo naša pouka, kao što nije dovoljna samo dobra volja kandidatova. Potreban je zahvat Crkve i snaga Božje milosti.
- *Blagoslov katekumena* ima sličnu svrhu.
- *Mazanje katekumenskim uljem* po sebi bi trebalo imati mjesto iza svakog slavlja Božje riječi.
- *Predaje Vjerovanja i Gospodnje molitve* koji su predviđeni u drugo vrijeme mogu se iz opravdanih razloga slaviti u ovom razdoblju.
- *Objedinjeno bogoslužje*. Naravno, može se upriličiti jedno bogoslužje koje bi npr. sadržavalo službu riječi, otkletvene molitve, mazanje uljem, blagoslov. Dobro je češće slaviti ova bogoslužja, jer bi samo naviještanje bilo manjkavo, bez djelovanja Božje milosti koja je djelatna upravo po bogoslužju.

[64] *Isto*, br. 98.

d) Obred izbora ili upisa

»Na početku korizme, koja je bliža sakramentalna priprava inicijacije, slavi se 'izbor' ili 'upis'. Time Crkva, pošto čuje svjedočanstvo kumova i navjestitelja i pošto oglašenici potvrde svoju spremnost, sudi o stanju njihove pripreme te određuje mogu li pristupiti vazmenim sakramentima.«[65]

Ovaj se obred, dakle, slavi *prve korizmene nedjelje*. Sada nastupa bliža priprava na krštenje, tj. *vrijeme čišćenja i prosvjetljivanja*. Napomenimo da su vlastita čitanja ovoga razdoblja *korizmena čitanja godine* »A«. Kada ima katekumena, ova se čitanja *moraju* uzeti, makar po sebi korizma pada u godinama »B« i »C«, a svećenik čitanja godine »A« može uzeti svake korizme. Zašto? Ovo su najstarija korizmena čitanja koja imaju krsni značaj i uvijek mogu izvrsno poslužiti za obnovu krsne vjere čitave župske zajednice. Ove nedjelje (godina »A«!) uzima se uvijek evanđelje o Isusovoj kušnji u pustinji (Mt 4, 1-11). Poruka je: kao što se Krist odrekao đavla i odlučio se na posvemašnju poslušnost Bogu, tako i katekumen donosi konačnu odluku odreći se đavla i služiti Bogu. Ovim obredom *katekumen* (oglašenik) postaje *electus* (izabranik). Ovaj obred vodi *biskup* ili njegov izaslanik, kao i sve druge obrede do krštenja.

Obred se slavi nakon homilije. Pripravnici budu predstavljeni. Dva su načina. Ako slavlje predvodi netko tko nije imao udjela u pripravi, onda voditelj katekumenata predstavi pripravnike voditelju slavlja, tražeći da ih se primi među kandidate za sakramente inicijacije. Voditelj slavlja pozove ih onda da pristupe zajedno s kumovima te pita kumove jesu li kandidati dostojni. Ako slavlje predvodi sâm voditelj katekumenata, onda je predviđen jednostavniji upit kumovima jer sâm voditelj jamči. Nakon toga se upišu imena, odnosno, kandidati budu prozvani ako ih je mnogo. Voditelj se onda obrati kandidatima i kumovima, te sve nazočne pozove na molitvu. Nakon molbenice slijedi zaključna molitva. Izabranici se tada otpuštaju. Misa se nastavlja molitvom vjernika i vjerovanjem, što se iz pastoralnih razloga može ispustiti. Iz težih razloga izabranici mogu ostati na euharistijskoj službi.

e) Provjere (skrutiniji)

»Prvotna svrha provjerâ duhovne je naravi. Ona se postiže pomoću otklinjanja. Zadaća je tim pripravnim sastancima: očistiti pameti i srca, braniti protiv napasti, usmjeravati nakane i poticati volju da izabranici tješnje prianjaju Kristu i svoj katekumenat provode u sve većoj ljubavi prema Bogu.«[66]

Provjere nisu ni ispiti ni kontrola, nego obredi i molitve Crkve nad izabranicima da se oslobode utjecaja zla. Tri su provjere, a svaka je vezana uz određenu

[65] *Isto*, br. 133.

[66] *Isto*, br. 154.

tematiku. Sve se slave u misi u sklopu *službe riječi* nakon homilije. Izabranici su na posebnom mjestu u crkvi, svećenik ih posebno *pozdravlja* i *predstavlja* zajednici, a nakon homilije se kazuje *molbenica sa zaključnom otkletvenom molitvom,* nakon čega se izabranici otpuštaju, a misa nastavlja. I ovdje se oni iz opravdanih razloga mogu zadržati na misi.

Prva provjera slavi se *treće korizmene nedjelje*, a vezana je uz evanđelje o ženi Samarijanki na Jakovljevu zdencu koja razgovara s Isusom (Iv 4, 1-41). Osnovna je misao: izabranici će u krštenju dobiti žive vode za život vječni o kojoj govori Isus Samarijanki.

Druga se *provjera* slavi *četvrte korizmene nedjelje,* a vezana je uz evanđelje o slijepcu od rođenja kojeg je Isus ozdravio (Iv 9, 1-41). Osnovna misao: po krštenju se svakomu čovjeku otvaraju oči da upoznaju put spasenja.

Treća se *provjera* slavi *pete korizmene nedjelje*. Čita se evanđelje o Lazarovu uskrsnuću (Iv 11, 1-45). Poruka: krštenje je uzimanje udjela u vječnom životu, ono osigurava pobjedu nad smrću.

f) Predaje

»'Predaje' kojima Crkva izabranicima predaje drevna svjedočanstva vjere i molitve, naime, vjeroispovijest i Gospodnju molitvu, smjeraju k njihovom prosvjetljenju.«[67]

Izabranici se već smatraju dostojnima primiti neke svetinje kršćanske vjere. *U tjednu nakon prve provjere* predaje im se *Vjerovanje,* a *u tjednu nakon treće provjere* predaje im se *Gospodnja molitva.* Oba se obreda slave nakon homilije u sklopu službe riječi. Ovi se obredi u mnogo čem mogu prilagoditi i obogatiti. Uvijek se slave izvan mise.

g) Neposredni pripravni obredi

»Valja potaknuti izabranike da na Veliku subotu, ukoliko je moguće, ne rade uobičajeni svoj posao, posvete se molitvi i duhovnoj sabranosti te, ako im sile dopuštaju, obdržavaju i post. Istoga dana, ako se održava kakav skup izabranika, mogu se obaviti i neki obredi bliže priprave, npr. predaja vjeroispovijesti, 'efata', izbor kršćanskog imena i, ako je shodno, mazanje katekumenskim uljem.«[68]

Dakle, po volji se mogu uzeti neki od ovih obreda. Naravno, može se uzeti i pokorničko bogoslužje, pogotovo ako među katekumenima ima i odraslih koji

[67] *Isto*, br. 25, 2.

[68] *Isto*, br. 26.

su kao djeca kršteni, a nisu kasnije katehizirani, te se pripravljaju na sakrament pomirenja, potvrde i euharistije.

h) Slavlje pristupa k sakramentima

> »Ovi sakramenti, naime krštenje, potvrda i euharistija, posljednji su korak izabranika. Njima dobivaju oproštenje grijeha, pridružuju se Božjem narodu, primaju Božje posinstvo, Duh ih Sveti uvodi u obećanu puninu vremena, štoviše, po euharistijskoj žrtvi i gozbi uživaju predokus kraljevstva Božjega.«[69]

Ovo se slavlje redovito obavlja u sklopu vazmenog bdjenja. Važno je da ono bude dobro pripravljeno zbog krštenika, a i zbog zajednice, da bi svi mogli plodonosno i radosno sudjelovati. Za krštenike je ovo najvažniji trenutak njihova života, a za ostale vjernike prigoda da otajstveno proslave i svoje ucjepljenje u Kristovo vazmeno otajstvo.

Nakon službe svjetla i službe riječi, a na početku krsne službe, prije nego se počnu moliti *litanije svih svetih*, novokršteni se zajedno sa svojim kumovima okupe oko krsnog zdenca.

Slijedi *blagoslov vode*. Obrazac je nadahnut molitvom br. 445 Gelazijeva sakramentara i osobito je bogat u svom *anamnetskom dijelu*, gdje se pripovijeda kada i kako je sve Bog u povijesti spasenja činio velika djela služeći se znakom vode.

Slijedi *odreknuće od sotone i grijeha* uz (eventualno) *mazanje katekumenskim uljem*, te dijaloška *ispovijest vjere*.

Odmah se pristupa *krštenju uranjanjem ili polijevanjem* uz riječi *I., ja te krstim u ime Oca i Sina i Duha Svetoga*. Dijaloška ispovijest vjere, dakle, neposredno prethodi krštenju, tako da obred ipak ponešto nalikuje obredu opisanom u *Traditio Apostolica*.

Predviđeno je i *mazanje krizmenim uljem* poslije krštenja za slučaj da ne slijedi potvrdno slavlje.

U *dopunskim* se *obredima* još daje bijela haljina i pruža upaljena svijeća.

Slijedi *slavlje sakramenta potvrde* s istim molitvama koje se uzimaju kada se potvrda slavi zasebno: kratki nagovor, poziv na molitvu, posvetna molitva s ispruženim rukama, te na koncu mazanje krizmenim uljem uz novu formulu: *I., primi pečat dara Duha Svetoga*.

Slijedi *euharistijska služba*. Izostavlja se Vjerovanje i započinje sveopća molitva na kojoj po prvi puta uzimaju udjela novokršteni. Dolikuje da neki od njih

[69] *Isto*, br. 27.

donesu darove na oltar, kao što dolikuje da se novokršteni pričeste pod objema prilikama.[70]

i) Vrijeme mistagogije

»Da bi prvi koraci novokršteni bili što čvršći, poželjno je da ih u svim prilikama brižno i prijateljski pomaže zajednica vjernika, njihovi kumovi i pastiri. Valja se pobrinuti da se posvema uvrste u zajednicu i u njoj se osjećaju sretnima.

Kroz cijelo vazmeno vrijeme nek se na nedjeljnim misama osiguraju posebna mjesta za novokrštenike. Svi novokršteni nek se pobrinu da sudjeluju u misama sa svojim kumovima. U homiliji, a ako je zgodno i u vjerničkoj molitvi, valja se na njih osvrnuti.

Na zaključenju vremena mistagogije, na kraju vazmenog vremena oko Duhovske nedjelje, nek se održi neko slavlje popraćeno izvanjskom svečanošću već prema mjesnim običajima.

Na godišnjicu krštenja poželjno je da se novokršteni ponovno saberu te Bogu iskažu hvalu, izmjene međusobno duhovno iskustvo i zadobiju nove snage.

Da bi s novim članovima svoje Crkve uspostavio pastoralni dodir, nek se biskup pobrine, osobito ako sam nije mogao voditi sakramente pristupa, da bar jednom na godinu, ukoliko je to moguće, novokrštenike sabere i predvodi euharistijsko slavlje u kojem se novokršteni mogu pričestiti pod obje prilike.«[71]

Mistagogija (= uvođenje u otajstva) dakle traje cijelo vazmeno vrijeme. Novokršteni imaju posebno mjesto u crkvi, u molitvi vjernika. Čitava se zajednica stara da se oni osjećaju među njima kao prava braća i sestre, punopravno i radosno prihvaćeni. Ovdje liturgija ništa posebno ne propisuje, nego potiče pastoralnu maštovitost. RPOK predlaže da se vazmeno vrijeme zaključiti nekim posebnim slavljem, a slijedeće godine u neko zgodno vrijeme upriličiti slavlje obljetnice primanja sakramenata inicijacije.

[70] Podsjetimo na određenu nedorečenost. Kad se usporedi RPOK s Misalom, onda se primjećuje kako je neposredno prije krštenja za kandidate predviđeno odricanje od grijeha i ispovijest vjere, a nakon krštenja za sve ostale vjernike obnova krsnih obećanja, tj. odricanje od grijeha i ispovijest vjere. To je sasvim logično ako se krštenje slavi u krstionici, tamo gdje nema ostalih vjernika. Međutim, ako se krštenje slavi u crkvi u nazočnosti svega ostalog puka, ipak ne izgleda logično dva puta činiti isto, iako to formalno i nije isto. Naime, kandidati se odriču od grijeha i ispovijedaju vjeru, a ostali vjernici tek obnavljaju ono što su prije bili obećali (ili osobno ili preko kumova). Međutim, ne bi li se mogla uvesti srednja formula, tj. da svi zajedno izgovore istu formulu, jedni kao ispovijest, drugi kao obnovu?

[71] *Isto*, br. 235-238.

PREGLED KATEKUMENSKE I KRSNE LITURGIJE

PRETKATEKUMENAT

Trajanje nije ograničeno. Nije predviđeno nikakvo liturgijsko slavlje.

⇩

Primanje među oglašenike (katekumene).

⇩

KATEKUMENAT

Od 1 do 3 godine. Liturgija: služba riječi, mazanje uljem, otklinjanja i blagoslovi.

⇩

Izbor ili upis među kandidate za krštenje (prve korizmene nedjelje). Oglašenici postaju izabranici.

⇩

VRIJEME ČIŠĆENJA I PROSVJETLJIVANJA

✓ Prva provjera 3. korizmena nedjelja (Samarijanka)

→ Predaja Vjerovanja u tjednu nakon prve provjere

✓ Druga provjera 4. korizmena nedjelja (Slijepac od rođenja)

✓ Treća provjera 5. korizmena nedjelja (Uskrsnuće Lazara)

→ Predaja Molitve Gospodnje (Očenaša) u tjednu nakon treće provjere.

⇩

Neposredni pripravni obredi na Veliku subotu (po volji): ponavljanje Vjeroispovijesti, obred »Efata«, nadijevanje kršćanskoga imena, mazanje katekumenskim uljem.

⇩

SLAVLJE SAKRAMENATA INICIJACIJE U VAZMENOM BDJENJU

⇩

MISTAGOGIJA

Cijelo vazmeno vrijeme (do Duhova).

B. VAŽEĆI RED KRŠTENJA DJECE (= RK)

1. Prethodne napomene

Spomenimo odmah da je ovaj Red iz 1969. prvi Red krštenja[72] *zamišljen i sastavljen za djecu*. Svi dotadašnji obrednici bili su zapravo redovi krštenja odraslih *prilagođeni za djecu*. To se najjasnije može vidjeti iz činjenice da se u starom obredu svećenik obraćao djeci, a umjesto njih je odgovarao kum. Evo nekih naglasaka iz prethodnih napomena:

a) Krštenje djece

> »Crkva, kojoj je dano poslanje da navješćuje evanđelje i da krsti, već je od prvih stoljeća krstila ne samo odrasle nego i djecu. Ona je naime Gospodinovu riječ: 'Tko se nanovo ne rodi iz vode i Duha Svetoga, ne može ući u kraljevstvo Božje' uvijek shvaćala tako da se djeca ne smiju lišiti krštenja, jer se krštavaju u vjeri Crkve što je ispovijedaju roditelji, kumovi i ostali prisutni. Ovi, naime, predstavljaju i mjesnu Crkvu koja, sva, rađa sve zajedno i, sva, svakoga napose.«[73]

Naglašava se vjera roditelja: Crkva krštava djecu na osnovu njihove vjere i njihova jamstva da će odgajati svoju djecu u vjeri.

b) Uloga roditelja

> »Po samom redu stvari, služba i dužnost roditelja kod krštenja svoje djece preča je od dužnosti kumova. Vrlo je važno da se roditelji – potaknuti vlastitom vjerom ili uz pomoć prijatelja i drugih članova zajednice, prikladnim sredstvima kao što su knjige, pisma, obiteljski katekizmi – priprave na svjesno sudjelovanje u slavlju krštenja. Neka župnik nastoji da ih sam ili preko drugih posjeti; dapače, neka nastoji skupiti i više obitelji zajedno da ih pastoralnim uputama i zajedničkom molitvom pripravi na skoro slavlje krštenja.«[74]

Iako se kasnije spominje i uloga kumova, roditelji ipak imaju prednost. Oni su prvi jamci vjere za svoju djecu. Stoga je važna katehetska priprava roditelja. U tom je smislu važan posjet župnika. Ne bi li to bila prigoda, da župnik uz katehezu i tumačenje proslavi i malu liturgiju, po uzoru na drevne skrutinije i predaje kako o tom svjedoče drevne liturgijske knjige?

[72] *Rimski obrednik obnovljen odlukom svetog općeg sabora Drugog vatikanskog, proglašen vlašću pape Pavla VI. Red krštenja*, Zagreb, 1970. (= RK).

[73] *Isto*, br. 2.

[74] *Isto*, br. 5.

c) Uloga zajednice

Župska zajednica ima ulogu prenositelja i svjedoka vjere.[75]

»Božji narod, to jest Crkva, koju predstavlja mjesna zajednica, ima velik udio u krštenju i odraslih i djece. Dijete ima, i prije i poslije primanja sakramenata, pravo na ljubav i pomoć zajednice. (Pored onog) što sabrani skup treba da izvrši u samom obredu (...) zajednica vrši svoju vlastitu ulogu i onda kad poslije ispovijesti vjere roditelja i kumova zajedno s krstiteljem izrazi svoj pristanak. Na taj način postaje jasno da vjera u kojoj se krste djeca jest blago ne samo njihove obitelji nego i sve Kristove Crkve.«[76]

d) Vrijeme krštenja

Vrijeme za slavlje krštenja nije točno određeno. To ovisi o zdravlju majke i djeteta kao i o drugim okolnostima.[77] Ako je moguće, treba svakako nastojati da oboje roditelja sudjeluju na krštenju. Tako će roditelji na koncu krštenja dobiti poseban blagoslov. Za majku time onda otpada stari obred *Uvod žene po porodu*.[78]

e) Mjesto krštenja

Krštenje bi se u redovitom slučaju trebalo slaviti u župskoj crkvi, po mogućnosti vezano uz nedjeljnu euharistiju.

2. Obred

Krštenje se redovito slavi nedjeljom koja je tjedni Vazam i to u sklopu euharistije.[79] Obred se sastoji od primanja, službe riječi, samog krštenja i zaključnih obreda. Ukoliko se krštenje slavi u sklopu euharistije, obred je primanja na vratima

[75] U praksi su kumovi sve manje svjedoci vjere. Oni se biraju na osnovu prijateljstva. U dogledno će vrijeme njihova uloga u strogo vjerskom smislu vjerojatno biti manje važna. Naime, u pomaganju rasta u vjeri djeteta često mnogo veću ulogu imaju djed i baka, susjedi, školski vjeronauk i općenito sredina u kojoj dijete odrasta.

[76] *Isto*, br. 4.

[77] Prisjetimo se. U starini je, nažalost, bila razmjerno visoka stopa smrtnosti dojenčadi, pa je zato bilo određeno da se dijete što prije krsti (u praksi je to bilo unutar tjedan dana). Zato mati i nije mogla doći na krštenje. Redovito je kum (uz pomoć druge ženske osobe) odnio dijete na krštenje. Valja također imati na umu da je sve do 1945. godine u nas župnik bio i matičar, to jest da nisu postojale matice rođenih, nego samo matice krštenih. Prema tomu, kum je dijete donio, prijavio (jer su se djeca rađala u kući, a ne u bolnici), (fizički) držao, odgovarao umjesto njega, kao da je dijete siroče. Danas se veli – ukoliko je sa zdravljem djeteta uglavnom sve u redu – da se pričeka s krštenjem dok mati ne bude kadra doći. Sada se uloge mijenjaju. U obredu – kao i po naravi stvari – prvu ulogu imaju roditelji, pa tek onda kumovi. To onda znači da bi dijete na krštenju trebao držati jedan od roditelja.

[78] Usp. *Priručni obrednik. Dodatak Rimskom obredniku za Đakovačku biskupiju*, Đakovo, 1933., 130-133. (= ĐO 1933).

[79] Naravno, koji puta to neće biti moguće, pa zato i sam RK predviđa mogućnost slavlja krštenja izvan mise.

crkve. Ulazi se u crkvu, a pokajnički se čin ispušta. Slijedi himan *Slava Bogu na visini*, ako je propisano, ako ne, onda zborna molitva i dalje služba riječi. Samo krštenje počinje iza homilije. Vjerovanje se ispušta, a Gospodnja molitva s posebnim uvodom dolazi na svoje uobičajeno mjesto u misi. Tom prigodom roditelji mogu ponovno upaliti krsne svijeće. Na koncu mise uzima se svečani blagoslov za roditelje i ostale. Ukoliko je krštenje izvan mise, krštenje ide svojim susljednim tijekom s tim da se prvi dio slavi na ulazu u crkvu. Ako se krštenje slavilo kod krstionice, svi se sudionici upute prema glavnomu oltaru prije Gospodnje molitve.

a) Obred primanja

Dok je zajednica već sabrana, na ulazu ili u predvorju crkve svećenik zajedno s poslužiteljima *dočeka* dijete, roditelje, kumove i rođake. Dobro bi bilo da po mogućnosti i ostali vjernici (ili barem neki) sudjeluju u ovom obredu primanja. *Red krštenja* kaže da krstitelj *pozdravi* prisutne i izrazi im radost Crkve, što znači da se ovdje računa na zdravu improvizaciju. Zatim dolazi *dijalog* o imenu djeteta i o tome što roditelji traže za dijete. Nakon toga se posvješćuje roditeljima i kumovima da oni time što donose dijete na krštenje zapravo jamče da će ga i odgajati u vjeri. Kad roditelji i kumovi *izraze svoju spremnost glede kršćanskog odgoja* djece, krstitelj i svi prisutni *znamenuju* djecu znakom križa na čelu. Konačno se svi u ophodu *upute u crkvu*, odnosno na mjesto gdje će biti služba riječi.[80]

b) Služba riječi

Kao i u svakom liturgijskom slavlju obnovljene liturgije, nakon uvoda slijedi služba riječi. Naime, prema onomu *fides ex auditu*, potrebno je prvo *navijestiti* riječ, pa tek onda podijeliti sakrament. Ako se krštenje slavi u sklopu mise, nakon obreda primanja i ophoda do oltara, misa se nastavlja *Slavom* (ako je tako za taj dan propisano), zbornom molitvom i dalje redovito službom riječi. Nakon homilije slijedi *vjernička molitva* i *molitva zaklinjanja*.

c) Krštenje

Krštenje u užem smislu započinje *blagoslovom vode*. U vazmenom se vremenu uzima voda blagoslovljena na vazmenom bdjenju, pa se onda voda ne blagoslivlja, nego se moli zahvalna molitva nad blagoslovljenom vodom. Obrazac blagoslova vode veoma je bogat. To je onaj isti koji smo već susreli u blagoslovu vode u vazmenom bdjenju.

[80] Iako RK predviđa da obred primanja bude u predvorju ili na vratima crkve, uočavamo sljedeću poteškoću: ostali vjernici i ne vide i ne čuju što se zbiva u predvorju, odnosno na ulazu u crkvu. Možda bi se obred primanja ipak mogao upriličiti pred oltarom (kako to neki već čine), tako da cijela zajednica bude svjedokom obećanja koja daju roditelji i kumovi. U tom bi se slučaju moglo roditelje i kumove pozvati da zauzmu svoja mjesta što bi barem djelomično nadomjestilo po sebi veoma znakovit obred uvođenja u crkvu.

Slijedi *odreknuće* od sotone i grijeha te *ispovijest vjere*. Napominjemo da svećenik pita roditelje i kumove (*ne više dijete!*) odriču li se grijeha i vjeruju li u Boga Oca, Sina i Duha Svetoga. Na osnovu njihove vjere slijedi onda krštenje djeteta.[81]

Krštenje može biti *uranjanjem ili polijevanjem*.[82] Slijedi pomazanje krizmenim uljem kojemu je teško dati značenje, osim da je tako bilo već u Hipolitovo vrijeme (samo što je onda slijedila krizma). U vrijeme liturgijske reforme razmišljalo se o tome da se ovo mazanje izostavi, ali je ipak ostalo zbog veoma duge tradicije.

Odijevanje bijelom haljinom. To je veoma star obred. Novokršteni su odijevali bijele haljine jer su se po krštenju »Kristom zaodjenuli« (Gal 3, 27).

Pružanje zapaljene svijeće podsjeća nas na mudre djevice koje su zaručnika dočekale s upaljenim svjetiljkama.

Obred Efata nadahnut je Isusovim ozdravljenjem gluhonijemoga (Mk 7, 34). U obredu Efata krstitelj dotiče uši (uho) i usne djeteta govoreći: »Gospodin Isus, koji je dao gluhima sluh a nijemima govor, udijelio ti da uskoro možeš primati njegovu riječ svojim ušima i ispovijedati vjeru na hvalu i slavu Boga Oca.« U dosadašnjem obredu krstitelj bi dotaknuo uho i nos.[83]

d) Zaključni obredi

Dok se pjeva *zahvalna pjesma* povorka kreće prema oltaru, ako je krštenje bilo kod krstionice.[84] Slijedi *Gospodnja molitva*. Ako se krštenje slavi pod misom, *Očenaš* dolazi na svoje uobičajeno mjesto.

Završni je *blagoslov* obogaćenje (dolazi na koncu obreda, odnosno na koncu mise). Blagoslivlja se majka koja Bogu zahvaljuje za darovano čedo, blagoslivlja se otac koji zajedno sa svojom suprugom ima biti djetetu prvi svjedok vjere. Treći je blagoslov za sve nazočne, ali se nažalost kumovi izrijekom ne spominju, pa bi ih možda ipak bilo dobro spomenuti, kada su već bili posebno prozivani tijekom cijelog obreda.

[81] Praktična poteškoća. Svećenik pita u množini, ali se očekuje odgovor u jednini, što često nije slučaj, pa umjesto »Vjerujem« čujemo »Vjerujemo«.

[82] Zanimljiva je odredba naših biskupa vezano uz kan. 854 ZKP-a: »Dok se ne steknu posebni uvjeti za krštenje uranjanjem, neka se krsti polijevanjem.« (Službene vijesti HBK, 2(1994.), 8.) Pretpostavljamo, naime, da svećenik i mimo ove odredbe ne bi krstio dijete uranjanjem u hladnoj crkvi!

[83] Doticanje je nosnica veoma star obred. Kršteni treba slijediti »slatki Kristov miomiris« prema Pj 1, 3: »Miris najboljih mirodija, ulje razlito ime je tvoje.« Slično stoji i u 2 Kor 2, 14-15: »Hvala Bogu koji nas u Kristu uvijek proslavlja te širi po nama na svakome mjestu miris svoga spoznanja. Da, Kristov smo miomiris Bogu i među onima koji se spašavaju.«

[84] Iako je po sebi praktično da stabilna krstionica bude odmah uz oltar (kad je krštenje pod misom), ipak valja pripomenuti da to nije tradicija Crkve: krstionice su, štoviše, bile izvan crkve, kao posebne zgrade.

Zapazimo još jednu nelogičnost. Tijekom cijelog obreda svećenik se obraća roditeljima i kumovima. Međutim, kod sâmog krštenja, pri pomazanju krizmenim uljem, pri »odijevanju« bijelom haljinom te u obredu *Efata* krstitelj se obraća samoj djeci, koja ništa ne razumiju. Ako se pri formuli krštenja nije htjelo donijeti neku revolucionarnu promjenu, možda se u ovim drugim trima slučajevima moglo drukčije sročiti.[85]

3. Pastoralne napomene uz *Red krštenja djece*

Kongregacija za nauk vjere izdala je 20. listopada 1980. *Uputu o krštenju male djece* gdje se navode dva načela. S jedne je strane krštenje *nužno za spasenje*, a s druge je strane važno da Crkva ima jamstvo kako će dijete biti i *odgajano u vjeri* krštenja, što znači da bez toga jamstva Crkva ne želi krstiti djecu. Jamci bi u prvom redu trebali biti sâmi roditelji. Stoga se ističe njihova uloga u samom krštenju, kao što je važna njihova priprava za krštenje djeteta. To će biti osobito problematično kad se radi o obiteljima slabe vjere. Svećenik će im u razgovoru pokušati pojasniti značaj i uzvišenost sakramenta. Što je slabija vjera roditelja, bit će važnija vjera kumova i drugih jamaca. Zato ćemo nešto reći o pretkrsnim susretima pastoralnih djelatnika s roditeljima.

Ima različitih prijedloga za pretkrsne kateheze koje uključuju 3 do 5 susreta.[86] Kako to ostvariti? Može li župnik na sve to stići, ako ima godišnje više od 50 krštenika? Ovdje se nužno nameće potreba pastoralnih suradnika koji bi mogli pomoći župniku u toj važnoj zadaći (pastoralni asistenti, đakoni, vjeroučitelji). Naime, krštenje djeteta izvrsna je pastoralna prigoda (*kairos*) za pouku i uvođenje u župsku zajednicu: za one koji su udaljeniji prigoda je to da se uključe u župski život, a za one koji su već prisutni prigoda je da se još djelatnije uključe u život župske zajednice svjesni svoje značajne uloge u rastu mjesne Crkve.

Više je modela katehetske priprave roditelja na krštenje njihova djeteta. Donosimo kao primjer jednu shemu koja izgleda dovoljno obimna, a polazi od samog *Reda krštenja*.[87] U prvom susretu polazi se od životne situacije koju donosi rođenje djeteta, a ostala četiri susreta slijede *Red krštenja*.

- *Prvi susret: Egzistencijalna situacija roditelja i njihova pitanja i problemi.* To su *promjene u obiteljskom životu*. Od dva »ja« na početku braka nastalo je

[85] No, s druge strane, u našoj je pedagogiji i kulturi posve razumljivo da se obraćamo i pričamo sasvim malenoj djeci kao da nas razumiju.

[86] Ova se kateheza može za više roditelja upriličiti u župskim prostorima, ali će za roditelje svakako biti zgodnije da ih pastoralni djelatnik posjeti u njihovu domu (tko će pričuvati tek rođeno dijete?). Posjet u domu roditelja za pastoralnog će djelatnika biti zahtjevnije, ali svakako pastoralno primjerenije.

[87] Priredio ju je Pero Aračić.

jedno »mi«, a sada se u to zajedništvo uključuje i dijete. Javljaju se i posebni *roditeljski osjećaji* (radost, ljubav, ponos, ali i odgovornost, strah...).

- *Drugi susret: Primanje djeteta i roditelja u obredu krštenja.* Govori se o *imenu* kojim nas je Bog zazvao i pozvao, a zatim o *križu* kao Kristovu pobjednom znaku.
- *Treći susret: Susret s Božjom riječju.* Kateheza se u prvom dijelu odnosi na Božju riječ sadržanu u Svetom pismu, a u drugom se dijelu tumači smisao odricanja od zla i ispovijedanja vjere u Isusa Krista.
- *Četvrti susret: Krštenje vodom i Duhom Svetim.* Tema je voda kao znak čišćenja i kao znak novoga života.
- *Peti susret: Komplementarni obredi.* Tumači se značenje mazanja krizmom, oblačenja bijele haljine, pružanja krsne svijeće, obreda Efata i završnog blagoslova.

Izvrstan model pretkrsne kateheze moglo bi biti tumačenje blagoslovne molitve nad vodom. Očigledno je da ova kateheza treba voditi računa o različitim okolnostima, kao npr. jesu li roditelji praktični vjernici, radi li se o mješovitoj ženidbi, živi li mladi par u zajedničkom kućanstvo s roditeljima, je li im to prvo dijete, tko su im kumovi...

SAKRAMENT POTVRDE

U povijesti je ovaj sakrament uglavnom bio vezan uz krštenje, kako nam to svjedoči već i Novi zavjet: »Kad to čuše, krstiše se u ime Gospodina Isusa. I kad Pavao na njih položi ruke, siđe na njih Duh Sveti«. (Dj 19, 5)

U prvoj se Crkvi krštenje smatralo otajstvom koje podjeljuje Duha Svetoga, a polaganje ruku (kasnije popraćeno pomazanjem) smatralo se nadopunjavajućim obredom. Tako u *Hipolita* nema govora o tome da bi biskupovo polaganje ruku i pomazanje nakon krštenja na poseban način davalo Duha Svetoga. *Tertulijan* promatra obred krštenja kao jedinstvenu cjelinu i ne smatra da bi se Duh Sveti podjeljivao u trenutku polaganja ruku. Ova se razlika počinje javljati u pitanju *krštenja heretika* (sredina 3. st.). Vjerovalo se da su heretici valjano kršteni, samo što ne primaju Duha Svetoga. Međutim ni tada se nije smatralo da bi primanje Duha Svetoga bilo vezano uz polaganje ruku. *Ciprijan* nije priznavao krštenje heretika tvrdeći da nema krštenja bez Duha Svetoga, a papa *Stjepan I.* tvrdio je da je krštenje neponovljivo, a u slučaju krštenja heretika Duh Sveti počinje djelovati tek nakon što heretik uđe u pravu Crkvu. *Augustin* svjedoči kako se na heretika polažu ruke kad se vrati u pravu Crkvu, što bi bilo znak pomirenja s Crkvom i znak primanja Duha Svetoga. Nejasno jest je li Augustin to shvaćao kao sakrament potvrde. Ukratko, u patrističkoj teologiji nema svjedočanstva o davanju potvrde izvan krštenja. Dakle, u prvom tisućljeću ne postoji ni u teologiji ni u praksi vlastiti sakrament sv. potvrde u smislu kasnije katoličke nauke o sakramentu krizme. To dolazi tek sa skolasticima (kao i jasno određivanje broja sakramenata). Međutim, nećemo tvrditi da su u prvom tisućljeću vjerovali kako se krštenjem podjeljuje samo jedan sakrament. Oni sebi jednostavno nisu postavljali takovo pitanje.[88]

1. Sakramentalni znak

U apostolsko je vrijeme poslije krštenja uvijek slijedilo *polaganje ruku* po kojem je kršteni dobivao Duha Svetoga (Dj 8, 5-25; 19, 1-6)[89] i to je bio obred koji je uvijek slijedio nakon krštenja. Stari su kršćanski pisci razlikovali ova dva znaka: krštenje vodom i polaganje ruku. Krštenje se, naime, smatralo otajstvom

[88] Usp. Z. PAŽIN, Mjesto sakramenta potvrde u kršćanskoj inicijaciji, u: I. DŽINIĆ, I. RAGUŽ (ur.), *Iščekivati i požurivati dolazak Dana Božjega. Zbornik radova u čast prof. dr. sc. Peri Aračiću prigodom 65. obljetnice života*, Đakovo, 2009., 285-303. Za povijest slavljenja ovog sakramenta vidi: A. MATELJAN, *Otajstvo poslanja. Sakrament potvrde*, Split, 2004., 53-124.

[89] S druge pak strane, ne možemo reći da Dj donose sustavan nauk o silasku Duha Svetoga po polaganju ruku. Tako se u slučaju Kornelija izvješćuje kako je Duh Sveti sišao na nj i prije krštenja (Dj 10, 14).

kojim se brišu grijesi djelatnom snagom Duha Svetoga, a polaganjem ruku prima se sam Duh Sveti. Tako Tertulijan veli:

> »Mi ne dobivamo Duha Svetoga u vodi (Iv 3, 5), već u vodi očišćeni po anđelu primamo Duha Svetoga. (...) Potom se polaže ruka po blagoslovu dozivajući i pozivajući Duha Svetoga.« [90]

Augustin donosi zanimljivu sliku kojom tumači različitost krštenja i potvrde:

> »Tako ste i vi u neku ruku najprije samljeveni kroz poniženje u postu i tajnom đavlova izgona. Potom je slijedilo krštenje. Poliveni ste vodom da dobijete krušni oblik. Kruha pak nema bez vatre. Što, dakle, označuje oganj? Hoću reći pomazanje uljem? Hranitelj je vatre otajstvo Duha Svetoga. (...) Kad se nad vama izvršio izgon zloduha, kao da ste tada bili samljeveni. Kada ste se krstili, kao da ste bili pokvašeni. Kada primiste oganj Duha Svetoga, kao da ste ispečeni.« [91]

Ciprijan naučava da, tko je valjano kršten, ne treba se ponovno krstiti, nego samo nadopuniti ako nedostaje ono što su Petar i Ivan učinili, tj. po molitvi i polaganju ruku zazvali i izlili na njih Duha Svetoga.[92]

U počecima je, dakle, jedini znak ovog sakramenta bilo *polaganje ruku*.[93] Uskoro se, međutim, javlja i drugi znak: *pomazanje uljem po čelu*. To se nazivalo *σφραγις* (*sfragis – signaculum*[94], *consignatio*). Taj izraz koristi već sv. Ciprijan:

> »Ut (neophitae) per manus impositionem spiritum sanctum consequantur, et signaculo dominico consummentur.« [95]

U pogana je *sfragis-signaculum* bio znak u obliku slova X kojim se označavalo da netko (ili nešto) nekomu pripada. To je osobito bilo vidljivo kod robova. Njima je na čelu užarenim željezom bio utisnut upravo taj signaculum, koji je tako

---

[90] TERTULIJAN, *Spis o krstu*, br. 6, 1, 57., 59.

[91] AUGUSTIN, *Govor 272*, *Govori – 1*, Makarska, 1990., 207., 300.

[92] Usp. CIPRIJAN, Epistola, br. 73, 9, u: W. von HARTEL (ur.), *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* (= CSEL), III/2, Wien, 1871., 784-785. Usp. A. NOCENT, I tre sacramenti dell' iniziazione cristiana, 98.

[93] Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. I sacramenti – i sacramentali*, 150. Za povijest slavljenja ovog sakramenta usp. još vrijedne priloge na hrvatskom: V. ZAGORAC, *Kristova otajstva*, Zagreb, 1998., 51.-60.; A. ADAM, *Uvod u katoličku liturgiju*, Zadar, 1993., 141-146.; F. COURTH, *Sakramenti. Priručnik za teološki studij i praksu*, Đakovo, 1997., 191-219.; T. SCHNITZLER, *O značenju sakramenata*, Zagreb, 1998., 51-76.

[94] U današnjem *Redu potvrde* zadržan je upravo taj termin: »Accipe *signaculum* Doni Spiritus Sancti« = »Primi *pečat* Dara Duha Svetoga.« Usp. *Pontificale Romanum ex decreto sacrosancti concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli PP. VI promulgatum. Ordo confirmationis*, br. 74; RPt, br. 74.

[95] *Epist. ad Iubaianum*, br. 73, 9, citirano prema M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. I sacramenti – i sacramentali*, 151.

ostao neizbrisiv. Kod potvrde se uskoro taj znak davao uljem. S tim je u svezi i izraz *χρισμα* (*hrisma – pomast*, *ulje*) koji označava pomazanje poslije krštenja i krizmano pomazanje. Taj je izraz ostao samo na Zapadu. Od 4. st. Grci radije upotrebljavaju izraz *μυρον* (*myron* – mirisno ulje).

Na Zapadu (Afrika, Galija, Španjolska, Milano) sakramentalni znak bio je isključivo polaganje ruku i davanje znaka na čelu (bez ulja).[96] Nasuprot tomu, u Rimu se već početkom 3. st. uz polaganje ruku javlja i pomazanje uljem, kako to u *Apostolskoj predaji* svjedoči Hipolit Rimski:[97]

> »Kad (krštenik) izađe (iz vode) svećenik ga maže posvećenim uljem govoreći: 'Mažem te svetim uljem u ime Isusa Krista.' I tako, neka se jedan po jedan obrišu, obuku i uđu u crkvu. Neka biskup na njih položi ruke i neka zaziva govoreći: 'Gospodine Bože, koji si ih učinio dostojnima da zasluže oproštenje grijeha po kupelji preporođenja Duha Svetoga, izlij na njih svoju milost, da bi ti služili po tvojoj volji, jer tebi pripada slava; tebi, Ocu i Sinu sa Svetim Duhom u svetoj Crkvi, sada i u sve vijeke vjekova. Amen.' Zatim, izlijevajući (pojedinom kršteniku) posvećeno ulje na glavu i polažući na nj ruke neka kaže: 'Mažem te svetim uljem u Gospodinu Ocu svemogućem i u Isusu Kristu i u Duhu Svetomu.' Neka ga znamenuje po čelu, te neka ga poljubi i kaže mu: 'Gospodin s tobom.' Onaj koji je znamenovan neka odgovori: 'I s duhom tvojim.'«[98]

Valja zapaziti da su ovdje dva pomazivanja. Pomazanje neposredno nakon krštenja čini svećenik prije nego što se krštenik obuče i prije nego što uđe u crkvu. Nakon toga se krštenici obuku, uđu u crkvu i tamo biskup prvo na sve krštenike polaže ruke, a onda svakog pojedinog ponovno pomazuje uz polaganje ruku i molitvu.[99] Iako to odmah u početku nije nužno bila redovita rimska praksa, ipak su se od 5. st. ustalila oba obreda: polaganje ruku i pomazanje krizmenim uljem.

Na Istoku se već od 4. st. gubi polaganje ruku. Ostaje samo pomazanje. Krštenik se znakom križa pomazuje mirisnim uljem (*myron*) po čelu, očima, ušima, nosnicama i prsima uz riječi: *Pečat dara Duha Svetoga*. O tome svjedoči već Ćiril Jeruzalemski:

---

[96] Usp. *isto*, 151-153.

[97] Valja napomenuti da Hipolit ima namjeru donijeti »drevnu« predaju, tako da on opisuje obrede nešto starije od njegova vremena. Nadalje, iako govorimo o Hipolitu kao autoru, ovaj se spis u stvarnosti tek pripisuje Hipolitu, jer se ne može sa sigurnošću utvrditi da je on autor. Djelo je vjerojatno sastavljeno iz više izvora.

[98] IPPOLITO DI ROMA, *La tradizione apostolica*, br. 21, 83-85.

[99] Ostatak toga vidimo i danas. Kada svećenik krsti dijete, neposredno nakon krštenja slijedi pomazanje krizmenim uljem, a da se ne radi o obredu krizmanja, što, ipak, malo zbunjuje. Krizmanik se pomazuje krizmenim uljem – a to ipak nije krizma!

> »Najprije ste bili pomazani po čelu da se oslobodite srama koje je posvuda nosio prijestupni čovjek te da razotkritim licem zrcalite Gospodinovu slavu. Potom ste pomazani po ušima o kojima Izaija reče: 'Gospodin mi je također dao uši da čujem' (Iz 50, 4). I Gospodin kaza u evanđeljima: 'Tko ima uši da čuje, neka čuje' (Mt 11, 15). Zatim ste pomazani po nosnicama da biste, primivši božansko miomirisno ulje, kazali: 'Među spašenima smo Kristov miomiris Bogu' (2 Kor 2, 15). Nakon toga ste pomazani po grudima da biste, navukavši oklop pravednosti stajali nasuprot đavlovim zasjedama (Ef 6, 1-4).«[100]

U važećem redu Pravoslavne Crkve bizantskog obreda također nema polaganja ruku, a broj se mazanja povećao: čelo, oči, nos, usta, oba uha, prsa, ruke i noge.[101]

Na Zapadu je polaganje ruku (uz mazanje) uvijek ostalo, kako to npr. svjedoči *Gelazijev sakramentar*[102] i *Rimsko-germanski pontifikal*[103]. Dok je pomazivao krizmanika po čelu, biskup je govorio formulu: *Confirmo et consigno te in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen. Pax tecum*. Budući da je polaganje ruku zajedničko, a pomazanje pojedinačno, jasno je da se onda počelo shvaćati kako je pomazanje osnovni sakramentalni znak. Vjerojatno je tu bila prisutna i bojazan da se ovo polaganje ruku ne pobrka s polaganjem ruku kod ređenja. Benedikt XIV. konstitucijom *Ex quo primum* od 1. ožujka 1756. pomiruje ove dvije geste i određuje da biskup treba imati položenu ruku na glavu dok pomazuje uljem po čelu, ali i tada ostaje polaganje ruku nad svima.[104]

Današnje odredbe to potvrđuju. Nakon polaganja ruku nad svim krizmanicima, krizmatelj, dok pomazuje krizmanika, ima položenu ruku na njegovoj glavi:

> »Sakramenat potvrde se podjeljuje mazanjem svete krizme na čelu što se izvodi polaganjem ruku te riječima: 'Primi pečat dara Duha Svetoga'.«[105]

---

[100] ĆIRIL JERUZALEMSKI, *Mistagoške kateheze*, br. 3, 4, Split, 2005., 203-204.

[101] Usp. *Trebnik*, Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve, Beograd, 1983., 55. Usp. još: L. MIRKOVIĆ, *Pravoslavna liturgika ili nauka o bogosluženju Pravoslavne istočne crkve. Drugi, posebni deo (svete tajne i molitvoslalja) po liturgici V. Mitrofanocića i T. Tarnavskog*, Beograd, ^{3}1983., 52.

[102] »Deinde ab episcopo datur eis spiritus septiformis. Ad consignandum inponit eis manum in his uerbis: Deus omnipotens (...) Postea signat eos in fronte de chrismate dicens: Signum Christi in uitam aeternam.« (GeV, br. 450-452.)

[103] Biskup u molitvi drži ruke ispružene nad svim krizmanicima, a zatim svakog pojedinačno pomazuje krizmenim uljem. (PRG II, br. 385-387, 109.)

[104] Za talijanski tekst vidi: http://www.totustuustools.net/magistero/b14exquo.htm a za engleski: http://www.papalencyclicals.net/Ben14/b14exquo.htm (16. 5. 2018.). Usp. A. NOCENT, I tre sacramenti dell'iniziazione cristiana, 116.

[105] RPt, br. 9.

2. Djelitelj

U počecima je jasno da je biskup djelitelj sakramenta potvrde, jer je tada na čelu svake kršćanske zajednice bio biskup.[106] Pitanje djelitelja potvrde javlja se onda kada se kršćanstvo počelo širiti i izvan gradova, pa su svećenici (kao župnici) boravili s pukom izvan biskupskih sjedišta. Budući da je bila razmjerno visoka stopa smrtnosti male djece, bilo je određeno da se djeca krste čim prije. Biskup je stoga dao ovlast svećenicima da krste malenu djecu. A što s krizmom?

Papa Silvestar I. (početak 4. st.) određuje da samo biskup može posvetiti krizmano ulje i znamenovati krštenike:

> »Odredio sam da prezbiter ne može primiti (u Crkvu) arijanca, nego biskup mjesta; da krizmu spravlja biskup te da njemu bude pridržano znamenovati krštenike (...)«[107]

Inocent I. u pismu upućenom 416. godine Decenciju veli da svećenik poslije krštenja krštenika pomazuje po glavi, ali je nakon toga pomazanje po čelu pridržano biskupu.

> »Što se pak tiče potvrđivanja djece, očito je, da to ne smije činiti nitko drugi osim biskupa (...) Prezbiteri naime kad krste (...) smiju krštenike pomazivati krizmom, ali koju je posvetio biskup. Ipak nije (im) dopušteno da istim uljem obilježuju čelo, to pripada samo biskupima kada podjeljuju duha tješitelja.«[108]

Pri tome se on poziva na Dj 8, 14-17 kad su Ivan i Petar polagali ruke i podjeljivali Duha Svetoga na one koje je đakon Filip (samo) krstio. Krste se i potvrđuju djeca (odraslih praktički više i nema za krštenje). Krstiti može svećenik ili đakon, a polaganje ruku i pomazanje po čelu pridržano je biskupu. Inocent I. u spomenutom pismu zapravo ustaje protiv prakse u Laciju gdje su svećenici

[106] Bez pretjerivanja bismo mogli reći da su onda prilike bile takve kao kad bi danas na čelu svake župe bio biskup, s tim da su u ono vrijeme sve zajednice bile u gradovima.

[107] Usp. J. P. BOUHOT, *La confermazione, sacramento della comunione ecclesiale*, Torino – Leumann, 1970., 31.; L. DUCHESNE, *Le Liber Pontificalis. Texte, introduction et commentaire*, I, Paris, 1886., 77., 171.; M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. I sacramenti – i sacramentali*, 154.

[108] H. DENZINGER, P. HÜNERMAN (ur.), *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i ćudoredu*, Đakovo, 2002. (= DH), br. 215. Usp. latinski tekst prema: H. DENZINGER, A. SCHÖNMETZER (ur.), *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, Barcinone – Friburgi – Brisgoviae, 1976. (= DS), br. 215: »De consignandis vero infantibus manifestum est non ab alio quam ab episcopo fieri licet (...) Nam presbyteris (...) cum baptizant, chrismate baptizatos ungere licet, sed quod ab episcopo fuerit consacratum, non tamen frontem ex eodem oleo signare, quod solis debetur episcopis, sum tradunt Spiritum sanctum.« Usp. A. NOCENT, I tre sacramenti dell'iniziazione cristiana, 104-105.; M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. I sacramenti – i sacramentali*, 156.

krizmali.[109] To isto tvrdi i Jeronim u jednom svom spisu iz 382.[110] Papa Gelazije (402. – 496.) strogo zabranjuje svećenicima posvetu krizme i krizmanje.[111] To isto pretpostavlja Ivan Đakon u pismu Senariju,[112] Papa inocent III. (1204.)[113] a jednako tako i drugi spisi.[114]

Koncil u Elviri (300. – 303.) određuje: kad neki svećenik (ili laik) u slučaju nužde krsti katekumena, ovaj, ako ozdravi, treba doći biskupu »da bi ovaj polaganjem ruku mogao dovršiti (krštenje)«.[115] Slično Sinoda u Arlesu (314.),[116] papa Siricije (399.)[117]

Grgur Veliki (593.) pišući Januariju u Cagliari protestira protiv svećenika u Sardiniji koji su, prema tamo već ustaljenom običaju, podjeljivali krizmu. Budući da je to uzbudilo ondašnje vjernike, papa godinu dana kasnije u drugom pismu ublažava svoje stavove određujući da svećenik smije krizmati samo ako nema biskupa.[118]

U Galiji je bio običaj da svećenici krizmaju, pa čak da i posvećuju ulje ako nemaju ulje posvećeno od biskupa. Biskupi su se protiv ovoga borili određujući da oni to smiju činiti tek po izričitom biskupovu dopuštenju.[119]

Sinoda u Orangeu (441.) određuje: »Hereticos in mortis discrimine positos, si desit episcopus, a presbyteris cum chrismate et benedictione consignari placuit.«[120]

Pokrajinski sabor u Toledu (400.) dopušta svećeniku pomazivati djecu samo ako mu to biskup izričito naloži,[121] dok je kasniji sabor u Sevilli (619.) to

[109] Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. I sacramenti – i sacramentali*, 164.

[110] *Altercatio Luciferiani et Ortodoxi* (PL 23, 155-182); usp. J. P. BOUHOT, *La confermazione, sacramento della comunione ecclesiale*, 40-44.

[111] GELAZIJE, *Pismo 9, §6* (PL 59, 50); usp. J. P. BOUHOT, *La confermazione, sacramento della comunione ecclesiale*, 52.

[112] PL 59, 406-408; usp. J. P. BOUHOT, *La confermazione, sacramento della comunione ecclesiale*, 53.

[113] U pismu *Cum venisset* Baziliju, nadbiskupu Tarnove (Bugarska). (Usp. DH, br. 785.)

[114] Npr. GeV, br. 443; 451; 615; GrA 1088, Ordo XI, 100-103.; PRG II, Ordo XCIX, br. 383-387.

[115] DH, br. 121.

[116] Usp. DH, br. 123.

[117] Usp. DH, br. 183.

[118] Ta je ublažena odluka bila temeljem nauku skolastika da u određenim slučajevima biskup može delegirati svećenika da krizma. Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. I sacramenti – i sacramentali*, 165.

[119] To se vidi iz spisa *De septem ordinibus* krivo pripisanog sv. Jeronimu (PL 30, 156). Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. I sacramenti – i sacramentali*, 165.

[120] Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. I sacramenti – i sacramentali*, 165., (kan. 1).

[121] Usp. DH, br. 187.

u potpunosti zabranio.[122] Ipak, kasnije, Klement VI. 1351. godine pretpostavlja da svećenik uz dopuštenje biskupa može krizmati.[123] O mogućnosti da svećenik podjeljuje krizmu jasno govori Firentinski sabor 1439.

> »Redoviti podjelitelj (potvrde) je biskup. Premda ostala pomazanja može učiniti običan svećenik, ovo treba izvesti samo biskup (...) Ipak se čita da je nekada, po odobrenju Apostolske stolice, zbog razumnog i hitnog slučaja, običan svećenik podjeljivao ovaj sakrament potvrde (pomazujući) krizmom koju je posvetio biskup.«[124]

To je bilo razlogom diskusije s Grcima koji su imali drukčiju praksu. Konačno Tridentski sabor 1547. godine definira:

> »Tko kaže da redoviti djelitelj svete potvrde nije samo biskup, nego bilo koji obični svećenik, neka bude izopćen.«[125]

Prema tome, ako je biskup *redoviti* djelitelj, to znači da nije i jedini. Klement XIV. 1774. godine jasno određuje da u nekim slučajevima svećenik može podjeljivati potvrdu:

> »Premda je prema definiciji Tridentskog sabora samo biskup redoviti djelitelj tog sakramenta, ipak Apostolska stolica običava katkada, zbog opravdanog razloga, takvu ovlast podijeliti običnom svećeniku, kao izvanrednom djelitelju.«[126]

Sveta je stolica od 13. st. pa nadalje lako davala svećenicima misionarima ovlast dijeliti potvrdu, kada god bi im bilo teško doći do apostolskog vikara (biskupa). To su dobili franjevci, dominikanci, kasnije isusovci, zatim godine 1929. svećenici iz Latinske Amerike, a 1946. izrijekom svi svećenici, kada nema biskupa a radi se o vjernicima »Ex gravi morbo in vero mortis periculo constituti, ex quo decessuri praevideantur.«[127]

Grčka Crkva, u potpunoj suprotnosti sa Zapadnom praksom, počevši od 4. st. dopušta da svećenik podjeljuje sakrament potvrde. Tako već 375. godine Ambroziaster primjećuje o praksi u Aleksandriji: »Apud Aegyptum presbyteri

---

[122] Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. I sacramenti – i sacramentali*, 165.

[123] Usp. DH, br. 1071.

[124] *Bula o sjedinjenju s Armencima »Exultate Deo«*, 22. studenoga 1439. (DS, br. 1318.)

[125] DH, br. 1630.

[126] DH, br. 2588. Instrukcija zatim jasno govori koji su to svećenici: oni koji imaju povlasticu od Svete stolice i oni koji to imaju po samom pravu: kardinal, opat ili prelat nullius, vikar i prefekt apostolski. (Usp. RO 1929, 403.)

[127] *AAS* 38(1946.), 349-354., ovdje 352.; usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. I sacramenti – i sacramentali*, 166.

consignant, si praesens non sit episcopus.«[128] Sabor u Firenci (1439.) o ovome je mnogo raspravljao i odlučio da je praksa Grka legitimna. To je kasnije dopušteno Grcima koji su boravili u Italiji, ali ne i latinima.[129]

Važeći Zakonik određuje:

»Valjano podjeljuje ovaj sakrament i prezbiter ovlašten snagom općeg prava ili posebnog dopuštenja mjerodavne vlasti.« [130]

Prema tomu, ukoliko prezbiter nije ovlašten, podjeljivanje potvrde ne bi bilo valjano, osim u slučaju smrtne pogibelji.[131]

3. Primatelj (dob krizmanika)

U prvoj Crkvi uvijek je u sklopu krštenja bilo i polaganje ruku. Kada se u Djelima apostolskim čita da se krstio nečiji »dom«, onda se to odnosi na cijelu obitelj: muža, ženu, djecu, sluge i sluškinje s njihovom djecom.[132] U *Apostolskoj predaji* s početka 3. st. izrijekom se govori da se krste i djeca, pa su onda i ono što slijedi (polaganje ruku i mazanje uljem od strane biskupa) primala i djeca. Svi oni, konačno, pristupaju euharistiji, s napomenom da smiju nastaviti slavlje samo oni koji su »sve to primili«, što onda uključuje i krizmu.[133]

U počecima je, dakle, bila ova praksa: kad je biskup nazočan, krštenik se krizma bez obzira na dob. Ako ne bi bilo biskupa, svećenik krsti (dijete), a ono bi se krizmalo čim dođe biskup, opet bez obzira na dob. Jeronim svjedoči kako su biskupi odlazili u malene zajednice (župe) da bi krizmali sve koji su ranije bili kršteni od svećenika ili đakona.[134] To je uključivalo, naravno, i djecu (*infantes*[135]). Sv. Augustin i Inocent I. govore izrijekom da *infantes* trebaju krizmati biskupi. Tako, npr. *Capitula* sv. Martina iz Bracare (580.) u Španjolskoj, pozivajući se na 20. kanon sabora u Toledu iz godine 400. određuju: »Presbyter, presente episcopo, non signet infantes, nisi forte fuerit illi praeceptum.«[136] Nakon što je Crkva dobila

[128] *In Epistolam beati Pauli ad Ephesios* (PL 17, 410C); usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. I sacramenti – i sacramentali*, 166.

[129] Tako npr. konstitucija *Etsi pastoralis* Benedikta XIV. iz 1742., vidi DH, br. 2522-2523; usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. I sacramenti – i sacramentali*, 166.; H. JEDIN, *Crkveni sabori. Kratka povijest*, Zagreb, 1997., 92-94.

[130] *Zakonik kanonskoga prava proglašen vlašću pape Ivana Pavla II.*, Zagreb, 1998. (= ZKP), kan. 882.

[131] Usp. ZKP, kan. 883, br. 3.

[132] »Pošto se pak krsti ona i njezin dom (...)« (Dj 16, 15); »Vjeruj u Gospodina Isusa i spasit ćeš se – ti i dom tvoj. Te iste noćne ure uze ih, opra im rane pa se odmah krsti – on i svi njegovi.« (Dj 16, 31.33)

[133] Usp. IPPOLITO DI ROMA, *La tradizione apostolica*, br. 21, 83-85.

[134] *Dialogus contra Luciferianos*, pogl. 9. (PL 23, 172C).

[135] Riječ *infans* označava nerazumno dijete (mlađe od 7 godina). Od sedme godine uzima se izraz *puer*.

[136] Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. I sacramenti – i sacramentali*, 165.

slobodu, praktično su primali sakramente inicijacije samo djeca, tako da najstarije liturgijske knjige redovito govore o *infantes* koji su primali krštenje, potvrdu i euharistiju. Tako *Gelazijev sakramentar*[137], *Grgurov sakramentar*[138], *Ordines Romani*[139], *Rimsko-germanski pontifikal*[140], itd.

Sve do 13. st. na Zapadu su se krizmala nejaka djeca (*infantes*). Od tada se običavalo krizmati djecu u 7. godini života, osim u slučaju životne opasnosti. O tome govore koncili u Kölnu (1280.), Milanu (1565.), itd. To prihvaća i Rimski katekizam, makar ne osuđuje stari običaj (krizmanja malene djece). Time se potvrđuje ideja još od 5. st. da se krizmom jačamo za borbu: »In baptismo regeneramur ad vitam, post baptismam confirmamur ad pugnam.«[141] Benedikt XIV. krizmu u 7. godini smatra dobrom, jer dječak, s uporabom razuma, ulazi u borbu života i potrebna mu je posebna milost koju do tada nije trebao.[142] Međutim, on nije isključio mogućnost da se krizmaju i nejaka djeca (*infantes*).[143] Valja zapaziti: ovdje se ne govori o tome da krizmanik treba pokazati određenu zrelost da bi taj sakrament primio. Naprotiv, na samom početku uporabe razuma on dobiva taj sakrament da bi se ojačao u borbi protiv zla, da bi ispravno sazrio. Štoviše, isti Benedikt XIV. osuđuje običaj prisutan u Italiji i Francuskoj da se krizma odgađa do 12. godine.[144] Još Leon XIII. (očito protiv utjecaja janzenista) godine 1894. u pismu biskupu Marseja inzistira kako je dobro dijeliti krizmu djeci čim dođu do uporabe razuma, naglašavajući da se ona slavi prije prve pričesti. Zakonik kanonskoga prava iz 1917. određuje da se krizma podjeljuje oko 7. godine života (kan. 788).[145]

[137] GeV br. 443; 449-450.

[138] GrH br. 376; 449-450.

[139] M. ANDRIEU, *Les Ordines Romani du haut moyen age. Les textes*, II, Louvain, 1971., Ordo XI, br. 96.

[140] PRG II, Ordo XCIX, br. 385, 109.

[141] Tako Faust Rieški pisac u Homiliji iz 5. st. (PL 7, 119-120). Usp. još: M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. I sacramenti – i sacramentali*, 167.

[142] Konstitucija *Eo quamvis tempore* (4. svibnja. 1745.). Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. I sacramenti – i sacramentali*, 167.

[143] Pontifikal uređen za njegova vremena i dalje govori da su primatelji krizme kako *pueros* tako i *infantes.* Usp. *Pontificale Romanum Clementis VIII ac Urbani VIII. iussu editum, postremo a SS domino nostro Benedicto XIV. recognitum et castigatum*, Venetiis, 1823., 15. Istovjetnu odredbu »infantes, pueros vel alios« donosi još Pontifikal iz 1962. *Pontificale Romanum*, Pars prima, Editio typica, Typis Poliglotis Vaticanis, 1962. (= PR 1962), 9. Time doslovno preuzimaju odredbe prvog izdanja Rimskog pontifikala nakon Tridentskog sabora: *Pontificale Romanum. Editio princeps (1595-1596)*, Edizione anastatica, Introduzione e Appendice M. Sodi, A. M. Triacca (ur.), Città del Vaticano, 1997. (= PR 1595), 8.

[144] *De Synodo dioecesana*, knjiga VII., pogl. 10., br. 5. Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. I sacramenti – i sacramentali*, 167.

[145] Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. I sacramenti – i sacramentali*, 168.

Promjene se polako ustaljuju od vremena Pija X. Naime, za njegova je pontifikata Kongregacija sakramenata dekretom *Quam singulari* od 8. kolovoza 1910. odredila da je prikladna dob za ispovijed i (prvu) pričest »ona u kojoj dijete počinje razmišljati, to jest oko 7. godine, bilo više ili pak manje«. Nadalje se tvrdi kako »za prvu ispovijed i pričest nije potrebno potpuno i savršeno poznavanje kršćanskog nauka«, odnosno da je po sebi dovoljno da dijete shvati da je pričest nužna za spasenje, te da »razlikuje euharistijski kruh od običnog tjelesnog kruha«.[146] To je po sebi razumljiva odredba, uzimajući u obzir drevni običaj da se i malenoj djeci daje pričest, međutim, u tadašnjim se dokumentima ne govori i o ranoj potvrdi (koja bi bila prije pričesti), tako da se od tada, po prvi puta u praksi, promijenio redoslijed sakramenata inicijacije.[147] Sve do tada potvrda se načelno podjeljivala u 7. godini života, a pričest od 12. do 14. godine. Ovom odredbom iz 1910. godine pričest se počela podjeljivati u 7. godini, a potvrda kasnije.

Nakon II. vatikanskog sabora, kada se pripravljao novi *Red potvrde*, živo se raspravljalo o dobi prikladnoj za primanje sakramenta potvrde, pogotovo pod vidom redoslijeda primanja sakramenata inicijacije. Na sugestiju Svetog oficija od 12. srpnja 1967. zauzeto je *mlako* stanovište (koje je kasnije i ušlo u *Red potvrde*): potvrda se u načelu podjeljuje u 7. godini, ali se daje široka ovlast pojedinim biskupskim konferencijama da uvedu i stariju dob.[148] Neki su se relatori (npr. B. Botte) odlučno zauzimali da se svakako sačuva tradicionalan redoslijed (krst-potvrda-euharistija), ali su ostali usamljeni.[149] Danas se u nauku i praksi slavljenja ovog sakramenta vidi određena neujednačenost, pa i paradoks. S jedne se strane govori o 7. godini života kao dobi prikladnoj za primanje potvrde (nakon koje bi slijedila pričest), ali nakon nekoliko »ali« i »međutim«, određuje se posve drukčija praksa.

Tako važeći *Red potvrde* određuje:

> »U Latinskoj se crkvi potvrda općenito odgađa do sedme godine života. Ipak iz pastoralnih razloga, naročito da bi se u životu vjernika snažnije naglasila potpunija podložnost Kristu Gospodinu i postojano svjedočanstvo za njega, biskupske konferencije mogu odrediti i zreliju dob kada to drže prikladnim da bi djeca taj sakrament primila nakon odgovarajuće priprave.«[150]

---

[146] DH, br. 3531-3532.

[147] Usp. T. SCHNITZLER, *O značenju sakramenata*, 60.

[148] Usp. A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*, Roma, 1983., 596-608., osobito 600., bilješka 10.

[149] Usp. *isto*, 601., bilješka 15.

[150] RPt, br. 11.

Zakonik kanonskoga prava, pak, to isto potvrđuje:

»Da bi netko, izvan smrtne pogibelji, dopušteno primio potvrdu, traži se, ako je sposoban služiti se razumom, da je prikladno poučen, pravo raspoložen i sposoban obnoviti krsna obećanja.«[151]

»Neka se sakrament potvrde dijeli vjernicima približno u dobi rasuđivanja, ako biskupska konferencija ne odredi drugu dob, ili ako nema smrtne pogibelji, ili ako, prema sudu službitelja, važan razlog ne savjetuje nešto drugo.«[152]

Iz navedenoga proizlazi:

- U Latinskoj se Crkvi potvrda *općenito* (što znači, ne i nužno) odgađa do dobi rasuđivanja, odnosno do 7. godine života.
- Opaskom »ako je (krizmanik) sposoban služiti se razumom« pretpostavlja mogućnost da potvrdi pristupe i mlađi od sedam godina.
- Ostavlja se mogućnost biskupskim konferencijama da povise navedenu dob.

Katekizam Katoličke Crkve to ipak šire tumači:

»U latinskoj tradiciji smatra se osnovnom dobi za primanje sakramenta potvrde 'dob rasuđivanja'. No u smrtnoj pogibelji treba potvrditi i djecu, čak i ako nisu još dostigli dob rasuđivanja.«[153]

»Ako se kadšto govori o potvrdi kao 'sakramentu kršćanske zrelosti', ne smije se odrasla dob vjere poistovjetiti s odraslom dobi naravnog rasta, niti zaboraviti da je krsna milost čist i nezasluženi dar, kojoj nije potrebno neko 'ovjerovljenje' da bi postala djelotvornom. Sveti Toma podsjeća: 'Tjelesna dob nije mjerodavna za duhovnu. Tako čovjek već u djetinjstvu može primiti savršenstvo duhovne dobi o kojoj govori Knjiga mudrosti (4, 8): 'Jer, duljina danâ ne čini starost časnom, niti se ona mjeri brojem godina.' Odatle se tumači da su se toliki i u djetinjoj dobi, zahvaljujući snazi Duha Svetoga što je primiše, hrabro, do krvi borili za Krista.«[154]

Katekizam, dakle, relativizira »zrelost« koja bi bila zajamčena životnom dobi. Koji puta osobe mlađe životne dobi mogu pokazati visok stupanj zrelosti. Nadalje, milost je nezaslužen dar, naglašava *Katekizam Katoličke Crkve*, i nije joj potrebno neko »ovjerovljenje«.

[151] ZKP, kan. 889, § 2.

[152] ZKP, kan. 891.

[153] *Katekizam Katoličke Crkve*, Zagreb, 1994. (= KKC), br. 1307. Usp. ZKP, kan. 891; 883, § 3.

[154] KKC, br. 1308.

Kako god bilo, za nas su obvezujuće ove dvije odredbe:

Uz kan. 891 Zakonika kanonskoga prava Hrvatska biskupska konferencija odredila je:

> »Neka se sakramenat potvrde ne dijeli vjernicima prije dvanaeste godine života, a kao priprava neka budu najmanje četiri godine redovitog vjeronauka. Pojedini biskup može odrediti višu dob i dulju pripravu.«[155]

Odluka naše Biskupijske sinode jest da se sakrament potvrde ima dijeliti na završetku drugog ili u trećem razredu srednje škole. Prije same odredbe u dugoj zavisnoj rečenici uzima se u obzir da je ionako promijenjen redoslijed primanja sakramenata inicijacije (šteta je već načinjena!) i uzimaju se u obzir praktične poteškoće glede organiziranja župne kateheze, ali se *ipak* određuje:

> »Uzimajući u obzir cjelokupnu sinodsku raspravu i sve crkvene i društvene okolnosti u kojima žive, odrastaju i sazrijevaju djeca i mladi, različita postojeća iskustva koja postoje u našoj mjesnoj Crkvi i u drugim biskupijama na području naše Domovine i izvan nje, već ionako promijenjeni redoslijed primanja sakramenata kršćanske inicijacije (potvrde i euharistije) u Katoličkoj Crkvi latinskog obreda, te svjesni praktičnih poteškoća koja će se pojaviti osobito u organiziranju župne kateheze za krizmanike, ali i drugih, ipak donosimo odluku da se sakrament potvrde ubuduće u načelu podjeljuje mladima u životnoj dobi od šesnaest do osamnaest godina, odnosno u srednjoj školi (poglavito na završetku drugog ili u trećem razredu srednje škole).«[156]

4. Redoslijed

Glede *redoslijeda* primanja sakramenta potvrde, u teoriji su crkveni dokumenti jasni. Redovito se govori o *krstu*, *potvrdi* i *euharistiji*. U starini se ovaj redoslijed uvijek obdržavao, neovisno o dobi primatelja. To smo već vidjeli i u *Apostolskoj predaji*: Nakon krštenja i krizme *svi* (djeca, muževi i žene) pristupaju euharistiji.

Najstarije izričito svjedočanstvo o pričesti malene djece nalazimo već kod sv. Ciprijana (+ 258.): đakon je u usta djeteta ulio nekoliko kapi iz kaleža.[157] Nejaka

---

[155] *Službene vijesti HBK*, 2(1994.), 8.

[156] *Ti si Krist – za nas i za sve ljude. Izjave i odluke Druge biskupijske sinode đakovačke i srijemske*, Đakovo, 2008., br. 427. Napomenimo i ovo: u sinodskoj raspravi, u izdvojenom glasovanju, od 136 prisutnih sinodskih članova, njih 117 (86,03 %) bilo je za to da se potvrda podjeljuje u završnim razredima osnovne škole, a od 143 sinodska člana koji su glasovali, njih 125 (87,41 %) bilo je *protiv* prijedloga da se sakrament potvrde podjeljuje u višim razredima srednje škole. Međutim, biskup je odlučio onako kako je odlučio. Vidi: D. ILIČIĆ, *Pastoralni aspekti Druge biskupijske sinode đakovačke i srijemske*, Đakovo, 2008., 394.

[157] M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. La Messa*, III, Milano, 1966. (fototipsko izdanje 2005.), 559.

su se djeca poslije krštenja i potvrde u istom obredu i pričešćivala. Čak se određuje da nakon krštenja i potvrde mati ne smije podojiti dijete dok se ono ne pričesti:

> »Post hoc, ingrediuntur ad missas et communicant omnes ipsi infantes, nam hoc praevidendum est ne, postquam baptisati fuerint, ullum cibum accipiant neque ablactentur antequam communicent.«[158]

O pričesti malene djece neposredno nakon krštenja izrijekom govore Augustin, Paulino iz Nole, Inocent I., Leon Veliki, itd. Međutim, uvijek se radilo o pričesti poslije krštenja i potvrde, a inače se djeca nisu pričešćivala dok ne bi dospjela u stariju dob.[159] Kako su se mogla dojenčad pričešćivati? Jednostavno. Umočio bi se prst ili list u kalež i dao bi se dojenčetu da sisa, ili bi im se pričest iz kaleža davala žličicom:

> »Communicantur autem pueri, qui nondum noverunt comedere vel bibere, sive cum folio, sive cum digito intincto in sanguine domini et posito in ore ipsorum (...)«[160]

Promjena se dogodila kad se krštenje dijelilo izvan vazmenog bdjenja (pa se dojenče nije moglo pričestiti iz kaleža), a poglavito onda kada su svećenici dijelili samo krštenje, koje je bilo redovito izvan mise.[161] Kada je prestala praksa pričešćivanja odraslih pod prilikama vina, posvema je nestala i pričest dojenčadi (jer nisu mogli blagovati pričest pod prilikama kruha). Nadalje, kako su se vjernici tijekom srednjeg vijeka sve rjeđe pričešćivali, tako se pričest djece odgađala do 12. ili 14. godine, ali uvijek tako da se čuvao redoslijed: krst-potvrda-euharistija.

Četvrti Lateranski sabor (1215.) u poznatoj izjavi određuje da se vjernici obaju spolova trebaju barem jedanput u godini ispovjediti i o Uskrsu primiti euharistiju »nakon što dođu u godine razlikovanja«.[162] Međutim kada dijete dolazi u dob razlikovanja, tj. rasuđivanja? Sv. Toma kaže da bi to trebalo biti oko 10. ili 11. godine. To znači: djeca su se krizmala u 7. godini, a pričešćivala između 12. i 14. godine. Pio X. određuje da djeca u 7. godini dolaze do dobi rasuđivanja i tada mogu pristupiti pričesti. Tada se po prvi puta poremetio redoslijed: djeca su prvo pristupala ispovijedi i pričesti u 7. godini, a krizma se odgađala do one dobi kada je prije bila pričest, tj. do 12. ili 14. godine.[163]

---

[158] M. ANDRIEU, *Les Ordines Romani du haut moyen age*, II, Ordo XI, br. 103, 446.

[159] Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. La Messa*, 560.

[160] M. ANDRIEU, *Le Pontifical Romain au moyen-âge. Le Pontifical Romain du XIIe siècle*, I, Città del Vaticano, 1938. (= PR XII), Ordo 31, br. 29, 246.

[161] Izvan mise se nije čuvala euharistija pod prilikama vina, jer se lako može proliti ili pokvariti.

[162] DS, br. 812.

[163] Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. La Messa*, 563. Spomenimo da se zajedničko svečano slavlje prve pričesti djece ustalilo sredinom 17. st.

U današnjim službenim knjigama vidimo određenu nedosljednost. U svim se službenim tekstovima brižno pazi da se sačuva drevni redoslijed: uvijek se govori prvo o krstu, zatim o potvrdi, pa onda o euharistiji. Najbolji primjer nalazimo u *Redu krštenja*:

> »Krštenjem pritjelovljeni Kristu, uključujući se u Božji narod, te zadobivši otpuštenje svih grijeha, iz stanja u kojem su rođeni bivaju preneseni u stanje posinjene djece; postaju novo stvorenje iz vode i Duha Svetoga, pa se zovu i jesu djeca Božja. Obilježeni u potvrdi darom tog Duha, još se savršenije upriličuju Gospodinu i napunjaju Svetim Duhom, da svjedočeći za njega pred svijetom što prije privedu Kristovo tijelo do punine. Sudjelujući napokon u euharistijskom sastanku, blaguju tijelo Sina čovječjega i piju njegovu krv da prime život vječni i da izraze jedinstvo Božjeg naroda; a prinoseći sami sebe s Kristom, imaju udjela u sveopćoj žrtvi – ta žrtva je upravo onaj otkupljeni 'grad' što ga Bogu prinosi Veliki svećenik – te postižu da se Duh Sveti obilatije izlije kako bi sav ljudski rod dopro u jedinstvo Božje obitelji. Prema tome, tri se sakramenta kršćanske inicijacije tako međusobno stapaju da privode k punom uzrastu Kristove vjernike, koji u Crkvi i u svijetu izvršuju poslanje svega kršćanskog naroda.«[164]

Slično govori i Pavao VI.:

> »Krstom novokršteni primaju otpuštenje grijeha, Božje posinstvo i Kristov biljeg kojim su pridruženi Crkvi te postaju dionici svećeništva svoga Spasitelja (usp. 1 Pt 2, 5 i 9). Krstom nanovo rođeni u sakramentu potvrde primaju neizreciv dar, samoga Duha Svetoga kojim su 'nadareni (...) posebnom jakošću'. Obilježeni pečatom tog sakramenta 'još su savršenije vezani uz crkvu i tako sve više obvezni da kao pravi Kristovi svjedoci riječju i djelom šire i brane vjeru'. Naposljetku, potvrda je tako tijesno povezana sa svetom euharistijom da vjernici koji su već obilježeni svetim krstom i potvrdom, sudjelovanjem se u euharistiji potpunoma ucjepljuju u Kristovo Tijelo.«[165]

U *Redu krštenja* svećenik prije molitve Gospodnje govori nazočnima:

> »Ovo je dijete krštenjem nanovo rođeno. Sada se zove i jest dijete Božje. U potvrdi će primiti puninu Duha Svetoga, pristupit će k oltaru Gospodnjem, postat će sudionik njegovog žrtvenog stola (...)«[166]

[164] RK, Opće napomene, br. 2.

[165] Usp. PAVAO VI., Apostolska konstitucija o sakramentu potvrde »Divinae consortium naturae«, 7-15.

[166] RK, br. 103.

Jasno je, dakle, da crkveni dokumenti pretpostavljaju da se potvrda po sebi treba primiti netom kad se dođe do uporabe razuma, a da nakon toga treba slijediti pričest. Međutim, očito je da svi službeni dokumenti načelno pretpostavljaju drevni redoslijed (krst-potvrda-euharistija), ali nakon mnogih »ipak«, praksa je drukčija. Pripomenimo također da je ova drukčija praksa započela tek s Pijom X. početkom 20. stoljeća.

5. Važeći *Red potvrde*

Liturgijska obnova ovog sakramenta nije posve logična u sakramentalnom znaku. Naime, iako apostolska konstitucija *Divinae consortium naturae* tvrdi da je od samih početaka Crkva podjeljivala ovaj sakrament polaganjem ruku, ipak određuje:

> »Sakramenat potvrde podjeljuje se pomazanjem krizmenim uljem na čelu koje se izvodi polaganjem ruke i riječima: 'Primi pečat dara Duha Svetoga'.«[167]

Današnji *Red potvrde*, kao što smo upravo vidjeli, pomiruje oba znaka. Dosadašnja formula: *Znamenujem te znakom križa i krizmam te krizmom spasenja u ime Oca i Sina i Duha Svetoga* zamijenjena je novom, preuzetom iz ***zapadnosirske predaje*****:** *Primi pečat dara Duha Svetoga*. Kako povezati krst i potvrdu?

> »Sakramentom potvrde još su savršenije vezani uz Crkvu, nadareni su posebnom jakošću Duha Svetoga i tako više obvezni da kao pravi Kristovi svjedoci riječju i djelom šire i brane vjeru.«[168] (LG 11)

> »Kršteni nastavljaju put kršćanske inicijacije sakramentom potvrde kojim primaju Duha Svetoga što ga je Gospodin na dan Pedesetnice poslao na apostole. Tim se Darom Duha Svetoga vjernici savršenije suoblikuju Kristu i snagom jačaju da dadu svjedočanstvo za Krista u izgradnji njegova Tijela u vjeri i ljubavi. Njima se pak pečat ili Gospodnji pečat tako utiskuje da se sakramenat potvrde ne može ponoviti.«[169]

Kao što se vidi, nakon što je potvrda bila istrgnuta iz svog prirodnog konteksta, nije lako obrazložiti razliku između krštenja i potvrde. Možda se značaj potvrde najbolje može razumjeti iz ova dva događaja: Isus je bio pomazan Duhom Svetim prigodom svoga krštenja i time je započelo njegovo javno djelovanje. Naravno da je Isus i prije bio »pun Duha Svetoga«, ali je silazak Duha na nj u tom

[167] PAVAO VI., Apostolska konstitucija o sakramentu potvrde »Divinae consortium naturae«, 14.

[168] DRUGI VATIKANSKI KONCIL, Dogmatska konstitucija o Crkvi »Lumen gentium«, u: ISTI, *Dokumenti*, Zagreb, 1993. (dalje u tekstu = LG).

[169] RPt, br. 1-2.

trenutku imalo značaj poslanja. Slično je tako i s apostolima koji su se napunili Duha Svetoga i onda započeli svoje javno djelovanje.

Katkada se potvrda povezuje i sa sakramentom ženidbe:

> »Katkada se priprava odraslog kršteni ka na potvrdu podudara s njegovom pripravom na ženidbu. Ako se u tom slučaju predviđa da je nemoguće ispuniti sve što se traži za plodonosno primanje potvrde, nek prosudi Ordinarij mjesta da li je razboritije potvrdu odložiti za vrijeme nakon vjenčanja.«[170]

Insistira se na *pouci*. Iz naše prakse znademo da ne treba suviše nastojati oko krizme, jer se može dogoditi da se »stranka« jednostavno želi samo vjenčati. Dokida se praksa starog Kodeksa: kum na krizmi može biti krsni kum, što se preporučuje. Time se izražava veza između ovih dvaju sakramenata.[171]

Samo slavlje potvrde redovito bi trebalo biti pod misom. Kad se pročita evanđelje, biskup održi *homiliju*. *Red potvrde* donosi čak i uzorak kratke homilije (*ovim ili sličnim riječima*).

Nakon toga slijedi *obnova krsnih obećanja*.

Slijedi *poziv na molitvu*. Nakon kraće šutnje biskup zajedno sa svećenicima drži ispružene ruke nad krizmanicima izgovarajući sâm *posvetnu molitvu*. Ovdje ima jedna nejasnoća.

> »Sakramenat potvrde se podjeljuje mazanjem svete krizme na čelu što se izvodi polaganjem ruku te riječima: 'Primi pečat dara Duha Svetoga'. Premda polaganje ruku, što se obavlja nad potvrđenicima uz izgovaranje molitve 'Svemogući Bože', ne spada na valjano podjeljivanje sakramenta, ipak je od velike važnosti za samu cjelovitost obreda i za potpuno shvaćanje sakramenta.«[172]

Međutim, u samom slavlju, napomena koja prethodi molitvi »Svemogući Bože« daje razumjeti da se za vrijeme ove molitve događa silazak Duha Svetoga. *Consilium ad exequendam Constitutionem de sacra liturgia* i mnogi liturgičari smatraju da prvenstveni znak podjeljivanja sakramenta potvrde treba biti polaganje ruku uz molitvu, ako se hoće i uz pomazanje, ali tako da se naglasi da je prvenstveni znak davanja Duha Svetoga *polaganje ruku*, kako se to učinilo kod sakramenta sv. reda: pomazanje je proglašeno samo nadopunjavajućim obredom (i to već za vrijeme Pija XII.!).

[170] *Isto*, br. 12.

[171] *Isto*, br. 5.

[172] *Isto*, br. 9.

Mazanje sv. krizmom povezano je uz novu formulu: *Primi pečat dara Duha Svetoga*. Iako je ovaj obrazac bogatiji od prethodnoga, ipak snažno naglašava važnost pomazanja nauštrb polaganja ruku.

Slijedi *molitva vjernika*. Misa se nastavlja prinosom darova. Valja paziti da se u euharistijskoj molitvi uzmu vlastiti dijelovi za potvrdno slavlje. Obrasci su isti i za slavlje izvan mise.

6. Zaključne teze o sakramentu potvrde

Potvrda i euharistija u počecima su se podjeljivale i nejakoj djeci. Sve do 12. st. i nejaka djeca primala su u jednom obredu sva tri sakramenta inicijacije: krst, potvrdu i euharistiju. U odsutnosti biskupa svećenik bi dijete krstio (koji puta i pričestio), a biskup bi, kad bi došao u pojedinu župu, krizmao sve koji su prethodno bili kršteni bez ikakvog razlikovanja glede dobi. Odvajanje potvrde od krštenja na Zapadu je uzrokovano isključivo stavom crkvene vlasti da je jedini krizmatelj biskup, koji fizički nije mogao krstiti svu malenu djecu (a krštavala su se kratko poslije rođenja, da ne bi slučajno umrla bez krštenja). Na Istoku se to nije dogodilo. Onaj tko dijete krsti, taj ga i krizma, bio on svećenik ili biskup.

Redoslijed: krst-potvrda-euharistija. Sve do Pija X. početkom 20. st. obdržavao se tradicionalan redoslijed: krst-potvrda-euharistija. Djeca su se krštavala neposredno nakon rođenja, krizmala u 7. godini, a pričešćivala od 12. do 14. godine. Tek je Pio X. početkom 1910. (nepunih stotinu godina!) odredio da se pričest podjeljuje u 7. godini, pa se zbog toga uskoro krizma počela podjeljivati u kasnijoj dobi (12 – 14 godina). Po sebi je bilo dobro što je dob za pričest smanjena, ali je učinjena velika šteta što je redoslijed nakon gotovo dvadeset stoljeća po prvi puta poremećen. Krštenje i potvrda u euharistiji nalaze svoj vrhunac i izvorište!

Sakramenti inicijacije Božji su dar, a ne rezultat naše zrelosti ili zasluge. Još je Leon XIII. ustao protiv janzenističkog shvaćanja primanja sakramenata koje bi bilo bitno uvjetovano našom dostojnošću. Tko razumije Božje darove i tko ih je dostojan? U tome smislu, kao što smo vidjeli, jasno govori važeći *Katekizam Katoličke Crkve*:

> »Ako se kadšto govori o potvrdi kao 'sakramentu kršćanske zrelosti', ne smije se odrasla dob vjere poistovjetiti s odraslom dobi naravnog rasta, niti zaboraviti da je krsna milost čist i nezasluženi dar, kojoj nije potrebno neko 'ovjerovljenje' da bi postala djelotvornom.«[173]

Liturgičari (uzaludno) upozoravaju da je opasno svoditi sakrament potvrde na sakrament koji, utemeljen na zrelosti primatelja, daje snagu za svjedočenje i

[173] KKC, br. 1308.

borbu.[174] Nadalje, sakrament potvrde nipošto se ne bi smio shvaćati kao *potvrda zrelosti* vjernika, nego, kako nas to uči tradicija Crkve, *potvrda krsnog dara Duha Svetoga*. Sakrament potvrde nezasluženi je Božji dar, inače bi se mogao shvaćati kao sakrament »elite«, »zrelih«, »svetijih«, a ne sakramentom svih.[175]

Temeljni (važeći) dokumenti načelno su u skladu s drevnom praksom. Službeni važeći dokumenti (*Red krštenja*, *Red potvrde*) izrijekom govore o 7. godini života za primanje krizme, štoviše, govori se o mogućnosti da primatelj nije došao do uporabe razuma.[176] Jednako tako se uvijek govori o izvornom redoslijedu: krst – potvrda – euharistija. Međutim, *Red potvrde* daje mogućnost biskupskim konferencijama da odrede i višu dob. Čini se da se Sveta stolica nije usudila izrijekom pomaknuti dob i poremetiti redoslijed, nego je tu »nezahvalnu« ulogu prepustila biskupskim konferencijama koje su bez ikakvih poteškoća odredile stariju dob.[177]

Izvorni redoslijed (krst-potvrda-euharistija) potvrđuje i praksa istočne Crkve i toj praksi svi priznajemo legitimitet. Katolička je crkva oduvijek prihvaćala legitimitet istočne prakse, tj. da se sakramenti inicijacije uvijek podjeljuju u istom obredu, slavio ih biskup ili običan svećenik i to bez obzira na dob primatelja. Jednako je tako danas i u Katoličkoj Crkvi istočnoga obreda.[178]

Perspektiva. Liturgičarima se rješenje čini jednostavno. Kao prvo, trebalo bi očuvati izvorni redoslijed (krst-potvrda-euharistija). To bi onda u praksi značilo da se potvrda podjeljuje u 7. godini života i u istom slavlju i euharistija. Nakon toga bi slijedila sustavna kateheza, pa bi onda u 15. ili u 18. godini mladi kršćanin pred zajednicom svečano ispovjedio vjeru, pri čemu bi se slavio za njih sakramental poslanja.[179]

[174] Usp. A. NOCENT, I tre sacramenti dell' iniziazione cristiana, 128.

[175] Usp. A. CRNČEVIĆ, I. ŠAŠKO, *Na vrelu liturgije. Teološka polazišta za novost slavljenja i življenja vjere*, Zagreb, 2009., 197.

[176] Kao zanimljivost navodim da je jedna Katehetska škola u Zagrebu bila posvećena pitanju mogu li uopće mentalno hendikepirana djeca pristupiti potvrdi! Kao predavač nisam baš sve prisutne uspio uvjeriti da je to u redu!

[177] Indikativno je, naime, da Sveta stolica, kada je u pitanju liturgija, u mnogim, mnogo jednostavnijim i manje važnim stvarima, ne daje takvu slobodu biskupskim konferencijama. Očigledno je u ovome slučaju taj »vrući krumpir« prepustila biskupskim konferencijama.

[178] Slobodno možemo postaviti pitanje svećenika koji je od biskupa delegiran podjeljivati krizmu. Ako već biskup ne krizma (što je idealan slučaj), koju svrhu ima delegat? Nije li župnik, da tako kažemo, već po pravu biskupov delegat?

[179] Tako npr. A. NOCENT, I tre sacramenti dell' iniziazione cristiana, 129.; T. SCHNITZLER, *O značenju sakramenata*, 60.; M. ŠKARICA, Potvrda, sakrament punine dara duha Svetoga, u: *Bogoslovska smotra* 71(2001.)4, 497-528.; I. ŠAŠKO, Sakrament potvrde kao teološko-liturgijski izazov promišljanju i osmišljavanju pastorala, u: *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije* (= *VĐSB*) 125(1997.)2, 80-85.; N. BULAT, Suvremena teološka problematika sakramenta potvrde, u: *Služba Božja* 3(1977.), 213-225.

Kakva god bila praktična rješenja, svakako bi bilo nužno sačuvati drevni redoslijed. Nadalje, insistirati na znanju i zrelosti veoma je subjektivno. *Red potvrde* govori o poslanju koje stoji pred krizmanicima, a ne o onome što su oni pokazali u svojoj kršćanskoj »zrelosti«. Konačno, sama fizička dob nije po sebi mjerilo. Osim toga, koliko god mi to ne željeli priznati, prva pričest i krizma sa stanovišta su roditelja kulturološka datost jako prisutna u našoj sredini,[180] a u isto vrijeme, s naše strane, pričest i krizma jesu ona »poluga« kojom postižemo da djeca i mladi dolaze na katehezu.[181] Tko tu stvarno može jamčiti »zrelost«? Župnikova prosudba? Da se poslužimo Ezekielovom slikom, jedino Božji Duh može od suhih i mrtvih kostiju učiniti silno mnoštvo ljudi koji hvale Boga (Ez 37, 1-14).

[180] Ne smijemo zatvarati oči pred činjenicom da neki (ili mnogi) mladi doživljavaju krizmu kao završetak vjeronauka, obiteljsko slavlje s poklonima, a da u isto vrijeme to baš i nema neke veze sa svim onim o čem su na katehezi učili o krizmu.

[181] K tomu se mladi osjećaju prinuđenima da u srednjoj školi izabiru vjeronauk, a ne etiku, dočim oni, koji puta, više gledaju koji im je profesor simpatičniji i gdje moraju manje učiti...

EUHARISTIJA

PRVI DIO: POVIJESNO-TEOLOŠKE NAPOMENE

I. KRISTOV VAZAM

1. Židovska Pasha

Židovski je blagdan Pashe bremenit teološkim značenjem i za Židove i za kršćane koji u njoj vide pralik vazmenog otajstva Kristove muke, smrti, uskrsnuća i proslave kao i pralik euharistije koja to otajstvo uprisutnjuje. Ovdje ćemo samo ukratko izložiti sadržaje židovske Pashe.[182]

Razlikujemo zapravo *dva* blagdana: *Blagdan beskvasnih kruhova* i *blagdan Pashe*. Oba su blagdana u starini poznata i u poganskom svijetu. Prvi je blagdan bio vezan uz ratarske kulture, a drugi uz nomadske (stočarske). Blagdan beskvasnih kruhova slavio se tjedan dana, a Pasha se prvenstveno sastojala u *bdjenju i obrednoj večeri*.

Prema biblijskomu tumačenju, Pasha je ustanovljena u spomen izlaska Židova iz Egipta. Anđeo je Gospodnji pobio sve muške prvorođence u Egiptu, a židovske je kuće poštedio, jer je na dovratnicima i nadvratnicima njihovih ulaznih vrata bila krv janjeta koje su oni zaklali i, pečena na vatri, zajedno jeli. Od tada je to bio obiteljski blagdan 14. nisana (proljetnog mjeseca): svaka bi se obitelj u predvečerje toga blagdana skupila na obrednu večeru.

U 7. st. prije Krista kralj je *Jošija ujedinio* blagdane Pashe i Beskvasnih kruhova i *centralizirao* njihovu proslavu: od tada su se ti blagdani slavili *samo u Jeruzalemu*. Tako je bilo i u Isusovo vrijeme,

Koji su smisao Židovi davali pashalnomu obredu?

Pasha je *spomen povijesnog čina*. U pashalnoj se večeri Židovi spominju kako je Bog njihove očeve izveo iz Egipta *čineći znamenja i čudesa (...) silom velikom i rukom jakom*. Taj je povijesni čin postao *obrednim činom*, tj. spasenjski se događaj

[182] Za obred pashalne večere usp. A. HÄNGGI, I. PAHL (ur.), *Prex eucharistica. Textus e variis liturgiis antiquioribus selecti*, Fribourg, 1968., 13-34.; C. TOMIĆ, *Tajna vjere*, Zagreb, 1981., 62-64.; E. PAPO (ur.), *‚Agada – kazivanje o Prolasku. Transliteracija hebrejskog i ladino teksta, prevod*, Jeruzalem, 5756./1996. (ovo je djelo prevedeno na »naš«, tj. na jezik sarajevskih Židova); R. CANTALAMESSA, *La Pasqua della nostra salvezza. Le tradizioni pasquali della Bibbia e della primitiva Chiesa*, Casale Monferrato, 1984.; O. CERENA, *La Cena pasquale ebraica per comunità cristiane. Haggâdâh*, Casale Monferrato, 1980.; K. DA-DON, *Židovstvo. Život, teologija i filozofija*, 175-192.

posadašnjuje po obrednom blagovanju Pashe (*Pasha* znači i blagdan i pashalno janje). Prisjetimo se:

> »A kad te sutra zapita sin tvoj: što su te upute, zakoni i uredbe što ih je Jahve, Bog naš, vama propisao, kaži svome sinu: 'Bili smo faraonovi robovi u Egiptu, ali nas je Jahve izveo iz Egipta jakom rukom. Na naše je oči Jahve učinio velike i strašne znakove i čudesa protiv Egipta, protiv faraona i protiv svega doma njegova, a nas je odande izveo da nas dovede i dade nam zemlju koju je zakletvom obećao ocima našim. I naredio nam je Jahve da ove naredbe vršimo u strahopoštovanju prema Jahvi, Bogu svome, da bismo danas bili sretni i da živimo kao što je to danas'.« (Pnz 6, 20-25)

Značajno je kako Rabbi Gamaliel tumači ovaj tekst:

> »U svim pokoljenjima svaki mora o sebi misliti **kao da je on sâm izišao iz Egipta**, jer Sveti – bio blagoslovljen – nije oslobodio samo naše oce, nego **i nas s njima** (...)«[183]

> »Bog je držao obećanje našim ocima i drži ga **i nama**. Nije se samo jedan (tj. faraon) podigao protiv nas da nas uništi, nego se u svakom naraštaju dižu da nas unište. Ali Sveti – bio blagoslovljen, Bog – **spasava nas** iz njihovih ruku.«[184]

Dakle, po obredu Pashe **događa** se ono isto spasenje koje se dogodilo Židovima u Egiptu. To je spasenje jednako prisutno – i tolika je snaga obreda Pashe!

Uz povijesni i obredni (sadašnji) vid Pashe židovska teologija vidi i treći – **eshatološki**: spasenje koje se jednom dogodilo i koje se obnavlja i ponazočuje u obrednom blagovanju Pashe, treba se tek u potpunosti ostvariti. Pasha predoznačava i na neki način već anticipira konačno mesijansko oslobođenje. Tako **Palestinski Targum** na Izl 12, 42 (»Ona noć koju je Jahve probdio da njih izbavi iz Egipta, odonda je svima Izraelcima, u sve naraštaje njihove, noć bdjenja u čast Jahvi.«) kaže:

> »Četvrta će noć biti kada bude kraj svijeta. Željezni će jarmovi biti slomljeni i naraštaj bezbožnika satrven. Tada će doći Mojsije iz pustinje (i Mesija odozgor?)[185]. Jedan će ići pred stadom a drugi po oblaku i Riječ Božja ići će u sredini među njima. Ovo je biti noć Pashe koju je Bog naredio za spasenje za sva pokoljenja Izraela.«[186]

[183] Mišna Pesah 10, 5.

[184] *Hagada*, X., 5., citirano prema R. CANTALAMESSA, *La Pasqua della nostra salvezza*, 40.; E. PAPO (ur.), *Agada – kazivanje o Prolasku*, 68.

[185] Tekst u zagradi nije siguran.

[186] R. CANTALAMESSA, *La Pasqua della nostra salvezza*, 44. Za ovaj tekst usp. također: V. ZAGORAC, *Kristova otajstva*, 69.

Jedan drugi komentar ovog istog teksta kaže:

»Ona noć koju je Jahve probdio (...) U onoj smo noći nekad bili oslobođeni i u istoj ćemo noći također i ubuduće biti oslobađani.«[187]

2. Obred židovske pashalne večere

U novozavjetnom je vremenu pashalno blagovanje bilo podijeljeno u četiri dijela, a za svaki od njih karakteristična je po jedna čaša. Današnja pashalna večera – *Seder* – podijeljena je na četrnaest dijelova. Mi ćemo izložiti obred iz 1. st.[188]

a) Prvi dio

Započinje uvodnim blagoslovom nad čašom vina. To je posvetna čaša koja dijeli dan Pashe od svih ostalih dana. U blagoslovu se kaže:[189]

»Blagoslovljen da si, Gospodine, Bože naš, kralju svega svijeta, Stvoritelju roda trsova.

Blagoslovljen da si, Gospodine, Bože naš, kralju svemira, koji si nas izabrao između svih naroda i koji si nas uzdigao iznad svakog jezika i koji si nas posvetio po svojim zapovijedima. U svojoj ljubavi za nas dao si nam, Gospodine, Bože naš trenutke veselja i blagdana, vrijeme radosti, ovaj dan blagdana beskvasnih kruhova, ovaj lijepi dan svetoga zbora, blagdan naše slobode, sveti zbor na spomen izlaska iz Egipta. Doista si nas izabrao između svih naroda i dao si nam svoje svete blagdane da živimo u radosti i veselju. Blagoslovljen da si ti, Gospodine, koji posvećuješ Izrael i njegove blagdane.

(...) Blagoslovljen da si Gospodine, Bože naš, kralju svemira, koji nam daješ život, koji nas čuvaš i koji si dao da dođemo do ovoga dana.«

Ispija se ***prva čaša***. Na stol se iznose *gorke trave*.

b) Drugi dio

Započinje pranjem ruku. Blagoslivljaju se gorke trave i jedu s umakom. Donose se beskvasni kruhovi i vazmeno janje. Puni se ***druga čaša***, čaša radosti. Najmlađi sin postavlja obredno pitanje o značenju ove večeri:

»Zašto je ova večer drugačija od svih ostalih?

Drugih večeriju jedemo kvasni ili beskvasni kruh, a ove večeri samo beskvasni.

[187] V. ZAGORAC, *Kristova otajstva*, 69.

[188] Usp. K. DA-DON, *Židovstvo. Život, teologija i filozofija*, 182.

[189] Za molitvene tekstove usp. A. HÄNGGI, I. PAHL (ur.), *Prex eucharistica*, 13-34.; O. CERENA, *La Cena pasquale ebraica per comunità cristiane*, 20-22.; E. PAPO (ur.), *,Agada – kazivanje o Prolasku*.

Drugih večeriju jedemo različito zelenje, a ove večeri samo gorke trave.

Drugih večeriju jedemo i pijemo sjedeći ili naslonjeni na lakat, ove večeri samo naslonjeni na lakat.«

Odrasli odgovore:

»Bili smo robovi u Egiptu. Odande nas je izbavio naš Bog jakom rukom i mišicom ispruženom. Da Sveti – bio blagoslovljen – nije izveo naše oce iz Egipta, mi, naša djeca i djeca naše djece bili bismo još faraonovi robovi u Egiptu. Što više govorimo razmišljamo i govorimo o izlasku iz Egipta, tim više zahvaljujemo.«

Slijedi obilno tumačenje pashalnih događaja i prelijep hvalospjev *Dayyénu*:

»Kolika li nam je dobročinstva podario Bog!

Da nas je samo izveo iz Egipta, a da nad njima nije izvršio svoju pravdu, to bi nam bilo dovoljno.

Da je samo nad njima izvršio svoju pravdu a ne nad njihovim bogovima, to bi nam bilo dovoljno.

Da je samo izvršio svoju pravdu nad njihovim bogovima, a da nije pobio njihove prvorođence, to bi nam bilo dovoljno.

Da je samo pobio njihove prvorođence, a da nam nije dao njihova bogatstva, to bi nam bilo dovoljno.

Da nam je samo dao njihova bogatstva, a da nije za nas razdijelio more, to bi nam bilo dovoljno.

Da je za nas samo razdijelio more, a da nam nije dao da prijeđemo posred mora po suhu, to bi nam bilo dovoljno.

Da je samo učinio da prođemo posred mora po suhu, a da nije dao da se utope naši progonitelji, to bi nam bilo dovoljno.

Da je samo dao da se utope naši progonitelji, a da nam nije u pustinji kroz 40 godina proviđao za naše potrebe, to bi nam bilo dovoljno.

Da je samo proviđao za naše potrebe u pustinji kroz 40 godina, a da nam nije dao da blagujemo manu, to bi nam bilo dovoljno.

Da nam je samo dao da blagujemo manu, a da nam nije podario subotu, to bi nam bilo dovoljno.

Da nam je samo dao subotu, a da nas nije doveo na brdo Sinaj, to bi nam bilo dovoljno.

Da nas je samo doveo na brdo Sinaj, a da nam nije dao Zakon, to bi nam bilo dovoljno.

Da nam je samo dao Zakon, a da nam nije dao da uđemo u zemlju Izraelovu, to bi nam bilo dovoljno.

Da nam je samo dao da uđemo u zemlju Izraelovu, a da nam nije izgradio Dom izabranja, to bi nam bilo dovoljno.

Koliko nam je darova dobrih i velikih i brojnih i umnoženih podario Bog! Izveo nas je iz Egipta, izvršio pravdu nad njima i njihovim bogovima, pobio je njihove prvorođence, dao nam njihova bogatstva, razdijelio za nas more, učinio da posred mora prođemo po suhu, dao da se utope naši progonitelji, proviđao je za naše potrebe u pustinji kroz 40 godina, dao nam da blagujemo manu, dao nam subotu, doveo nas do brda Sinaja, dao nam Zakon, dao da uđemo u obećanu zemlju, izgradio nam Dom izabranja da bismo mogli okajati svoje grijehe!«

Slijedi tumačenje značenja janjeta, beskvasnog kruha i gorkih trava. Pjevaju se psalmi 113 (*Hvalite sluge Gospodnje*) i 114 (*Kad iziđe Izrael iz Egipta*). Pije se **druga čaša.**

c) Treći dio

Ovaj dio započinje pranjem ruku. Slijedi vazmeno blagovanje. U zahvalnoj molitvi nad kruhom kaže se: »Blagoslovljen da si, Bože naš, Kralju svega svijeta, što daješ da niče kruh iz zemlje!« Onda se lomi kruh i blaguje, a tako i janje i gorke trave. Puni se **treća čaša** i izgovara duga blagoslovna molitva. Ovdje donosimo samo početak:

»Blagoslovljen si, Gospodine, Bože naš, kralju svemira, koji nas hraniš ne po našim djelima i koji nam daješ hranu ne po našim zaslugama, koji nam preko svake mjere daruješ svoju dobrotu, koji hraniš nas i sav svijet svojom blagonaklonošću, milošću i obiljem tvoga milosrđa, koji daješ kruha svakom stvorenju, jer je vječna ljubav tvoja...«

Ispija se **treća čaša.**

d) Četvrti dio

Napuni se **četvrta čaša**, čaša otkupljenja. Pjevaju se psalmi: 115 (*Ne nama, o Jahve, ne nama*), 116 (*Ljubim Gospodina jer čuje*), 117 (*Hvalite Gospodina, svi narodi*), 118 (*Zahvaljujte Jahvi, jer je dobar*) i 136 (*Hvalite Jahvu, jer je dobar*). Slijede molitve, a na koncu se ispija **četvrta čaša**.

Pripomenimo na koncu da ove zahvalne molitve (*berakah*) po svojoj strukturi čine okosnicu kršćanskih euharistijskih molitava. U toj se molitvi najprije sjećamo silnih Božjih djela, zahvaljujemo na njima, da bismo onda mogli nešto s pouzdanjem i zamoliti.

3. Kristova posljednja večera

Nemamo razloga posumnjati da je Isus proslavio Pashu uglavnom prema ovoj izloženoj shemi (neki su dijelovi kasnije umetnuti). Evanđelja ne donose tu shemu, nego samo ono što tu Kristovu posljednju (pashalnu) večeru izdiže iznad redovite pashalne večere. U Lukinu evanđelju nalazimo najiscrpnije izvješće:

> »Kad dođe čas, sjede Isus za stol, i apostoli s njim. I reče im: 'Svom sam dušom čeznuo ovu pashu blagovati s vama prije svoje muke. Jer, kažem vam, neću je više blagovati dok ona ne završi u kraljevstvu Božjem'.« (Lk 22, 14-20)

> »I uze čašu, zahvali i reče: 'Uzmite je i razdijelite među sobom. Jer, kažem vam, neću više piti od roda trsova dok kraljevstvo Božje ne dođe.' I uze kruh, zahvali, razlomi i dade im govoreći: 'Ovo je tijelo moje koje se za vas predaje. Ovo činite meni na spomen.' Tako i čašu, pošto večeraše govoreći: 'Ova čaša novi je Savez u mojoj krvi koja se za vas prolijeva'.« (Usp. Mt 26, 26-30; Mk 14, 22-26; 1 Kor 11, 23-25).

Samo Luka spominje dvije čaše. Lukina prva čaša odgovara prvoj čaši židovske pashalne večere, a njegova druga čaša odgovara trećoj čaši pashalne večere. Ostali izvještaji donose samo jednu čašu koja odgovara trećoj čaši pashalne večere.

Je li Isusova posljednja večera bila pashalna večera? Prema sinopticima i 1 Kor jest. Međutim, prema Ivanu (u kojega ne nalazimo izvještaj o ustanovi euharistije!) Isus je umro na križu **uoči** Pashe, u trenutku kad su se u hramu klali vazmeni janjci, pa prema tomu Isus nije mogao blagovati Pashu. Ovo neslaganje evanđelista još nije u potpunosti objašnjeno. Zanimljivo rješenje nudi profesorica Jauber: Židovi su prema hramskom mjesečevom kalendaru slavili Pashu 14. nisana, a to je one godine palo subotom. Međutim, eseni su koristili stari svećenički sunčani kalendar prema kojem bi Pasha uvijek padala srijedom. Prema tomu, Isus je slavio pashalnu večeru u utorak uvečer prema sunčanom esenskom kalendaru, uhvatili su ga u noći između utorka i srijede, u srijedu i u četvrtak je bio zatočen i suđen, a u petak u podne razapet. Tako je umro u petak u 15 sati u predvečerje Pashe koja se u hramu slavila prema mjesečevom kalendaru. Međutim, u Ivana je očit i teološki razlog: Isus je novo pashalno janje.[190]

4. U euharistiji Crkva posadašnjuje Kristovu posljednju večeru i njegovu žrtvu

Na posljednjoj je večeri Isus ustanovio euharistijski sakrament. Htio je ukazati učenicima na to da njegova smrt neće biti samo rezultat neke političke zavjere,

[190] Usp. C. TOMIĆ, *Tajna vjere*, 68-70.

nego da će ona biti dio Božjeg nauma spasenja. Jer Isus govori o tijelu koje se **predaje** i o krvi koja se **prolijeva**: on u tu večeru sakramentalno uključuje svoju smrt i uskrsnuće. U tijelu koje se predaje i u krvi koja se prolijeva u euharistiji prisutna je i posadašnjena Kristova žrtva na križu kao i njegova proslava, tj. njegovo vazmeno otajstvo. Tako se u euharistijskom slavlju ne pretvara samo kruh u Kristovo tijelo, nego se u ovom slavlju uprisutnjuje vazmeno otajstvo Kristove muke, smrti, uskrsnuća i proslave. Evo shematskog prikaza onoga što se događalo na posljednjoj večeri i onoga što se događa u euharistijskom slavlju.

Što čini Krist?	Što čine apostoli?
• Krist na posljednjoj večeri moli, zahvaljuje.	• U molitvi se sjećaju sjetiti silnih Božjih djela koja su kulminirala u Kristovu vazmenom otajstvu muke, smrti, uskrsnuća i proslave.
• Krist sluša. Želi vršiti volju Očevu sve do konca, prinoseći sama sebe.	• Kruh i vino na stolu Gospodnjem označava našu spremnost da i mi prinosimo Bogu duhovne žrtve.
• Krist pretače u simbole kruha i vina svoju duhovnu žrtvu, a to je njegovo predanje bez pridržaja Božjoj volji.	• Kruh i vino snagom Kristove posljednje večere djelotvorni su i stvarni znaci duhovne žrtve.
• Krist daje apostolima jesti i piti od njegove duhovne žrtve. Time uspostavlja intimno zajedništvo s njima.	• Učenikova, tj. naša duhovna žrtva, makar malena i nesavršena, u biti je ista: spremnost vršiti volju Božju. Tako u našim simbolima (kruhu i vinu).
• Krist zapovijeda da i apostoli to isto čine njemu na spomen.	• Krist prepoznaje samoga sebe, što se sakramentalno i potvrđuje riječima: *Ovo je tijelo moje*.

Naglašavajući Kristovu stvarnu prisutnost u euharistijskoj gozbi, dodajemo: vjernici u misi na čelu sa svećenikom ne čine **samo u obredu** ono što je Krist učinio (tj. ne radi se o pukom oponašanju i ponavljanju), nego vjernici po euharistijskom slavlju čine **u sebi** ono što je Krist učinio (tj. prinio Ocu duhovnu žrtvu predanja).

II. POČECI EUHARISTIJSKOG SLAVLJA

A. UTJECAJ ŽIDOVSKOG BOGOSLUŽJA RIJEČI

1. Bogoslužje riječi u Starom zavjetu

Kao primjer ovog bogoslužja neka posluži dijalog između Boga i njegova naroda:

> »(Jahve reče Mojsiju): 'Ovako kaži domu Jakovljevu, proglasi djeci Izraelovoj: Vi ste vidjeli što sam učinio Egipćanima, kako sam vas nosio na orlovskim krilima i sebi vas doveo. Stoga, budete li mi se vjerno pokoravali i držali moj Savez, vi ćete mi biti predraga svojina mimo sve narode – ta moj je sav svijet! – vi ćete mi biti kraljevstvo svećenikâ, narod svet. Tim riječima oslovi Izraelce.' Mojsije se vrati i sazove starješine te im izloži sve što mu je Jahve naredio. A sav narod uzvrati jednoglasno: 'Vršit ćemo sve što je Jahve naredio'.« (Izl 19, 3-8a)

Ovdje vidimo prastrukturu službe riječi: Bog *govori* narodu (preko Mojsija), a narod *odgovara*. Bogoslužje je riječi dakle po sebi nužno *dijalog*. Dulji opis jednog takvog bogoslužja nalazimo u *Nehemijinoj knjizi* (8, 1 – 10, 40): Nehemija sakuplja sav narod i *čitavih tjedan dana* čita im Zakon, tj. Božju riječ. Na koncu pjevači odgovaraju zahvalnom pjesmom, a narodne se starješine u ime svega naroda pismeno obvezuju da će obdržavati Zakon. Sličan izvještaj nalazimo i u Knjizi o Jošui (24, 1-28).

2. Bogoslužje sinagoge

Židovski kralj Jošija (umro 609. pr. Kr.) uveo je kultni centralizam: postojao je samo jedan hram – u Jeruzalemu. Više nije mogao glavar svakog klana žrtvovati po uzvišicama. Međutim, budući da je bilo nemoguće često dolaziti u Jeruzalem, Židovi su počeli osnivati *sinagoge* gdje bi se subotom okupljali na službu riječi, jer izvan hrama nisu smjeli prinositi žrtve. Sinagoge su imale veliko značenje, pogotovo u dijaspori: Židovi su se vrlo rano počeli raseljavati po Egiptu, Maloj Aziji, u Rimu... Poznato je da je npr. u 3. st. prije Krista u Aleksandriji židovska kolonija bila toliko jaka da su preveli Stari zavjet s hebrejskog na grčki jezik. Očito su tu bili toliko dugo da su se bolje služili grčkim negoli hebrejskim ili aramejskim. Za nas će biti zanimljivo pogledati sastavnice sinagogalne liturgije, jer je ona snažno utjecala na kršćansku službu riječi.

a) Šem›à. Ova je uvodna molitva i danas najvažnija molitva Židova:

> »Čuj, Izraele! Jahve je Bog naš, Jahve je jedan! Zato ljubi Jahvu, Boga svoga, svim srcem svojim, svom dušom svojom, i svim umom svojim. Riječi ove što ti ih danas naređujem neka ti se urežu u srce. Napominji ih svojim sinovima. Govori o njima kad sjediš u svojoj kući i kad ideš putem; kad lijegaš i kad

ustaješ. Priveži ih na svoju ruku kao znak, i neka ti budu kao zapis među očima! Ispiši ih na dovratnicima kuće svoje i na vratima svojim!« (Pnz 6, 4-9)

b) Čitanja

1) ***Torah – Petoknjižje***. Podijeljeno je u 164 odlomka.

2) ***Proroci***. Obuhvaća sve proročke knjige te još neke povijesne knjige (Jš, Suci, 1 i 2 Sam te 1 i 2 Kr).

c) Midraš (tumačenje). Nakon što bi se pročitali odlomci određeni za pojedinu subotu, pristupilo bi se tumačenju. U počecima bi netko od nazočnih vlastitim riječima protumačio odlomak (tako je i Isus u Nazaretu tumačio Izaijin tekst *Duh Gospodnji na meni je*). Međutim, kasnije su se tumačenja uglednijih rabina zapisivala i kasnije čitala u sinagogama umjesto usmenog tumačenja. Valja znati da nije bilo mnogo Židova koji su znali hebrejski.

d) Psalmi. Kao odgovor na Božju riječ pjevali su se psalmi – pjesme zahvalnice.

e) Završni blagoslov. Sinagogalna služba završava blagoslovom:

»Jahve reče Mojsiju: 'Reci Aronu i njegovim sinovima: Ovako blagoslivljajte Izraelce govoreći im:
Neka te blagoslovi Jahve i neka te čuva!
Neka te Jahve licem svojim obasja, milostiv neka ti bude!
Neka pogled svoj Jahve svrati na te i mir ti donese!
Tako neka blagoslivljaju sinove Izraelove, i ja ću ih blagoslivljati!'« (Br 6, 22-26)

I u sinagogalnoj liturgiji vidimo istu strukturu: *Božji govor* (čitanja) i *odgovor naroda* (psalmi). Uočavamo veliku sličnost bogoslužja sinagoge i naše službe riječi: dva čitanja, psalam i propovijed (midraš). Ova je struktura prisutna u euharistiji već od apostolskih vremena. Istaknimo da je s liturgijskom reformom sedamdesetih godina Crkva uvela ovakvo bogoslužje riječi u sva sakramentalna i nesakramentalna liturgijska slavlja.[191]

3. Novozavjetna svjedočanstva euharistijskog slavlja

U Novom zavjetu *ne nalazimo točnih opisa euharistijskog slavlja*, nego se ono samo uzgredice spominje.

a) Djela apostolska 20, 7-12

»U prvi dan tjedna, kad se sabrasmo lomiti kruh, Pavao im govoraše i, kako je sutradan kanio otputovati, probesjedi sve do ponoći. U gornjoj sobi, gdje

[191] Usp. A. NOCENT, Storia della celebrazione dell'eucaristia, u: S. MARSILI, A. NOCENT, M AUGÉ, A. J. CHUPUNGCO (ur.), *Anamnesis. Eucarsitia. Teologia e storia della celebrazione*, III/2, Casale Monferrato, 1983., 187-288., ovdje 194-195.

smo se sabrali, bijaše dosta svjetiljaka. Na prozoru je sjedio neki mladić, imenom Eutih. Kako je Pavao dulje govorio, utone on u dubok san. Svladan snom, pade s trećeg kata dolje. Digoše ga mrtva. Pavao siđe, nadnese se nad dječaka, obujmi ga i reče: 'Ne uznemirujte se! Duša je još u njemu!' Zatim se pope pa, pošto razlomi kruh i blagova, dugo je još zborio, sve do zore. Tad otputova. Mladića odvedoše živa, neizmjerno utješeni.«

Kao što smo vidjeli, tri su osnovne odrednice liturgijskog slavlja koje je ovdje vrlo škrto opisano: 1) sastali su se **prvoga dana** u tjednu, dakle u nedjelju, 2) Pavao je **govorio** (živa riječ umjesto čitanja) i 3) **razlomio je kruh i blagovao.**

b) Prva poslanica Timoteju 2, 1-4.8

Ovdje su neki elementi molitve vjernika u sklopu euharistije**.**

»Dakle, preporučujem prije svega da se obavljaju prošnje, molitve, molbenice i zahvalnice za sve ljude, za kraljeve i one koji su na vlasti, da provodimo miran i spokojan život u svoj bogoljubnosti i ozbiljnosti. To je dobro i ugodno pred Spasiteljem našim i Bogom koji hoće da se svi ljudi spase i dođu do spoznanja istine (...) Hoću, dakle, da muškarci mole na svakom mjestu, podižući čiste ruke bez srdžbe i raspre.«

c) Knjiga Otkrivenja

Ova jedina novozavjetna proročka knjiga teška je za tumačenje. Egzegeti smatraju da se u viđenjima koje Ivan opisuje između ostaloga može nazrijeti nešto do kršćanske liturgije Ivanova vremena, tj. da su himni uzeti iz ondašnjeg bogoslužja, te da »obred« nebeske liturgije odražava ondašnju liturgiju. Evo jednog primjera:

»Ta četiri bića bez predaha dan i noć govore 'Svet! Svet! Svet Gospodin, Bog, Svevladar, Onaj koji bijaše i koji jest i koji dolazi!' I kad bića dadu slavu i čast i pohvalnicu Onomu koji sjedi na prijestolju, Živome u vijeke vjekova, dvadeset i četiri starješine padnu ničice pred onim koji sjedi na prijestolju i poklone se njemu – Živome u vijeke vjekova. I stavljaju svoje vijence pred prijestolje govoreći: 'Dostojan si, Gospodine, Bože naš, primiti slavu i čast i moć! Jer ti si sve stvorio i tvojom voljom sve postade i bî stvoreno!'« (Otk 4, 8-11) [192]

d) Novozavjetni himni

Na više mjesta u Novom zavjetu nalazimo himne koji po stilu i po slijedu misli iskaču iz konteksta. Egzegeti su uvjereni da je tu riječ o bogoslužnim himnima koji su tada bili u uporabi, a pisac ih je jednostavno uvrstio u svoj tekst. Ako

[192] Usp. također Otk 5, 9-14; 7, 9-12; 11, 17-18; 15, 3-4; 19, 1-10; 21, 3-8.

nam već ne daju strukturu, ti nam himni donose barem nešto od sadržaja apostolske liturgije, npr.:

> »(Krist Isus) je slika Boga nevidljivoga,
> Prvorođenac, prije svakog stvorenja.
> Ta u njemu je sve stvoreno na nebesima i na zemlji,
> vidljivo i nevidljivo,
> bilo Prijestolja, bilo Gospodstva, bilo Vrhovništva, bilo Vlasti –
> sve je po njemu i za njega stvoreno:
> on je prije svega, i sve stoji u njemu.
> On je Glava Tijela, Crkve;
> on je Početak, Prvorođenac od mrtvih,
> da u svemu bude Prvak.
> Jer, svidjelo se Bogu u njemu nastaniti svu Puninu
> i po njemu – uspostavivši mir krvlju križa njegova –
> izmiriti sa sobom sve, bilo na zemlji, bilo na nebesima.« (Kol 1, 15-20)[193]

4. Ranokršćanska svjedočanstva

a) Didaché

Ovaj je spis iz 100. godine, ali je bio ponovno otkriven tek u 19. stoljeću.[194] Ne donosi strukturu slavlja, ali nam daje molitvena svjedočanstva izvanredne ljepote (br. 9 i 10). Ove su molitve prvenstveno molitve hvale (*beraka*). Ovaj duboko biblijski oblik molitve bit će, kao što ćemo vidjeti, osobito zastupljen u euharistijskim molitvama.

> »U nedjeljni dan Gospodnji saberite se da lomite kruh i da zahvaljujete, nakon što ispovjedite svoje grijehe, da bi vaša žrtva bila čista. Ali, ako bi tko što imao protiv svoga druga, neka ne bude s vama dok se s njim ne pomiri, a sve zbog toga da vaša žrtva ne bi bila obeščašćena.
>
> A što se tiče euharistije, ovako iskazujte hvalu:
> Najprije za čašu.
> Hvalu ti dajemo, Oče naš,
> za sveti trs Davida sluge tvojega;
> koji si nam dao spoznati po Isusu, svome sluzi:
> Tebi slava u vijeke. Amen.

[193] Usp. također Ef 1, 3-14; Fil 2, 6-11; 1 Tim 1, 17; 3, 16; 6, 15-16; 1 Pt 1, 3-5.

[194] Za povijest euharistijskog slavlja usp. H. J. MEYER, *Gottesdienst der Kirche. Handbuch der Liturgiewissenschaft. Eucharistie. Geschichte, Theologie, Pastoral*, IV, Regensburg, 1989., 61-81., 165-305.

A o razlomljenom kruhu:
Hvalu ti dajemo, Oče naš, za život i spoznaju,
koju si nam dao spoznati po Isusu, svome sluzi.
Tebi slava u vijeke. Amen.
Kao što bijaše ovaj razlomljeni kruh
raspršen po bregovima, i sabran postade jedno,
tako neka se sabere tvoja Crkva
s krajeva zemlje u tvoje kraljevstvo.
Jer: tvoja je slava i moć u vijeke. Amen.

A nitko neka ne jede ni ne pije od vaše euharistije, nego samo oni koji su kršteni u ime Gospodnje. Jer u vezi s tim rekao je Gospodin: Ne dajte sveto psima.
A pošto se nasitite, ovako iskazujte hvalu:
Hvalu ti dajemo, Oče sveti, poradi svetog Imena tvoga,
koje si dao da stanuje u našim srcima, i poradi spoznaje vjere i besmrtnosti
koju si nam dao spoznati po Isusu, svome sluzi:
tebi slava u vijeke. Amen. (...)
Spomeni se, Gospodine, Crkve svoje,
da je izbaviš od svakoga zla i da je usavršiš u svojoj ljubavi.
Saberi je od sva četiri vjetra,
posvećenu, u svoje kraljevstvo koje si pripravio.
Jer tvoja je moć i slava u vijeke!
Neka dođe milost i neka prođe ovaj svijet!
Amen. Hosana domu Davidovu!
Tko je svet, neka dođe, ako tko nije, neka se obrati.
Maranatha! Amen.

A prorocima dopustite, da iskazuju hvalu kako hoće.«[195]

b) Apologija sv. Justina (150. godina)

U ovom je djelu prvi puta donesena točna struktura euharistijskog slavlja:

»65. A mi, nakon što smo tako oprali onoga koji je povjerovao i pridružio se nama, vodimo ga onima koje nazivamo braćom, koji su sabrani i zajedno upravljamo molitve za nas same i za onoga koji je prosvijetljen (= kršten) i za ostale gdje god se nalazili, da svi, spremna duha, upoznavši istinu, zavrijedimo činiti dobro i obdržavati zapovijedi, da postignemo vječni život. Nakon što završimo molitve pozdravimo se međusobno poljupcem. Tada se predstojniku braće donese kruh i posuda s pomiješanom vodom i vinom.

[195] Prijevod preuzet iz: T. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest kršćanske literature*, I, Zagreb, 1998., 49.

On ih primi i upravi gore hvalu i slavu Ocu svemira po imenu Sina i Duha Svetoga i dade hvalu (grčki: *eucharistia*!) da nas je učinio dostojnima tih darova. Kad on te molitve i zahvale završi, sav nazočan puk klikne Amen. Riječ Amen na hebrejskom znači 'Neka bude'. Nakon što je predstojnik iskazao hvalu i sav puk uskliknuo, oni koje mi nazivamo đakonima, svima prisutnima dijele da kušaju kruh, vino i vodu, nad kojima je izrečena zahvalnica, a šalje se i onima koji su odsutni.

66. U euharistiji nitko nema udjela osim onoga koji vjeruje da je istinito što učimo i koji se okupao kupelju otpuštenja grijeha i preporođenja i koji onako živi kako nam je Krist predao. Ne uzimamo to kao običan kruh ili obično piće, već kao što je po Riječi Božjoj utjelovljeni Isus Krist, naš Spasitelj, imao i tijelo i krv za naše spasenje, isto tako poučeni smo da po molitvi i zahvali koja potječe od njega, ta euharistijska hrana, koja pretvorbom hrani našu krv i tijela, jest tijelo i krv utjelovljenog Isusa. Apostoli su u svojim spomen-zapisima koji se zovu evanđelja ovako predali da im je Isus naredio kada je uzeo kruh i zahvalivši rekao: 'Ovo činite meni na spomen, ovo je moje tijelo', a isto tako uzeo čašu i zahvalivši rekao: 'Ovo je moja krv', i da je to predao samo njima.

67. A mi odonda nadalje uvijek jedni druge na to podsjećamo. I koji imamo, pomažemo potrebnima i vazda se držimo zajedno. Za sve što prinosimo zahvaljujemo Tvorcu svega po njegovu Sinu Isusu Kristu i po Duhu Svetomu.

A u dan zvan dan sunca drži se zajednički sastanak svih, bilo da borave u gradu ili na selu. Koliko već ima vremena, čitaju se spomen-zapisi apostolâ i knjige proročke. Nato, kad čitač prestane, predstojnik nas opomene i potakne živom riječju da se ugledamo u one primjere. Zatim se dižemo svi zajedno i molimo molitve. A poslije molitava, kako već rekosmo, donese se kruh, vino i voda, a predstojnik upravi Bogu molitve i zahvale iz dna duše. A narod odobravajući klikne: Amen. Od euharistijske se hrane svakome dijeli i svatko prima, a nenazočnima se šalje po đakonima. Imućni i koji hoće, daju što hoće. A što se skupi, pohrani se u predstojnika, i on se stara za siročad i udovice i jadnike koji trpe s bolesti ili drugih uzroka, pa i za utamničenike i nadošle strance: uopće, svi su mu nevoljnici na brizi.«[196]

Dio teksta koji se odnosi na ustroj euharistijskog slavlja tumačimo dio po dio.

- ***A u dan zvan dan sunca drži se zajednički sastanak sviju, bilo da borave u gradu, ili na selu.*** Radi se dakle o nedjeljnoj misi (*dan sunca* = nedjelja). Bila je to **jedina** nedjeljna misa za sve vjernike, boravili oni u gradu ili na

[196] JUSTIN, Prva Apologija, br. 65-67 (PG 6, 427-431); A. HÄNGGI, I. PAHL (ur.), *Prex eucharistica*, 69-71.; *Božanski časoslov*, 510-511.

selu. Pohađanje samo jedne mise bilo je zasigurno povezano s određenim poteškoćama, ali je za njih očigledno bilo od izuzetne važnosti da se **cijela** zajednica nađe na euharistijskoj gozbi. Danas bi možda bilo pretjerano provoditi ovo načelo, ali stoji i činjenica da znademo i pretjerati s množenjem misa, pogotovo u gradskim sredinama i u samostanima. Svakako bi ova dva načela – načelo zajedništva i potreba da se iziđe u susret potrebama vjernika trebalo zgodno pomiriti.

- ***Koliko već ima vremena, čitaju se spomen-spisi apostolâ i knjige proročke.*** Euharistijska je gozba započinjala čitanjem Starog i Novog zavjeta (nije bilo nikakvih uvodnih obreda). Nisu postojale posebne knjige čitanja, nego se iz Biblije čitalo koliko je već bilo vremena. Čitanja je birao i određivao predstojnik (tako je bilo još i kasnije, u Augustinovo vrijeme).
- ***Nato, kad čitač prestane, predstojnik nas opomene i potakne živom riječju da se ugledamo u one primjere.*** Predstojnik drži homiliju vezanu uz naviještenu Božju riječ.
- ***Zatim se dižemo svi zajedno i molimo molitve.*** Odgovor naroda na Božju riječ jest molitva, tj. molitva vjernika. Molitva je bila spontana, prava molitva vjernika.
- ***A poslije molitava (...) donese se kruh, vino i voda.*** Vjernici donose darove. Time je njihovo sudjelovanje u euharistiji očiglednije.
- ***Predstojnik upravi Bogu molitve i zahvale iz dna duše. A narod odobravajući klikne: Amen.*** Ovdje je opisana euharistijska molitva koju predstojnik spontano moli, a narod svoje sudjelovanje i odobravanje izrazi poklikom 'Amen'. Po toj se molitvi događa posveta darova koji tako postaju *euharistija*, tj. Tijelo i Krv Kristova.
- ***Od euharistijske se hrane svakome dijeli i svatko prima, a nenazočnima se šalje po đakonima.*** Ovo je obred pričesti. **Svi** se pričešćuju, a Crkva se stara da od euharistijskog kruha dobiju i oni koji su bili spriječeni. Ne govori se izričito o bolesnicima. Očigledno je bilo nezamislivo biti kršćanin, a ne sudjelovati u euharistiji i ne pričestiti se.
- ***Imućni i koji hoće daju što hoće…*** Vidimo koliko je za prvu zajednicu bio važan karitativni rad. Nisu se bojali da bi prikupljanjem priloga na samoj euharistijskoj gozbi »obeščastili« euharistiju.

Kao što smo vidjeli, ovdje je sadržan i osnovni ustroj današnje mise:

- **Čitanja iz Starog i Novog zavjeta**
- **Propovijed**
- **Molitva vjernika**
- **Prinošenje darova**

- **Euharistijska molitva**
- **Pričest.**

B. IMENA EUHARISTIJSKOG SLAVLJA

1. Lomljenje kruha

Ovo je najstariji naziv euharistijskog slavlja kojega susrećemo već u Novom zavjetu. Ovaj je lijep biblijski naziv nažalost vrlo brzo izišao iz uporabe.

> »Bijahu postojani u nauku apostolskom, u zajedništvu, u **lomljenju kruha** i molitvama.« (Dj 2, 42)

> »Čaša blagoslovna koju blagoslivljamo, nije li zajedništvo krvi Kristove? **Kruh koji lomimo**, nije li zajedništvo tijela Kristova?« (1 Kor 10, 16)

2. Gospodnja večera

Ovo ime nalazimo u 1 Kor u kontekstu govora o zloporabama vezanim uz agape koje su bile povezane s euharistijom: »Kad se dakle tako zajedno sastajete, to nije **blagovanje Gospodnje večere**.« (1 Kor 11, 20) Ovaj naziv danas rado uzimaju protestantske zajednice.

3. Euharistija

Ovaj se izraz javlja na prijelazu iz 1. u 2. st. i znači *molitva hvale*. Tada je ovaj izraz označavao *posvećene darove.* Prisjetimo se kako se u spisu Didaché veli: »Neka nitko ne jede od vaše **euharistije**...« U 2. st. *euharistija* počinje značiti čitavo euharistijsko (misno) slavlje. Po svom značenju taj bi izraz svakako bio najpovoljniji, te se stoga danas sve više upotrebljava. Važeći Misal uzima oba izraza: misa i euharistija.

4. Žrtva

Prvi su kršćani euharistiju i cjelokupno svoje bogoslužje smatrali nečim jedinstvenim. U svem su nastojali ne oponašati pogansko bogoslužje, svjesni da se njihovo slavljenje Boga u svojoj biti razlikuje od poganskog. Tako su npr. izbjegavali izraze: *svećenik*, *žrtva*, nisu se htjeli služiti tamjanom i svijećom, izbjegavali su posebnu liturgijsku odjeću, itd. Međutim, kad je poganski utjecaj oslabio (nakon 313. g.), nije se više osjetila opasnost da se kršćansko bogoslužje brka s poganskim (k tomu svakako dolazi i napast državne vjere). Tako je Crkva počela uzimati dotada mrske poganske izraze i običaje: na Zapadu se za misu uzimao izraz *oblatio* (prinos) i *sacrificium* (žrtva) s pripadajućim glagolima *oferre* (prinijeti) i *sacrificari* (žrtvovati). Tim je nazivima bio naglašen žrtveni značaj mise i taj se izraz zadržao djelomično i danas.

5. Anafora

Na Istoku je *anaforà* (podizanje, prinos) u početcima označavala čitavu euharistijsku službu, a danas se ovom riječju označava euharistijska molitva.

6. Liturgija (bogoslužje)

Od 9. st. ova riječ u istočnim Crkvama označava najodličnije bogoslužje – misu. Taj je izraz inače prisutan i na Zapadu: *bogoslužje, Hochamt* (njem.), *funzioni* (tal.), *liturgija*...

7. Misa

Latinska je riječ *missa* (od *mittere* = poslati) srodna s riječju *missio* (poslanje) i *demissio* (otpust, otposlanje). Tijekom povijesti imala je više značenja:

- otpust i završna molitva jednog liturgijskog slavlja;
- čitavo slavlje časoslova;
- cijelo euharistijsko slavlje.

Riječ *misa*, dakle, prvo je značila završni dio nekog liturgijskog slavlja, a kasnije cijelo misno slavlje. Tako bi se latinski otpust: *Ite, missa est* slobodno mogao prevesti: *Idite, sada je konac, otpust*.

Očigledno je da je ovaj naziv sadržajno najsiromašniji. Međutim, jezik ima svoje zakonitosti i ovaj je izraz zacijelo zbog svoje kratkoće i lakoće izgovora potisnuo sve ostale.

DRUGI DIO: RED MISE PO DIJELOVIMA

I. UVODNI OBREDI

1. Zbor vjernika i osobna priprava

Za početak mise stari misal određuje: »Kad svećenik bude spreman, upućuje se prema oltaru.« Novi misal[197] veli: »Kad se narod okupi, dok svećenik ulazi s đakonima i poslužiteljima, započne ulazna pjesma.«[198] Iz ove rubrike vidimo kako je stari misal vodio brigu samo o svećeniku, a u novom se misalu odmah daje važnost sudjelovanju vjernika.

Valja imati na umu da je već samo sabiranje naroda religiozni čin. To bi se trebalo vidjeti po općem ugođaju, po vanjskom držanju i nutarnjoj sabranosti.

[197] *Rimski misal prerađen prema odluci svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog, objavljen vlašću pape Pavla VI, preuređen brigom pape Ivana Pavla II. Opća uredba iz trećeg tipskog izdanja*, Zagreb, 2004. (= OURM). Naravno, brojevi se odnose na brojeve iz ove Uredbe.

[198] *Isto*, br. 47.

Silno je potreban taj vremenski međuprostor između svakodnevne vreve i liturgijskog slavlja. U starini se to čak prostorno moglo vidjeti: pred ulazom u baziliku bio je *atrij* u čijem je središtu bila fontana. Tu su se vjernici mogli osvježiti i sabrati prije nego što bi unišli u bogoslužni prostor. Samo nutarnje uređenje crkve također bi trebalo pozivati na sabranost. Osobna priprava može biti tiha molitva, razmatranje. Poteškoća je što se često neposredno prije mise obavljaju grozničave priprave, dovikivanje, hodanje, što je neprimjereno. Sve se treba pripraviti barem pola sata prije mise.[199] U misalu (starom i novom) donose se za svećenika molitve koje treba (može) moliti kao pripravu prije mise i kao zahvalu poslije mise.[200] Iako sadašnje rubrike ne obvezuju svećenika na neke određene pripravne molitve, nutarnja sabranost i priprava i za njega je veoma potrebna. U tome je smislu nužno da bude u sakristiji barem četvrt sata prije mise...

2. Ophod i ulazna pjesma

U starini ovoga nije bilo. Kao što smo vidjeli, nema ga u Justina, a Augustin svjedoči kako je biskup jednostavno ulazio u crkvu, sjeo, a čitač bi započeo svetopisamsko čitanje. Ulazna se pjesma pojavila u Rimu negdje u VI. st., kako to svjedoči *Ordo Romanus I.* Rimski je običaj (i danas djelomično sačuvan) da papa na određene dane slavi euharistiju u pojedinim rimskim crkvama. Tom je prigodom papa dolazio u ophodu sa svojom pratnjom. Dok bi pristupao oltaru, pjevali bi se psalmi. Uskoro je tu ulogu sve više preuzimala *shola cantorum*, tako da je ubrzo bio isključen. Ulaznu pjesmu dakle možemo zahvaliti određenom trijumfalizmu papinske liturgije.

Opća uredba Rimskog misala u više navrata tumači:

»Kad se narod okupi, dok svećenik ulazi s đakonom i poslužiteljima, započne ulazna pjesma. Svrha je te pjesme otvoriti slavlje, potaknuti jedinstvo okupljenih, uvesti ih u otajstvo liturgijskoga vremena ili blagdana i pratiti hod svećenika i poslužiteljâ.

Tu pjesmu pjeva pjevački zbor naizmjence s pukom ili, na sličan način, pjevač naizmjence s pukom, ili pak cijelu pjesmu pjeva puk ili samo zbor. Može se upotrijebiti bilo antifona sa svojim psalmom iz Graduale romanum ili iz Graduale simplex, bilo neka druga pjesma koja odgovara svetomu činu, naravi dana ili vremena, s time da joj je tekst odobrila konferencija biskupâ. Ako se kod ulaska ne pjeva, tada antifonu iz misala govore vjernici ili neki

[199] Početkom domovinskog rata (1991.) u svim se crkvama prije mise molila krunica za mir i za spas Domovine. To se onda u mnogim crkvama zadržalo i kasnije. To je s jedne strane dobro, jer vjernike »prisiljava« na molitvu, a s druge strane onemogućava molitvu u tišini...

[200] Te su se molitve (na latinskom) kao izvadak još donedavno mogle vidjeti u sakristiji uokvirene i stavljene iznad klecala gdje bi ih onda svećenik molio.

od njih, ili čitač, ili pak sam svećenik, koji ju može prilagoditi na način uvodne riječi (usp. br. 31).«[201]

Smisao je ulazne pjesme dakle *otvoriti slavlje, potaknuti jedinstvo okupljenih, uvesti ih u otajstvo vremena ili blagdana*, te, konačno, *pratiti ophod.* Ulazna bi pjesma usto trebala zadovoljiti dva kriterija: *prvo*, da po svome sadržaju odgovara određenomu liturgijskomu vremenu ili blagdanu, *drugo*, narod bi ju trebao barem djelomično pjevati. *Opća uredba Rimskog misala* u br. 120 govori zatim o redoslijedu ulaza pojedinih službenika: službenik sa kadionicom, oni koji nose svijeće (s križonošom u sredini), akoliti i drugi službenici, čitač te naposljetku misnik.

Smisao svijeća i tamjana. Prve su se kršćanske zajednice veoma čuvale od uporabe ovih simbola jer nisu htjeli da njihovo bogoslužje bude nalik židovskom ili poganskom. Židovi su naime tamjan upotrebljavali u svojim žrtvama, a Rimljani su se služili i svijećama i tamjanom da bi počastili svoje careve kao sinove Božje. Tamjan i svijeće kao poganski simboli ušli su u papinsku liturgiju kasnije, kad je poganski utjecaj bio neznatan, a sama papinska liturgija postajala sve svečanija uzimajući elemente ceremonijala carskoga dvora ili visokih državnih službenika. U starini nije bilo svijeća na oltaru, nego bi akoliti u svečanoj procesiji donosili svijeće na dva kraja svetišta. Akoliti bi ih nosili u ophodu s evanđeljem, a kod euharistije bi ih približili oltaru. Danas općenito svijeću smatramo simbolom Krista koji kao svjetlost svijeta izgara da bi nas prosvijetlio. Tamjan pak može imati više značenja: označava molitve pravednika (*Nek mi se uzdigne molitva kao kâd pred lice tvoje*), u euharistijskim pobožnostima može označavati počast Bogu, a kađenje svećenika i naroda može značiti počast vjernicima koji su po krštenju postali hram Duha Svetoga.

3. Pozdrav oltaru

Opća uredba Rimskog misala ovako opisuje znakove poštovanja koje službenici iskazuju oltaru tijekom euharistijskog slavlja:

»Došavši u prezbiterij svećenik, đakon i poslužitelji dubokim naklonom pozdrave oltar. Zatim svećenik i đakon, u znak poštovanja, poljube oltar, a svećenik, ako je zgodno, okadi križ i oltar.«[202]

»Završni obredi obuhvaćaju: (...) ljubljenje oltara, koje čine svećenik i đakon, a zatim duboki naklon oltaru koji čine svećenik, đakon i ostali služitelji.«[203]

[201] *Isto*, br. 47-48.

[202] *Isto*, br. 49.

[203] *Isto*, br. 90.

Đakon ljubi oltar zajedno s predsjedateljem na koncu mise, a koncelebranti samo na početku mise.[204]

Poljubac je od starine izraz poštovanja (ne toliko izraz nježnosti kao danas). Kako to da svećenik poljubi oltar prije nego što pozdravi zajednicu? Krist je onaj koji predsjeda, on je predstavljen u oltaru, zato biva prvi pozdravljen. Poljubac oltaru izraz je poštovanja prema oltaru kao središtu okupljene zajednice, kao *stolu Gospodnjem* na kojem se slave otajstva, ali iznad svega oltar predstavlja samoga Krista.

Pretkoncilska je liturgija naglašavala moći svetaca koje se nalaze u oltaru, tako da je poljubac oltaru imao biti izraz poštovanja prema svecima čije su moći bile u njem pohranjene. Tako je svećenik molio dok bi ljubio oltar: »Molimo te, Gospodine, zaslugama tvojih svetih čije su moći ovdje pohranjene kao i (zaslugama) svih svetih oprosti sve moje grijehe.«

U novom je misalu ova molitva ispuštena, kao i propis da se u oltar moraju pohraniti moći svetaca. Danas uz poljubac oltaru nije predviđena nikakva molitva: obnovljena liturgija smatra da ovaj znak sam po sebi dovoljno govori. Nažalost, ovog se načela obnovljeni misal ne drži dosljedno: pri poljupcu knjige evanđelja predviđena je apologija: »Evanđeoskom riječi uništili se naši grijesi.«

4. Znak križa

»Kad završi pjevanje ulazne pjesme, svećenik se, stojeći kod sjedišta zajedno s cijelim skupom znamenuje znakom križa.«[205]

Prigodom liturgijske reforme liturgičari su htjeli dokinuti znak križa na početku mise. On se naime pojavljuje tek u 14. st., a ni tada ga narod nije čuo. Nema ga u istočnoj tradiciji. K tomu, ako misa započinje ulaznom pjesmom, onda bi znak križa bio određen povratak unazad. Konačno, uzme li se najljepši, prvi pozdrav koji je trinitaran, onda to predstavlja ponavljanje, jer je trojstveni obrazac već izrečen u znaku križa. No, vjerojatno stoga što znak križa uvijek stoji na početku pučkih pobožnosti, Pavao VI. je insistirao da on bude i na početku mise, pa je tako i ostalo.[206]

5. Pozdrav

»Zatim svećenik okupljenoj zajednici pozdravom označi da je Gospodin prisutan. Tim se pozdravom i odgovorom naroda očituje otajstvo sabrane Crkve.«[207]

[204] Usp. *isto*, br. 90; 251.

[205] *Isto*, br. 50.

[206] Usp. A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*, 363.

[207] OURM, br. 50.

Najčešći je pozdrav »Gospodin s vama«. Naš misal predviđa još dva pozdrava: jedan je dulji, trinitaran: »Milost Gospodina našega Isusa Krista, ljubav boga i zajedništvo Duha Svetoga sa svima vama«, a drugi je pridržan biskupu: »Mir vama«. Neki drugi misali (npr. talijanski i njemački) predviđaju i druge trinitarne obrasce preuzete iz novozavjetnih poslanica.[208] Pozdrav je od velikog značenja: posvješćuje zajednici da je zapravo Krist koji ih okuplja i oko kojeg se okupljaju.

6. Uvod u bogoslužje

> »Pozdravivši narod svećenik, đakon ili služitelj laik može vrlo kratko uvesti vjernike u misu dana.«[209]

Iako je već Tridentski sabor smatrao korisnim kratka tumačenja pojedinih dijelova bogoslužja, tek se poslije II. vatikanskog sabora ostvarila ova zamisao. Svećenik, đakon, ali i poslužitelj laik *može* na početku mise kratko uvesti vjernike u bogoslužje dana. Također je vrlo korisno načiniti uvod u čitanja te s nekoliko zaključnih riječi sažeti čitavo bogoslužje prije završnog blagoslova.[210]

7. Pokajnički čin

Ovaj je dio mise nastao u vrijeme tzv. *tarifne pokore* (7. st.). Radi se o sakramentu pokore (ispovijedi) u kojima su se pokornicima davale izuzetno teške i dugotrajne pokore. Da bi se pomoglo tim ljudima, uvedene su zamjene: moglo se nekomu platiti da umjesto grešnika izvrši pokoru ili se mogao dati služiti određen broj misa kao zamjena za izvršenje pokore (nitko se nije dosjetio da bi se pokore mogle smanjiti, a oproštenje grijeha prepustiti Božjem milosrđu). Bilo je i onih koji su umrli prije nego što bi izvršili pokoru, pa je rodbina za njih davala služiti mise (to je i bio osnovni razlog da su se redovnici sve više redili za svećenike: trebalo je odslužiti toliko mnoštvo misa!). Tako su u misne obrasce ušle tzv. *apologije*, molitve za pokornike da im se oproste grijesi. Jedna je od tih apologija upravo molitva *Ispovijedam se* ili već spomenuta *Riječima svetog evanđelja neka se izbrišu naši grijesi*. Uskoro je cijela misa vrvjela od apologija. Pokajnički je čin u redu mise na određen način novina, jer se sve do liturgijske reforme nije naglas kazivao. Priznanjem grijeha vjernici se pripravljaju za euharistijsko slavlje. U obnovljenoj liturgiji nalazimo tri oblika pokajničkog čina. Svaki od njih ima poziv na pokajanje, stanku za osobno razmišljanje, pokajničku molitvu i »odrješenje«. Klasična je molitva *Ispovijedam se*. Drugi je oblik kratak: *Smiluj nam se, Gospodine, jer smo sagriješili*

[208] Vidjet ćemo hoće li se naš novi prijevod usuditi biti drukčiji od tipskog izdanja.

[209] *Isto*.

[210] Opća uredba, dakle, veli: »Vrlo kratko uvesti vjernike u misu dana«. Ono što je dulje od pet minuta nije vrlo kratko. Nadalje, pozdravi uzvanika nisu uvođenje u misu dana...

tebi. Pokaži nam, Gospodine, milosrđe svoje i spasenje svoje daj nam. Konačno se donose kao mogućnost različiti obrasci koji se zaključuju s *Gospodine, smiluj se*. Misal veli da svećenik, đakon i drugi podesan službitelj mogu kazati slične zazive s *Gospodine, smiluj se*. Misali nekih drugih naroda (a pogotovo propovjedničke pomoćna literatura) donose obilje gotovih obrazaca prilagođenih vremenu i slavlju. *Naglašavamo*: obnovljena liturgija ne želi isuviše naglašavati pokajnički vid ovoga dijela, što je osobito vidljivo iz ovog trećeg načina. Podsjetimo se: kad se neko drugo slavlje uključuje u misu (npr. krštenje, vjenčanje, časoslov), onda se pokajnički čin ispušta. Umjesto svih ovih obrazaca predviđen je (osobito za nedjelje) blagoslov vode i škropljenje naroda.

8. »Kyrie, eleison« kao zaziv molitve vjernika

Kyrie, eleison bio je poganski usklik bogu ili caru. Bio je to više izraz poštovanja bez nekog osobitog pokorničkog značenja. Vrlo je vjerojatno da je to zapravo bio odgovor na molitvu vjernika prema ovomu ustrojstvu: nakon čitanja slijedila bi propovijed i onda molitva vjernika, a odgovor na te molitve bio bi upravo *Kyrie, eleison* (kao što je u nas uobičajeno *Gospodine, usliši nas*). Prve tragove sveopće molitve nalazimo u Novom zavjetu.[211] Vjernici su u svoje molitve uključivali potrebe Crkve i cijelog (poganskog) svijeta:[212]

> »Dakle, preporučujem prije svega da se obavljaju prošnje, molitve, molbenice i zahvalnice za sve ljude, za kraljeve i sve koji su na vlasti, da provodimo miran i spokojan život u svoj bogoljubnosti i ozbiljnosti. To je dobro i ugodno pred Spasiteljem našim Bogom, koji hoće da se svi ljudi spase i dođu do spoznanja istine.« (1 Tim 2, 1-3)

U spisu *Didaché* nalazimo dio sveopće molitve koji se odnosi na Crkvu:

> »Spomeni se, Gospodine, Crkve svoje: izbavi je od svakoga zla i usavrši je u svojoj ljubavi pa je posvećenu saberi od četiri vjetra u svoje kraljevstvo koje si joj pripravio jer tvoja je moć i slava u vjekove.«[213]

U *Prvoj apologiji svetoga Justina* (oko 150.) prvi se put donosi točna struktura euharistijskog slavlja u kojoj se onda nalazi i sveopća molitva. Nakon čitanja i nagovora (homilije) predstojnika, veli spis: »Zatim se dižemo svi zajedno i

[211] Usp. Z. PAŽIN, K. VIŠATICKI, Sveopća molitva Velikog petka, u: *Crkva u svijetu* 47(2012.)2, 210-234., ovdje 210-218.

[212] Molitva za različite potrebe postoji i u židovskoj predaji kao drevna molitva zvana *Osamnaest blagoslova (Tefilah)*. Za tekst usp. L. DELLA TORRE (ur.), *Pregare l'eucaristia. Preghiere eucaristiche di ieri e di oggi per la catechesi e l'orazione*, Brescia, 1982., 35-40. Postoji hrvatski prijevod ove molitve: Š. M. FREIBERGER (ur.), *Molitvenik*, Zagreb, 1938. (reprint Zagreb, 1994.), 296-303.

[213] Didaché, br. 10, 5, u: *Apostolski oci II.*, 25. Za tekst *Apostolskih uputa* usp. još: T. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest kršćanske literature*, I, 49.

molimo molitve.«[214] Nakon toga slijedi donošenje darova, euharistijska molitva i pričest. U istom spisu Justin govori o molitvama kršćenika neposredno nakon krštenja, a prije zajedničke euharistije: »Zajedno govorimo žarke molitve za nas same i za onoga koji je prosvijetljen, za sve ostale gdje god se nalazili...«[215]

Pobliži sadržaj njihovih molitava otkrivamo u Pismu Korinćanima Klementa Rimskoga (oko 96. godine).

- »Gospodine, molimo te budi nam pomoć i zaštitnik: spasi one koji su među nama u tjeskobi, pale pridigni; očituj se potrebnima; izliječi bolesne; obrati one koji su od tvoga naroda zalutali; gladne nahrani; oslobodi naše zatvorenike; slabe uspravi; malodušne ohrabri. Neka svi narodi o tebi znaju da si ti jedini Bog, a Isus Krist, tvoj Sluga, i mi da smo 'tvoj narod i ovce tvoje paše' (Ps 78, 13).
- Ti si po djelima očitovao vječni raspored u svemiru. Ti si, Gospodine, sazdao svijet. Vjeran si u svim pokoljenjima, pravedan u sudovima, čudesan u moći i veličanstvu; mudar si pri stvaranju i uman pri učvršćenju svega stvorenoga; dobar si u vidljivome i dobrostiv prema onima koji se u te pouzdavaju. Milosrdan si i sućutan. Oprosti nam naša bezakonja, nepravde, padove i pogreške.
- Ne ubroji nijedan grijeh svojih slugu i sluškinja već nas očisti pranjem svoje istine. Korake naše upravi da kroče u svetosti srca te da činimo što je dobro i ugodno pred tobom i pred onima koji nama ravnaju.
- Da, Gospodaru, neka tvoje lice bljesne na nama za dobra djela u miru, da budemo zaštićeni tvojom snažnom rukom, očuvani tvojom uzvišenom mišicom od svakoga grijeha te nas izbaviš od onih koji nas nepravedno mrze.
- Udijeli slogu i mir nama i svima koji borave na zemlji kao što si dao našim ocima kada su te sveto zazivali u vjeri i istini. To je da budemo poslušni tvome svemogućemu i najizvrsnijemu imenu kao i onima koji nas na zemlji vode i predvode.
- Ti si im, Gospodaru, dao kraljevsku vlast po svojoj veličanstvenoj i nebeskoj moći. To je da im se podložimo ukoliko spoznasmo da si im udijelio slavu i čast te se ničim ne suprotstavimo tvojoj volji. Udijeli im, Gospodine, zdravlje, mir, slogu, čvrstoću: da bez pomutnje izvršavaju vlast koju si im dao.
- Ti si, nebeski Gospodaru, kralju vjekova, dao ljudskim sinovima slavu, čast i vlast nad stanovnicima zemlje. Ti, Gospodine, usmjeri njihovo određivanje po dobru i ugodnu pred tobom, da im budeš milosrdan jer u miru i blagosti pobožno izvršavaju vlast koju si im udijelio.

[214] JUSTIN, Prva Apologija, br. 67 (PG 6, 427-431); *Božanski časoslov*, 510-511.

[215] JUSTIN, Prva Apologija, br. 65, 1 (PG 6, 429-430). Usp. G. BOSSIO, *Iniziazione ai padri*, I, Torino, 1964.

- O jedini moćni da to i još veća djela za nas učiniš tebi zahvaljujemo po velikome svećeniku i zaštitniku svojih duša Isusu Kristu: neka ti je po njemu slava i veličanstvo i sada i za pokoljenja i za vjekove vjekova. Amen.«[216]

Constitutiones apostolorum, sirijski dokument s konca 4. st., donosi osamnaest molitava koje su se govorile na koncu službe riječi: za mir, za Crkvu, za lokalnu zajednicu, za biskupe, za svećenike, đakone, čitače, pjevače, djevice, udovice, za one koji su u braku, za dobročinitelje, za novokrštenike, za otpadnike, za neprijatelje, za sve sabrane...[217]

U *Apostolskoj predaji*, spisu s početka 3. st., govori se o tome da novokršteni neposredno nakon krštenja i pomazanja sudjeluju u molitvama, dakle, neposredno prije euharistijske službe, baš kao što je to i danas.[218]

Tragove sveopće molitve nalazimo i u službi Večernje u jeruzalemskoj Crkvi, kako to opisuje *Egerija* (sredina 4. st.), pri čemu djeca odgovaraju *Kyrie, eleison*.[219]

Augustin (+ 430.) molitve vjernika naziva *orationes Ecclesiae, quotidianae orationes, orationes quas semper habuit se habebit Ecclesia*.[220]

Sredinom 5. st. Prospero iz Akvitanije, tajnik pape Leona Velikoga, tumačeći 1 Tim 2, 1-3 govori kako svuda po svijetu vjernici mole za sve potrebe i onda pobliže određuje:

> »Crkva moli Boga ne samo za svete koji su već preporođeni u Kristu, nego i za sve vjernike i neprijatelje križa Kristova, za sve koji služe kumirima, za sve koji progone Crkvu i njezine članove, za Židove za koje svjetlost evanđelja ne svijetli, zbog njihove sljepoće, za krivovjerce i raskolnike koji više ne poznaju jedinstvo vjere i ljubav. Što se za njih moli ako ne da odbace svoje zablude i obrate se Bogu, prime vjeru, prime ljubav te, oslobođeni tame neznanja, dospiju do spoznanja istine?«[221]

[216] KLEMENT RIMSKI, *Pismo Korinćanima*, M. Mandac (ur.), Split, 2007., br. 59, 4 – 61, 3, 244-246. Usp. također: *Apostolski oci II. Didaché, Klement Rimski: Pismo Korinćanima, Barnabina poslanica*, 94-96.

[217] Za tekst ove duge molitve vidi: E. LODI, *Enchiridion euchologicum fontium liturgicorum*, Roma, 1979., br. 608.

[218] Za tekst vidi: *Isto*, br. 288.

[219] Usp. EGERIJA, *Putopis*, br. 24, M. Mandac (ur.), Makarska, 1999., 195.-196.

[220] Usp. P. DE CLERCK, *La »prière universelle« dans les liturgies latines anciennes. Témoignages patristiques*, Münster Westfalen, 1977., 43-45.

[221] PROSPERO IZ AKVITANIJE, *De vocatione omnium gentium*, br. 1, 12 (PL 51, 664-665). Usp. još: P. DE CLERCK, La preghiera universale. Le lezioni della storia, u: *Rivista liturgica* 97(2010.)6, 865-875., ovdje 868.

U svakom slučaju, molitva vjernika na koncu službe riječi zabilježena je sve do pape Feliksa III. (483. – 492.).[222] Međutim, njegov nasljednik Gelazije (492. – 496.), po uzoru na grčku liturgiju, uveo je litanijsku molitvu na početku mise[223], pri čem se nakon svakog zaziva pjevalo *Kyrie, eleison*.[224] Kako je dotadašnja molitva vjernika (nakon evanđelja i homilije) izgledala kao ponavljanje, on ju je jednostavno ukinuo.[225] Tako je ostala samo litanijska molitva na početku mise.[226] Zanimljivo je da je u prethodnom izdanju Misala u Redu mise nakon Vjerovanja svećenik trebao još reći »Gospodin s vama«, a nakon toga piše: »Postea dicit 'Oremus' et antifonam ad Offertorium.«[227] Taj *oremus* očito je ostatak predgelazijanskog poziva na sveopću molitvu.

Gelazijeva litanijska molitva (na početku mise) poznata je kao *Deprecatio Gelasii.* Smatra se da je autentična, tj. da ju je sastavio Gelazije ili njegov tajnik. Donosimo tekst prema 3. kanonu pokrajinskog sabora u Vaisonu (danas Vaison-la Romaine) iz 529. godine, dakle tridesetak godina nakon smrti pape Gelazija. Zazive je pjevala *shola cantorum*, a puk bi odgovarao s *Kyrie, eleison*.

»Dicamus omnes: Domine exaudi et miserere.

Patrem Unigeniti et Dei Filium Genitoris ingeniti et sanctum Deum Spiritum fidelibus animis invocamus / Kyrie, eleison.

I. Pro inmaculata Dei vivi ecclesia, per totum orbem constituta / divinae bonitatis opulentiam deprecamur / Kyrie, eleison.

II. Pro sanctis Dei magni sacerdotibus et ministris [sacri altaris] cunctisque Deum verum colentibus populis / Christum Dominum supplicamus. [Ky. el.]

III. Pro universis recte tractantibus verbum veritatis / multiformem Verbi Dei sapientiam peculiariter obsecramus. [Ky. el.]

IV. Pro his qui se mente et corpore propter caelorum regna castificant, et spiritalium labore desudant / largitorem spiritalium munerum obsecramus. [Ky. el.]

[222] Usp. P. SORCI, Il paradigma del venerdì santo, u: *Rivista liturgica* 97(2010.)6, 935-943., ovdje 935.

[223] Usp. npr. Z. KUREČIĆ (ur.), *Bizantsko-hrvatski Liturgikon*, Zagreb, 1999., 57-59.

[224] Kasnije će papa Grgur Veliki, na prigovor Ivana iz Sirakuze da je ova molitva preuzeta od Grka, odgovoriti kako to nije točno, jer kod Grka svi govore *Kyrie, eleison* dok u Rimu to najprije kažu klerici, a puk odgovara. Međutim, očita je sličnost s istočnom praksom. Usp. *Epistola IX.* (PL 77, 955); D. KNIEWALD, *Liturgika*, Zagreb, 1937., 231.

[225] Sveopća molitva nakon evanđelja zadržala se u rimskoj liturgiji još na Veliku srijedu i to sve do 8. st., kako stoji u *Ordines Romani* XXIV, u: M. ANDRIEU (ur.), *Les Ordines Romani du haut moyen-âge*, III, Louvain, 1971., 288.; (PL 78, 950). Usp. J. A. JUNGMANN, *Missarum sollemnia. Eine genetische Erklärung der römischen Messe*, I, Wien, 1952., 61.

[226] Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. La Messa*, 213-218.

[227] *Missale Romanum ex decreto sacrosancti concilii Tridentini restitutum summorum pontificium cura recognitum*. Editio prima iuxta typicam, Romae – Turonibus – Parisiis, 1962., 311.

V. Pro religiosis principibus omnique militia eorum qui iustitiam et rectum iudicium diligunt / Domini potentiam obsecramus. [Ky. el.]

VI. Pro iocunditate serenitatis et opportunitate pluviae atque aurarum vitalium blandimentis ac diversorum temporum pro spero cursu rectorem mundi Dominum deprecamur. [Ky. el.]

VII. Pro his quos prima christiani nominis initiavit agnitio, quos iam desiderium gratiae caelestis accendit / omnipotentis Dei misericordiam obsecramus. [Ky. el.]

VIII. Pro his quos humanae infirmitatis fragilitas, et quos nequitiae spiritalis invidia, vel varius saeculi error involvit / Redemptoris nostri misericordiam imploramus. [Ky. el.]

IX. Pro his quos peregrinationis necessitas, aut iniquae potestatis oppressio vel hostilitatis vexat aerumna / Salvatorem Dominum supplicamus. [Ky. el.]

X. Pro iudaica falsitate ... aut heretica pravitate deceptis vel gentilium superstitione perfusis / veritatis Dominum deprecamur. [Ky. el.]

XI. Pro operariis pietatis et his, qui necessitatibus laborantum fraterna caritate subveniunt / misericordiarum Dominum deprecamur. [Ky. el.]

XII. Pro omnibus intrantibus in haec sanctae domus Domini atria ... religioso corde et supplici devotione convenerunt / Dominum gloriae deprecamus. [Ky. el.]

XIII. Pro emundatione animarum corporumque nostrorum, et omnium venia peccatorum / clementissimum Dominum supplicamus. [Ky. el.]

XIV. Pro refrigerio fidelium animarum, praecipue sanctorum domini sacerdotum, qui huic ecclesiae praefuerunt catholicae / Dominum spirituum et universae carnis iudicem deprecamur. [Ky. el.]

XV. Mortificatam vitiis carnem et viventem fide animam / praesta, Domine, praesta.

XVI. Castum timorem et veram dilectionem / praesta, Domine, praesta.

XVII. Gratum vitae ordinem et probabilem exitum / praesta, Domine, praesta.

XVIII. Angelum pacis et solacia sanctorum / praesta, Domine, praesta.

Nosmetipsos et omnia nostra quae orta / quae aucta per Dominum / ipso auctore suscipimus / ipso custode retinemus / ipsiusque misericordiae et arbitrio / providentiae commendamus / Domine miserere.«[228]

[228] E. LODI, *Enchiridion euchologicum fontium liturgicorum*, br. 742. Tekst se također može naći i u: P. DE CLERCK, La preghiera universale. Le lezioni della storia, 871-872.; B. CAPELLE, Le Kyrie de la messe et le papa Gélase, u: *Revue bénédictine* 46(1934.), 126-144.; J. A. JUNGMANN, *Missarum sollemnia*, 434-435.; PL 101, 560.

Molitvene su nakane, dakle, za Crkvu, kler, redovnike, državnike, lijepo vrijeme, katekumene, zabludjele, hodočasnike, itd. I ovdje ima osamnaest zaziva (kao u židovskom Tefilah). Stotinu godina kasnije, papa Grgur Veliki (590. – 604.) odredio je da se u misama preko tjedna ne govore molitveni zazivi, nego samo poklik *Kyrie, eleison* i *Christe, eleison* uz ovo obrazloženje: »U svakodnevnim misama neke stvari koje se običavaju kazivati (u svečanim misama) ne kazujemo, nego govorimo samo *Kyrie, eleison* i *Christe, eleison*, da bismo se malo duže zadržali u ovim molitvama.«[229] Međutim, uskoro su molitvene nakane posve iščezle, a preostali su samo poklici *Kyrie, eleison* i *Christe, eleison*. Tomu je pridonijelo vjerojatno i to da je puk sve manje sudjelovao u bogoslužju, tako da je *shola* pjevala i molitvene zazive i *Kyrie, eleison*.[230]

Izvan službenog reda mise u nekim su krajevima postojale i neslužbene molitve vjernika poslije homilije. Takve su se molitve (poznate kao *prières du prône*)[231] održavale u nekim dijelovima Francuske, a zabilježene su i u Italiji, Njemačkoj, Poljskoj, Češkoj sve do polovice 20. st.[232] Nešto je poznato i u nas, kao npr. *Molitve poslije propovijedi*[233] i *preporuke*[234]. Prema već spomenutoj odredbi iz

[229] *Epistola IX.* (PL 77, 955). Usp. D. KNIEWALD, *Liturgika*, 231.

[230] Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. La Messa*, 213-218.; J. A JUNGMANN, *Missarum sollemnia*, 429-443.; A. NOCENT, Storia della celebrazione dell'eucaristia, 217-223.

[231] *Prône* su vrata na pričesnoj ogradi. Bile su to, dakle, molitve puka.

[232] Evo jedne odredbe iz 915. godine: »Nedjeljom i blagdanima nakon što u misi bude održana homilija puku, neka svećenik, u skladu s apostolskom predajom, preporučuje svima da zajedno izreknu molitvu Gospodinu za različite potrebe: za kraljeve i upravitelje Crkava, za mir, za zaustavljanje kuge, za bolesnike koji u istoj župi leže u postelji, za one koji su nedavno preminuli. U svakoj od ovih molitava puk u tišini izmoli molitvu Gospodnju. Svećenik zatim svečano zaključi molitve rečene za svaku pojedinu nakanu. Nakon toga se slavi sveta žrtva. Apostol, naime, veli: ‹Dakle, preporučujem prije svega da se obavljaju prošnje, molitve, molbenice i zahvalnice...›« (slijedi cijeli tekst 1 Tim, 2, 1-2). Usp. REGINONE IZ PRÜMA, *De ecclesiastica disciplina libri duo*, 1, 190 (PL 132, 224-225a). Usp. talijanski tekst: C. GIRAUDO, La preghiera dei fedeli tra eclissi e clandestinità. La sopravvivenza ufficiosa delle suppliche dopo le letture, u: *Rivista liturgica* 97(2010.)6, 876-892., ovdje 877-878.

[233] 1. Znamenje svetoga križa, 2. Očenaš, 3. Zdravo Marijo, 4. Slava Ocu, 5. Vjerovanje, 6. Deset zapovijedi Božjih, 7. Pet zapovijedi crkvenih, 8. Sedam svetih sakramenata, 9. Pet poglavitih istina kršćanskih, 10. Dužnosti kršćanske, 11. Tri bogoslovne Kreposti, 12. Djelo vjere, 13. Djelo ufanja, 14. Djelo ljubavi, 15. Četiri posljednje stvari čovjeka, 14. Sedam glavnih grijeha. Usp. *Novi Vijenac molitava i bogoljubnih pjesama za hrvatski katolički puk biskupije bosanske i srijemske*, Osijek, 1925., 29-35. U nekim su se crkvama ovi obrasci kao molitve i repetitorij kršćanskih istina govorile naizust prije početka mise. Osim toga, svećenik bi tihu latinsku misu više puta prekidao potičući vjernike da u određenom dijelu mise mole Očenaš ili deseticu krunice na pojedine nakane.

[234] Preporuke su pučke obiteljske molitve. Predmolitelj kaže npr.: »Reći ćemo jedan Očenaš, jednu Zdravomariju i jedan Slava Ocu za sve pokojne...« i nakon toga bi se te molitve izmolile. Takvih je molitvenih nakana znalo biti na desetke. Usp. npr. *Biserje sv. Ante*, Sarajevo, [24]1982., 41-44.

Liturgijske konstitucije *Sacrosanctum concilum* 53, pojavili su se obrasci molitve vjernika i prije izdanja obnovljenog Misala 1970.[235]

9. »Slava Bogu na visini«

Ovo je jedan od najstarijih nebiblijskih himana poznat i na Zapadu i na Istoku. Prvi se put jedan njegov dio susreće u spisu *Constitutiones apostolorum* (oko 380.) a njegov se današnji oblik obično uzima iz spisa *Codex Alexandrinus* (6. st.).[236] Na Istoku se ovaj himan osobito rado pjevao u Službi časova. Kad je ušao u misu, ovaj se himan u počecima uzimao samo za Božić, kasnije i za Uskrs, a zatim za sve veće blagdane. Intoniranje ovoga himna bilo je pridržano samo biskupu (postoji mišljenje da je onda sav puk nastavljao pjevanje). Danas se ovaj himan pjeva na sve nedjelje, blagdane i svetkovine (osim nedjelja došašća i korizme). Upitno je ima li smisla recitirati ovaj himan samo zato što tako stoji u rubrikama.[237] Možda bi ga trebalo rjeđe uzimati, a u svakom bi ga slučaju trebalo pjevati. Izgleda uputnije da se pjeva neka prikladna pjesma, nego da se *Slava* onako »suho« recitira.

10. Zborna molitva

a) Povijest

Prema Justinovoj *Apologiji*, prva molitva koju zajednica upućuje Bogu bila je molitva nakon službe riječi. Po svoj je prilici zborna molitva bila zaključna molitva molitve vjernika, kao što smo prethodno vidjeli. Nakon što bi poslušali Božju riječ i čuli njezino tumačenje, vjernici bi ustajali i govorili molitve, a predsjedatelj bi te njihove molitve »sabrao« u jednu molitvu koja se onda i nazivala *collecta* – zborna molitva. Kao što smo vidjeli, kasnije su *Kyrie, eleison* i zborna molitva premješteni na početak mise:

[235] Nudi se nekoliko obrazaca. Molitva *Bože, daj mir, jedinstvo svetoj Crkvi kršćanskoj*, u Dalmaciji se pjevala na Veliki petak poslije Muke (bila je to, očito, pučka verzija sveopće molitve), ali i u došašću i korizmi. Drugi obrazac: *Da se dostojiš svoju svetu Crkvu ravnati i uzdržati* preuzet je iz Litanija svih svetih. Usp. J. RADIĆ (ur.), *Misal za sve dane u godini*, Makarska, 1967., 249-253.; ISTI (ur.), *Bogoslužje. Misal i Brevijar za vjernike*, Makarska, 1965., 93-94.; F. VERAJA (ur.), *Nedjeljni i blagdanski Misal*, Rim, 1966., 29-30.

[236] Usp. E. LODI, *Enchiridion euchologicum fontium liturgicorum*, 373.

[237] Npr. Katedra sv. Petra (22. veljače) blagdan je kada valja uzeti himan *Slava Bogu na visini*. Događa se redovito da preko tjedna bude ne baš mnogo vjernika kojima, usto, taj blagdan i nije baš poznat. I onda dolazi *Slava!* Za običan bi puk Slava mnogo bolje odgovarala na sv. Katarinu Aleksandrijsku (25. studenoga) ili na sv. Antuna (13. lipnja) kada ona nije propisana.

POČECI	KASNIJI RAZVOJ	DANAŠNJE STANJE
• čitanja • homilija • molitva vjernika – molitvene nakane – Kyrie, eleison – zborna molitva	• pokajnički čin • Kyrie, eleison • zborna molitva • čitanja • homilija	• pokajnički čin • Kyrie, eleison • zborna molitva • čitanja/homilija • molitva vjernika

Dakle, u počecima se molitva vjernika sastojala od molitvenih nakana, odgovora Kyrie, eleison i zborne molitve. Vidimo kako je danas na ovu kasniju shemu dodana molitva vjernika, tako onda ispadne da su suvišne i zborna molitva i *Kyrie, eleison*, jer umjesto zborne molitve imamo zaključnu molitvu molitve vjernika, a umjesto *Kyrie, eleison* imamo različite zazive (npr. *Gospodine, usliši nas*), što onda znači da se praktički ponavlja i *Kyrie* i zborna molitva.

Višestruka je slabost današnjeg modela:

- Prenaglašava se kajanje (apologija). Toga u početku nije bilo.
- Imamo praktički dvije zborne molitve: prije čitanja i na koncu molitve vjernika (a liturgija po sebi ne trpi ponavljanja).
- Obje su molitve redovito neprikladne. Zborna molitva prije čitanja – iako po sebi teološki redovito veoma bogata – redovito ne slijedi misao nedjelje niti biblijskih čitanja. S druge strane, molitva kojom se zaključuje molitva vjernika redovito je sadržajno siromašna.

Današnja liturgija daje sljedeće tumačenje zborne molitve:

»Nakon toga svećenik pozove narod na molitvu. Svi zajedno sa svećenikom šute neko vrijeme da bi postali svjesni kako se nalaze pred Bogom i da bi u sebi mogli izreći svoje molitve. Tada svećenik izmoli molitvu koja se običava zvati 'zborna' i kojom se izražava narav slavlja. Prema drevnoj predaji Crkve zborna se molitva obično upućuje Bogu Ocu po Kristu u Duhu Svetom, a zaključuje se trojstvenim završetkom…«[238]

Smisao je dakle ovaj: narod u tišini kaže Bogu svoje molitve, a svećenik onda sve te molitve »sabere« u jednu zbornu molitvu koju onda narod poklikom *Amen* čini svojom.

b) Struktura

Sada ćemo na primjeru zborne molitve 13. nedjelje »kroz godinu« vidjeti tipičnu strukturu rimske molitve:

[238] OURM, br. 54.

zaziv	Bože,
anamneza	svojom si nas milošću posinio da postanemo djeca svjetla.
molbe	Ne daj da nas zahvati tmina zablude već da uvijek budemo obasjani istinom.
doksologija	Po Gospodinu našemu Isusu Kristu, tvome Sinu koji s tobom živi i kraljuje u jedinstvu Duha Svetoga, Bog, po sve vijeke vjekova. Amen.

Zaziv. Stare rimske molitve imaju jednostavan zaziv: *Bože*. Kasnije dolaze složeniji zazivi, npr. *Svemogući vjekovječni Bože*. Izvorno je rimska molitva **uvijek** usmjerena Ocu po Sinu u Duhu Svetom, jer je Krist jedini posrednik između Boga i ljudi. Zato bi teološki, tradicionalno i liturgijski bilo najbolje kad bi se sve liturgijske molitve upućivale Bogu po Sinu u Duhu Svetom. U današnjem se misalu to načelo prilično poštuje. Izuzeci su neke molitve upućene Kristu, a osim litanija svih Svetih, nema ni jedne molitve upućene Duhu Svetom.[239]

Anamneza znači sjećanje (u liječništvu je to povijest bolesti). U liturgiji anamneza označava onaj dio molitve koji pripovijeda silna Božja djela učinjena za njegov narod (sjetimo se židovskih pashalnih molitava!).

Molbe. Anamneza utemeljuje i obrazlaže na osnovu čega nešto molimo i usuđujemo se moliti. Bog je naime za nas već nešto veliko učinio (anamneza), pa ga sada molimo da u određenom smislu dovede do punine naše spasenje.

Doksologija znači odavanje i priznavanje slave. Ovdje doksologija znači hvalbeni zaključak neke molitve koji je obično trinitaran. Najpoznatija je doksologija zaključak euharistijske molitve: »Po Kristu, s Kristom i u Kristu, tebi, Bogu Ocu svemogućem u jedinstvu Duha Svetoga, svaka čast i slava u sve vijeke vjekova.«

c) Osobine

Lapidarnost je svakako jedna od osnovnih oznaka rimske molitve. Rimski je mentalitet naime bio pravnički, a i samim se latinskim jezikom može kratko i jezgrovito izražavati. Tako su mnoge latinske molitve sročene u jednoj složenoj rečenici sastavljenoj od više zavisnih rečenica. Struktura našega jezika (i mnogih suvremenih jezika) ne podnosi ovako duge rečenice od kojih je svaka riječ nabijena značenjem (pogotovo kad se radi o molitvama koje bi svi trebali slijediti). Tako prijevod ovih molitava u našem misalu zapravo i nije tek prijevod, nego prericanje latinskih molitava. Pitanje je, naravno, 1) koliko su spretno molitve prevedene, 2) koliko su ove stare lapidarne molitve u svojoj ljepoti uopće prevodive i razumljive i 3) nije li došlo vrijeme da se misne molitve ne prevode s latinskog, nego da se

[239] Usp. Z. PAŽIN, Liturgijske nedosljednosti, u: *VĐSB* 122(1994.), 152.

stvaraju u narodnom jeziku. Talijani su u svoj misal već uvrstili neke molitve sastavljene na njihovu jeziku i prilagođene njihovu načinu razmišljanja.

d) Nastanak molitava u misalu Pavla VI. od 1970. godine

Stari je misal Pija V. uglavnom preuzeo molitve iz Grgurova sakramentara. Novi je latinski misal imao na raspolaganju više liturgijskih vrela. Posebno se dragocjenim pokazao Gelazijev sakramentar. Tako je novi misal preuzeo neke molitve iz starog, neke je korigirao prema još starijim liturgijskim izvorima, neke je sastavio služeći se više nego jednom starom molitvom, a vrlo su rijetki slučajevi gdje je novi misal uvrstio posve nove molitve. Jedan od glavnih uređivača molitava novoga misala A. Dumas ovako tumači načela odabira pojedinih molitava:

1) *Istinitost*. U tekstu neke molitve tražio se najstariji, originalan izvor. Mnoge su netočnosti, legendarne aluzije o nekim svecima uklonjene.
2) *Jednostavnost*. Neke su molitve tijekom vremena dobile neke nepotrebne dodatke i ponavljanja, pa su stoga pojednostavljene.
3) *Pastoralna vrijednost*. U misal su uključene neke zavjetne mise koje nisu prije postojale, npr. za evangelizaciju, za jedinstvo kršćana, za mir, za pravdu...[240]

II. BOGOSLUŽJE RIJEČI

A. BIBLIJSKA ČITANJA

1. Smisao biblijskih čitanja u euharistijskom slavlju

Ponajprije, euharistija je *zahvala* Bogu za njegova silna djela. Osnovni stav čovjeka pred Bogom jest divljenje, zahvala, molitva. U čitanju nam Bog govori, Bog se objavljuje, Krist biva na poseban način nazočan među svojim vjernicima. Čitanja nam govore o Božjim djelima zbog kojih ga trebamo slaviti**.**

Evo kako II. vatikanski sabor govori o vrijednosti Božje riječi:

»Od najveće je važnosti u liturgijskoj službi Sveto pismo. Iz njega se uzimaju čitanja i tumače u homiliji; iz njega se pjevaju psalmi; njime su nadahnute i prožete molitve, zazivi i liturgijske pjesme; od njega čini i znakovi primaju svoje značenje. Stoga za obnovu, napredak i prilagođavanje svete liturgije treba njegovati onaj slatki i živi osjećaj Svetoga pisma o kojemu svjedoči časna predaja istočnih i zapadnih obreda.« (SC 24)

[240] Usp. A. DUMAS, Le orazioni del Messale. Criteri di scelta e di composizione, u: *Rivista liturgica* 58(1971.), 92-102.

> »Krist je u svojoj crkvi uvijek prisutan, a osobito u liturgijskim činima (...) Prisutan je u svojoj riječi, jer **on govori** kad se u Crkvi čita Sveto pismo.« (SC 7)

Euharistijska je gozba posadašnjenje Kristove duhovne žrtve kao molitva hvale. Biblijska čitanja pozivaju vjernike da i oni budu duhovna žrtva i tumače kako da se to postigne. Nadalje, u misnim se čitanjima ostvaruje toliko važan dijalog: Bog govori po Kristu, a narod sluša i odgovara i hvali Boga:

> »Iako je liturgija u prvom redu štovanje božanskog veličanstva, ipak sadrži i mnoge pouke za vjerni puk. Doista, u liturgiji Bog govori svome puku, a Krist sveudilj navješćuje evanđelje. Sa svoje pak strane puk Bogu odgovara pjevanjem i molitvom.« (SC 33)

Čitanje je Božje riječi u liturgiji veoma važno, kao što je važno naviještati evanđelje. Liturgija bez Božje riječi bila bi obezglavljena, nešto kao magičan čin. Čitav bi naš život stoga trebao biti bogoslužje koje bismo onda mogli gledati u trima stadijima:

- **Riječ**. To je anamneza, govor Boga čovjeku preko Svetoga pisma, spominjanje Božjeg spasiteljskog djela.
- **Čin.** Čovjek odgovara i ponazočuje Božje spasenje slaveći liturgijski čin.
- **Život.** Otajstvo naviješteno i proslavljeno u liturgiji čovjek nastoji primijeniti u svom životu.

Sabor je, dakle, uočio važnost čitanja u bogoslužju. Prisjetimo se da je za mnoge vjernike jedini susret sa Svetim pismom upravo u bogoslužju. K tomu, možemo reći da je Sveto pismo i nastalo upravo zbog toga da bude *navješćivano*, a ne toliko da bude privatno čitano. Zato Sabor nadalje kaže:

> »Da bi se vjernicima pripravio što bogatiji stol riječi Božje, neka se svestranije otvore biblijske riznice, tako da se kroz utvrđeni broj godina narodu pročita istaknutiji dio Svetog pisma.« (SC 51)

Sabor konačno ističe bitnu ulogu službe riječi u bogoslužju:

> »Dva su dijela od kojih se na neki način misa sastoji, to jest bogoslužje riječi i euharistijsko bogoslužje, tako su usko među sobom povezana da tvore jedan bogoštovni čin.« (SC 56)

Pokoncilska je obnova, slijedeći ove saborske smjernice, u različita liturgijska slavlja uvela oko 90% Svetoga pisma![241]

[241] U bogoslužju sinagoge ne ispušta se ni jedan dio židovskog kanona.

2. Bogoslužje riječi u misi prije reforme iz 1970. godine[242]

Do liturgijske je obnove iz 1970. godine u uporabi bio misal Pija V. iz 1570. godine. Taj je misal bio rezultat protureformacije i Tridentskog sabora. Po sebi taj misal nije svojevremeno ni bio neka novina, nego je papa dao prilagoditi i preurediti tzv. *Misal po zakonu rimskog dvora iz 1474.* Pogledajmo ustrojstvo čitanja prema misalu Pija V.:

- **Nedjeljna čitanja.** U starom je misalu postojao jednogodišnji krug nedjeljnih čitanja. Na misi su bila dva čitanja: poslanica (ili odlomak iz Starog zavjeta), psalam zvan gradual, aleluja i evanđelje.
- **Došašće i božićno vrijeme.** Obični dani kroz ovo vrijeme nisu imali vlastita čitanja, pa su se uzimala bilo nedjeljna bilo obredna (npr. kvatrena), bilo vlastita od pojedinog sveca.
- **Korizma i vazmeno vrijeme.** Svi su **korizmeni** dani imali vlastita čitanja. U **vazmenom** je vremenu samo vazmena osmina imala vlastita čitanja. Vazmene su nedjelje naravno imale vlastita čitanja, a prvo se čitanje uzimalo iz tzv. »katoličkih« poslanica.
- **Blagdani i spomendani svetaca** imali su vlastita čitanja.
- **Obični dani kroz godinu,** kao što je već rečeno, nisu imali vlastita čitanja, nego su se uzimala čitanja od prethodne nedjelje.

3. Bogoslužje riječi u misalu Pavla VI. iz 1970. godine

Misal razvija nauku Sabora o važnosti biblijskih čitanja u misi:

> »Kad se u Crkvi čita Sveto pismo, tada sam Bog govori svomu narodu, a Krist, prisutan u svojoj riječi, navješćuje evanđelje. Stoga svi moraju s poštovanjem slušati čitanja Božje riječi, jer su ona vrlo važna sastavnica liturgije. Premda je Božja riječ u čitanjima iz Svetoga pisma upravljena svim ljudima svih vremena te im je razumljiva, ipak se njezino punije razumijevanje i djelotvornost osnažuje živim izlaganjem, to jest homilijom, koja je dio liturgijskoga čina.«[243]

*Članovi komisije za reviziju biblijskih čitanja prvo su razmišljali da se za nedjelje sastavi dvogodišnji ciklus, ali se to p*okazalo presiromašnim. Odmah se nametnuo četverogodišnji ciklus prema četiri evanđelja, međutim, to je bilo neostvarivo: nije se moglo npr. Markovo ili Ivanovo evanđelje »razvući« na pedeset i dvije nedjelje. Zato se pristupilo trogodišnjem ciklusu (krugu), kako je na koncu i usvo-

[242] Usp. Z. PAŽIN, Stari misal – novi misal?, u: *VĐSB* 113(1985.), 92-93.

[243] OURM, br. 29.

jeno.[244] Čitanja su odabirana na sljedeći način: najprije se za nedjelje uzimao tekst evanđelja i to po mogućnosti redom (*lectio continua*). Polazeći od evanđeoskog teksta tražio se odgovarajući odlomak iz Starog zavjeta. Evo primjera iz Prve korizmene nedjelje ciklusa »A«: na Mt 4, 1-11 (kušnja Isusova u pustinji) dolazi kao prvo čitanje Post 3, 9-15 (izvještaj kako je zmija nadmudrila Evu). Poruka je jasna: Isus je, za razliku od prvih ljudi, pobijedio napasnika – đavla. Isus je Spasitelj i novi Adam.

Pokazalo se nemogućim da se u nedjelje »kroz godinu« i drugo čitanje uskladi s evanđeljem, pa je za drugo čitanje primijenjeno načelo *lectio continua* (susljedno čitanje), bez obzira ne tematiku evanđelja.

a) Nedjeljna čitanja

Raspoređena su u trogodišnjem krugu (ABC). Za svaku su nedjelju predviđena dva čitanja, pripjevni psalam i evanđelje. Prvo je čitanje iz Starog zavjeta, Djela apostolskih ili Knjige otkrivenja, drugo se uzima iz poslanica, a evanđelja su podijeljena tako da se u godini »**A**« pretežno čita **Matej**, u godini »**B**« **Marko**, a u godini »**C**« **Luka**. Evanđelje po **Ivanu** uglavnom dolazi u jakim vremenima, tj. u došašću, božićnom vremenu, korizmi i vazmenom vremenu, te na pojedine svetkovine. K tomu se u godini »B« Ivanovo evanđelje čita kroz pet nedjelja (17. – 21. nedjelja »kroz godinu«) jer je Markovo evanđelje prekratko. U vazmenom vremenu Uskrs slijedi, naravno, jednogodišnji ciklus, a u drugoj vazmenoj nedjelji evanđelje je uvijek o »nevjernom Tomi«, a ostala se čitanja mijenjaju prema ABC ciklusu. Slično i u božićnom vremenu nedjelje imaju djelomično jednogodišnji ciklus. Korizmene nedjelje imaju trogodišnji ciklus, s tim da se čitanja godine »A« moraju uzeti kad ima katekumena, a mogu uzeti *ad libitum* svake godine, jer ova čitanja imaju izrazito krsni značaj.

b) Svetkovine

Svetkovine, poput nedjelje, imaju dva čitanja, pripjevni psalam i evanđelje. Neke svetkovine također slijede ciklus ABC, pa tomu treba obratiti pozornost.

c) Blagdani

Blagdani imaju samo jedno čitanje, pripjevni psalam i evanđelje. Ukoliko su u knjizi naznačena dva čitanja i evanđelje, ipak se od prva dva izabire samo jedno. Međutim, kada tzv. Gospodnji blagdani, Preobraženje Gospodinovo i Uzvišenje Svetoga Križa, padnu nedjeljom, onda se uzima kao nedjeljom: dva čitanja, psalam i evanđelje.

[244] Jedan od članova komisije, Adrien Nocent, pripovijedao je kako je to bila komisija koja je uživala najviše slobode. Oni koji su preuređivali red mise, morali su »polagati račun« za svaki »Amen«.

d) Spomendani

Na spomendane svetaca uzima se također jedno čitanje, pripjevni psalam i evanđelje. Slobodno je uzeti ili čitanja od sveca ili od dana (kao da nije spomendan).

e) Obični dani u tjednu

Obični dani u tjednu u »jakim« vremenima (došašće, korizma, božićno i vazmeno vrijeme). U tim su vremenima čitanja raspoređena u **jednogodišnjem** ciklusu. U cijelom vazmenom vremenu (i nedjeljama i običnim danima) čitaju se odlomci iz Dj kao prvo čitanje. To je novina, i to veoma uspjela novina, jer se Dj idealno uklapaju u ovo vrijeme.

Obični dani u vremenu »kroz godinu«. Čita se jedno čitanje, psalam i evanđelje. Prvo čitanje i psalam slijede **dvogodišnji** ciklus. Naime, prvo od ponuđenih čitanja i psalam čitaju se u neparnim godinama, a označeni su trokutićima ▲▲. Drugo čitanje i psalam čitaju se u parnim godinama (npr. 2006.) i označeni su rombićima: ♦♦. Evanđelje slijedi jednogodišnji ciklus, to znači da se svake godine čita isto, bez obzira je li godina parna ili nije.[245]

Zaključimo. Liturgijska je obnova najviše uspjela i najdalje otišla upravo u reformi misnih čitanja. Čak se i neke protestantske zajednice (koje veoma cijene upravo Sveto pismo) služe katoličkim rasporedom čitanja**!**

4. Neke praktične opaske

Struktura. Nedjeljom su i svetkovinom predviđena tri čitanja[246], a u ostalima dva. Nakon prvog čitanja dolazi pripjevni psalam, kojim puk zahvalno odgovara na Božju riječ. Stoga je neuputno nakon prvog čitanja imati šutnju ili solo izvedbu za orgulje, ili pak nastup odabranog zbora. Ako zbor pjeva, puk treba pjevati barem antifonu. Nadalje, po sebi se razumije da treba čitati **Božju** riječ. Nikakva druga riječ, ma koliko vrijedna, ne može ju zamijeniti. Zadnje čitanje jest čitanje evanđelja. Čita ga đakon ili svećenik.

Dijalog. U sadašnjoj je strukturi vidljiv dijalog između Boga i čovjeka. Evo sheme govora Božjega i odgovora čovjeka:

[245] Uvijek je dobro pogledati što stoji u »Direktoriju«, jer je to službeni liturgijski kalendar koji za svaki dan točno određuje i misu i čitanja.

[246] Dosadašnja OURM dopuštala je mogućnost da se nedjeljom uzme samo jedno čitanje i evanđelje (što je u Crkvama njemačkoga govornog područja postala redovita praksa), ali sadašnja OURM to ne predviđa.

Dostojanstvo biblijskih čitanja. Izuzetno je važno trajno imati na umu da misna čitanja sadržavaju živu Božju riječ, kojom Bog osobno progovara svomu narodu. To je živa riječ, rečena upravo za tu zajednicu upravo za taj trenutak. Kada to znamo, jasno nam je koliko je važno da ta riječ bude lijepo, skladno, razumljivo i dostojanstveno naviještena. Neevanđeoska čitanja u pravilu treba čitati odabrani lektor-laik (kada već nemamo »postavljenih čitača«, osim onih koji teže svećeništvu).

Knjiga čitanja. Za vrijeme bogoslužja dolikuje da se knjizi čitanja (a time i sâmoj Božjoj riječi) dade dostojno štovanje. Zato u svečanijim bogoslužjima knjiga evanđelja bude posebno uređena, kadi se i svečano nosi u procesiji. Poljubac dan toj knjizi također je izraz dubokog štovanja.

Ambon. O ambonu dovoljno govori *Opća uredba Rimskog misala*:

> »Dostojanstvo Božje riječi traži da u crkvi bude prikladno mjesto za naviještanje, prema kojemu će se za vrijeme liturgije riječi sama od sebe obraćati pozornost vjernika. Zgodno je da takvo mjesto općenito bude nepomičan ambon, a ne tek običan pomični stalak. Uzevši u obzir raspored svake crkve, ambon treba da je postavljen ondje gdje će vjernici moći dobro vidjeti i čuti zaređene službitelje i čitače. S ambona se proglašuju jedino čitanja, pripjevni psalam i vazmeni hvalospjev; isto se tako može s njega držati homilija te izreći nakane sveopće molitve. Dostojanstvo ambona iziskuje da na nj uzlazi samo službitelj riječi.«[247]

5. Excursus: Nekoliko pravila za čitanje u bogoslužju[248]

1. *Ono što čovjek nije razumio, ne može dobro ni pročitati. Zato se kod kuće treba temeljito pripraviti.* Čak ni profesionalci ne mogu dobro pročitati tekst koji ne razumiju. Potrebno je, dakle, svetopisamski odlomak u sebi čitati dok ga

[247] OURM, br. 309.

[248] Usp. R. ZERFASS, *Lektorendienst. 15 Regeln für Lektoren und Vorbeter*, Leipzig, 1967.

čovjek ne shvati. Naravno, za to je potrebna i određena biblijska kultura. Kako se može provjeriti da sam razumio jedan odlomak? Potrebno je zatvoriti knjigu i pokušati svojim riječima prepričati tekst, odnosno, iznijeti njegovu osnovnu poruku.

2. *Tko samo u sebi (samo očima) pročita odlomak, u crkvi će zakazati. Tek kad se odlomak naglas pročita, uoče se sve osobitosti i »zamke« nekog teksta, kao i njegova ljepota i snaga.* To je kao s onim koji o nogometu »sve« znaju dok gledaju utakmicu na televiziji. Ali kad bi ih čovjek doveo na igralište da igraju...! Naime, naše su oči brze, ali jezik to često nije: zamuckujemo ili pravimo stanke na krivom mjestu. Dok čitamo samo očima, ne angažiramo glas, ritam disanja, ton, raspoloženje, ne osjeti se dinamika. Zato nije dovoljno spremati se za čitanje samo čitanjem u sebi.
3. *Pripremanje nekog teksta za čitanje započinje time da ga se raščlani. Tako se dobije pregled i čitač postaje sigurnim.* To je kao kad slastičari sijeku tortu: prvo na polovice, pa na četvrtine, osmine i na koncu na šesnaestine. Kad bi odmah pravio šesnaestine, one bi ispale nejednake. Tako se i tekst prvo pročita, pa ga se onda pokušava podijeliti na nekoliko smislenih odlomaka, označujući veće pauze između većih odlomaka (npr. //) i kraće pauze između manjih odlomaka (npr. /).
4. *Zarez zna varati. Nije rečeno da kod svakog zareza treba i podići glas. Zarez je koji puta uvjetovan pravopisnim pravilima, a ne smislom. Zato treba više gledati na smisao i melodiju rečenice.*
5. *Također se koji puta ne treba osvrtati ni na dvotočku i uskličnik, ako čitač želi pročitati onako kako govori.* Npr. nećemo pročitati:

   *Petar poče tonuti i kriknu: / »Gospodine, spasi me!«

   nego:

   Petar poče tonuti/ i kriknu: »Gospodine,/ spasi me!«
6. *Pronaći ispravan naglasak nije stvar sreće: i to je rezultat priprave. Svaka kraća misaona cjelina (rečenica ili jedan njezin dio) može imati samo jednu jače naglašenu riječ.* Najčešće previše naglašavamo kao npr.: »Ako **vi** budete **opraštali** vašim **neprijateljima,** i **vama** će Otac moj **oprostiti**.«

   Sljedeća je rečenica ispravno naglašena:

   Naiđi, molim te, do mene; / imam ti nešto **pokazati.**

   // Naići ću **kasnije.** Moj **otac** me čeka.

   Npr., koje su noseće riječi u rečenici:

   Budite slični ljudima koji čekaju svoga gospodara koji se vraća sa svadbe, da mu odmah otvore, čim stigne i pokuca.

Mnogi bi pomislili da su to riječi: **ljudima – gospodara – dođe – pokuca – otvori**. Naprotiv, tekst bi trebalo ovako naglasiti:

> Budite slični ljudima koji **čekaju** svoga gospodara koji se vraća sa svadbe, da mu odmah **otvore**, čim stigne i **pokuca**.

7. *Vrlo rijetko naglasak leži na pridjevima, prilozima, niječnim riječima.*
8. *Ne sluša se samo ušima, nego i očima.*[249] *Obratite pozornost na način kako hodate, kako stojite, na položaj ruku, na knjigu i na odjeću.* Prije mise potrebno je provjeriti visinu mikrofona. Do ambona treba ići smireno i opušteno. Dok čitate, trebate stajati na objema nogama. To daje sigurnost i stabilnost.
9. *Naš je dah struja koja nosi riječi. Mirno disanje smiruje i samog čitača i tako mir prenosi i na slušatelje. Tada se brzina čitanja i stanke određuju sami od sebe.* Tko ubrzano diše, nužno je prebrz. Kad čitač dođe na ambon, treba svakako pričekati dok se svi ne smire. Sada dolazi Božja riječ! Pogledajte te ljude i pomislite kako oni gladuju za Božjom riječju. Sporo čitati znači polagano čitati i ostaviti vrijeme i za pauze, baš kao u nekom glazbenom komadu. Nakon što pročitate jednu misaonu cjelinu, ostavite slušateljima vremena da ju »progutaju«. Ako odmah nastavite dalje, oni jednostavno neće moći sve primiti.
10. *Prije nego što počne čitati tekst, kao i nakon što pročita jednu misaonu cjelinu, čitač treba obuhvatiti pogledom svoje slušatelje, kao što to čine spikeri. To stvara onaj ljudski kontakt kojim se Bog služi da dođe do srca svojih slušatelja.* Mnogi su čitači, nažalost, nalik kiperu istovarivaču ugljena. Kad dođu na ambon, »odčitaju« svoje čitanje, i prije nego se snađeš, već je gotovo. To je neugodno kao što je neugodno kad vas u nevezanom razgovoru vaš sugovornik uopće ne gleda u oči.
11. *Za slušatelje će biti najugodnije ako čitač govori nešto dubljim glasom. Treba započeti vlastitim prirodnim dubljim glasom i zaključiti opet nešto dubljim glasom (u međuvremenu se, već zavisno o tekstu, glas može i podizati).* Ako počnemo višim glasom (»da se bolje čuje«), počet ćemo se naprezati i nećemo moći izdržati cijelo vrijeme u tome tempu. Zatim, ta se naša napetost onda odražava i na slušatelje. Uz to se onda ne može izbjeći ono ružno »pjevanje« i »pobožno« prenemaganje.
12. *Treba se naučiti služiti pojačalom i mikrofonom. To su redovito vrlo osjetljivi uređaji. Ako ih čovjek nevješto koristi, oni više ne koriste nego koriste.* Kao prvo, ne treba svaka crkva pojačalo. Neke su dovoljno akustične. Ako već postoji pojačalo, potrebno je malo upoznati kako reagira mikrofon. Pa i kad

[249] U tome smislu nije dobro napadno se odjenuti u bilo kojem smislu. Pozornost treba biti stavljena na riječ koju se čita, a ne na čitača.

se čita, moći će se osjetiti jesmo li preblizu ili predaleko; jesmo li pretihi ili preglasni. Ne smijemo ignorirati mikrofon.

B. VJEROVANJE

Prvotno je mjesto ispovijesti vjere u krsnoj liturgiji, kako smo to već bili vidjeli u Hipolita, gdje je ono dijaloški postavljeno. Nicejsko-carigradsko vjerovanje donosi nauku saborâ u Niceji (325.) i Carigradu (381.). U euharistijsku ga je službu na Istoku uveo Timotej Carigradski 515. godine. Koncem 6. st. taj običaj prelazi u Španjolsku, kako to određuje sabor u Toledu 589. godine. Vjerovanje se tada molilo prije Očenaša. U rimsku je liturgiju ušlo tek u 12. st. Danas se Vjerovanje uzima u misama nedjeljâ i svetkovinâ. Misal predviđa i Apostolsko, umjesto Nicejsko-carigradskog vjerovanja.

C. SVEOPĆA MOLITVA (MOLITVA VJERNIKA)

Kako smo već bili vidjeli, tijekom povijesti ova je molitva nestala i sačuvala se jedino u bogoslužju Velikoga petka kao sveopća molitva. Nakon II. vatikanskog sabora molitva je vjernika ponovno našla svoje mjesto u euharistijskom slavlju. Evo što o njoj govori važeći misal:

> »U sveopćoj molitvi ili molitvi vjernika narod na neki način odgovara u vjeri prihvaćenoj Božjoj riječi i, vršeći službu svoga krsnoga svećeništva, Bogu prinosi molitve za spas svih ljudi. Poželjno je da se ta molitva moli redovito u misama s narodom, i to tako da se sastoji od prošnja za svetu Crkvu, za one koji su na vlasti, za one koji su pritisnuti raznim nevoljama te za sve ljude i za spasenje svega svijeta.
>
> Redoslijed nakana bit će redovito ovaj:
>
> a) za potrebe Crkve,
>
> b) za državnike i za spasenje svega svijeta,
>
> c) za pritisnute bilo kojom teškoćom,
>
> d) za mjesnu zajednicu.
>
> No, prilikom nekoga posebnoga slavlja kao što je potvrda, vjenčanje ili sprovod, red se nakana može pobliže primijeniti na određenu posebnu zgodu.«[250]

Molitva vjernika zbog svoje važnosti treba biti brižljivo pripravljena. Ona treba proizlaziti iz čitanja, treba biti naš odgovor na Božju riječ ili barem izražavati raspoloženje vjernika vezano uz određena liturgijska vremena (korizma, vaz-

[250] OURM, br. 69-70.

meno vrijeme). Iako ova molitva treba odražavati potrebe jedne zajednice, ipak ona treba biti crkvena. Tako npr., molitva za jednog bolesnika treba biti prigoda da se njegova bolest i ozdravljenje stavi u kontekst cijele crkvene zajednice. Valja izbjegavati moraliziranje i dogmatske raspre. Nadalje, budući da se radi o molitvi *vjernika*, razumljivo je da vjernici i mole. Posvema spontane molitve mogu biti veoma rizične, osim u nekim manjim zajednicama.

III. EUHARISTIJSKA SLUŽBA

A. PRIPRAVA DAROVA

1. Povijesni pregled

Kao što smo vidjeli, posljednja je večera bila obredna večera koja je prešla u euharistijsku gozbu. Za apostole je tako u počecima bilo razumljivo da se učenici sastanu na bratsku večeru *agape* koja onda prelazi u euharistijsku gozbu. Tako je na sastanak svatko donosio nešto hrane. Agape su se već u apostolsko vrijeme izrodile: oni koji su bili imućniji donosili su birana jela i gostili se, dok su siromasi mogli donijeti samo skroman obrok, pa su se tako osjećali nelagodno. Zato Pavao oštro govori:

> »Kad već dajem ta upozorenja, ne mogu pohvaliti što se ne sastajete na bolje, nego na gore. Ponajprije čujem, djelomično i vjerujem: kad se skupite na Sastanak da su među vama razdori. Treba doista da i podjelâ bude među vama, te se očituju prokušani među vama. Kad se dakle tako zajedno sastajete, to nije blagovanje Gospodnje večere: ta svatko se pri blagovanju prihvati svoje večere, te jedan gladuje, a drugi se opija. Zar nemate kućâ da jedete i pijete? Ili zar Crkvu Božju prezirete i postiđujete one koji nemaju? (...) Zato, braćo moja, kad se sastajete na blagovanje, pričekajte jedni druge. Je li tko gladan, neka kod kuće jede, da se ne sastajete na osudu.« (1 Kor 11, 17-22.34)

Pavao je uskoro dao drugi smisao donošenju hrane na euharistijske sastanke. Odredio je da vjernici prikupljaju darove za siromahe (posebno za zajednicu u Jeruzalemu, gdje je onih godina zbog suše gotovo zavladala glad). Ti su se darovi nosili na euharistijske sastanke nedjeljom, što Pavao smatra važnim izrazom kršćanskog bratstva:

> »Glede sabiranja za svete, i vi činite kako odredih Crkvama galacijskim. Svakoga prvoga dana u tjednu neka svaki od vas kod sebe na stranu stavlja što uzmogne, da se ne sabire istom kada dođem. A kada dođem, poslat ću s preporučnicom one koje odaberete da odnesu vašu ljubav u Jeruzalem.« (1 Kor 16, 1-3)

2. Duhovna žrtva

Za prve je kršćane euharistija bila prvenstveno gozba, lomljenje kruha. Nisu toliko naglašavali žrtveni značaj euharistije da se ne bi slučajno poistovjetili sa Židovima ili poganima. Kada je ta opasnost minula, kršćani su nastojali uočiti i ispravno shvatiti euharistiju kao duhovnu žrtvu. Da bismo to bolje razumjeli, pogledajmo kako su tijekom povijesti Židovi shvaćali duhovnost svojih žrtava:

Prvo razdoblje bilo je u Obećanoj zemlji sve do sužanjstva. Žrtva je bila prvenstveno izraz zahvaljivanja Bogu za dobar urod poljâ i za prirast stoke, što se osobito vidi u običaju prinošenja prvinâ. Vjerovalo se da Bog vjernost svojih slugu uvijek materijalno nagrađuje dajući mu pri tom i dug život. Tako je i obilna žrtva potvrda obilnog Božjeg blagoslova. Evo npr. što Salomon žrtvuje za posvetu hrama:

> »Kralj Salomon prinese za žrtvu dvadeset i dvije tisuće govedâ, sto i dvadeset tisuća ovaca; i tako posvetiše Dom Jahvin i kralj i sav narod.« (2 Ljet 7, 5)

Drugo razdoblje bilo je vrijeme sužanjstva, kad nastupaju korjenite promjene: narod je daleko od svoje zemlje i svoga hrama. Nema ni hramske službe, nema žrtavâ. U narodu se javlja svijest grijeha: postaju svjesni da im se sve to dogodilo zbog njihove nevjere. Zato tada u njihovu bogoslužju najvažnije mjesto zauzima Blagdan pomirenja (Jom Kippur). Da bi se pomirio sav narod i njegovi svećenici, bila je dovoljna godišnja žrtva dvaju jaraca i jednog junca. Nije više važna količina žrtava, nego svijest grijeha kojeg treba okajati.

Treće razdoblje nastupa nakon sužanjstva. Žrtva se produhovljuje: nije toliko važna izvanjska žrtva koliko nutarnje raspoloženje onoga koji žrtvuje. To je ona spremnost vršiti volju Božju, kako smo već govorili na početku ovog traktata:

> »Žrtve ti se ne mile, kad bih dao paljenicu, ti je ne bi primio. Žrtva Bogu duh je raskajan, srce raskajano, ponizno, Bože nećeš prezreti.« (Ps 51, 18-19)

Ovakvo shvaćanje žrtve važno je i za euharistiju. Donošenje darova za braću u potrebi izraz je ljubavi koju kršćani iskazuju svojoj braći, a time i samom Kristu. Donošenje darova izražava spremnost vršiti zapovijedi, tj. volju Božju. K tomu prinošenje kruha i vina za euharistijsku žrtvu izražava duhovnu žrtvu vjernika koji zajedno s Kristom žele sami sebe (= svoj kršćanski život) prinijeti kao dragocjenu žrtvu.

3. Obred prinošenja darova

U Rimu su u počecima vjernici svoje darove za siromahe predavali nakon službe riječi: službenik bi ih uzimao i stavljao na oltar. Kasnije su vjernici donosili

samo ono što je bilo potrebno za euharistiju: kruh i vino. Kasnije se ovaj obred posvema »klerikalizirao«: izvorno je bilo najvažnije da puk nešto prinese (kao izraz njihove duhovne žrtve), a onda je važnost prešla na same obrede u kojima svećenik »prikazuje« primljene darove. Još kasnije, te su prikazne molitve postale nešto kao »mali kanon« i zato teološki ne posve ispravne:

> Primi, sveti Oče, svemogući vječni Bože, ovu **neokaljanu žrtvu**... Primi, sveto Trojstvo, ovaj prinos što ti ga prikazujemo na spomen muke, uskrsnuća i uzašašća Gospodina našega Isusa Krista...

Nije bilo teološki ispravno govoriti o *neokaljanoj žrtvi* prije euharistijske molitve.

Novi red mise želio je sadržajno obogatiti prinos darova. Misal inače naglašava sudjelovanje vjernika u euharistiji, jer oni na to imaju pravo i dužnost snagom krsta koji su primili.

> »Vjernici u euharistijskome slavlju tvore sveti puk, stečeni narod, kraljevsko svećenstvo, da daju hvalu Bogu te mu ne samo po svećenikovim rukama nego i zajedno s njime prinose neokaljanu žrtvu te uče prinositi i sami sebe. Neka nastoje to očitovati dubokim osjećajem vjere i ljubavlju prema braći koja sudjeluju u istome slavlju.«[251]

Dostojanstvo vjernika, njihovo sudjelovanje i njihova duhovna žrtva trebaju se očitovati i u samom obredu. Zato Opća uredba veli:

> »Na početku euharistijske liturgije na oltar se donesu darovi koji će postati Tijelo i Krv Kristova. Najprije se pripravi oltar ili Gospodnji stol, koji je središte čitave euharistijske liturgije, a na nj se stave tjelesnik, ubrus, misal i kalež, ako se on ne pripravi na stoliću. Zatim se donesu prinosi. Hvalevrijedno je da kruh i vino donose vjernici te da ih svećenik ili đakon na prikladnu mjestu prihvate i donesu k oltaru. Premda vjernici više ne darivaju kao nekoć od svojega kruh i vino određene za liturgiju, ipak obred njihova donošenja zadržava snagu i duhovno značenje. Primaju se također novac i drugi darovi što ih vjernici donesu ili u crkvi skupe za potrebe siromaha ili Crkve te se stave na prikladno mjesto, ali ne na euharistijski stol.«[252]

Tako se dva dijela prinosa darova pokazuju ravnopravnima: prvi je dio donošenje darova od strane vjernika (izraz njihove duhovne žrtve) i »prikazivanje« tih darova u molitvi koju kazuje svećenik. Oba su elementa važna i međusobno ravnopravna.

[251] *Isto*, br. 95.

[252] *Isto*, br. 73.

Nove molitve za prinos darova sastavljene su prema starim židovskim molitvama hvale i ranokršćanskim zahvalnicama nad darovima (usporedi *Didaché* koji navodimo na početku traktata o euharistiji): zahvaljuje se Bogu za darove kruha i vina i ti se Božji darovi opet Bogu uzvraćaju.

Praktična opaska. Važno je da se u prinosu darova i na izvanjski način naglasi sudjelovanje vjernika, a taj obred dopušta mnogo mogućnosti. U svakoj bi se nedjeljnoj misi mogla zajedno s prikladnim tumačenjem upriličiti mala procesija s darovima. I još nešto! Bilo bi dobro kad bi se u skladnoj procesiji donijelo sve što je potrebno: i misna knjiga i posuđe. Prije prinosa darova i nakon pričesti oltar bi trebao biti ukrašen samo križem, svijećama i cvijećem. Nakon pričesti, posuđe se odnese na prikladan stolić. Čišćenje posuđa može biti i na tom pokrajnjem stoliću. Tako u trenutku popričesne molitve oltar je »pospremljen«: ostaju na njem (ili u njegovoj neposrednoj blizini) samo: križ, svijeće i (eventualno) cvijeće.

B. EUHARISTIJSKA MOLITVA

1. Pretpovijest

Euharistijskom molitvom Crkva obnavlja otajstvo koje nam je Krist predao i u isto vrijeme zahvaljuje Bogu Ocu za velik dar spasenja ostvaren po Isusu Kristu. Kao što smo vidjeli u Justinovoj *Apologiji*, u 2. st. biskupi su molili misne molitve *iz dna duše*, tj. spontano i improvizirajući. Za pretpostaviti je da su ipak imali neki unaprijed priređen predložak molitava, kao što danas propovjednici pišu koncept svojih propovijedi.

U liturgiji latinskog jezika od samih početaka – koliko je poznato – bila je u uporabi samo jedna euharistijska molitva, poznata kao »Rimski kanon«. Stoljećima se smatralo da su ti dijelovi mise nedodirljivi, gotovo božanskoga prava. Pokoncilska je liturgija uočila da monolitnost i jednoličnost euharistijske molitve nije nipošto u skladu s najstarijom tradicijom. Npr. zapadnosirski obred poznaje osamdesetak euharistijskih molitava, etiopski obred četrnaest, bizantski obred tri. Na zapadu mozarapski obred ima jednu euharistijsku molitvu s umetcima za svaki dan, pri čem samo izvještaj o ustanovljenju ostaje nepromijenjen. Osim toga, koliko god Rimski kanon imao dugu i časnu tradiciju, ipak pokazuje znakove nejasnoće i siromaštva. U godinama nakon zaključenja II. vatikanskog sabora sve je više sazrijevala misao da nešto treba promijeniti. Prva je pomisao bila da se kanon preradi prema načelima zdrave liturgijsko-teološke predaje. Ideja je od *Consiliuma* (Vijeće za provedbe konstitucije o svetoj liturgiji) odbačena jer bi to značilo iznakaziti do neprepoznatljivosti jednu molitvu koja je tolika stoljeća bila u središtu rimske liturgije. Na koncu je Pavao VI. odredio:

»Neka se ostavi nepromijenjenom sadašnja anafora; neka se sastave ili pronađu dvije ili tri anafore koje bi se upotrebljavale u određenim vremenima.«[253]

Taj je zadatak dan članovima *Consiliuma* među kojima se isticao talijanski liturgičar Vagaggini. Prvo je pitanje bilo: treba li uzeti neke anafore iz istočnih obreda i prilagoditi ih rimskomu duhu, ili stvarati sve novo? Odlučeno je da se kao izvor i nadahnuće uzme Hipolitova i Bazilijeva anafora. Uočena je shema euharistijskih molitava o kojoj smo govorili. Prema toj shemi i nakon proučavanja starih anafora, Vagaggini je 1966. godine priredio nacrt triju novih euharistijskih molitava. One su nakon nekih opaski članova komisije i nakon što su bile ispitane u nekoliko rimskih kongregacija, prihvaćene i uvrštene u misal. Druga euharistijska molitva nastala je na osnovi Hipolitove, Treću je sastavio sam Vagaggini[254], a Četvrta na osnovi Bazilijeve euharistijske molitve. Zanimljivo je da su one *ad experimentum* bile uvrštene u neka euharistijska slavlja, prije nego što su bile konačno odobrene.

Kad je jedanput prihvaćeno načelo da može biti više euharistijskih molitava, zaredale su molbe za odobrenjem takvih molitava za određene pokrajine i određene prigode. Tako je 1974. godine odobrena jedna euharistijska molitva (s četirima inačicama) za švicarsku sinodu. Iste su godine odobrene i tri euharistijske molitve za mise s djecom i još dvije za pomirenje (za svetu godinu). Bilo je k tomu i više anafora odobrenih *ad experimentum*. Međutim, sve je više rastao strah od množenja liturgijskih tekstova, tako da se 1975. godine prestalo s davanjem odobrenja za nove euharistijske molitve.[255]

U našem misalu, kao što je rečeno, imamo na raspolaganju četiri euharistijske molitve kojima treba dodati još tri za mise s djecom i četiri »švicarske« tiskane u posebnom svesku. Mnogo ili malo? Kao prvo, treba uzeti u obzir da zapravo imamo veoma mnogo euharistijskih molitava uzmu li se u obzir tolika predslovlja (a ona su dio euharistijske molitve!). Poteškoća je u hrvatskom misalu u nečem drugom. Dok Rimski kanon ima tradicionalno različite inačice za određene blagdane i za određene prigode, dotle ostale tri euharistijske molitve imaju kao inačicu samo spomen pokojnikâ. U tome naš misal slijedi tipski misal. Neke su se druge biskupske konferencije ipak potrudile i dodale određene umetke u Drugu i Treću euharistijsku molitvu i tako obogatili bogoslužje na svome jeziku. Evo inačicâ koje

[253] A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*, 443.

[254] »Kroz tri mjeseca intenzivnog rada u biblioteci opatije Mont César (Leuven – Louvain) u ljeto 1966., on (Vagaggini) proučio je pitanja vezana uz Rimski kanon i pripravio dvije sheme novih euharistijskih molitava, koje je predstavio raspravi u skupini.« (*Isto*, 443.) Vagagginijev rad s kompletnom dokumentacijom obavljen je u djelu: C. VAGAGGINI, *Il Cannone della Messa e la riforma liturgica*, Torino – Leumann, 1966.

[255] Bilo je više molbi iz Nizozemske za priznavanjem novih euharistijskih molitava. Kao da je to bila »zadnja kap« nakon koje je prestalo odobravanje novih euharistijskih molitava.

npr. talijanski misal u Drugoj euharistijskoj molitvi predviđa za različite zgode: Veliki četvrtak, nedjelja, Božić i božićna osmina, Bogojavljenje, Uskrs i vazmena osmina, Uzašašće, Duhovi, Uskrs i vazmena osmina ako ima novokrštenika; kod krštenja djece, za krizmu, za prvu pričest, za mladence, za pokojnike... Kad gledamo naše liturgijske knjige češće se možemo upitati: zar mi uvijek moramo samo prevoditi latinska tipska izdanja?[256]

Najstariju euharistijsku molitvu nalazimo u Hipolitovoj *Traditio apostolica* s početka 3. st. Pisac ovdje ne donosi molitvu koja je službeno bila u uporabi ili koja bi bila propisana za svako euharistijsko slavlje, niti donosi točan tekst posve razrađene molitve. Opisujući obred biskupskog ređenja, Hipolit u jednom trenutku po sjećanju donosi jednu euharistijsku molitvu, ne imajući uopće na umu da tu molitvu nametne kao jedinu ispravnu. Jednostavno želi reći da se cjelokupan obred ređenja biskupa s pripadajućom euharistijom treba odvijati uglavnom prema navedenoj shemi i na naveden način. Hipolitova je euharistijska molitva međutim teološki ispravna i liturgijski skladno i jednostavno napisana, tako da je uz određene preinake preuzeta u sadašnji misal kao Druga euharistijska molitva.

Hipolitova molitva

Hvalu ti uzdajemo, Bože, po tvom ljubljenom Sinu, Isusu Kristu, koga si nam u posljednjim

vremenima za Spasitelja i Otkupitelja i Navjestitelja tvoje volje poslao. On je Riječ tvoja nerazdvojiva po kojoj si sve načinio i, budući da ti se tako svidjelo, poslao si ga s neba u krilo Djevice koja ga je u utrobi nosila. On se utjelovio i očitovao kao tvoj Sin rođen od Djevice po Duhu Svetom. On je, vršeći tvoju volju stekao tebi sveti narod, raširio ruke trpeći, da od trpljenja oslobodi nas koji smo u te povjerovali.

Druga euharistijska molitva

Uistinu dostojno je i pravedno, pravo i spasonosno, svagda i svagdje zahvaljivati tebi, Oče sveti po tvom ljubljenom Sinu Isusu Kristu, riječi tvojoj po kojoj si sve stvorio Njega si nam, utjelovljena po Duhu Svetom i rođena od Djevice za Spasitelja i Otkupitelja poslao.

Vršeći tvoju volju on tebi steče sveti narod; trpio je na križu razapet, da smrt uništi, uskrsnuće objavi. I stoga, s anđelima i sa svima svetima slavu tvoju naviještamo uglas govoreći: Svet... Uistinu svet si, Gospodine, izvore svake svetosti. Tebe zato molimo: rosom Duha svoga posveti ove darove da nam postanu Tijelo i Krv Gospodina našega Isusa Krista.

[256] Usp. Z. PAŽIN, Misa: kanon ili euharistijske molitve, u: *VĐSB* 117(1989.), 99.

I dok se dragovoljno predavao muci da smrt dokine i okove vražje prekine i podzemlje zgazi i prosvijetli pravedne i k cilju upravi i uskrsnuće objavi, uze kruh, tebi zahvali i reče: Uzmite, jedite, ovo je Tijelo moje koje će se za vas lomiti. Slično i kalež govoreći: Ovo je Krv moja koja se za vas prolijeva.

Kad ovo činite, meni na spomen činite.
Sjećamo se stoga smrti i uskrsnuća njegova, prikazujemo ti kruh i kalež i zahvaljujemo ti jer si nas držao vrijednima da pred tobom stojimo i tebi služimo. I molimo te da pošalješ svoga Svetog Duha na prinos svete Crkve. Sve saberi u jedno i podaj svima koji uzimaju udjela u ovim otajstvima da se ispune tvojim Svetim Duhom, da ih učvrsti u vjeri i istini,
da te hvalimo i slavimo po Sinu tvome Isusu Kristu, po kojemu slava i čast tebi, Ocu i Sinu sa Svetim Duhom u svetoj Crkvi tvojoj i sada i u vijeke vjekova. Amen

Kad se dragovoljno predao na muku, on uze kruh, tebi zahvali, razlomi i dade svojim učenicima govoreći: Uzmite i jedite od ovoga svi: ovo je moje Tijelo koje će se za vas predati. Isto tako, pošto večeraše, uze kalež, ponovno ti zahvali i dade učenicima svojim govoreći: Uzmite i pijte iz njega svi: ovo je kalež moje Krvi novoga i vječnoga saveza koja će se proliti za sve ljude na otpuštenje grijeha. Ovo činite meni na spomen. Tajna vjere: *Tvoju smrt*... Slaveći dakle spomen smrti i uskrsnuća tvoga Sina, prinosimo ti, Gospodine, kruh života i kalež spasenja i zahvaljujemo ti što si nas pozvao da stojimo pred tobom i tebi služimo. Smjerno te molimo da nas, pričesnike Tijela i Krvi Kristove Duh Sveti sabere u jedno.

Spomeni se, Gospodine, Crkve svoje širom svijeta: usavrši je u ljubavi zajedno s papom našim I. i sveukupnim svećenstvom. Spomeni se i naše braće i sestara koji usnuše u nadi uskrsnuća i svih koji preminuše u tvom smilovanju: privedi ih k svjetlu svoga lica. Molimo te, smiluj se svima nama, da zavrijedimo biti sudionici vječnog života s blaženom Bogorodicom Marijom, s blaženim apostolima i svim svetima koji su živjeli u tvojoj ljubavi, da te hvalimo i slavimo po Isusu Kristu, tvome Sinu. Po Kristu i s Kristom i u Kristu tebi, Bogu, Ocu svemogućemu u jedinstvu Duha Svetoga svaka čast i slava u sve vijeke vjekova. Amen.

Kao što vidimo, u ono vrijeme nije bilo poklika *Svet*, kao ni tzv. *apologija*, zagovornih molitava na koncu euharistijske molitve.

2. Struktura euharistijske molitve

Na primjeru Treće euharistijske molitve raščlanit ćemo i protumačiti pojedine sastavnice:

Predslovlje	(Treća euharistijska molitva nema vlastitog predslovlja, nego se uzima predslovlje dana koje onda završava poklikom.)
Poklik	Svet, svet, svet...
Prijelaz s anamnetskim oznakama	Uistinu svet si, Gospodine, i pravo je da te sve stvorenje slavi, jer po svome Sinu Isusu Kristu, djelotvornom snagom Duha Svetoga svemu daješ život i sve posvećuješ i neprestano okupljaš svoj narod da od istoka sunčanog do zapada prinosi čistu žrtvu imenu tvome.
Epikleza	Stoga te smjerno molimo, Gospodine, udostoj se tim istim Duhom posvetiti ove darove, koje ti donosimo za žrtveni prinos, da postanu Tijelo i Krv tvoga Sina, Gospodina našega Isusa Krista, koji nam je povjerio slaviti ova otajstva.
Izvještaj o Ustanovljenju	One noći kad je bio predan, on uze kruh, tebi zahvali, tebe blagoslovi, razlomi kruh i dade ga učenicima svojim govoreći: Uzmite i jedite od ovoga svi, ovo je moje Tijelo koje će se za vas predati. Isto tako pošto večeraše, uze kalež, tebi zahvali, tebe blagoslovi i dade svojim učenicima govoreći: Uzmite i pijte iz njega svi, ovo je kalež moje Krvi, novoga i vječnoga saveza koja će se proliti za vas i za sve ljude na otpuštenje grijeha. Ovo činite meni na spomen.
Poklik 2	Tajna vjere: Tvoju smrt, Gospodine, naviještamo, tvoje uskrsnuće slavimo, tvoj slavni dolazak iščekujemo!
Anamneza	Zato, Gospodine, slavimo spomen spasonosne muke Sina tvoga, veličanstvenog uskrsnuća i uzašašća u nebesku slavu, te iščekujući njegov drugi dolazak zahvalno ti prinosimo ovu žrtvu živu i svetu.
Prikazanje (epikleza 2)	Pogledaj, Gospodine, prinos Crkve svoje, onu istu žrtvu po kojoj si nam darovao pomirenje: okrijepi nas Tijelom i Krvlju Sina svoga, ispuni njegovim Duhom, te u Kristu budemo jedno tijelo i jedan duh.

Zagovori Učinio nas Duh Sveti vječnim darom za tebe da zadobijemo baštinu nebesku s tvojim odabranicima, s blaženom Djevicom Bogorodicom Marijom, s blaženim apostolima i slavnim mučenicima i sa svima svetima. Uzdamo se da će nam njihov zagovor kod tebe uvijek pomagati. Molimo te, Gospodine, da ova žrtva našega pomirenja bude za mir i na spasenje svega svijeta. Crkvu svoju na putu zemaljskom utvrđuj u vjeri i ljubavi zajedno s papom našim I. i biskupom našim I., sa zborom biskupa, sveukupnim svećenstvom i narodom što si ga sebi stekao. Usliši molbe ove svoje zajednice koja, tvojom milošću, ovdje pred tobom stoji. Sve sinove i kćeri svoje širom svijeta ti, blagi Oče, milostivo k sebi privedi. Našu pokojnu braću i sestre i sve koji u tvojoj ljubavi prijeđoše s ovoga svijeta dobrostivo primi u svoje kraljevstvo gdje se i mi nadamo zajedno s njima vječno uživati u tvojoj slavi, po Kristu, našem Gospodinu, po kojemu sva dobra svijetu daješ.

Doksologija Po Kristu, s Kristom i u Kristu, tebi, Bogu Ocu svemogućemu, u jedinstvu Duha Svetoga, svaka čast i slava u sve vijeke vjekova. Amen.

a) Predslovlje

Predslovlje je tipična molitva hvale, vrlo slična židovskoj *berakah*; ono uvijek ima neke anamnetske oznake. *Ono je sastavni dio euharistijske molitve*, iako se na prvi pogled tako ne čini. Taj se dojam stječe zbog toga što je između predslovlja i drugog dijela euharistijske molitve umetnut poklik *Svet* (Hipolit ga ne poznaje), što na određeni način remeti slijed same euharistijske molitve. Osim toga, predslovlja su u zapadnoj liturgiji promjenjiva (ima ih više), dok je drugi dio euharistijske molitve (tzv. *kanon*) u rimskoj liturgiji stoljećima bio jedini, pa se dobio dojam da su to zapravo dvije različite molitve. Da je predslovlje dio euharistijske molitve vidi se i po tome što se četvrta euharistijska molitva uzima uvijek s vlastitim predslovljem.

b) Poklik *Svet, svet, svet*

Ovaj je poklik kasnije umetnut. Iako on po sebi narušava jedinstvo euharistijske molitve, on pruža vjernicima mogućnost da izraze Bogu hvalu u tom svečanom trenutku.

c) Prijelaz s anamnetskim oznakama

Prijelaz od *Svet* do izvještaja o ustanovljenju ima anamnetske oznake, tj. spominje se silnih Božjih djela ostvarenih za naše spasenje. Spomenimo da je u Drugoj euharistijskoj molitvi prijelaz sasvim kratak, dok je u četvrtoj izuzetno bogat.

d) Epikleza

Ovdje epikleza označava molitvu Bogu da pošalje Duha Svetoga da posveti kruh i vino tako da postanu tijelo i Krv Isusa Krista. U rimskoj liturgiji ova epikleza dolazi uvijek prije izvještaja o ustanovljenju: to je *aleksandrijski tip* euharistijske molitve, za razliku od *antiohijskog tipa* koji sjedinjuje epiklezu i prikazanje (epikleza 2) i stavlja ih iza anamneze. Ovaj je tip uobičajen u istočnim liturgijama.

e) Izvještaj o ustanovljenju

Ovaj dio pripovijeda događaje vezane uz posljednju večeru i donosi Gospodnje riječi, koje su istovjetne u svima četirima euharistijskim molitvama našeg misala, a u misalu su istaknute i posebnim tiskom. Time se ovaj dio izdvaja od ostalih dijelova euharistijske molitve. Neki smatraju da je time dana prevelika važnost jednom dijelu euharistijske molitve, što bi obična čovjeka moglo nagnati da ove riječi shvaća na magijski način.[257] Istočna liturgija, naprotiv, uzima euharistijsku molitvu u cjelini, ne gledajući u kojem se trenutku te molitve »događa pretvorba«.

f) Poklik 2

Ovaj je poklik novost u zapadnoj tradiciji. Iako s jedne strane narušava slijed euharistijske molitve (ona je usmjerena Ocu, a poklik Sinu), ipak s druge strane daje priliku narodu da u ovom najsvečanijem trenutku dadne hvalu Bogu.

g) Anamneza

Anamneza znači sjećanje na Božja djela, a u euharistijskoj molitvi uvijek ima dva dijela. U *prvom* se spominje Kristovo vazmeno otajstvo muke, smrti, uskrsnuća i proslave, a u *drugom* se spominje Crkva kao zajednica okupljena slaviti euharistiju.

h) Prikazanje (epikleza 2)

I prikazanje ima dva elementa: moli se da se svi pričesnici (koji blaguju Tijelo i Krv Kristovu) po Duhu Svetom ujedine i postanu jedno tijelo. Međutim, istočnjački (antiohijski) tip euharistijske molitve *nema epikleze prije izvještaja o ustanovljenju*, nego umjesto prikazanja ima *jedinstvenu* epiklezu. U njoj se nakon anamneze moli: 1. da Duh Sveti posveti kruh i vino tako da postanu Tijelo i Krv Isusa Krista, 2. da bismo mi koji blagujemo od istoga Kruha i Kaleža, 3. po tom istom Duhu postali jedno Tijelo. Ovdje uočavamo čvrstu logičnost zapadne liturgije, kojoj je nepojmljivo da se nakon izgovaranja Kristovih riječi *Uzmite, jedite* još može moliti da kruh i vino budu posvećeni. Sa svoje strane istočnjaci ne gledaju strogo kronološki, nego globalno: nije toliko bitno znati u kojem se trenutku do-

[257] Usp. P. BAŠIĆ, *Slaviti euharistiju po Misalu Pavla VI.*, Zagreb, 1992., 190-191.

gađa pretvorba, stoga je u ovom načinu gledanja otklonjena pogibelj magijskog shvaćanja riječi posvete.

i) Zagovori

U zagovorima se moli za najrazličitije potrebe Crkve i svijeta: za Crkvu, papu, mjesnog biskupa i ostale biskupe i svećenike i sav narod. Na koncu se moli za pokojnike. Za zagovore vrijedi ono što je već rečeno o pokajničkom činu: došli su kasnije kada su se mise služile dobrim dijelom za pokornike i pokojnike. Stoga ih u Hipolitovoj molitvi nema.

j) Doksologija

Doksologija u slobodnom prijevodu znači davanje slave. Njome se redovito završavaju sve kršćanske molitve. Njome se nadalje daje hvala Bogu te se istovremeno ispovijeda vjera u trojedinoga Boga. Ova doksologija u hrvatskom prijevodu ponešto odudara od latinskog originala u kojem je osobito vidljivo da je ona dio euharistijske molitve. U doslovnom bi prijevodu to otprilike ovako zvučalo:

> *(...) da te hvalimo i slavimo po Isusu Kristu, tvome Sinu, po kojem, s kojim i u kojem tebi, Bogu, Ocu svemogućemu, u jedinstvu Duha Svetoga, svaka čast i slava u sve vijeke vjekova. Amen.*

3. Prva euharistijska molitva (Rimski kanon)

Ova je molitva u zapadnoj Crkvi bila od 5./6. st. jedina euharistijska molitva, pa se zato i nazivala *kanon*, odnosno *Rimski kanon*.[258] Prvi ju puta spominje Ambrozije u svom djelu *De sacramentis*. Nije jasno navodi li on u ovom djelu već postojeću molitvu ili je Rimski kanon zapravo njegova molitva.

> »Želiš li znati da se posvećuje nebeskim riječima? Čuj koje su to riječi. Svećenik veli: 'Učini da ovaj naš prinos bude primljen, duhovan, ugodan. Lik tijela i krvi našega Gospodina Isusa Krista koji dan prije nego će trpjeti uze kruh u svoje svete ruke. Pogleda u nebo – te, sveti Oče, svemogući vječni Bože. Zahvaljujući blagoslovi, prelomi i prelomivši dade svojim apostolima i učenicima govoreći: uzmite i jedite od toga svi jer to je moje tijelo koje se lomi za mnoge'.[259] Pazi! 'Isto tako dan prije nego će trpjeti nakon večere uze i kalež. Pogleda u nebo, u te, sveti Oče, svemogući vječni Bože i zahvaljujući

[258] I danas se za bilo koju euharistijsku molitvu veli »kanon«, što je, istina, jednostavnije, ali i netočno. Naime, kanon po sebi znači osnovno, i taj je termin imao smisla dok je u Misalu bila samo jedna euharistijska molitva – Rimski kanon.

[259] Latinski stoji »confingetur«, što je futur – »koje će se lomiti«!

blagoslovi te preda svojim apostolima i učenicima govoreći: uzmite i pijte od toga svi, jer to je moja krv!'«[260]

Ova je euharistijska molitva razmjerno siromašna: ni u epiklezi ni u ostalim dijelovima molitve uopće se ne spominje Duh Sveti. Molitva vrvi od *apologija*, tj. molitava za oproštenje grijeha. Ostatak je to iz onih vremena kad su se (tihe) mise ponajčešće prikazivale za oprost grijeha pokornika ili pokojnika. Ima dosta ponavljanja (npr. dva popisa svetaca). Sve je to znak da su se tijekom vremena u tu molitvu uvrštavali novi i novi dodaci (apologije, popisi svetaca, molitve za pokojne...). Bilo je prijedloga da se ova molitva uredi i »prekroji« prema već navedenoj shemi, međutim, to bi svakako izmijenilo ovu molitvu do neprepoznatljivosti. Zato je Pavao VI. i rekao da se ova molitva ostavi, te da se uz nju uvedu nove euharistijske molitve. Ova je molitva doživjela tek neznatne preinake, a najznačajnija je ona koja se tiče riječi ustanove, što je manje-više ujednačeno u svim euharistijskim molitvama.

Izvorna verzija:	**Preinačena verzija:**
Uzmite i jedite od ovoga svi, jer ovo je naime tijelo moje.	Uzmite i jedite od ovoga svi: ovo je moje tijelo koje će se za vas predati.

U preinačenoj se verziji naglašava *žrtveni* značaj euharistije: radi se o Kristu žrtvovanom, tj. o tome da se uprisutnjuje čitavo vazmeno otajstvo Kristovo, a ne radi se tek o pukoj Kristovoj nazočnosti. Radi se naime o *dinamičkoj prisutnosti* Kristovoj ukoliko nas okuplja po otajstvu svoje smrti, uskrsnuća i proslave, a ne samo o njegovoj *statičkoj* prisutnosti. Izvorna je verzija preuzeta iz Mt, Mk i 1 Kor 11, 24, a preinačena verzija iz Lk.

4. Četvrta euharistijska molitva

Ova molitva ima vlastito predslovlje i osobito bogat prijelaz od *Svet* do *Izvještaja o ustanovljenju:* u tom se prijelazu pripovijeda čitava povijest spasenja od stvaranja pa do cjelokupnog vazmenog otajstva Kristova. Ovdje se zapravo radi o preinačenoj i znatno skraćenoj euharistijskoj molitvi sv. Bazilija. Najznačajnija je preinaka u *epiklezi – prikazanju.* Kao što smo vidjeli, istočne su euharistijske molitve antiohijskog tipa: one nemaju epikleze prije izvješća o ustanovljenju, nego imaju jedinstvenu epiklezu koja obuhvaća zapadnu epiklezu i prikazanje, a dolazi iza anamneze. Tako u Bazilijevoj euharistijskoj molitvi nakon izvješća o ustanovljenju i nakon anamneze, slijedi epikleza koja ujedinjuje zapadnu epiklezu (»epiklezu 1«) prije izvješća o ustanovljenju i prikazanje (»epiklezu 2«).

[260] Za latinski tekst vidi: A. HÄNGGI, I. PAHL (ur.), *Prex eucharistica*, 421-422. Za hrvatski prijevod vidi: AMBROZIJE, *Otajstva i tajne*, M. Mandac (ur.), Makarska, 1986., 179-180.

»Molimo te i zaklinjemo tebe, Sveče svetaca, da blagohotnošću svoje dobrote tvoj Duh Sveti siđe na nas i na ovdje nazočne darove i neka ih blagoslovi, posveti i pokaže: *Blagoslovi, vladiko, sveti kruh!* Ovaj kruh samim dragocjenim tijelom Gospoda i Boga spasitelja našega Isusa Krista. *Amen. Blagoslovi, vladiko, svetu čašu!* A ovu čašu samom dragocjenom krvlju Gospoda i Boga spasitelja našega Isusa Krista. *Amen. Blagoslovi, vladiko, oboje!* Što se prolijeva za život svijeta! *Amen. Amen. Amen.*

A sve nas koji se pričešćujemo jednim Kruhom i Čašom, ujedini jedne s drugima: u zajedništvo jednoga Duha Svetoga i ne dopusti da bi se itko od nas na sud ili osudu pričestio svetim Tijelom i Krvlju Krista tvoga nego daj da postignemo smilovanje i milost sa svim svetima koji od vijeka tebi ugodiše...«[261]

5. Excursus: Pitanje futura u riječima ustanove[262]

Crkva naučava da je euharistija posadašnjenje i ostvarenje Kristova vazmenog otajstva. U tome smislu može biti zanimljivo na koji način se u različitim liturgijama i jezicima prevode riječi ustanove u euharistijskoj molitvi. Zamijetili smo, vjerojatno, da u prijevodu Novoga zavjeta stoji: »tijelo (...) koje se za vas predaje« (Lk 22, 19; usp. 1 Kor 11, 24), odnosno »krv (...) koja se za vas prolijeva« (Mt 26, 28; Mk 14, 24; Lk 22, 20), jer je u grčkom to particip prezenta pasiva.[263] Međutim, u prijesaborskom misalu stajalo je *effundetur* (futur). To je posljedica toga da se spomenuti grčki particip prezenta pasiva u *Vetus latina*[264] i u *Vulgati*[265] pogrešno preveo futurom (*tradetur*; *effundetur*). Iako je novi latinski prijevod Biblije ovu očitu pogrešku ispravio, pa umjesto futura (*effundetur*) stavlja prezent (*effunditur*),[266] u važećim tipskim misalima (1970., 1975. i 2002.) i dalje stoji futur. Kada se pripravljalo novo izdanje misala, neki su predlagali da se pogreška ispravi, ali je u latinskom tipskom izdanju futur ipak ostavljen s obrazloženjem da se ne dira latinska tradicija, a da će biti slobodno u prijevodima staviti prezent,

[261] Z. KUREČIĆ (ur.), *Bizantsko-hrvatski Liturgikon*, 115-116.

[262] Usp. Z. PAŽIN, Liturgija – povlašteno mjesto ispovijedanja vjere, u*: Bogoslovska smotra* 83(2013.)3, 601-617., ovdje 610-612.

[263] Usp. H. K. MOULTON (ur.), *The Analytical Greek Lexicon Revised,* Grand Rapids (Michigan), 1977., 98. (*didomenon*), 129. (*ekhinomenon*).

[264] Latinski prijevod prije Jeronimove Vulgate: *Bibliorum sacrorum latinae versiones antiquae, seu Vetus italica*, P. Sabatier (ur.), III, Parisiis, 1751. Ovo izdanje paralelno donosi i Jeronimovu Vulgatu, a može se vidjeti i ovdje: http://www.exegesis.fr/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=65&Itemid=100019 (17. 4. 2018.)

[265] *Biblia sacra vulgatae editionis iuxta exemplaria ex typographia apostolica vaticana*, V. Loch (ur.), IV, Ratisbonae, 1903.

[266] *Nova vulgata Bibliorum sacrorum editio, Sacros. oecum. Concilii Vaticani II ratione habita iussu Pauli PP VI recognita, auctoritate Iohannis Pauli PP. II promulgata*, Città del Vaticano, 1979.

kako stoji u svim modernim prijevodima Novoga zavjeta. To se, međutim, nije svugdje dogodilo.[267] Tako je u njemačkom prijevodu uzet pasiv prezenta[268], u talijanskom[269] i portugalskom[270] particip koji se može shvatiti kao sadašnje ili prošlo vrijeme, dok je futurom prevedeno u hrvatskom, engleskom[271] i španjolskom[272]. U francuskom je za Tijelo uzet particip prezenta[273], a za Krv futur[274].

Istočne liturgije nikada nisu imale ovakve dvojbe, budući da nisu koristile Vulgatu, već najvećim dijelom grčki izvornik Novoga zavjeta. Tako su oba glagola (*predaje*; *prolijeva*) u svim istočnim euharistijskim molitvama (anaforama) ostavljena u prezentu.[275] Tako je, naravno, i u nama najbližoj liturgiji sv. Ivana Zlatoustog kao i u onoj sv. Bazilija, što je vidljivo i u hrvatskom izdanju: »Ovo je tijelo moje koje se lomi za vas; Ovo je krv moja (...) koja se prolijeva za vas.«[276] Jednako je prezentom prevedeno i na srpski (*lomi*, *proliva*).[277] Zašto je važno uočiti ove razlike? Sadašnje vrijeme, prezent, osobito je primjereno liturgiji. Otajstveni (prošli) događaj koji se u liturgiji slavi, ostvaruje se među vjernicima. Nauk je Crkve jasan: u euharistiji se ostvaruje naše spasenje – Krist se za nas predaje. To je ono vječno danas. Futur je ovdje preslab, jer upućuje više na povijesnu muku i smrt Kristovu, nego na otajstvenu djelotvornost njegova vazmenoga otajstva u euharistijskom slavlju. Zbog toga je, svakako, šteta da se u najuzvišenijoj molitvi u našem prijevodu to jasno ne izražava, kao što je to vidljivo u svim istočnim liturgijama, te u nekim prijevodima. Kao što je novi misal u mnogim stvarima poboljšao prethodni, tako bi i novi prijevod misala mogao poboljšati sada važeći. Bilo bi dobro kada bismo imali hrabrosti (poput Nijemaca) učiniti taj iskorak.

C. OBRED PRIČESTI

Poklikom *Amen* završava se euharistijska molitva. Time se središnji dio euharistijske molitve otvara prema svomu vrhuncu: žrtvenom blagovanju, tj. pričesti. Zašto »vrhunac«? Već je u Starom zavjetu žrtveno blagovanje bilo sastavni

[267] Za usporedbu riječi ustanove u različitim jezicima usp. *Ordinario della messa in 8 lingue*, Milano, 1990.

[268] *Hingegeben wird*; *vergossen wird*.

[269] *Offerto*; *versato*.

[270] *É dado*; *é derramado*.

[271] *Will be given*; *will be shed*.

[272] *Será entregado*; *será derramada*.

[273] *Livré*.

[274] *Sera versé*.

[275] Za sve euharistijske molitve (anafore) usp. A. HÄNGGI, I. PAHL (ur.), *Prex eucharistica*.

[276] Z. KUREČIĆ (ur.), *Bizantsko-hrvatski Liturgikon*, 81., 114.

[277] *Božanstvene liturgije*, Beograd, 1978., 57-58. Jednako stoji u četverojezičnom izdanju (grčki, staroslavenski, srpski i engleski): *Liturgikon*, Milton, 2000., 107-108.

dio žrtvovanja. To su bile tzv. žrtve pričesnice. Jedan bi se dio žrtvene životinje spalio na žrtveniku, drugi bi se dio dao svećenicima, a treći bi dio blagovali oni koji bi žrtvu prinosili. Imalo je to duboko značenje: blagovanjem bi pričesnici žrtve uzimali udjela u toj žrtvi, sjedinjavali bi se duhovno s njom, pa su tako na neki način i sebe same prikazivali Bogu kao žrtvu Bogu milu. Tako je i u euharistiji **lomljenje kruha i pričest** bitni, sastavni dio euharistije. Zato je za prve kršćane i bilo nepojmljivo sudjelovati u euharistijskom slavlju, a u isto se vrijeme ne pričestiti. Ako bi bili slučajno zapriječeni doći na euharistiju, đakoni bi im donosili kućama, kako to izvješćuje sv. Justin. Samo su veliki i javni grešnici i pokornici bili isključeni iz euharistijskog blagovanja. Bilo bi veoma dobro kad bi i današnji vjernici ovako shvaćali pričest.

1. Očenaš

U početku se u zapadnoj liturgiji molitva Gospodnja molila nakon lomljenja kruha. Na tom je mjestu Očenaš imao izvrstan apologetski značaj: neposredno prije pričesti vjernici mole Gospodina da im oprosti njihove prijestupe, kao što i oni opraštaju svojim dužnicima: *bratsko je zajedništvo uvjet za pričest*.

Grgur je Veliki međutim stavio Očenaš odmah iza euharistijske molitve jer je smatrao da ne priliči između uzvišene euharistijske molitve i molitve Gospodnje stavljati neku našu molitvu. Zanimljivo je pripomenuti da već *Didaché* Očenaš zaključuje doksologijom: »Jer tvoja je moć i slava u vjekove«. U današnjem redu mise između Očenaša i njegove doksologije stoji molitva *Izbavi nas* koja je, povijesno gledano, bila biskupski blagoslov.

2. Poljubac mira

Pavao nekoliko puta potiče vjernike da jedni druge pozdrave svetim cjelovom (Rim 16, 16; 1 Kor 16, 20; 2 Kor 13, 12; 1 Sol 5, 26). U Justina također nalazimo opis poljupca mira i to prije prinosa darova. Spominje ga i Hipolit. Poljubac se mira već koncem 2. st. prebacuje iza euharistijske molitve, a kasnije iza Očenaša. Tako se ova gesta sve više shvaćala kao priprava na pričest. Kad se bogoslužje sve više klerikaliziralo, poljubac je mira ostao pridržan samo svećenicima i poslužiteljima. Čak i kad je svećenik sâm služio misu, poljubio bi pliticu. Bio je to rudiment obreda poljupca mira. U počecima se obred odvijao tako da bi svećenik dao poljubac mira đakonu i poslužiteljima, a vjernici bi poljubac mira izmjenjivali s onima koji su stajali blizu njih (tada su muškarci i žene u crkvi imali odvojena mjesta!), kako to svjedoči *Constitutiones apostolorum*, dokument s konca 4. st.:

> »Biskup nek pozdravi zajednicu govoreći: 'Mir Kristov bio s vama'. Sav puk neka odgovori: 'I s duhom tvojim'. Đakon neka svima kaže: 'Pozdravite jed-

ni druge svetim poljupcem'. Klerici neka zagrle biskupa, muževi laici neka zagrle muževe a žene neka jednako učine ženama.«[278]

Augustin ovako tumači ovaj obred:

»Kršćani se ljube svetim poljupcem. To je znak mira: što usne iskazuju, treba se ostvariti u vlastitoj savjesti (...) nakon toga recite: 'Mir s tobom'. To je veliko otajstvo, poljubac mira; treba tako poljubiti, kako voliš.«[279]

Poljubac se mira kasnije posvema gubi. Od 13. st. susrećemo čak *pločicu mira* (*osculatorium*); bila je to pločica od kovine s drškom koju bi prvo poljubio svećenik, a zatim ju davao svim ostalima na poljubac.

Obnovljeni misal predviđa prvo svećenikovu molitvu za mir, nakon čega on svima poželi mir:

»Slijedi obred mira kojim Crkva moli mir i jedinstvo za samu sebe i za cijelu ljudsku obitelj, a vjernici međusobno izražavaju crkveno zajedništvo i uzajamnu ljubav, prije negoli se pričeste Sakramentom. Što se tiče znaka pružanja mira, neka način odrede konferencije biskupâ prema duhu i običajima pojedinih naroda. Prikladno je ipak da svatko pruži mir na jednostavan način samo onima koji su mu blizu.«[280]

Koja je važnost ove geste? Poljubac je mira sastavni dio euharistijskog slavlja, jer je životno vezan s pričešću. Prema Kristovoj riječi ne može netko prinijeti dar (ovdje: uzeti udjela u žrtvi, pričestiti se) ako njegov brat ima nešto protiv njega. U tom smislu valja shvatiti i 1 Kor 11, 22ss gdje se izraz *nedostojno jesti i piti* odnosi prvenstveno na one koji su povrijedili bratsku ljubav (u Pavlovo vrijeme to su bili neredi na agapama). S liturgijskom je obnovom poljubac mira u nas postao pozdrav mira jer je naša biskupska konferencija odredila:

»a) Kod pružanja mira među vjernicima zabranjuju se svi načini grljenja i ljubljenja.

b) Prepušta se razboritosti pojedinih biskupa da svaki u svojoj dijecezi dopusti, najprije u zatvorenim, a potom u otvorenim zajednicama neki od čednih načina u svrhu eksperimentiranja.«[281]

[278] *Constitutiones apostolorum*, knjiga VIII., p. 11, br. 8-9, F. X. Funk (ur.), I, Paderborn, 1905., 494. Usp. R. CABIÉ, L'eucaristia, u: A. G. MARTIMORT (ur.), *La Chiesa in preghiera*, II, Brescia, 1985., 142.

[279] *Sermo 227* (PL 38, 1101).

[280] OURM, br. 82.

[281] To je odredila BKJ još 28. listopada 1969. Ta je odredba prenesena i u oba hrvatska izdanja Misala (*Rimski misal. Red mise*, Zagreb, 1969., 6.; *Rimski misal*, Zagreb, 1980., 8.). Zanimljivo je da je oblik grljenja među klericima zadržan, što izgleda nelogično. Usp. P. BAŠIĆ, *Slaviti euharistiju po Misalu Pavla VI.*, 103.

Znak mira jest upravo – znak. Zato je nepotrebno i besmisleno nastojati pružiti ruku što većem broju sudionika. Dovoljno je dati znak mira onima najbližima.

3. Lomljenje kruha i »miješanje«

Izraz *lomljenje kruha* najstarije je ime za euharistijsko slavlje. Očito je dakle da se kruh lomio još od apostolskih vremena. Danas svećenik nakon što prelomi kruh otkida jedan komadić i spušta ga u kalež. Što to znači? Svaka je mjesna Crkva imala jednog biskupa koji je uvijek slavio euharistiju zajedno sa svojim svećenicima. Bilo je nezamislivo da bi svećenik slavio euharistiju bez biskupa (Ignacije Antiohijski početkom 2. st. veli: »Ni jedna euharistija bez biskupa!«). Međutim, kako je Rim bio već u ono vrijeme velik grad pokazalo se uskoro nužnim da se nedjeljom misa slavi u više crkava, jer nisu svi mogli doći na papinu misu. Stoga je papa slao pojedine svećenike da slave euharistiju u pojedinim crkvama, a kao znak toga da je njihova euharistija isto što i papina, tj. da su oni u zajedništvu s njim, svećenici su uzimali komadić hostije posvećene na papinoj misi koji su onda prije pričesti stavljali u kalež dok su slavili misu u svojim crkvama.[282] Kasnije je i papa počeo oponašati taj obred, pa je i sâm stavljao u kalež komadić hostije od svoje prethodne mise. Kasnije je stavljao komadić od netom posvećene hostije, da bi na koncu i sâmi svećenici stavljali u kalež komadić hostije koju bi posvetili u istoj misi. Tako je znakovitost toga obreda posvema izblijedjela. Danas bi taj obred trebao značiti jedinstvo Crkve, ali od toga posvema odudara molitva koja se pri tom izgovara (opet jedna apologija!): »Ovo miješanje Tijela i Krvi našega Gospodina Isusa Krista bilo nama pričesnicima za život vječni.«

4. Pričest

a) Pričest – sastavni dio mise

Već smo vidjeli u sv. Justina kako je sredinom drugog stoljeća bilo posve razumljivo da se svi sudionici euharistijskog slavlja i pričeste, kao što je u starih Židova za ispravno prinošenje žrtve bilo nužno i blagovanje od te iste žrtve. Međutim, već su se oko 10. st. vjernici sve manje pričešćivali i sa sve većim strahopoštovanjem pristupali euharistiji, tako da se umjesto blagovanja sve više slavila Kristova *prisutnost* u euharistiji. Vrhunac je pobožnosti bilo *motrenje* hostije i *klanjanje*. Pričešćivanje je postalo do te mjere rijetko, da je IV. Lateranski sabor morao *narediti* da se svi vjernici *barem jedanput godišnje* (tj. o Uskrsu) pričeste.

U praksi se razlikovala *žrtva* (misa) od *sakramenta* (pričesti). Bio je čak poznat i pojam *duhovne pričesti*, što je za Oce značilo primanje pričesti s vjerom,

[282] Taj komadić hostije nazivao se *fermentum* (*kvasac*). Nosili su ga akoliti iz rimske crkve zvane *tituli.* Po svoj prilici, tako se i razvila služba akolita.

a kasnije označava *nesakramentalnu* duhovnu pričest. Protestantska je reforma ustala protiv te prakse pa su naučavali kako je pričest za sve vjernike, a ne samo za svećenika, i to pričest pod objema prilikama. Tridentski sabor nažalost nije naglasio potrebu da vjernici pričešću sudjeluju u euharistijskom slavlju, nego se samo naglašava potreba slavljenja mise, odnosno, kako se kasnije izražavala crkvena zapovijed, *pobožnog slušanja svete mise*. Nakon II. vatikanskog sabora *Uputa o štovanju euharistijskog misterija* od 1967. godine naglašava da *pričešću Tijela i Krvi Gospodnje Božji narod biva dionikom dobara vazmene žrtve*. Naglašava se k tomu kako vjernici *potpunije* sudjeluju u euharistiji kada ne samo svim srcem prinose sami sebe nego kada tu istu žrtvu primaju u sakramentu. Ostaje otvoreno pitanje kako vjernike odgojiti da ovo ispravno shvate, a da ipak ne profaniraju ovo uzvišeno otajstvo. Još je teže pitanje onih koji su isključeni iz euharistijske pričesti, a ipak su dužni sudjelovati (i sudjeluju!) u euharistijskom slavlju. Sigurno je jedino da slavljenje euharistije nužno uključuje i pričest.

b) Pričest pod objema prilikama

Povijest. Nedvojbeno je da se tijekom prvih jedanaest stoljećâ pričest podjeljivala pod objema prilikama, osim kad se pričest nosila bolesnicima. Koncem 12. st. počinje prevladavati praksa pričešćivanja samo pod prilikama kruha. Razlozi su bili više praktične negoli teološke naravi (pitanje higijene i duljina trajanja pričesti pod objema prilikama). Teološki su razlozi bili važniji: u to vrijeme raste osjećaj izvanjskog poštovanja prema Tijelu i Krvi Kristovoj (tada i nastaje blagdan Tijelova), pa se javila bojazan od profanacije euharistije pod prilikama vina (da se ne bi prolila koja kap kod pričešćivanja). K tomu su teolozi naučavali da se čitav Krist nalazi u svakoj od prilika, pa je, prema tome, dostatna pričest samo pod jednom prilikom. Nakon što su neke zapadne sekte počele žestoko napadati pričest pod samo jednom prilikom, sabor u Konstanzu 1415. godine izričito *zabranjuje* svećenicima dijeliti pričest pod objema prilikama. Budući da je kasnije Reformacija tvrdila kako je protivno Kristovoj zapovijedi dijeliti pričest samo pod jednom prilikom, Tridentski sabor odlučuje dati precizan odgovor: Krist je cjelovito prisutan u svakoj od prilika, te se ne može tvrditi da je Krist, ustanovljujući euharistiju, naredio da se – za valjanost – vjernici pričešćuju pod objema prilikama. Sabor tako zaključuje kako pričest pod objema prilikama nije nužna za spasenje. Tridentski sabor nadalje naučava kako je Krist predao Crkvi pravo i dužnost dijeliti sakramente, te prema tomu Crkva ima pravo to činiti onako kako smatra da je to na veću korist vjernicima. Neki su saborski oci tada zapitali, prihvaćajući gore rečeno, ne bi li bilo korisnije dati vjernicima mogućnost pričesti pod objema prilikama. Nato je Sabor odluku prepustio papi, a on je potvrdio praksu pričesti samo pod prilikama kruha.

Sadašnje stanje. S liturgijskim pokretom početkom ovog stoljeća tomu se pitanju počelo prilaziti s manje polemike. Dok je II. vatikanski sabor (SC 55)

samo rekao da se u određenim prilikama vjernicima može podijeliti pričest pod objema prilikama, Misal veli:

> »Sveta pričest, što se tiče znaka, ima puniji oblik kad se prima pod objema prilikama. U tom obliku savršenije odsijeva znak euharistijske gozbe, jasnije se izražava božanski naum kojim je novi i vječni savez potvrđen u Gospodnjoj Krvi, a tako i povezanost između euharistijske gozbe i eshatološke gozbe u kraljevstvu Očevu.«[283]

Ova odredba dakle postavlja kao ideal pričest pod objema prilikama. S druge pak strane, *Opća uredba* ponavlja nauk Tridentskog sabora da se čitav Krist nalazi u svakoj od prilika, te da Crkva ima vlast određivati oblik pričesti. Zatim se u br. 283 nabrajaju slučajevi kada se može dijeliti pričest pod objema prilikama: novokrštenicima, ređenicima, zavjetovanicima, mladencima, jubilarcima, redovničkim zajednicama..., dakle u nekim posebnim zgodama. Na koncu se veli da biskupske konferencije mogu odrediti još neke okvire unutar kojih će mjesni biskup davati pojedinačna dopuštenja.

Što reći na ovo? S jedne strane postavlja se kao ideal pričest pod objema prilikama, jer je time znak potpun, a s druge se strane u praktičnoj primjeni točno određuje kada je *dopušteno* uzimati taj znak koji je po sebi idealan. Moglo bi se raspravljati otkud ova dvojakost, ali ćemo samo kratko zaključiti: običaj pričesti pod objema prilikama dugo je u Crkvi bio prisutan, a u istočnim se Crkvama zadržao do danas. Sadašnje rubrike predviđaju takvu mogućnost, bolje rečeno, one su prilično široke. Ovisno o praktičnoj izvedbi, može se veoma često iznaći neka osnova zbog koje bi vjernici mogli primiti pričest pod objema prilikama.

Zanimljiv je obred pričesti prema staromu misalu: u sklopu reda mise pričest vjernika jednostavno nije bila predviđena. Nakon što bi se svećenik pričestio, uzeo bi za ostale vjernike obred pričesti bolesnika (*Ispovijedam se*; *Evo Jaganjca Božjeg*; a pri samom pričešćivanju uzimao se obrazac *Tijelo Gospodina našega Isusa Krista sačuvalo dušu tvoju za život vječni*).

Pričesti na ruku. Prisjetimo se. Na posljednjoj su večeri apostoli primili pričest ležeći (»naslonjeni na lakat«) što je bio propis, da bi se naglasilo da su slobodni ljudi. To se vidi iz one zgode kad se Ivan (ležeći ispred Isusa) okrenuo da ga upita tko će ga izdati i pri toj gesti nužno morao nasloniti glavu na Isusove grudi. Apostoli su tom prigodom, naravno, primili pričest u ruke.

Sve do 4. st. vjernici su nedjeljom nosili euharistiju (pričest) kući, da bi se svako preko tjedna mogao pričestiti prije uzimanja bilo koje hrane, o čem svjedo-

[283] OURM, br. 281.

če između ostalih Tertulijan, Novacijan i Hipolit. Sve do 9. st. pričest se dijelila isključivo na dlan. Evo kako Ćiril Jeruzalemski u 4. st. opisuje pričest vjernika:

> »Kad pristupaš ne dolazi raširenih ručnih zapešća niti razdvojenih prstiju. Desnici ljevicu učini prijestoljem jer će upravo primiti Kralja. Udubljenim dlanom primi Kristovo tijelo govoreći Amen. Pošto, dakle, brižljivo posvetiš oči dodirom svoga tijela, blaguj. Pazi da ništa od njega ne izgubiš jer što bi izgubio bilo bi kao da si ostao bez vlastitog uda. Reci mi, ako ti netko dade zlatna zrnca, zar nećeš svom pažnjom držati motreći da ništa od toga ne izgubiš te ne pretrpiš štete? Zar nećeš s kudikamo više pažnje paziti na to da ne otpadne ni mrvica od onoga što je skupocjenije od zlata i dragocjenog kamenja?«[284]

Povijesni je razvoj, međutim, tekao u drugom smjeru. Od 9. st. – iz straha od mogućeg obešćašćenja – ušao je običaj pričesti na jezik. Pričest klečeći na Zapadu se proširila između 11. i 16. st., a pričesna je ograda konačno uvedena u 16. st. Prema tomu, oni koji zagovaraju pričest na ruku jesu *tradicionalisti*, a oni koji zagovaraju pričest na jezik jesu *modernisti*.

Glede sadašnjih propisa, uputom *Memoriale Domini* od 29. svibnja 1969. godine[285] Sveti zbor za bogoštovlje daje mogućnost biskupskim konferencijama da odluče (tajnim glasovanjem i dvotrećinskom većinom) da se na njihovu području može uvesti pričest na ruku.[286] Naša je biskupska konferencija tražila i dobila takvo dopuštenje od Svete stolice.[287] Važeći Misal ovako precizira:

> »Svećenik zatim uzme pliticu ili ciborij i pođe k pričesnicima koji, po običaju, pristupaju u procesiji.
>
> Nije dopušteno da vjernici sami uzimaju posvećeni kruh ili sveti kalež niti da ga iz ruke u ruku prosljeđuju jedan drugomu. Vjernici se pričešćuju klečeći ili stojeći, kako to odredi konferencija biskupâ. Kad se pričešćuju stojeći, preporučuje se da se, prema istim odredbama, iskaže dužno poštovanje prije nego se primi Sakrament.

[284] ĆIRIL JERUZALEMSKI, *Mistagoške kateheze*, br. 5, 21, Split, 2005., 218. Uočimo koliko strahopoštovanja Ćiril vidi u pričešćivanju na ruku (tada i nije postojala pričest na jezik).

[285] Usp. R. KACZYNSKI (ur.), *Enchiridion documentorum instaurationis liturgicae (1963-1973)*, I, Torino, 1976., br. 1899, 599.

[286] To je stoga, jer su prethodno te iste godine upitani biskupi diljem svijeta uglavnom bili protiv pričesti na ruku (za: 567; protiv 1233, za »iuxta modum« 315, nevažećih 20). Vidi: *Isto*, br. 1897, 598.

[287] Usp. Iugoslavia. Decreta genaralia, 15. ian 1971 (prot. n. 41/71), u: *Notitiae* 7(1971.)2, 54.: »Conceditur ut usus admittatur consecratum Panem in fidelium manibus ponendi, ad normam Instructionis ‚De modo Sanctam Communionem ninistrandi' et adnexae Epistolae ad Praesidis Conferantiarum Episcopalium.« Usp. *AAS* 61(1969.), 541.-547.

Ako se pričest dijeli samo pod prilikom kruha, svećenik hostiju malo podigne, pokaže je svakomu pojedinom i kaže: Tijelo Kristovo. Pričesnik odgovori: Amen te primi Sakrament na usta ili, gdje je to dopušteno, na ruku ako to želi. Pričesnik čim primi svetu hostiju, odmah je u cijelosti blaguje.«[288]

Za praksu je važno znati: vjernik ima slobodu pričestiti se na jedan ili drugi način a, između ostaloga, naša biskupska konferencija ne zabranjuje pričest klečeći. Prema tomu i nekorektno je i ružno da pričestitelj insistira na onom obliku pričesti koji se baš njemu sviđa. Valja dopustiti slobodu tamo gdje ju propisi dopuštaju.[289] Na koncu još jedna »zločesta« primjedba: i u bakteriološkom i u moralnom smislu jezik je mnogo »prljaviji« od ruku... Naravno, ostaje obveza svećenika da pripaze da se oni koji primaju pričest na ruku stvarno i pričeste, da ne bi – ne daj Bože! – pričest odnijeli i obeščastili. S druge pak strane, valja uvijek poštovati slobodu vjernika da se pričeste na jezik ili na ruku.[290]

IV. ZAVRŠNI OBREDI

Opća uredba Rimskog misala u br. 90 veli da završni obredi obuhvaćaju »kratke obavijesti, ako su potrebne«. To znači da nisu nužne, a ako su stvarno potrebne, trebaju biti što kraće. Treba sačuvati dostojanstvo mise. U starom se misalu prvo reklo: *Ite, missa est*, a zatim bi se davao blagoslov. Danas je, naravno, obratno. Ponovno su uvedene stare blagoslovne molitve nad pukom, koje mogu biti jednostruke ili trostruke. Prije toga đakon može reći: »Naklonite se za blagoslov.«

[288] OURM, br. 160-161.

[289] Naravno, u nekim slučajevima mjesni ordinarij može odrediti drukčije. Tako je, npr. u svoje vrijeme papa Ivan Pavao II. za baziliku sv. Petra u Rimu odredio da se vjernici mogu pričestiti samo na jezik (zbog velikog broja vjernika koje svećenik ne poznaje i zbog bojazni od svetogrđa). Nije mi poznato vrijedi li ta odredba i danas.

[290] Javljaju se sve više glasovi koji smatraju da je pitanje pričesti na jezik bitno za vjeru i duhovnost. To stvarno ni na koji način nije bitno pitanje i štetno je o tome previše raspravljati. Naime, dok u Crkvi raspravljamo o stvarima (koje bi trebale biti jasne) kao što je pitanje pričesti na ruku ili pitanje latinskog jezika u bogoslužju, ne primjećujemo kako je sve manje polaznika nedjeljne mise, kako se u velikom broju mladih urušavaju kršćanske vrijednosti, kako se u našoj katoličkoj zemlji donose nekatolički zakoni, kako se umjesto življenog primanja sakramenata (npr. krizme) događa sakramentalizacija koja nema mnogo veze s vjerom, kako se događa urušavanje osnovnih kršćanskih vrijednosti... Čime se to mi bavimo? Zar ne želimo vidjeti koji su nam prioriteti?

TREĆI DIO: POSEBNA PITANJA

I. MISE S DJECOM

Možemo reći da je euharistijsko bogoslužje s djecom kako ga donosi *Direktorij o misama s djecom*[291] zasigurno najviše otišlo u liturgijskoj reformi: ima mnogo prostora za improvizaciju koja se treba temeljiti na dobrom liturgijskom duhu pojedinaca. Tumačimo misu s djecom polazeći upravo od ovog *Direktorija*.

1. Rukovođenje djece prema euharistijskomu slavlju

Djecu valja usmjeravati prema euharistijskomu slavlju, naravno kao prvo, kućnim odgojem. Vrtići mogu pomoći da djeca uspostave kontakt sa svetim, a onda i s crkvom i misom. U tome smislu naravno ide i vjeronauk i župska kateheza. Osobito je značajna kateheza za prvu pričest. Nadalje, nedjeljna je euharistija središte i srce svekolikog života Crkve. Zato se nikoga načelno ne smije isključivati iz euharistije. Kao što u svadbenom slavlju svatko na svoj način sudjeluje, tako i na misi dijete sudjeluje koliko može. Ako dijete ometa slavljenje mise, može se na trenutak izvesti iz crkve ili u posebnu prostoriju.

2. Mise za odrasle u kojima sudjeluju djeca

Direktorij veli kako tijekom svakog nedjeljnog bogoslužja valja imati na umu da u njem sudjeluju i djeca. Svećenik će zato zgodno uputiti koju riječ djeci, potaknuti ih na pozornost. U liturgiji će se nastojati stvoriti takovo ozračje da bogoslužje bude i za djecu na radost i na duhovnu korist. Mališani koji ne mogu i ne žele sudjelovati mogu se posebno čuvati u za to pogodnoj prostoriji te na koncu slavlja dovesti u crkvu za blagoslov. Postoji mogućnost da se u prikladnoj prostoriji (kapelici) upriliči posebno bogoslužje riječi za djecu koja se nakon molitve vjernika uključe u zajedničko euharistijsko slavlje. U tome slučaju to bogoslužje može voditi i neki prikladan laik. Nadalje, na misi u kojoj djeca sudjeluju zajedno s odraslima homilija se može prilagoditi djeci, ali tako da i odrasli od toga imaju koristi.[292]

3. Mise s djecom u kojima sudjeluje i poneki stariji

Prvo i osnovno pravilo: Ovakva euharistijska slavlja mogu se prigodice upriličiti *tijekom tjedna*, nipošto nedjeljom! Valja njegovati jedinstvo nedjeljne euharistijske zajednice! Ne smiju se organizirati nedjeljne mise ni za koju posebnu

[291] Izdala Sv. Kongregacija za obrede, 1. 11. 1973., hrvatsko izdanje: *Direktorij o misama s djecom*, Zagreb, prema prijevodu u: *Služba Božja* 14(1974.)1, 17-29.

[292] To je slučaj kada u gradskim župama – gdje ima više nedjeljnih euharistijskih slavlja – ima posebna misa na kojoj ima mnogo školske djece, tako da je misa malo više njima usmjerena.

skupinu vjernika! Smisao misa s djecom u kojoj sudjeluje poneki stariji prvenstveno je u tome da se djeca uvedu u redovnu nedjeljnu misu.

Dužnosti. Treba poraditi na tome da djeca što više i sa što više razumijevanja sudjeluju u slavlju. Potrebna je nazočnost i odraslih iz praktičnih razloga, ali i zato da se naglasi eklezijalnost. Ukoliko se to pokaže prikladnim, moguće je da netko od odraslih uputi koju riječ djeci nakon evanđelja. I ovdje je potrebno njegovati raznolikost službi. Bit će osobito korisno na zgodan način tijekom slavlja tumačiti značaj pojedinog dijela mise.

Mjesto i vrijeme. Najbolje da se slavlje upriliči u crkvi, a u izuzetnim slučajevima na nekom prikladnom mjestu. Sigurno neće biti korisno da se ovakva slavlja prečesto upriličuju. Umjesto mise, koji će puta biti korisnije imati zajedničku molitvu ili službu riječi. Ako je skupina djece prevelika, bolje ih je podijeliti i imati bogoslužje u različite dane u tjednu.

Priprema. Kao i u svakom bogoslužnom slavlju, i ovdje će priprema biti od velikog značenja. I u samu pripremu trebaju se uključiti djeca, što onda može biti sastavni dio župske kateheze.

Pjevanje. Pjevanje je od velike važnosti. Prikladnije je da zazive (osobito iz euharistijske molitve) djeca pjevaju nego recitiraju. Umjesto *Slave* ili *Vjerovanja*, *Svet* ili *Jaganjče Božji* mogu se uzeti prikladne pučke pjesme. Dopuštena je veća sloboda u izboru glazbenih instrumenata. Ipak, treba dati prednost pjevanju pred glazbom.

Kretnje. Za djecu je pokret veoma važan. Stoga će biti korisne ulazne procesije, procesije s darovima, s Evanđeljem.

Vizualni elementi. Za djecu su veoma važni vizualni elementi koji mogu biti npr.: klanjanje križu, vazmena svijeća, liturgijske boje, dječji crteži, itd.

Šutnja. Iako izgleda preuzetno, i za djecu je važno njegovati barem kraća razdoblja molitvene šutnje.

4. Dijelovi mise

U svim je dijelovima mise potrebno imati razboritosti i sposobnosti izostaviti ono što opterećuje, izabrati ono što je prikladno, uočiti ono što najviše izgrađuje pazeći u isto vrijeme na dostojanstvo euharistije. Zato, ako se kaže da se nešto može izostaviti, onda nije smisao ove mise da bude sasvim »okljaštrena«. U svakom slučaju *ova četiri elementa moraju biti sadržana: evanđelje, euharistijska molitva, Očenaš i pričest.* Dobro je ne mijenjati uobičajene odgovore i poklike, da bi djeca kasnije mogla sudjelovati u redovitoj misi.

Početni obred. Treba biti jednostavan: potreban je nekakav uvod koji treba završiti zbornom molitvom. Djeca, naravno, i inače teže slijede dulji »frontalni nastup«. Druga je stvar ako se npr. upriliči – čak i duža – ulazna procesija.

Čitanje Božje riječi i tumačenje. Prema sudu biskupske konferencije može se skratiti broj čitanja, ali treba uvijek biti barem evanđelje. Ako je potrebno, mogu se uzeti prikladna čitanja iz Lekcionara za djecu.[293] Ne smije se parafrazirati tekst, nego treba navijestiti Božju riječ kakva već jest (Bog govori svomu narodu!). Dopušteno je ipak uzeti neki jednostavniji, djeci prilagođeniji prijevod. Naravno, čitati se može po ulogama, i sl. Homilija je veoma važna, a često će puta biti u dijalogu.

Predvodničke molitve. Misne se molitve mogu prilagoditi. Euharistijsku molitvu valja izgovarati razgovijetno i dostojanstveno. Sve treba voditi k tomu da se djeca potaknu da s poštovanjem prate velika otajstva koja se zbivaju na oltaru.

Obredi prije pričesti. Kad završi euharistijska molitva, uvijek slijedi Očenaš, lomljenje kruha i poziv na pričest.

Pričest i obredi iza pričesti. Neka se pazi na dostojanstvo pričešćivanja. Na koncu mise bit će dobro kratko sažeti osnovnu poruku misnoga slavlja.

II. EUHARISTIJSKA SLAVLJA IZVAN MISE

A. PRIČEST IZVAN MISE

1. Popudbina

Popudbina je pričest koju primaju oni koji su na samrti. Staro je pravilo da u tom slučaju za kršćane prestaju vrijediti bilo kakve kazne i zabrane kojima je vjernik mogao biti udaren. Obred je opisan u obredu skrbi za bolesne.

2. Pričest u kući u prvim stoljećima

Kao što smo vidjeli, Justin u *Apologiji* (2. st.) svjedoči kako su đakoni nosili pričest onima koji nisu mogli sudjelovati na nedjeljnom euharistijskom slavlju. Uskoro se međutim pojavio običaj da su svi nosili euharistiju kući da bi ju i preko tjedna kao duhovnu hranu kušali prije svake druge hrane. U tome smislu imamo zanimljiva svjedočanstva. Tako Tertulijan govoreći o mješovitim ženidbama

[293] Nažalost, takav Lekcionar ne postoji na hrvatskom jeziku. Po sebi, naravno, nisu dopušteni neki drugi neodobreni tekstovi. No, budući da je naš službeni liturgijski prijevod Svetoga pisma – istina – veoma lijep, ali i razmjerno težak, ne bi išlo protiv duha ovoga propisa ako bi se u našem prijevodu svi aoristi i imperfekti zamijenili perfektom. Upravo je tako i učinjeno u euharistijskim molitvama za djecu: nema niti jednog aorista ni imperfekta.

spominje poteškoću kako bi muž nevjernik mogao pomisliti da žena u posudi za euharistiju drži otrov (kad njemu ne bi dala da od nje kuša), što može dovesti do bračne svađe.[294] Novacijan prekorava vjernike što s pričešću odmah idu u kazalište![295] Hipolit opominje vjernike da dobro čuvaju posvećen kruh od miševa (očigledno je takvih neurednosti bilo).[296] Kako su se vjernici inače počeli sve manje pričešćivati, tako je nestao i ovaj običaj.

3. Pričest izvan mise

U dosadašnjoj je liturgiji ovo, nažalost, bio čest slučaj. Konačno i sama pričest vjernika u okviru mise bila se smatrala obredom za sebe (uzimao se obred pričesti bolesnika). Nažalost, obnovljeni red vjenčanja predviđa izvanmisnu pričest mladenaca u sklopu obreda vjenčanja. Pričest izvan mise u sklopu bogoslužja riječi gorka je stvarnost nekih vjernika u misijskim područjima. Njihov kateheta poučava katekumene, vodi sprovode, vjenčava, krštava, ali ne može služiti misu, nego ima samo bogoslužje riječi i podijeli pričest.

B. EUHARISTIJSKO KLANJANJE I PROCESIJE

Red mise prethodnog misala (Pija V. iz 1570. godine) nema pričesti vjernika. To je ostatak običaja da se pričest nosi kući jer je bilo mnogo svijeta, pa se zbog velike gužve nisu mogli svi pričestiti u sklopu euharistijskog slavlja. Klanjanje je u baroku bilo atraktivnije od mise. Bilo je na narodnom jeziku, raspjevano i kićeno, što je redovita liturgija branila.

Crkva i danas veoma cijeni euharistijsko klanjanje. Ono je na neki način nastavak misnog slavlja i potiče vjernike na pobožnost i molitvu. Pri tome valja paziti na ovo: prvotna i bitna oznaka euharistije jest da je ona slavlje u kojoj se ponazočuje Kristovo vazmeno otajstvo u koje su i vjernici ucijepljeni i koji onda u tome slavlju uzimaju udjela time što se pričešćuju. To je sv. misa. I to je izvor. Euharistijsko se klanjanje onda shvaća kao neko produženje euharistijskog slavlja, što onda pomaže vjernicima da bolje razumiju to veliko otajstvo, da Bogu dostojnije zahvale na njem, te se djelatnije ucijepe u Kristov Vazam. Tu istu svrhu ima i šutnja poslije pričesti u misi. Lijepo je vidjeti vjernike koji redovito sudjeluju na misi i koji se redovito pričešćuju kako imaju potrebu još se na trenutak zaustaviti te pred izloženim Presvetim pojačati svoju povezanost s Kristom Uskrslim moleći za potrebe svoje i cijele Crkve. Na takav način njihova molitva sigurno dobiva na svojoj vrijednosti.

[294] Ad uxorem II., br. 5, 2-3 (PL 1, 147-149); usp. R. CABIÉ, L'eucaristia, 278.

[295] De spectaculis, br. 5, u: W. von HARTEL (ur.), CSEL, III/3, Wien, 1871., 8.

[296] *La tradition apostolique de saint Hippolyte*, br. 37, 84.; IPPOLITO DI ROMA, *La tradizione apostolica*, br. 37, 94.

Nije uvijek lako organizirati zajedničko euharistijsko klanjanje. Određen sloj pobožnih vjernika najradije bi kroz čitavo vrijeme nešto naglas molio (najrađe krunicu), a drugi bi se najradije posvetili individualnoj molitvi. Za zajedničko klanjanje bit će najuputnije služiti se psalmima, općenito biblijskim čitanjima, pjesmama, ostavljajući uvijek dovoljno vremena za šutnju. Ne zaboravimo da obnovljena liturgija češće govori o potrebi »svete šutnje« i vjernike bi polako trebalo i u tome odgajati.

Euharistijske su procesije u povijesti bile poznate uz blagdan Cvjetnice, ali su se osobito razvile uz blagdan Tijelova. U Italiji je npr. redovita pojava da se uz slavlje mjesnog zaštitnika upriliči euharistijska procesija po mjestu. Očito je to bilo osobito značajno u vrijeme kad su se vjernici manje pričešćivali. Danas, uza sve češću pričest u sklopu mise, ove procesije imaju manje značenje.

C. PRVA PRIČEST – POVIJEST PRIČESTI DJECE

Iako u samim počecima nemamo izravnih svjedočanstava, zasigurno su još prvi kršćani ozbiljno uzimali Kristove riječi: »Ako ne jedete tijela Sina Čovječjega i ne pijete krvi njegove, nemate života u sebi!« (Iv 6, 52). U tome se smislu euharistijska hrana i piće stavljaju uz bok samog krštenja.[297] Sigurno je da su Oci 4. i 5. st. ovo shvaćali apsolutno, tj. da se to odnosi na sve kršćane – djecu i odrasle, kako to npr. Augustin izričito svjedoči. Neke bi se naznake u tom smislu mogle naći već i kod sv. Justina, sredinom 2. st. Naime, kad govori da se novokrštenicima dade posvećenog kruha i vina, može se zaključiti da se to odnosi i na djecu, jer su se i ona krštavala skupa s odraslima. Konačno, već od prvog stoljeća sakramenti inicijacije uključuju sva tri sakramenta: krštenje, potvrdu i euharistiju, a kod otaca u to vrijeme ne nalazimo nikakve potvrde da bi djeca iz toga bila isključivana. Prvo izričito svjedočanstvo pričesti malenog djeteta nalazimo u Ciprijana (sredina 3. st.). I u Hipolitovoj se *Apostolskoj predaji* pri govoru o pričesti novokrštenika pretpostavlja da je to vrijedilo i za novokrštenu djecu. O pričesti malene djece (vezano uz krštenje) izričito govore Augustin, Leon Veliki, Inocent I. i dr.

Iz istog vremena imamo slična svjedočanstva i na istoku. Djeca su bila pozivana da blaguju od posvećenih prilika (kruha i vina) koje bi pretekle od euharistijske gozbe.[298] Malena su se djeca poslije svoga krštenja pričešćivala samo pod

[297] Za pregled povijesti pričesti djece usporedi: M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. La Messa*, 558-563.

[298] Povjesničari smatraju da je pričest malene djece zapravo bila vezana uz njihovo krštenje i u nekim posebnim slučajevima, dok se djeci pričest redovito davala tek kad bi djeca dospjela do neke određene životne dobi.

prilikama vina, bilo da su dobila nekoliko kapi žličicom, bilo da bi svećenik umočio prst u vino i stavio djetetu u usta.[299]

Kao što smo vidjeli u poglavlju o sakramentu potvrde, papa Inocent I. određuje da samo biskup može krizmati, tako da su svećenici samo krštavali (izvan misa!), pa je tako otpala i pričest djece. Praktički, razlozi koji su doveli do toga da djeca nisu krizmana prigodom krštenja, doveli su uglavnom i do toga da nisu dobivala ni pričest. Tako se drevni redoslijed simultanog podjeljivanja sakramenata inicijacije posvema izgubio. Nadalje, nakon godine 1000. i odrasli su se veoma rijetko pričešćivali iz prevelikog poštovanja prema Sakramentu, tj. u strahu da ga ne bi nedostojno primili.[300]

U kojoj su onda dobi djeca mogla primiti prvu pričest? Četvrti lateranski sabor 1215. godine određuje da vjernici trebaju barem jedanput godišnje pristupiti pričesti dok »dođu do dobi rasuđivanja«. Toma Akvinski određuje da je to dob od deset do jedanaest godina. I tako je sve bilo do Pija X. Godine 1910. dekretom *Quam singulari* ovaj će papa ostati na poznatoj crti razmišljanja da pričest mogu primiti oni koji su došli do dobi rasuđivanja, s time da on tu dob snižava na sedam godina kako to određuje i Zakonik kanonskoga prava iz 1917. godine.

Zanimljivo je da je Strossmayer u predgovoru Obrednika iz 1878. godine[301] naveo kako valja uvesti obred prve pričesti. On opisuje kako ga je jednom zgodom u Parizu zadivila svečano proslavljena prva pričest. Zato moli i naređuje svojim svećenicima »da se odsele svud po biskupiji našoj najsvečanijim, što samo u naših okolnosti biti može, načinom prva sv. pričest mladeži podjeljuje«. U tome je smislu biskup zamolio da mu iz zagrebačke nadbiskupije ustupe obred prve pričesti koji je onda i uvršten u ovaj Obrednik. Obred sadržava obnovu krsnih zavjeta, te, uz prigodne riječi, davanje bijele košuljice i upaljene svijeće, a preporuča se i davanje neke sličice.[302] Tako je i u našoj biskupiji uvedena svečana proslava prve pričesti.

[299] Zanimljivo je da i u židovskom obredu obrezanja dječaku (starom osam dana) *mohel* (pobožni Židov ovlašten obrezivati) »daje kap vina, s vrha prsta koji je umočio u vino«. K. DA-DON, *Židovstvo. Život, teologija i filozofija*, 426.

[300] Pri tom su zaboravili na dvije osnovne stvari. Prvo, Isus je rekao: »Uzmite i jedite«. Prema tomu, ne pričešćivati se, znači prekršiti Isusovu želju i zapovijed. Drugo, uopće i nema govora da bi čovjek bio savršen i dostojan primiti pričest. Ne molimo li svaki puta prije pričesti »Gospodine, nisam dostojan...«

[301] *Obrednik biskupije Bosansko-djakovačke i Sriemske, izdan po naredbi preuzvišenog, presvietloga i prečastnoga gospodina Josipa Jurja Strossmayera biskupa bosanko-djakovačkoga i Sriemskoga, itd.*, Zagreb, 1878. (= *Obrednik biskupije Bosansko-djakovačke i Sriemske*), IX-X.

[302] Usp. *isto*, 286-289.

D. UČESTALOST EUHARISTIJE

U prvim vremenima euharistija se slavila samo nedjeljom. U vrijeme Tertulijana (+ 220.) u Africi se običavalo dane posta (i postaje): srijedu i petak zaključiti euharistijom. Isto svjedoči i Ambrozije (+ 397.). Na istoku je to bila subota. U vrijeme Augustina (+ 430.) već se bilježe svakodnevne mise. Isto je tako bilo i u vrijeme Karla Velikoga. U srednjem se vijeku taj običaj učvršćuje, štoviše, jedan svećenik počinje slaviti više misa istoga dana. Zabilježeno je da je Leon III. (+ 816.) slavio euharistiju sedam do devet puta dnevno. Na to je veoma utjecala tarifna pokora.[303] Jedan penitencijal (Vienna) određuje da za svoju pobožnost svećenik ne smije slaviti više od sedam misa, ali ako to traži dobro vjernika, može i više, čak i dvadeset.

Tri mise na Dušni dan. Taj je običaj uveden u XV. st. u dominikanskom samostanu u Valenciji, a Benedikt XV. ovaj je privilegij dao čitavoj Crkvi.

Danas postoji druga problematika. Može li dostojanstveno i doživljeno svećenik slaviti treću misu nedjeljom; a gdjekad – protivno pozitivnim propisima – i četvrtu i petu? Umnažanje misa – koji puta bez stvarne pastoralne potrebe – problem je koji će se morati riješiti, tim prije što nam se ne čini da će biti više svećenika nego do sada.

E. KUĆNA EUHARISTIJSKA SLAVLJA

U počecima su sva slavlja bila kućna (gdje inače?). Već od 2. st. javljaju se ipak *domus ecclesiae*. Međutim, danas se postavlja pitanje opravdanosti euharistijskih slavlja koja bi se slavila u privatnim kućama. Kao prvo, valja imati na umu da je redovito mjesto euharistijskog slavlja – crkva, odnosno »posvećeno mjesto«.[304] Zakonik kanonskoga prava, dakle, predviđa da se euharistija, npr. u slučaju velikog broja vjernika, može slaviti npr. u crkvenom dvorištu ili u nekoj prikladnoj dvorani. Kod kućnih je slavlja po sebi karakteristično da se slave samo za određenu skupinu (drugi su isključeni). Ovdje, rekli bismo, nije toliko pitanje mjesta, nego *ekskluzivnosti* i čak necrkvenosti. Svako bogoslužno slavlje – slavlje je Crkve. Zato bi i danas svakako trebalo insistirati da se euharistija slavi u crkvi, a ne npr. u školi (zašto ne bi nastavnici i učenici – ako žele neku »posebnu misu« – došli u crkvu?). Euharistija ne smije biti u službi spektakularnosti! I inače sve »bazične« zajednice treba uključiti u redovit život, pa i liturgijski život župske zajednice.

[303] Kao što je poznato, budući da su vjernici u velikom broju tražili da se slavi misa za oprost grijeha pokornicima kao zamjena za teške pokore, kao i za oprost grijeha onima koji su umrli, a da nisu izvršili pokoru, svećenici ne bi mogli udovoljiti svim tim zahtjevima, da su služili samo jednu misu dnevno. Zbog toga se mise umnažaju i zbog toga su se redovnici počeli rediti za svećenike.

[304] »Neka se euharistijsko slavlje obavlja na svetom mjestu, osim ako u posebnom slučaju potreba traži drugačije; u tom slučaju slavlje mora biti na doličnu mjestu.« (ZKP, kan. 932, § 1.)

Ostaje za raspravu što će se zbivati u budućnosti. Naime, prema sadašnjoj strukturi župa (i manjka svećenika) u jednoj »mamut-župi« nemoguće je ostvariti župsko zajedništvo (ako župa broji preko 10.000 vjernika). Ti se ljudi ne mogu ni poznavati, a i sam će župnik imati poteškoća da poznaje svoje župljane. Zato neki smatraju da je budućnost u manjim zajednicama (dakle, župama!) i misama za njih. Daj Bože da Crkva iznađe načina da svim tim manjim zajednicama osigura i prezbitera. Slična se poteškoća javlja i u slučaju tzv. mamut-biskupije! Ali, to više neće biti pitanje samo liturgike.

F. TREĆE TIPSKO IZDANJE RIMSKOG MISLA

1. Novine sadržane u trećem tipskom izdanju Misala

Treće tipsko izdanje *Rimskog misala* pojavilo se 2002. godine[305] i još čekamo hrvatski prijevod.[306] Ovo je izdanje svakako bogatije i opremljenije od prethodnoga. Velika novina jest obogaćena i proširena *Opća uredba*.

Praktičnost novog izdanja. Ovo je izdanje rađeno kao oltarna knjiga. Mnogi su dijelovi logičnije raspoređeni. Na primjer, predslovlja o sv. Josipu i o anđelima nisu stavljena s drugim predslovljima, nego zajedno s molitvama za pojedino slavlje (19. ožujka i 1. svibnja, odnosno, 29. rujna i 2. listopada). Nadalje, redovito su stavljene note za pojedina predslovlja, pa zatim tekst bez nota, tako da se ne mora tražiti u dodatku. Zatim, na koncu reda mise stavljen je i biskupski završni blagoslov.

Nove molitve. Ponovno su uvedene mise bdjenja za Bogojavljenje[307] i za Uzašašće.[308] Međutim, za te mise još nisu određena posebna čitanja, kao što je to slučaj u svim ostalim misama bdjenja.[309] U korizmi su dodane molitve nad narodom[310]; nedjeljom obvezatno[311], a preko tjedna *ad libitum* (na volju). U oba izdanja ponuđene su na volju molitve nad narodom u redovitim misama, s tim da su u

[305] *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti eocumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli PP. VI promulgatum, Ioannis Pauli PP. cura recognitum*, Editio tertia, Typis Vaticanis, 2002. (= M 2000)

[306] Godine 2004. izišao je samo hrvatski prijevod *Opće uredbe Rimskog misala*.

[307] O tome više u: Z. PAŽIN, Svetkovina Bogojavljenja. Liturgijska i teološka analiza, u: *Diacovensia* 23(2015.)1, 89-106.

[308] O tome više u: ISTI, Nove misne molitve vazmenoga vremena u tipskom izdanju Rimskog misala iz 2002., u: *Diacovensia* 13(2005.)1, 141-158.

[309] Prisjetimo se: uz Božić i Uskrs, tu su još svetkovine sv. Ivana Krstitelja, sv. Petra i Pavla te Velike Gospe.

[310] Molitve nad narodom blagoslovne su molitve koje se uzimaju poslije popričesne, a na koncu slijedi završni blagoslov.

[311] Jedina obvezatna molitva nad narodom u drugom izdanju bila je ona na koncu liturgije Velikoga petka (kad uopće nema uobičajenoga završnog blagoslova uz znak križa).

trećem izdanju neke molitve ispuštene, neke dodane, tako da ih sad ima dvadeset i osam (dvije više nego u prethodnom). Nadalje, u vazmenom je vremenu ubačeno četrnaest novih molitava.[312] Kao novost, spomenimo i odredbu da na Veliki petak poziv na sveopću molitvu može izreći (pjevati) i laik ako nema đakona (u prethodnom izdanju spominje se samo đakon).[313]

Euharistijske molitve. U treće su izdanje uvrštene, osim dosadašnjih četiri, i druge već odobrene euharistijske molitve: dvije molitve za pomirenje, četiri »za različite potrebe« (poznatije kao »švicarske«) te tri molitve za mise s djecom. Međutim, neobično je i nelogično da ove nove molitve nisu uvrštene u Misal zajedno s ostalim četirima (571.-596.), već se nalaze u dodatcima, čime se indirektno daje do znanja koje su molitve »redovite«, a koje manje »redovite« (važne?). Možemo se samo nadati da će sve ove euharistijske molitve – radi praktičnosti – u našem izdanju biti stavljene jedna uz drugu.

Spomendani svetaca, obredne i zavjetne mise. Novo izdanje donosi neka obogaćenja. Za neke spomendane za koje su u prethodnom misalu postojale samo zborne molitve, sada su dodane darovna i popričesna: Bazilije (2. 1.), Timotej i Tito (26. 1.), Ćiril i Metod (14. 2.), Perpetua i Felicita (7. 3.), a za Posvetu Lateranske bazilike sve tri molitve (9. 11.). Dodani su spomendani, kao na primjer: Ime Isusovo (3. 1.), Ime Marijino (12. 9.), Gospa Fatimska (13. 5.), Katarina Aleksandrijska (25. 11.). Tu su i neki noviji sveci: Jozefina Bakhita (8. 2.), Maksimilijan Kolbe (14. 8.), Terezija Benedikta od Križa (9. 8.), itd. Međutim, i u ovom izdanju ima mnoštvo spomendana za koje je naznačena samo zborna molitva, a za ostalo se upućuje na zajednička slavlja, pri čemu nije uvijek lako dokučiti logiku. Na primjer, za Maksimilijana Mariju Kolbea navedene su sve tri molitve, a za Antuna Padovanskoga (»sveca svega svijeta«) samo zborna... Svakako bi – pogotovo za svećenike – bilo zgodnije kad bi, kao što je to u važećem njemačkom misalu, za svaki spomendan bile navedene sve molitve i antifone, kao i kraći životopis, kako stoji u Časoslovu.[314] U Zajedničkom slavlju svetaca ima novih misa, kao npr. za misionara mučenika, za opate, monahe i monahinje. U obrednim misama donose se obrasci za ređenje biskupa, prezbitera, đakona, đakona i prezbitera, za blagoslov opata i opatice, za postavljanje lektora i čitača s umetcima za euharistijske molitve. Za sva se predslovlja revno donose i note. U zavjetnim je misama dodana ona o Božanskom milosrđu. Dodan je i red blagoslova kaleža i plitice.

[312] O tome više u: *Isto*.

[313] O tome više u: Z. PAŽIN, K. VIŠATICKI, Sveopća molitva Velikog petka, u: *Crkva u svijetu* 47(2012.)2, 210-234.

[314] Njemački lekcionar donosi i vlastita čitanja za sve spomendane, tako da se ne mora tražiti u zajedničkom slavlju.

2. Kontroverze oko prijevoda

Peta instrukcija Kongregacije za liturgiju i disciplinu sakramenata *Liturgiam authenticam*, od 28. ožujka 2001. godine[315], određuje da prijevodi liturgijskih knjiga – da bi dobili odobrenje iste Kongregacije – moraju biti što je više moguće vjerni latinskom izvorniku, bez dodataka ili ispuštanja, odnosno bez interpretacija. Tako se dogodilo da godine 2007. Kongregacija nije prihvatila francuski prijevod Misala, zahtijevajući da prijevod striktno slijedi latinski predložak. Talijanski prijevod proslijeđen je Kongregaciji 2012. godine i još nije odobren. Njemački su biskupi 2013. godine odbili prijevod komisije koju je predložio papa Benedikt XVI. Prema nekim izvješćima, velik dio svećenika i vjernika ne gleda blagonaklono na nov engleski prijevod koji im izgleda »pompozan i formalan«.[316]

U međuvremenu je papa Franjo 3. rujna 2017. godine objavio apostolsko pismo *Magnum principium* kojim se mijenja kanon 838 Zakonika kanonskoga prava, koji govori o priređivanju i prevođenju liturgijskih knjiga na narodni jezik.[317] Promjene su stupile na snagu 1. listopada 2017. godine. Tim se promjenama daju veće ovlasti biskupskim konferencijama u priređivanju i odobravanju prijevoda liturgijskih knjiga. Papa primjećuje kako kod prijevoda na narodne jezike ne treba gledati na svaku pojedinu riječ, pri čemu ipak valja osobitu pozornost posvetiti nekim važnim terminima da bi tako prijevodi bili u skladu sa zdravim naukom Crkve. »Ne treba čuditi«, priznaje papa, da su se »pojavile određene poteškoće između Biskupskih konferencija i Apostolske stolice«. Stoga papa naglašava da je potrebna »puna suradnja i međusobno povjerenje između Biskupskih konferencija (...) i Kongregacije za bogoštovlje i disciplinu sakramenata«. U tome smislu papa određuje da se kanon 838 mijenja. Najvažnija je promjena u § 3:

Kanon 838 § 3 – dosadašnja verzija:	Kanon 838 § 3 – nova verzija:
§ 3. Biskupskim konferencijama pripada da prirede prijevode bogoslužnih knjiga na narodne jezike, primjereno prilagođene u granicama određenim u samim bogoslužnim knjigama, i da ih objave pošto ih prije toga pregleda Sveta Stolica.	§ 3. Biskupskim konferencijama pripada da vjerno i primjereno prirede i odobre prilagođene prijevode bogoslužnih knjiga na narodne jezike, te izdaju liturgijske knjige za područja koja im pripadaju, nakon što ih potvrdi Apostolska Stolica.

[315] *AAS* 93(2001.), 685-726.

[316] Evo primjera. Kad bi se insistiralo na što većoj vjernosti latinskomu izvorniku, bi li završetak euharistijskih molitava u novom hrvatskom prijevodu umjesto: »Po Kristu, s Kristom i u Kristu« bio: »Po njemu, s njime i u njemu«?

[317] Ovo je pismo dostupno na ovoj mrežnoj stranici: https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2017/09/09/0574/01279.html (18. 5. 2018.). Za hrvatski tekst enciklike i pripadajućih komenatra vidi: *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije i Srijemske biskupije* 145(2017.)11, 11-14.

Dakle, sada biskupske konferencije priređuju i odobravaju prijevode, a Apostolska ih stolica samo potvrđuje, dok ih je prije nadležna kongregacija odobravala. Nakon što je izgledalo da je prefekt Kongregacije za bogoštovlje i disciplinu sakramenata kardinal Robert Sarah relativizirao neke odredbe iz ovog papinog dokumenta, papa Franjo mu je uputio pismo u kojem jasno potvrđuje ono što donosi njegovo apostolsko pismo.[318] Papa, između ostaloga, veli:

> »Glede odgovornosti Biskupskih konferencija da *fideliter* prevode, valja precizirati da sud o vjernosti latinskome te eventualne potrebite korekcije bila je zadaća Dikasterija. Međutim, sada odredba daje Biskupskim konferencijama pogodnost da prosuđuju izvrsnost i vjernost jednoga i drugoga termina u prijevodima s originala, pa i u dijalogu sa Svetom Stolicom. Dakle, *confirmatio* više ne pretpostavlja detaljno ispitivanje riječ po riječ, izuzev očitih slučajeva koji se mogu dati biskupima na daljnje razmatranje. To osobito vrijedi za važne formule, kao što su Euharistijske molitve i na poseban način sakramentalne formule odobrene od Svetoga Oca. *Confirmatio* skrbi za integralnost knjige, to jest verificira jesu li prevedeni svi dijelovi koji se nalaze u tipskom izdanju.«[319]

U tome smislu možemo se ponadati da će, u skladu s novim odredbama, uskoro biti izdan hrvatski prijevod trećeg tipskog izdanja *Rimskog misala*.

G. NEKI NAGLASCI IZ OPĆE UREDBE RIMSKOG MISALA[320]

1. Kretnje i držanje tijela[321]

Kretnje i držanje tijela. Uredba jasno i precizno određuje kada u misi treba sjediti, kada stajati, a kada je poželjno klečati. Rekao bih da nije nakana ovih odredaba vratiti nas u stara rubricistička vremena. Uredba jednostavno donosi jasna i logična pravila. Uglavnom znamo kada treba stajati, a kada sjediti ili klečati. Ističemo samo dvije odredbe koje nam možda nisu posve jasne. Prvo, potrebno je ustati kada svećenik počne govoriti: »Molite, braćo...« Zašto? Logično je. Ako

[318] Tekst je dostupan na mrežnoj stranici: http://www.lastampa.it/2017/10/22/lettera-del-papa-al-prefetto-congregazione-culto-divino-xpkpknpF191GtJrk9VSksI/pagina.html (25. 10. 2017.)

[319] *Magnum principium*: »Svrha prevođenja liturgijskih tekstova i biblijskih tekstova za službu riječi jest navijestiti vjernicima riječ spasenja u poslušnosti vjere i izraziti molitvu Crkve Gospodinu. Zbog toga treba vjerno prenijeti određenom narodu, na njegovu vlastitu jeziku, ono što je Crkva htjela izraziti drugome u latinskom jeziku. Iako se vjernost ne smije suditi prema pojedinim riječima, nego treba biti stavljena u kontekst svekolikog čina komuniciranja već prema vlastitom literarnom rodu, ipak se neki posebni termini gledaju u kontekstu cjelovite katoličke vjere, jer svaki prijevod liturgijskih tekstova treba biti u skladu sa zdravim naukom.«

[320] Na sljedećim stranicama prenosim svoj komentar OURM objavljen u deset nastavaka u *VĐSB* od br. 12/2005. do br. 10/2006.

[321] Vidi: *VĐSB* 2(2006.), 149.

ustanemo na »Pomolimo se« prije zborne kao i prije popričesne molitve, onda to činimo i prije molitve nad prinosima, samo što umjesto kratkoga »Pomolimo se« svećenik govori »Molite, braćo«. A nama se, eto, redovito događa da ustajemo tek na dijalog prije predslovlja. Drugo, trebalo bi klečati kod posvećenja, ali samo ako netko nije spriječen bilo iz zdravstvenih razloga, bilo zbog tijesna prostora. Praktički, može se ostati stajati, s tim da se treba duboko nakloniti. Međutim, dobro je zadržati hvalevrijedan običaj da se kleči od »Svet« do završetka euharistijske molitve, te dok svećenik govori: »Evo Jaganjca Božjeg«. Što se tiče klečanja, mogli bismo zaključiti kako doista nema potreba »lomiti koplja« oko klečanja. Uredba to predviđa i preporučuje, ali ne nameće. Onima koji bi – po uzoru na prvu Crkvu – htjeli klečanje posve izbaciti iz nedjeljne euharistije odgovaramo riječima svetoga Pavla u jednom drugom prijepornom pitanju: »Ako je kome do prepirke, takva običaja mi nemamo, a ni Crkve Božje.«

2. Dužnosti i službe u misi[322]

U trećoj glavi govori se kratko i pregledno, a u isto vrijeme jasno o *dužnostima i službama u misi*. U uvodnom se broju daje temeljno načelo:

> »Euharistijsko je slavlje čin Krista i Crkve, to jest svetoga naroda, okupljenoga i uređenoga pod biskupom. Stoga ono pripada čitavomu tijelu Crkve, njega očituje i zahvaća. Ono se na različit način – prema različitim redovima, službama i djelatnome sudjelovanju – tiče i njegovih pojedinih udova (SC 26). Na taj način kršćanski narod, 'rod izabrani, kraljevsko svećenstvo, sveti puk, narod stečen', očituje svoje suvislo i hijerarhijsko uređenje. Stoga svi, bilo zaređeni služitelji bilo vjernici laici, vršeći svoju službu ili zadaću, neka vrše samo ono i sve ono što se odnosi na njih.«[323]

Jasno je istaknuto dvoje. Prvo: Krist u Crkvi vrši bogoslužje. To znači da sav narod sudjeluje, jer su svi članovi Crkve »rod izabrani, kraljevsko svećenstvo, sveti puk, narod stečen«. Međutim, u samome slavlju, u njegovu djelatnom izvođenju, svatko sudjeluje vršeći zadaću primjerenu svomu statusu kao zaređeni ili nezaređeni službenici. Temeljno je načelo, dakle, sljedeće: ako – s pravom! – velimo da npr. euharistijsko slavlje pripada svima i da svi u njem sudjeluju, to ne znači da svi trebaju sve činiti, da bi time pokazali da su »rod izabrani«. Svatko, naime, čini ono što se na nj odnosi.

[322] OURM, br. 91-111. Vidi: *VĐSB* 4(2006.), 353.

[323] OURM, br. 91.

a) Službe svetoga reda[324]

Odmah se daje temeljno načelo: »Svakim zakonitim euharistijskim slavljem ravna biskup, bilo sam bilo preko prezbitera, svojih pomoćnika.« Sukladno nauku II. vatikanskog sabora (LG 26; 28; SC 42) ističe se, dakle, središnja uloga biskupa koji ravna svekolikim bogoslužjem u svojoj biskupiji. To je njegovo pravo i dužnost. Važno je i ovo napomenuti, jer se zna dogoditi da poneki svećenik ili zajednica smatra da u ime nekog svoga (»božanskog«) prava može mimo ili čak protiv odredbe vlastitog biskupa slaviti bogoslužja i okupljati narod po vlastitu nahođenju. Svako bogoslužje jest bogoslužje Crkve, a biskup je, kao apostolski nasljednik, dužan voditi i ravnati bogoslužjem u svojoj mjesnoj Crkvi.

Stoga je jasno da, kada je biskup prisutan, dolikuje da on predvodi slavlje okružen svojim prezbiterima. U slučaju da biskup ipak ne slavi euharistiju – a nazočan je – on predsjeda službi riječi i na koncu mise podjeljuje blagoslov.

Kada nema biskupa, prezbiter – vlašću svetoga reda – predsjeda vjernomu narodu, predvodi molitve, naviješta riječ te »pridružuje sebi narod u prinošenju žrtve Bogu Ocu po Kristu u Duhu Svetome«. Dakle, narod sudjeluje u prinošenju žrtve tako da ga svećenik u tome pridruži sebi. Zbog tako uzvišene zadaće prezbiter treba služiti narodu dostojanstveno i ponizno.[325]

Nakon prezbitera prvo mjesto u euharistijskom slavlju pripada đakonima, opet snagom svetoga reda. Đakonu je u misi vlastito naviještati evanđelje, katkada propovijedati, iznositi nakane sveopće molitve, općenito posluživati svećeniku u euharistijskom slavlju te dijeliti pričest vjernicima. Katkada će upozoravati vjernike kako se trebaju držati za vrijeme slavlja.

b) Službe Božjega naroda

U br. 95 jasnije se govori o smislu i dostojanstvu vjernika u euharistijskom slavlju. Kao i u br. 91 naglašava se kako vjernici tvore sveti puk i kraljevsko svećenstvo. Oni daju »hvalu Bogu te mu ne samo po svećenikovim rukama nego i zajedno s njime prinose neokaljanu žrtvu te uče prinositi i sami sebe«. Vjernici, dakle, ne bi trebali imati »komplekse« zato što u samome slavlju nemaju istu ulogu kao prezbiteri. Uredba to krajnjom obazrivošću ovako postavlja:

> »Stoga neka (vjernici) izbjegavaju bilo koju vrstu životne otuđenosti i podvojenosti, ne zaboravljajući da imaju jednoga te istoga Oca na nebesima i da su zbog toga svi međusobno braća.«

[324] *Isto*, br. 92-94.

[325] To znači, iako prezbiter predsjeda euharistijskom slavlju, on je samo sluga Božjemu narodu, jednako potrebit Božjega milosrđa. Rekao bi Pavao: »Služba je to koja mi je povjerena« (1 Kor 9, 17).

Hoće se reći da vjernici u slavljenju euharistije trebaju izbjegavati individualizam, određenu svojeglavost što bi dovelo do podjela među različitim skupinama vjernika.[326]

Vjernici naime tvore jedno Tijelo slušanjem Božje riječi, molitvom, pjevanjem, prinošenjem žrtve, a poglavito sudjelovanjem na stolu Gospodnjem (pričešću). To se jedinstvo očituje složnim kretnjama i držanjem tijela.

c) Posebne službe

Od službi Božjega naroda na prvom su mjestu postavljeni akolit i postavljeni čitač. To su muževi koji su postavljeni, »uvedeni« posebnim liturgijskim činom prema Rimskomu pontifikalu. Do liturgijske reforme to su bili »niži redovi«. U nas su te službe praktično tek prijelazni stupnjevi do svećeništva.[327]

Akolit je postavljen na službu svećeniku i đakonu. On pripravlja oltar i sveto posuđe. Također je izvanredni djelitelj pričesti.

Čitač naviješta Božju riječ, osim evanđelja. Osim toga može predmoliti nakane sveopće molitve i čitati psalam ukoliko se ne pjeva.

»Opunomoćeni akoliti i čitači«. Ukoliko nema postavljenih akolita, tu službu mogu vršiti prikladni laici. To su, u praksi, naši ministranti ili odrasli poslužitelji koji se ponegdje rado nazivaju »suradnici«. Nadalje, takvi laici mogu biti od biskupa imenovani izvanrednim djeliteljima pričesti. Isto tako, ukoliko nema postavljenih čitača, za čitanje se mogu opunomoćiti prikladni laici. Napominjemo da je samo za postavljene akolite i čitače uvjet da budu muškarci, a za »opunomoćene akolite i čitače« i sve ostale službitelje toga ograničenja nema.

Psalmist pjeva psalam, dakle, nije običan čitač. On svoju službu po sebi ne mora vršiti s ambona, ako mu je tako zgodnije zbog glazbene podrške.

[326] Hrvatski je prijevod malo nejasan. U latinskom stoji: »Vitent proinde omnes species vel singulariae vitae vel divisionis, prae oculis habentes se unicum Patrem habere in caelis, omnesque propterea esse inter se fratres.« Talijani su to mnogo jasnije preveli: »Evitino perciò ogni forma di individualismo e di divisione, tenendo presente che hanno un unico Padre nei cieli, e perciò tutti sono tra loro fratelli«. I kod Nijemaca je to mnogo jasnije: »Eigenbrötelei und Uneinigkeit sei ihnen fern im Bewußtsein, einen gemeinsamen Vater im Himmel zu haben, vor dem alle untereinander Brüder und Schwestern sind.«

[327] Izvan je svake diskusije da bi se u ovome trenutku u takve službe mogle postavljati žene. Možda je upravo to razlog zašto u nas jedva da ima takvih postavljenih akolita i čitača. Praksa je da se radije uzimaju laici, muževi i žene, kao »opunomoćeni« akoliti i čitači.

Pjevački zbor po sebi treba promicati djelatno sudjelovanje vjernika u pjevanju. Dakle, zbor svoje pjevanje nipošto ne smije shvatiti kao svoj nastup ili koncert. Zborovođa može također ravnati pjevanje puka.[328]

Ostale službe koje se izrijekom navode jesu *sakristan* (prvi se puta izrijekom spominje), zatim *tumač*, *oni koji u crkvi skupljaju darove.* U nekim je krajevima važna služba »redara« koji stoje na vratima i raspoređuju vjernike, što je i u nas potrebno u nekim osobito svečanim slavljima gdje sudjeluje veće mnoštvo vjernika.

Obredničar (ceremonijar) se također prvi puta spominje i to u posebnom broju.[329]

»Uvođenje u službu«. U br. 107 stoji jedna, po mom mišljenju, ne baš sretna odredba. Naime, kada su u pitanju gore navedene »nepostavljene službe« (dakle sve one osim postavljenih akolita i čitača), onda župnik ili upravitelj crkve te službe može povjeriti prikladnim laicima »liturgijskim blagoslovom ili privremenim odabirom«. Drugim riječima, daje se mogućnost svečanog liturgijskog uvođenja takvih laika u takve službe. Tu se javlja nekoliko problema. Kao *prvo,* ne postoji neki propisan obred kojim bi se to činilo.[330] To otvara mogućnost posvemašnjoj liturgijskoj improvizaciji.[331] *Drugo,* u sve službe po sebi uvodi biskup. *Treće* je ujedno i najvažnije. Ovakvom odredbom ozakonjuje se *paralelna praksa*. S jedne strane dopuštamo da ni četrdeset godina nakon reforme redova i službi, službe akolita i čitača polagano odumru, prije i nego što su se ukorijenile. S druge pak strane, liturgijsko uvođenje »opunomoćenih« akolita i čitača, posvema poništava smisao i važnost »postavljenih« čitača i akolita. Logika je jasna, ako imamo ministrante, što će nam postavljeni akoliti, ako imamo čitače (od slatke dječice do bakica), što će nam postavljeni čitači, ako imamo izvanredne djelitelje pričesti, što će nam đakoni...?

d) Raspoređivanje službi i pripravljanje slavlja

Ovdje se daje samo nekoliko napomena. Predsjedateljsku službu (u koncelebraciji) treba vršiti uvijek samo jedan te isti svećenik. Dakle, nije u redu da jedan dio mise predvodi jedan, drugi dio mise drugi svećenik. Nadalje, ukoliko ima više

[328] Rekli bismo da je pri tome važno izbjegavati teatralnost. Sve treba biti u službi djelatnog sudjelovanja vjernika.

[329] Usp. OURM, br. 106.

[330] Zato u našim »šalabahterima« imamo ponuđene neke obrasce, sastavljene već prema znanju, sposobnosti i nahođenju sastavljača. Tko to nadgleda i vrednuje?

[331] Naš je dojam sljedeći: Nije se htjelo dati prevelike važnosti takvom jednom bogoslužju uvođenja, pa zato ono i nije napisano i određeno, a s druge strane, htjelo se ozakoniti ono što se uglavnom radi.

službenika istog stupnja (đakona, akolita, čitača), oni, naravno, mogu podijeliti uloge, kao što više službi može vršiti samo jedan poslužitelj, ako drugih nema.

Kod pripravljanja slavlja, svećenik sa svojim suradnicima može pripravljati i određivati ono što se njih tiče, ali će glavnu riječ imati upravitelj crkve. Vjernici ovdje – strogo pravno gledano – imaju tek savjetodavnu ulogu.[332] Međutim, svećeniku slavitelju ostaje pravo uređivanja onoga što se njega tiče.[333]

e) Misa s đakonom[334]

Iznijet ćemo samo one naglaske koji se tiču službe đakona u misi. Đakon općenito služi svećeniku kod mise, naviješta evanđelje, a može i držati homiliju, s ovlašću svećenika slavitelja... Đakon također ravna pukom prikladnim napomenama, pomaže svećeniku u dijeljenju pričesti i, općenito, preuzima dužnosti drugih služitelja, ako ih nema.

Uvodni obredi. Pristupajući k oltaru, đakon u pravilu nosi evanđelistar. U tome slučaju izostavi počasti, a evanđelistar položi na oltar. Ukoliko ne nosi evanđelistar, onda se zajedno sa svećenikom nakloni oltaru i poljubi ga.

Liturgija riječi. Đakon pomaže svećeniku kod stavljanja tamjana, a zatim, duboko naklonjen moli blagoslov. Kada ga primi, znamenuje se znakom križa, uzme evanđelistar s oltara te ga, malo uzdignuta, okružen poslužiteljima nosi do ambona, gdje ga okadi i zatim navijesti samo evanđelje. Kad završi čitanje, poljubi knjigu evanđelja, kao što je uobičajeno. Ukoliko misi predsjeda biskup, đakon *može* odnijeti evanđelistar biskupu da ga poljubi, *ili će sam* đakon poljubiti evanđelistar. Biskup može knjigom evanđelja blagosloviti puk. Nakon toga evanđelistar se odlaže na stolić ili koje drugo prikladno mjesto. Po sebi je zadatak đakona izricati nakane molitve vjernika.

Euharistijska liturgija. »Đakonu pripada briga oko svetog posuđa.« On uz pomoć akolita pripravi oltar te na uobičajen način ulijeva vino i vodu u kalež. Jednako tako đakon pomaže svećeniku ako ovaj prima darove od naroda. Ako se nakon priprave darova kadi, đakon ili akolit okade svećenika i narod. »Za vrijeme euharistijske molitve đakon stoji kraj svećenika, ali malo iza njega da ga, kad zatreba, posluži kod kaleže i misala.« Đakon na tome mjestu *obično* kleči »od epikleze do pokazivanja kaleže«. Kod posvećivanja, ako ima više đakona, jedan od njih može kaditi prigodom pokazivanja hostije i kaleža (kod tzv. »podizanja«).

[332] Možda je podloga za ovako jasnu odredbu poteškoća s kojom se koji puta susreću neki svećenici (osobito na njemačkom govornom području), da suradnici laici žele određivati cjelokupno euharistijsko slavlje, pa i protiv volje i želje župnika.

[333] Npr. župnik ne može narediti kapelanu koji predsjeda euharistiji koju će euharistijsku molitvu izabrati...

[334] *Isto*, br. 171-186.

Kod doksologije (»Po Kristu...«) đakon podigne kalež. *Ako je zgodno*, đakon pozove vjernike da pruže znak mira jedni drugima. Naglašava se da đakon prima pričest pod objema prilikama od svećenika, dakle, on ne drži posvećenu hostiju dok svećenik govori: »Evo Jaganjca Božjega...« Nakon što pomogne svećeniku kod dijeljenja pričesti, đakon pospremi pretekle hostije u svetohranište, odnese sveto posuđe *na stolić* gdje ga počisti i posloži. Dopušteno je da posuđe dolično pokrije i onda počisti *poslije mise*.

Završni obredi. Obavijesti može reći đakon. Kod molitve nad narodom ili kod svečanog blagoslova, đakon kaže: »Naklonite glave na blagoslov«. Na koncu mise đakon kaže ili zapjeva: »Idite u miru«. Na koncu slavlja đakon *zajedno sa svećenikom* poljubi oltar.

f) Dužnosti akolita

Različite su službe koje može vršiti akolit. Zato, ako ih ima više, oni te dužnosti mogu podijeliti među sobom. A ako je samo jedan akolit, neka neke dužnosti povjeri drugim poslužiteljima. Dok se pristupa oltaru, akolit može nositi križ. Tijekom cijeloga slavlja akolit je na službu svećeniku i đakonu da im npr. pruži knjigu ili općenito posluži gdje je potrebno. Kod euharistijske službe akolit stavlja na oltar tjelesnik, ubrus, kalež, ciborij, pokrivalo i misal. On, naravno, ne ulijeva vino i vodu u kalež. Postavljeni je akolit po sebi izvanredni djelitelj pričesti. Akolit pomaže svećeniku kod čišćenja i spremanja posuđa. Ako nema đakona, »postavljeni akolita odnosi sveto posuđe na stolić i tamo ga na uobičajeni način čisti, briše i sprema.«

g) Dužnosti čitača

Ako nema đakona, čitač u ulaznom ophodu može nositi evanđelistar. On s ambona naviješta Božju riječ, osim evanđelja. Ako nema đakona, može kazivati nakane molitve vjernika. Ako se antifone ne pjevaju, čitač ih može pročitati.

3. Koncelebrirana misa

Koncelebracija se *nalaže* u misi ređenja biskupa i prezbitera, u misi blagoslova opata i u misi posvete ulja. *Preporučuje* se u misi večere Gospodnje, u misama prigodom sabora, sinode ili biskupskih sastanaka, u konventualnim misama i u misama prigodom skupa svećenika. Nije dopušteno slaviti pojedinačno misu u istoj crkvi i u isto vrijeme kada se slavi koncelebracija.[335] Ukoliko je takva potreba, može biti i više koncelebracija u jednome danu, ali, naravno, ne u isto vrijeme i na istom mjestu. Nadalje se veli: »Prezbiterima hodočasnicima neka se rado dopusti

[335] Time se logično provodi odredba da se u istoj crkvi i u isto vrijeme može slaviti samo jedna misa.

sudjelovanje u euharistijskoj koncelebraciji, samo neka se provjeri njihovo svećeničko stanje.« To nalaže gostoljubivost i uljudnost.

Naglašavamo odredbu br. 202: »Biskupu pripada da prema odredbama prava utvrđuje način koncelebriranja u svim crkvama i oratorijima svoje biskupije«. Kao što je već rečeno, posebnu vrijednost ima koncelebracija biskupa s njihovim prezbiterima.

Uredba određuje kada je moguće više puta istoga dana pojedinačno slaviti misu ili koncelebrirati. Na Veliki četvrtak (kod mise posvete ulja i mise večere Gospodnje), u vazmenom bdjenju i na sam dan Uskrsa, na Božić (tri mise), na Spomen svih vjernih mrtvih (tri mise). Kada se koncelebrira s biskupom prigodom kakvog skupa, ili kod skupa prezbitera, može se u slučaju pastoralne potrebe ponovno slaviti misa.

Još jedna važna napomena koja bi se trebala podrazumijevati: »Nitko ne smije ni u kojem slučaju pristupiti niti biti pripušten koncelebraciji kad se misa već započne.«

Ako nema đakona, njegove dužnosti mogu preuzeti prezbiteri koncelebranti.

Uvodni obredi. Nakon ulaznog ophoda svi se prezbiteri naklone oltaru i poljube ga.

Bogoslužje riječi. Đakon uobičajeno traži blagoslov prije nego što navijesti evanđelje. Ako biskup predsjeda euharistiji, u odsutnosti đakona blagoslov traži i prezbiter koji ima navijestiti evanđelje. Međutim, ako prezbiter predsjeda koncelebraciji, blagoslov traži samo đakon.

Euharistijska služba. Đakon stoji uz glavnog slavitelja, ali malo iza njega, a ostali se svećenici rasporede uz glavnog slavitelja. Euharistijska se molitva moli kako je naznačeno. Neke dijelove moli glavni slavitelj, neke svi koncelebranti, a neke pojedini koncelebranti. Kada svi zajedno mole, onda glavni slavitelj moli glasno, a ostali koncelebranti *tišim* glasom. Valja zapaziti i ovu odredbu za koncelebrante koji izgovaraju riječi ustanovljenja: »Riječi Gospodnje (izgovaraju), *ako se čini prikladnim,* ispruživši desnu ruku prema kruhu i kaležu.« Ta gesta, dakle, nije nužna ako se čini manje prikladnom, npr. kod osobito velikog broja suslavitelja (kao što je to bio slučaj u misi s papom). Nadalje, »završnu doksologiju ('Po Kristu...') izgovara sam svećenik glavni slavitelj ili, *ako se čini prikladnim,* svi suslavitelji zajedno s glavnim slaviteljem, ali ne i vjernici.« Prema tomu, nije nužno da svi koncelebranti govore ili pjevaju »Po Kristu...« Koncelebranti se pričešćuju iz kaleža bilo na oltaru, bilo da im đakon donese kalež, a moguće je da se pričeste pod objema prilikama na oltaru. Moguće je, k tomu, da se koncelebranti pričešćuju umakanjem.

Završni obredi. Na koncu se svi koncelebranti naklone oltaru, a poljubi ga samo glavni slavitelj zajedno s đakonom.

4. Prigodne mise i prilagodbe[336]

U glavi VIII. govori se o *prigodnim misama i misama za pokojne*.[337] Ovdje samo ukazujemo na neka osnovna načela koja donosi Uredba, a kada se u praksi pokaže dvojba, najjednostavnije je za pojedini slučaj pogledati što za određeni dan stoji u Direktoriju.

a) Prigodne mise i molitve

To su obredne mise, mise za razne potrebe, prigodne i zavjetne mise. U svim tim misama, ako nije izričito drukčije određeno, dopušteno je uzeti svagdanja čitanja.[338]

Obredne mise povezane su sa slavljem sakramenata i sakramentala (npr. ređenje, vjenčanje, zavjetovanje...). One su po sebi zabranjene nedjeljama došašća, korizme i vazmenoga vremena, kao i na svetkovine, u dane vazmene osmine, na Dušni dan, Pepelnicu i dane Velikog tjedna.[339]

Mise za razne potrebe ili prigode uzimaju se, naravno, u nekim posebnim prigodama. (npr. za Crkvu, za evangelizaciju naroda, za mir, za izbjeglice, itd.). Ukoliko je neka veća potreba, po nalogu mjesnog biskupa ovakve se mise mogu slaviti u sve dane, pa i nedjelje, osim onih dana u kojima se ne mogu slaviti ni obredne mise, kako je u prethodnom odlomku navedeno.

Zavjetne mise slave se o Gospodnjim otajstvima, ili u čast BDM ili svetaca (npr. o Presvetom Trojstvu, o Duhu Svetom, o sv. Josipu, o sv. Petru, itd.) mogu se slaviti na svagdane »kroz godinu«, ukoliko toga dana nije neki obvezatni spomendan.

b) Mise za pokojne

Sprovodna misa može se slaviti svakoga dana osim na zapovjedane svetkovine, na Veliki četvrtak i u vazmenom trodnevlju, te u nedjeljama došašća, korizme i vazmenoga vremena.

Izdvaja se *misa za pokojne* prije ili neposredno poslije pokopa, te se na obljetnicu smrti može slaviti u sve svagdane, pa i obvezatne spomendane, osim na

---

[336] Vidi: *VĐSB* 10(2006.), 903-904.

[337] OURM, br. 368-385.

[338] Opet se nastoji sačuvati tzv. *lectio continua*.

[339] Dakle, dopuštene su u nedjelje božićnoga vremena i vremena »kroz godinu«, kao i u dane koji nisu gore naznačeni.

Pepelnicu i dane Velikoga tjedna. »*Svagdanje« mise za pokojne* mogu se slaviti u svagdane »kroz godinu« i na neobvezatne spomendane. Glede sprovodnih misa i misa za pokojne čini mi se dobrim upozoriti na neke pastoralne okolnosti.

- U pastoralu, a osobito kada su u pitanju sahrane, vjenčanja i slične prigode, od velikog je značenja tzv. *casus praecedens*, odnosno, presedan. Ako smo, npr. jedanput imali sprovodnu misu, trebamo znati da će, s pravom, vjernici to tražiti i za druge pokojnike. Teško je i nerazborito vjernicima objašnjavati kako jedan pokojnik to »zaslužuje«, a drugi ne. Zato, prije nego što nešto uvedemo, valja nam razmisliti, možemo li se ubuduće nositi s tim teretom.[340]
- Mi gotovo redovito imamo misne nakane za pokojnike. Ne bi bilo dobro da onda, kad god to rubrike dopuštaju, uzimamo obrazac misa za pokojne. Konačno, ostali je svijet došao jednostavno na misu i ne mora biti opterećen molitvama za određenog pokojnika. Konačno, naša euharistijska slavlja, pa i ona tjedna, ne bi se smjela pretvoriti u molitve za pokojne. Zato je dobra praksa da se uzimaju mise već prema rubrikama, a pokojnika se samo spomene. I tu se moramo čuvati presedana.
- Spominjanje imena pokojnika u euharistijskoj molitvi predviđeno je baš u pokojničkim misama, inače ne. Međutim, kad je jedanput uvedena praksa da se redovito u svim misama spominje ime pokojnika (opet *casus praecedens*!), onda je to teško dokinuti. A trebalo bi.
- U tome smislu spominjanje imena pokojnika na početku mise ili u molitvi vjernika po sebi nije poželjno, zbog svega ostalog puka Božjega koji je na misi (pogotovo nedjeljama i svetkovinama). Zato bi bilo najbolje kada bi se to pismeno oglasilo na oglasnoj ploči ili u župskom listiću.
- S obzirom na to da je vjernicima sve više stalo da misa za pokojnika bude točno određenoga dana i da to bude u njihovoj (župskoj) crkvi, bit će potrebno razmisliti kako što bolje organizirati tzv. zbirne mise i kako u tome smislu urediti pitanje misnog stipendija, koji je, po mom mišljenju, još uvijek, s obzirom na redovitu plaću koju imamo, nedopustivo visok.

[340] To može biti teško i iscrpljujuće u župama gdje u prosjeku budu barem dva sprovoda tjedno, a dogode se i dva sprovoda u jednome danu. Kako to uskladiti, a da mise ne slavimo kao na tekućoj vrpci...

SAKRAMENT POKORE (POMIRENJA)

I. POKORA U SVETOM PISMU

A. STARI ZAVJET

Stari su Židovi činili pokornička djela prvenstveno nakon prirodnih (i drugih) nesreća, za koje su vjerovali da su uzrokovane njihovim vlastitim grijesima.

> »Tada svi Izraelci i sav narod odoše u Betel, te plakahu i stajahu ondje pred Jahvom; cio su dan postili do večeri, prinosili paljenice i žrtve pomirnice pred Jahvom.« (Suci 20, 26)

Slično nakon ubojstva Nabota kralj Ahaz razdire svoje haljine, posipa se pepelom, posti i plače (1 Kr 21, 27), tako i David nakon svoga grijeha (2 Sam 12, 16). Pokora je osobito živopisno prikazana u *Joninoj knjizi* (3, 5-10). Osobito značenje ima, naravno, blagdan pomirenja – Jom Kippur. Povijest ovog blagdana započinje sužanjstvom. Tek se tada, naime, u Židova stvara svijest o grijehu (čija je posljedica sužanjstvo) i o potrebi pomirenja. To je jedini dan kada je u Židova bio zapovjeđen post (danas je u Izraelu to državni blagdan). Prema Lev 16, 1-31 veliki se svećenik pere i oblači posebne haljine. Potom žrtvuje junca za vlastite grijehe i za grijehe svega svećeničkog roda i to tako da krvlju junca poškropi žrtvenik. Zatim uzima dva jarca. Kockom bira kojeg će žrtvovati, a kojega poslati u pustinju. Krvlju žrtvovanog jarca kao i krvlju junca svećenik poškropi narod, a na živoga jarca položi ruke i ispovjedi sve grijehe Izraelaca. Zatim jedan čovjek toga jarca odvede u pustinju. Time je narod pomiren.

B. NOVI ZAVJET

1. Matej

Novi zavjet prvenstveno naglašava obraćenje srca, ali daje i neke odredbe glede pomirenja grešnika. Evo prvo dva najpoznatija Matejeva teksta:

> »A ja tebi kažem: Ti si Petar-Stijena i na toj stijeni sagradit ću Crkvu svoju i vrata paklena neće je nadvladati. Tebi ću dati ključeve kraljevstva nebeskoga, pa što god svežeš na zemlji, bit će svezano na nebesima; a što god odriješiš na zemlji, bit će odriješeno na nebesima.« (Mt 16, 18-19)

> »Pogriješi li tvoj brat, idi i pokaraj ga nasamo. Ako te posluša, stekao si brata. Ne posluša li te, uzmi sa sobom još jednoga ili dvojicu, neka na iskazu dvojice ili trojice svjedoka počiva svaka tvrdnja. Ako ni njih ne posluša, reci

Crkvi. Ako pak ni Crkve ne posluša, neka ti bude kao poganin i carinik. Zaista, kažem vam, što god svežete na zemlji, bit će svezano na nebu; i što god odriješite na zemlji, bit će odriješeno na nebu.« (Mt 18, 15-18)

Tri su različita tumačenja izraza »svezati« i »odriješiti«:

- *Pravno tumačenje.* To je staro tumačenje, danas napušteno, prema kojemu bi Isus dao Petru i apostolima vrhovnu jurisdikciju nad vjernicima. Prihvatljiviji oblik ovog tumačenja jest da prema rabinskom rječniku »svezati« i »razriješiti« znači govoriti s autoritetom, pa i izopćiti iz zajednice one koji odstupaju od općeprihvaćenih normi.
- *Eklezijalno tumačenje* ne odnosi se izravno na sakrament pokore: »svezati« i »odriješiti« promatra se u kontekstu navedenog odlomka o postupnom upozoravanju grešnika. Ako on do konca ustraje u svom prijestupu, onda ga *zajednica* izopćuje. *Tko* to na koncu čini? Očigledno Petar i apostolski zbor koji nastupaju u ime Crkve.
- *Demonološko tumačenje* usavršava i nadopunjuje prva dva. Za prve je kršćane čovjek koji je kršten bio oslobođen od grijeha i od vlasti sotone. Tko nije sluga Kristov, nužno je sluga đavlov: krštenici su »odriješeni« od đavolskih okova, a tko iznevjeri Krista, ponovno potpada pod đavlovu vlast. Prema tomu, »razriješiti« i »svezati« odnosi se na đavlovu vlast.

2. Ivanovo evanđelje

»Isus im stoga ponovno reče: 'Mir vama! Kao što mene posla Otac i ja šaljem vas.' To rekavši, dahne u njih i kaže im: 'Primite Duha Svetoga. Kojima otpustite grijehe, otpuštaju im se; kojima zadržite, zadržani su im.'« (Iv 20, 21-23)

Za ovaj tekst imamo dva tumačenja.

- *Pravno tumačenje.* Srednjovjekovna teologija vidi u izrazu »otpustiti« izravan čin Božji, bez crkvenog konteksta. Prema tomu mišljenju, onaj kojemu je bilo uskraćeno odrješenje mora se ponovno ispovijedati, jer bi mu to bio jedini način da mu grijesi budu oprošteni. Naravno, i njima je bilo jasno da uskraćivanje odrješenja nije neki proizvoljni hir ispovjednika, nego zapravo manjak pravoga raspoloženja u pokornika.
- *Eklezijalno tumačenje.* Grešnik ne griješi samo protiv Boga, nego i protiv crkvene zajednice. Tako u ovom slučaju »otpustiti« znači: komu Crkva oprosti uvredu nanesenu njoj samoj, tomu i Bog oprašta koliko je i njega uvrijedio. Izraz »zadržati« znači prisiliti grešnika da ispravi svoje ponašanje prema Crkvi, da bi tako mogao ući u puno zajedništvo s njom i s Bogom.

3. Pavao

Pavao donosi pravila kako zajednica treba postupati s grešnicima. Zbog teškog razloga grešnika se (privremeno) isključuje iz zajednice:

> »Zapovijedamo vam, braćo, u ime Gospodina Isusa Krista da se klonite svakoga brata što živi neuredno i ne po predaji koju primiste od nas. (...) Ako li se tko ne pokorava našoj riječi u ovoj poslanici, zabilježite ga, ne drugujte s njime, da se postidi, ali ga ne smatrajte neprijateljem, nego ga urazumljujte kao brata.« (2 Sol 3, 6.14-15)

> »Općenito se čuje o bludnosti među vama, i to takvoj bludnosti kakve nema ni među poganima: da netko ima očevu ženu. I vi mi se uznijeli, mjesto da žalujete pa da se iskorijeni iz vaše sredine onaj koji takvo djelo počini. A ja, i nenazočan tijelom, ali nazočan duhom, već sam presudio kao nazočan onoga koji je takvo što počinio. Pošto se u ime Gospodina našega Isusa Krista okupite vi i moj duh, snagom Gospodina našega Isusa, neka se takav preda Sotoni na propast tijela da bi se spasio duh u Dan Gospodina Isusa. (...) Napisah vam u poslanici da se ne miješate s bludnicima – ne općenito s bludnicima ovoga svijeta, ili lakomcima, ili razbojnicima, ili idolopoklonicima jer biste inače morali iz svijeta izići. Napisah vam zapravo da se ne miješate s nazovibratom koji bi bio bludnik, ili lakomac, ili idolopoklonik, ili pogrđivač, ili pijanica, ili razbojnik. S takvim ni za stol! Što spada na me suditi one vani? Ne sudite li vi one koji su unutra? A one vani sudit će Bog. Iskorijenite opakoga iz svoje sredine.« (1 Kor 5, 1-5.9-13)

Isključenje (na određeno vrijeme) iz crkvene zajednice ima svrhu potaknuti grešnika da se obrati i zaštititi zajednicu od njegova lošeg utjecaja:

> »Ako me tko ražalostio, nije ražalostio mene, nego u neku ruku – da ne pretjeram – sve vas. Dosta je takvu ona kazna od većine pa ga vi radije pomilujte i utješite da ga pretjerana žalost ne shrva. Zato vas molim, iskažite mu ljubav. Ta zato vam i pisah da vidim jeste li prokušani, jeste li u svemu poslušni. Komu dakle vi što oprostite, tomu i ja; jer i ja, ako kome što oprostih, oprostih poradi vas – pred Kristom, da nas ne nadmudri Sotona. Ta znamo njegove namjere!« (2 Kor 2, 5-11)

Iz navedenih Pavlovih tekstova vidimo:

- Predstojnik zajednice isključuje iz zajednice i vraća u nju.
- Sama zajednica isključuje i vraća u zajedništvo skupa sa svojim predstojnikom.
- Isključenje treba biti ljekovito. S jedne strane treba zaštititi zajednicu od lošeg utjecaja, a s druge je strane potrebno grešniku ostaviti vremena da se obrati.

II. POKORA U PRVIM KRŠĆANSKIM SPISIMA

1. Didaché

Ovaj spis s početka 2. st. govori o tzv. *exomologesi* – ispovijedanju grijeha: grešnik ispovijeda grijehe pred zajednicom. Je li to bila javna ispovijed grijeha? Gotovo je sigurno da je riječ o općem priznanju grijeha.[341]

2. Hermin »Pastir«

U njega nalazimo više elemenata kršćanske pokore. On nam daje eshatološki vid pokore, naglašava obraćenje i čvrsto stoji na stanovištu da se taj sakrament može samo jedanput primiti. Pisac slikovito prikazuje Crkvu kao kulu:

> »Tko su ono odbačeno kamenje? To su oni koji su sagriješili i žele se pokajati; nisu bili daleko odbačeni od kule, jer će biti korisni za građevinu ako se pokaju.«[342]

3. *Didascalia apostolorum*

Ovaj je dokument s kraja 3. st. Nema jasne podjele na teške i lake grijehe. O težini prijestupa odlučuje isključivo biskup. Iz jednog biskupova govora možemo razabrati strukturu pokore:

> »One koji su sagriješili, prihvati, ispravi i zatim ih uspravi praštajući im. Ako se onaj koji je sagriješio, kaje i oplakuje svoj grijeh, prihvati ga. I neka čitava Crkva moli dok polažeš na nj ruke.«[343]

Opisuje se kako biskup prihvaća grešnika, nalaže mu pokoru, a onda ga (privremeno) isključuje iz liturgijskih slavlja zajednice. To isključivanje traje od tri do sedam tjedana. U međuvremenu grešnik nije prepušten samom sebi, nego se đakon brine za nj. Samo je pomirenje jednostavno: biskup na grešnika polaže ruke, a čitava zajednica za to vrijeme moli.

4. *Constitutiones apostolorum* (konac 4. st.)

Ovaj dokument donosi obred nalaganja pokore. Prvo đakon poziva na molitvu govoreći o Božjem milosrđu, i o mogućnosti da grešniku bude ponovno vraćeno dostojanstvo božjeg sinovstva. Nakon toga biskup izgovori sljedeću molitvu:

> »Svemogući vječni Bože, Gospodaru svemira i Stvoritelju i Ureditelju svega, koji si po Kristu čovjeka stvorio kao vrhunac stvorenja i dao mu i urođe-

---

[341] Didaché, u: *Apostolski oci II.*, 16-30.

[342] Hermin Pastir, u: *Apostolski oci III.*, 63-204.

[343] *Didascalia et Constitutiones apostolorum*, k. II., p. 18, br. 5, F. X. Funk (ur.), Paderborn, 1905., 66.

ni i pisani zakon, da bi po zakonu živio kao razumno biće; ti koji si čovjeku nakon njegova grijeha obećao naklonost da bi ga potakao na pokoru, svrni svoj pogled koji su ponizili svoj duh i prostrli svoje tijelo pred tobom, jer 'ti ne želiš smrti grešnikove, nego da se obrati i živi' (Ez 18, 23).Ti, koji si prihvatio pokoru Ninivljana, ti koji 'želiš da se svi ljudi spase i dođu do spoznanja istine' (1 Tim 2, 4), ti koji si prihvatio izgubljenog sina, koji je bio 'spiskao sva svoja dobra živeći razvratno' (Lk 15, 13), koji si to učinio očinskom dobrotom zbog pokore koju su činili; primi sada pokoru onih koji te mole, jer 'nema čovjeka koji ne griješi' (1 Kor 8, 46). 'Ako se, Gospodine, grijeha budeš spominjao, Gospodine, tko će opstati. Al' u tebe je praštanje' (Ps 130, 3-4): Podari ove pokornike svojoj Crkvi, obnovi u njima njihovo prvotno dostojanstvo i slavu, po Kristu, našemu Bogu i Spasitelju, po kojemu je tebi čast i poklonstvo u Duhu Svetomu u vijeke vjekova.«[344]

5. Spisi crkvenih otaca[345]

Irenej Lionski, na tragu sv. Pavla, naglašava da ne bi trebalo biti nikakvih smetnji da se pomiri heretik koji se kaje. Izopćenje iz zajednice za dobro je grešnika. Pokora ipak ne bi smjela biti odviše duga. S druge strane, kao opravdanje strogih pokora, Irenej navodi da su i ostali vjernici pozvani činiti pokoru, pa tim više i pokornici.[346]

Klement Aleksandrijski ne želi postavljati granice Božjemu milosrđu. On uviđa problem pomirenja onih za koje se može pretpostavljati da bi mogli ponovno pasti. Inače, za njega je izopćenje katkada potrebno, ali uvijek ljekovito. Klement još opisuje uloge đakona i svećenika u postupnom rastu obraćenja pokornika.[347]

Tertulijan kao katolik nije priznavao sakrament pokore: smatra da Crkva može oprostiti samo manje grijehe i to jedanput, a »neoprostivi« se grijesi prepuštaju Božjem milosrđu. U »Traktatu o pokori« prikazuje pokornički proces: prvo je potrebno općenito priznati grijehe pred zajednicom. Izvanjski znaci: pepeo, pokornički pojas, post, pohađanje svećenika, preporučivanje u molitve zajednice...

[344] *Isto*, 487. Vidi također: C. VOGEL (ur.), *Il peccatorre e la penitenza nella Chiesa antica*, Torino – Leumann, 1967., 177-178.

[345] Za ovaj naslov usp. A. NOCENT, Il sacramento della penitenza e della riconciliazione, u: A. J. CHUPUNGCO (ur.), *Anamnesis. La liturgia, i sacramenti. Teologia e storia della celebrazione*, III/1, Genova, 1986., 133-203., ovdje 160-165.

[346] IRENEJ LIONSKI, *Adversus haereses*, knjiga I., pogl. 13, br. 3; p. 16, br. 3; p. 13, br. 5, knjiga III., p. 3, br. 4, U. Manucci (ur.), Roma, 1907. Za navedene Irenejeve tekstove usp. H. KARP, *La pénitence. Textes et commentaires des origines de l'ordre pénitentiel*, Neuchâtel, 1970., 88-91., 120.

[347] KLEMENT ALEKSANDRIJSKI, *Odgojitelj*, knjiga I., p. 64, br. 4, M. Mandac (ur.), Split, 2006., 251.

Kao montanist u »Traktatu o čistoći« opovrgava i tu mogućnost i zapada u potpuni rigorizam.[348]

Hipolit Rimski u *Traditio apostolica*[349] naglašava da samo biskup može pomiriti pokornika. Hipolit je bio veoma strog prema »lapsima« (onima koji su za progonstva otpali od vjere, pa se žele ponovno vratiti u Crkvu), što je dovelo čak do raskola kad je papa Kalikst prema »lapsima« koji su se kajali pokazao razumijevanje.[350]

Ciprijan Kartaški ustao je protiv »preporuka« mučenika i priznavalaca. Naime, poseban su ugled u kršćanskoj zajednici imali vjernici koju su sačuvali vjeru u mučeništvu i oni koji su pred sudovima hrabro svjedočili svoju vjeru. Takvi su (preživjeli) mučenici znali preporučivati određene pokornike da im se smanji ili dokine pokora. Ciprijan je smatrao da svatko čini pokoru za vlastite grijehe, biskup da prosuđuje svaki pojedini slučaj. U smrtnoj pogibelji svaki svećenik ili đakon (!) može pomiriti one s preporukom, osim ako se radi o grijehu protiv Duha Svetoga.[351]

Origen smatra da se oproštenje može dobiti po euharistiji, zatim milostinjom i međusobnim opraštanjem. I on razlikuje oprostive grijehe od grijeha protiv Duha Svetoga. Pomirenje je moguće dobiti samo jednom u životu, a onaj koji »veže i odrješuje« treba i sam biti slobodan od grijeha.[352]

Papa Inocent I. piše 416. godine biskupu Decenciju i tumači kako je Veliki četvrtak dan pomirenja pokornika. Pokora ovisi o težini grijeha, a to prosuđuje biskup. Još nepomirenim pokornicima pričest se može dati na smrtnoj postelji.[353]

Cezarije iz Arlesa prihvaća raskajane grešnike koji svi trebaju biti podloženi pokorničkoj praksi. Donosi popis teških i lakih grijeha. On naglašava kako nije časno odgađati pokoru do zadnjeg časa. Spominje da ima mnogo prileţnika koji se pričešćuju. Za pomirenje bi trebalo moliti, postiti, hodočastiti, činiti djela milosrđa.[354]

Ambrozije u »Traktatu o pokori« tumači da je pokora obvezatna za sve teške grijehe, a za ostale je dovoljna svagdanja privatna pokora. Budući da je pokora bila veoma teška, a usto i neponovljiva, vjernici su se teško na nju odlučivali:

---

[348] Usp. H. KARPP, *La pénitence*, 130-134.

[349] IPPOLITO DI ROMA, *La tradizione apostolica*, br. 3, 60.

[350] Usp. H. KARPP, *La pénitence*, 141.

[351] Usp. *Epistolae* 5, 3; 16, 2; 33, 1 (PL 4, 233-235; 266-267; 318-319).Vidi: H. KARPP, *La pénitence*, 181.-182., 189.

[352] Usp. H. KARPP, *La pénitence*, 154.-158.

[353] Usp. G. MALCHIODI (ur.), *La lettera di S. Innocenzo 1. a Decenzio, vescovo di Gubbio: breve studio esegetico-storico*, Roma, 1921.

[354] Usp. J. MORIN, *Sancti Cesarii Opera omnia*, I, Maredsous, 1937., 181-183., 185., 189., 229-268.

odgađali su ju da bi mogli mirno griješiti, dok su se neki grešnici pričešćivali bez pokore i bez pomirenja.[355]

Augustin unosi načelo subjektivnog i objektivnog: može se dogoditi da je jedan grijeh po sebi (objektivno) težak, ali budući da u pojedinom slučaju čovjek nije bio dovoljno svjestan ili mu je volja bila bitno umanjena; tome čovjeku onda taj grijeh subjektivno nije težak.[356] Javnoj su pokori podložni grijesi učinjeni zlonamjerno, a ne oni učinjeni iz slabosti. Sa svoje strane Crkva treba sve pokornike prihvaćati.[357]

Leon Veliki protivi se javnom ispovijedanju grijeha. Pokoru ne bi trebalo odgađati. Klericima grešnicima pokora se ne nameće, nego se imaju povući u osamu. Ako bi se neki mladić, nakon pomirenja, da ne bi pao u bludništvo, ipak oženio, ne griješi.[358]

Pokrajinski sabori. Nekoliko se sabora bavi pitanjem klerika (Elvira 306.; Epaona 517.; Arles 524.) Biskup, svećenik ili đakon koji bi učinio preljub treba biti zatvoren u samostan i može primiti pričest samo kao laik. Glede recidiva:[359] drugi sabori (Tours 416., Vanne 465., Orleans 511.) zaključuju da oni trebaju biti izopćeni.

III. KANONSKA POKORA

A. GRIJESI KOJI POTPADAJU POD KANONSKU POKORU

To su u pravilu bili teški grijesi koji dijele od Tijela Kristova. Za njih je obvezatno činiti javnu pokoru. Oproštenje lakih grijeha bilo je moguće postići molitvom, dobrim djelima... Međutim, u ono vrijeme nije bilo točnih granica između teških i lakih grijeha. Evo dva popisa grijeha prema crkvenim Ocima:[360]

1. Od početaka do sredine 2. st.

Na osnovi Novoga zavjeta i apostolskih spisa za ove grijehe trebalo je činiti javnu pokoru:

---

[355] Usp. AMBROZIJE, *De penitentia*, II, 4 (PL 16, 503-504).

[356] Prema Isusovim riječima: »Onaj sluga što je znao volju gospodara svoga, a nije bio spreman ili nije učinio po volji njegovoj, dobit će mnogo udaraca. A onaj koji nije znao, ali je učinio što zaslužuje udarce, dobit će malo udaraca.« (Lk 12, 47-48).

[357] Usp. *Sermo* 33 (PL 38, 1111); *Sermo* 352 (PL 38, 1549-1560).

[358] Usp. *Epistola* 148, 2 (PL 54, 1210-1211).

[359] Tj. pomirenih grešnika koji bi ponovno pali u grijeh.

[360] Prema: C. VOGEL (ur.), *Il peccatore e la penitenza nella Chiesa antica*; ISTI, *Il peccatore e la penitenza nel medioevo*, Torino, 1970.

- *nečistoća:* preljub, bludništvo, homoseksualnost, nečasne riječi,
- *ubojstvo,*
- *idolopoklonstvo,*
- *vračanje,*
- *pohlepa,*
- *krađa,*
- *zavist:* ljubomora, častohleplje, mržnja,
- *laž:* lažno svjedočenje, prijetvornost, kleveta,
- *zloća:* srdžba, svađa, nepravda, prijevara,
- *oholost:* ispraznost, naprasitost,
- *neumjerenost,*
- *pijanstvo.*

2. Grijesi koji su se smatrali smrtnim do 6. st.

- *Grijesi protiv deset zapovijedi*: svetogrđa, apostazija (otpad od vjere), praznovjerje, ubojstvo, preljub, priležništvo, bludništvo, nepoštivanje dana u kojima se trebalo uzdržavati od bračnih odnosa, nedolične i okrutne predstave i plesovi, krađa, lažno svjedočanstvo, kleveta, pobačaj.
- *»Glavni grijesi«*: škrtost, mržnja, zavist, srdžba, oholosti, pijančevanje.
- *Drugi grijesi*: prijestupi koji po građanskom pravu zaslužuju smrtnu kaznu, zatim mnoštvo lakih grijeha.

3. Laki grijesi prema Cezariju iz Arlesa

- *Laki grijesi protiv Boga*: rastresenost u molitvi, kašnjenje na obrede, nerazborite zakletve, nerazboriti zavjeti.
- *Laki grijesi prema bližnjemu*: ogovor, kleveta, odobravanje grijeha šutnjom, krivi sud, tvrdokornost, loš odnos prema prosjacima, nemar u posjećivanju bolesnika i zatvorenika, nemar prema gostima, mržnja, srdžba, zavist, nezauzimanje oko pomirenja s drugima.
- *Laki grijesi prema samom sebi*: pohlepnost, nečiste misli, nedostojni pogledi i razgovori, bračni odnosi bez želje za potomstvom, nedostojne riječi, nepotrebni razgovori u crkvi.

Nije vjerojatno da su svi grijesi nabrojeni kao teški bili podložni javnoj pokori. U praksi se činila pokora samo za teške i javne grijehe (a i za to se u praksi čekao zadnji čas).

B. POKORNIČKO BOGOSLUŽJE

Liturgijska se kanonska pokora razvija u 3. st. Točnija svjedočanstva nalazimo u spisima nekih sabora (Ancira 314., Neocezareja 314.-325., Niceja 325.), kao i u spisima sjevernoafričkih, španjolskih i franačkih sabora. Podrobnije opise i molitve nalazimo i u sakramentarima (npr. Gelazijev i Veronski). Kanonska se pokora odvijala u trima stupnjevima: 1. ulaz među pokornike, 2. *actio poenitentiae* i 3. pomirenje.

1. Ulaz među pokornike i nalaganje pokore

Kad se radilo o javnim teškim grijesima, sam je biskup nalagao grešniku da uđe među pokornike. Ipak, u redovitom je slučaju grešnik dolazio biskupu ili svećeniku i privatno ispovjedio svoje grijehe, a biskup je odlučivao potpada li određeni grijeh pod javnu pokoru ili ne, te je određivao trajanje i vrstu pokore. Ulazak među pokornike bio je liturgijski čin kojim bi grešnik bio službeno odijeljen od ostalih vjernika. Koji je puta u obredu ulaska među pokornike grešnik javno ispovjedio svoje grijehe. Nije to bila javna ispovijed pojedinačnih grijeha, nego je grešnik jednostavno priznavao da je grešnik. U obredu ulaska među pokornike biskup je polagao ruke na grešnike, a ponegdje je pokornik dobivao i pokornički pojas. U Galiji je bio običaj da se pokornik ošiša, a u Španjolskoj, naprotiv, da se ne šiša i ne brije. Evo obreda i molitava za ulazak među pokornike prema Gelazijevu sakramentaru:

> »Pokornika primi na Pepelnicu ujutro. Stavi mu pokornički pojas i zatvori do Velikog četvrtka.
>
> Gospodine, Bože naš, koji našim ispaštanjem pobjeđuješ naše grijehe, molimo te, svrni svoj pogled na svoga slugu koji priznaje da je sagriješio protiv tebe. Ti daješ otpuštenje prijestupa i oproštenje grijeha; ti koji si rekao da više voliš pokoru grešnika negoli njegovu smrt. Udijeli, dakle, Gospodine, da tvoj sluga bdije i posti da bi se ponovno mogao radovati u tebi i uživati vječnu sreću, pošto bude iskupio svoje grijehe.
>
> Zazivamo, Gospodine, tvoje veličanstvo i blagost tvoga imena, da se dostojiš podijeliti ovome svome sluzi, koji se prizna grešnikom, otpust grijeha i oproštenje prijestupa kao kazne koje je zaslužio za svoja djela. Ti koji si zalutalu ovcu na svojim ramenima vratio u ovčinjak, ti kojeg je umilostivila carinikova molitva, budi milosrdan i ovom svome sluzi. Pomozi mu da ustraje kao raskajani grešnik i da brzo nađe tvoju naklonost te da tako ponovno zadobije pravo nadati se vječnoj slavi, kada bude ponovno pripušten svetom i časnom žrtveniku.«[361]

2. »Actio poenitentiae« – vrijeme izvršavanja pokore

Ovo je razdoblje započinjalo ulaskom među pokornike. Pokornička su djela bila dijelom javna, a dijelom privatna. Privatna se pokora sastojala u tome da je pokornik postio, spavao na tvrdom ležaju ili u pepelu, posvećivao se dugim molitvama i uzdržavao se od kupanja (!). Javno je pokornik morao nositi pokorničku odjeću, tražiti od mučenika, priznavalaca i ostalih vjernika da se za njega mole. Na početku je to pokornik činio u predvorju crkve, a tijekom izvršavanja pokore bilo mu je dopušteno da zauzme određeno mjesto u crkvi, ali se nije mogao pričešćivati

[361] GeV, br. 81-83.

za čitavo vrijeme izvršavanja pokore. Od konca 4. st. počinju se točno određivati pokorničke obveze:

Opće obveze sastojale su se od molitava, postova i milostinje. Time su davali konkretne dokaze svoga obraćenja.

Obredne obveze. Liturgija je predviđala različite obrede za čišćenje pokornika. Svećenici bi u korizmi na njih polagali ruke, a pokornici bi o blagdanima u crkvi morali klečati (što je bilo nezamislivo za ostale vjernike). Konačno, imali su obvezu prevoziti i sahranjivati mrtve.

Pokorničke obveze i zabrane bile su veoma stroge. Bilo im je zabranjeno (od ulaska među pokornike pa do konca života!) obnašati neke službe. Nisu smjeli ući u vojnu službu niti prihvatiti neku javnu službu. Nisu se smjeli baviti trgovinom, nisu mogli primati svete redove. Konačno, što je bilo osobito teško, nisu se smjeli ženiti ni udavati, a ukoliko su već živjeli u braku, morali su čitav život živjeti u bračnoj (spolnoj) uzdržljivosti. U crkvenom su ustrojstvu postojali pokornički redovi. Poznata su četiri koji su bili prilično točno određeni, tako da su tijekom pokore prelazili iz nižega u viši.

- *Flentes* su stajali pred vratima crkve u pokorničkoj odjeći, s pokorničkim pojasom i posuti pepelom. Oni su u suzama molili vjernike da za njih mole. Augustin i Origen svjedoče kako je to za pokornike ponekad bilo veoma ponižavajuće, jer su ih vjernici znali osuđivati i prekoravati.
- *Audientes* su bili pokornici koji su smjeli stajati u crkvi na samom ulazu i to samo na službi riječi.
- *Substrati* su mogli biti na cijeloj euharistijskoj službi, ali na koljenima ili prostrti.
- *Consistentes* su mogli biti nazočni na cijelom euharistijskom slavlju, ali im je bila uskraćivana pričest.

Stupnjevi nisu bili svugdje jednaki ni brojem ni trajanjem. S obzirom na duljinu, *Didascalia apostolorum* navodi sedam tjedana; Origen kaže da pokora treba trajati duže od katekumenata (dakle, više od tri godine). Tertulijan smatra da je pokora od sedam godina nametnuta babilonskom kralju ipak bila pretjerana. Bazilije Veliki navodi da bi za ubojstvo trebalo odrediti dvadeset godina pokore. U svakom slučaju biskup je određivao dužinu i sadržaj pokorničkog vremena. Ako bi pokornik napustio svoj pokornički stalež, bio bi zauvijek isključen iz zajednice: napuštanje ovog staleža bilo je gotovo izjednačeno s otpadništvom.

3. »Reconciliatio« ili »absolutio poenitentiae«

Na koncu pokorničkog vremena pokornik je u svečanom liturgijskom činu bio (sakramentalno!) pomiren. To je u rimskoj liturgiji bilo nakon intenzivnije

korizmene priprave na Veliki četvrtak. Biskup bi polagao ruke na pokornika i molio »svećeničku molitvu«. Obred je tekao otprilike ovako:

- Čitava zajednice moli za pokornika dok on ulazi u crkvu.
- Kad on dođe pred oltar, moli sve prisutne da se za njega mole, a biskupa moli da ga pomiri s Bogom.
- Biskup održi homiliju.
- Biskup polaže ruke na pokornika i moli pomirbenu molitvu.
- Pokornik pristupa euharistiji.

Gelazijev sakramentar donosi obred pomirenja. Pokornika đakon predstavlja Crkvi i biskupu, svjedočeći da je vrijedan pomirenja. Đakonov je govor prepun biblijskih aluzija. Evo kako je izgledalo pomirenje na Veliki četvrtak u rimskoj liturgiji prema Gelazijevu sakramentaru:

> »Pokornik dođe iz mjesta gdje je izvršio pokoru i biva doveden u zajednicu vjernika. Kad se prostre na zemlju đakon kaže kako slijedi:
>
> Preuzvišeni biskupe, došlo je vrijeme milosti, to jest stigao je dan Božjeg milosrđa i spasenja ljudskoga, dan u kojem je smrt pobijeđena i u kojem je začet vječni život: u vinogradu svega stvorenja treba sada zasaditi nove sadnice i tako zamijeniti ono što je staro. Iako u svakom razdoblju Bog dijeli blago svoje dobrote i milosrđa, ipak su ovi dani pogodniji od ostalih za oproštenje grijeha i za milost krštenja. Naša se zajednica ima uskoro povećati novokrštenicima, ali se ima uvećati i brojem onih grešnika koji se vraćaju u nju. Vode krštenja peru, kao što čiste suze pokore. Radost je zbog nadolaska novih vjernika, radost je i zbog pomirenja pokornika! Eto zašto se pokornik u svojim molitvama, nakon što je sagriješio prestupivši zakon, ponizuje i prostire pred Bogom govoreći s prorokom: 'Sagriješih, bezakonje počinih, zlo učinih; smiluj mi se Gospodine!' Ovaj pokornik neće bez koristi čuti glas koji govori u evanđelju: 'Blaženi oni koji sada plaču, jer će se utješiti'. On je jeo, kao što je pisano, kruh bola, natopio je svoju postelju suzama, rastužio je svoje srce žalošću, trapio je svoje tijelo postovima, da bi mu duša povratila zdravlje koje je bila izgubila. Samo je milost pokore za sve korisna i svakome ugodna. Grešnik, potaknut na ispaštanje svim dobrim primjerima koje vidi oko sebe u prisutnosti svih onih koji boluju zajedno s njim uzvikuje i proglašava, preuzvišeni biskupe: 'Bezakonje svoje priznajem i grijeh je moja vazda preda mnom. Odvrati lice svoje, Gospodine, od grijeha mojih, izbriši svu moju krivicu! Vrati mi radost svoga spasenja i učvrsti me duhom spremnim.' Tako pokornici mole i zazivaju milosrđe Božje u žalosti svoga srca. Preuzvišeni biskupe, obnovi u njima ono što je đavao razderao i slomio. Snagom svojih molitava i po pomirenju koje dolazi od Boga pomiri ove ljude s Bogom. Pokornici koji su donedavno bili u

nemilosti zbog svojih grijeha neka odsada budu mili Bogu zajedno s ostalima, pošto bude pobijeđen sotona, začetnik njihove smrti.

Nakon ovih riječi biskup opominje pokornike da ne padnu ponovno u grijehe koji su izbrisani pokorom. Zatim biskup izgovara nad pokornikom ove riječi:

Poslušaj, Gospodine, naše molbe i usliši me – iako i ja kao prvi potrebujem tvoje milosrđe! Usliši onoga koga si postavio – ne po njegovim zaslugama, nego po svom milosrđu – da bude službenikom ovoga djela (pomirenja). Udijeli nam pouzdanje u našoj službi i po nama učini ono što je djelo tvoga milosrđa. Udijeli, molimo te, Gospodine, ovom svome sluzi dostojan plod pokore, da bi tako mogao biti ponovno uveden u tvoju svetu Crkvu iz koje se bio isključio po grijehu.

Bože, uzvišeni stvoritelju, milosrdni tvorče ljudskog roda, ti koji si krvlju jedinca Sina otkupio čovjeka kojeg je od početaka nadjačala đavolska zavist, daj život ovome grešniku, ti koji ne želiš da on umre. Ti koji nikad ne ostavljaš grešnika u bespuću, prihvati ga usprkos njegovim bezakonjima! Neka te ganu, Gospodine, uzdasi i suze ovoga sluge. Izliječi njegove rane. Prihvati svojom rukom onoga koji je pao. Neka tvoja Crkva ne trpi nikakve štete u bilo kojem svom dijelu, niti tvoje stado krvarenja. Neka se neprijatelj ne raduje zbog zla učinjenog tvojoj obitelji i neka druga smrt ne ubije onoga koji je bio preporođen spasonosnim krštenjem. Pred tobom, Gospodine, uzdižemo svoje molitve i izlijevamo svoje suze. Poštedi one koji se uzdaju u te, da ne bi pali pod osudu budućeg suda. Zaboravi zauvijek strašne tmine i vapaje koji dolaze iz plamena. Neka ne bude pogođen novim ranama sada, pošto se povratio s grešnog puta da hodi putem pravednosti. Neka mu se zauvijek cjelovitima sačuvaju milosni darovi i dobročinstva tvog milosrđa. Po Kristu, Gospodinu našemu.

Poslije ovoga puk prinosi darove i slavi euharistiju.«[362]

C. OSOBINE KANONSKE POKORE

1. Neponovljivost

Mišljenje da je pokora neponovljiva po prvi puta nalazimo u Hermina Pastira. Jedno od općenito prihvaćenih obrazloženja jest analogija između krštenja i pokore: kao što je krštenje jedno, tako je i pokora »druga metanoja«. Pasti ponovno u grijeh nakon kanonske pokore u starini je značilo da je i obraćenje bilo

[362] GeV, br. 352-358. *Gelazijev sakramentar* ima još obrazaca za pomirenje pokornika u smrtnoj opasnosti, a *Sakramentar iz Verone* u br. 1141-1146 donosi molitve za pokornika koji je umro prije nego što je izvršio pokoru.

neiskreno i neozbiljno. Ipak, ne možemo znati zadnji razlog ove strogosti. U svakom je slučaju povijesno sigurno da se na neponovljivosti insistiralo sve do pojave tarifne pokore. Pomirenomu i ponovno palomu pokorniku pričest se davala samo na smrtnoj postelji.

2. Strogost

Pokorničke su zabrane bile veoma stroge i obvezivale su pokornika i nakon pomirenja. Evo kako otački spisi opravdavaju ovu strogost:

Ozbiljnost grijeha i ozbiljnost obraćenja. Budući da je grijeh uvijek težak i ozbiljan, njegov protulijek – pokora – također treba biti snažan i djelotvoran.

Veća težina grijeha učinjenog poslije krštenja. Pomirenje je »metanoia«, ono oprašta grijehe, ali ne oslobađa od njegovih posljedica. Zato grešnik treba činiti dugu i tešku pokoru. Treba imati na umu da su se u ono vrijeme uglavnom krštavale odrasle osobe, za koje se pretpostavljalo da su se uistinu obratili. A grijeh učinjen nakon krštenja ukazuje da su i obraćenje i veza s Kristom zapravo bili slabi; znači da se grešnik već tada opirao djelovanju Duha Svetoga. Stroga je pokora sve to nadoknađivala.

3. Izuzetnost

Budući da je kanonska pokora bila jedinstvena i veoma stroga, razumljivo je da su ju tek poneki prihvaćali. Daljnji razlog slabog prihvaćanja javne pokore bila je činjenica da su samo posebno teški (javni) grijesi potpadali pod nju, a granica između teških i lakih grijeha nije bila uvijek jasna. Cezarije iz Arlesa naglašava vrijednost kanonske pokore kao takve. Ako bi pokornik umro nepomiren, grijesi će mu biti svejednako oprošteni. K tomu valja uzeti u obzir da je nakon 313. godine došlo do masovnih krštenja koja nisu uvijek bila izraz pravog obraćenja, tako da su novoobraćenici razmjerno lako upadali u grijehe. Usprkos toga pokora je i dalje ostala jednako stroga. Razumljivo je da su se ti, manje osvjedočeni kršćani, teško odlučivali na kanonsku pokoru. Čak su i neki biskupi odgovarali mlađe vjernike od preranog ulaska među pokornike, jer su znali da bi opet mogli pasti. K tomu, klerici nisu ni u kom slučaju ulazili među pokornike (nego su bili udaljavani sa službe). Tako se dogodilo da je kanonska pokora postala sakrament za starce, priprava na smrt pobožnih ljudi, a njima ona najčešće i nije bila potrebna. Tako je red pokornika (staraca!) postao neka vrsta »trećeg reda« u današnjem smislu – osobito za revne kršćane.

4. Sakramentalnost kanonske pokore

Jasna nauka o sedam sakramenata javlja se tek sa skolastikom, da bi na Tridentskom saboru bila definirana. Za Oce je sakrament bio misterij-otajstvo, povi-

jest spasenja općenito, otajstvo Kristova života i života Crkve. Kako Oci tumače djelotvornost sakramenta pokore? Kako se može postići oproštenje grijeha: interventom Crkve ili vlastitom pokorom? Vidjet ćemo da uz kanonsku pokoru ima svoju vrijednost i privatna dobrovoljna pokora i zauzetost zajednice vjernika. Oci naglašavaju da su za lake i svakodnevne grijehe dovoljne osobne pokorničke vježbe te svakodnevna težnja za obraćenjem, koja je kao vatra koju je Krist zapalio u kršćaninu, a ta vatra čisti lake grijehe. Osobna pokora i obraćenje mogu čistiti od lakih grijeha upravo zbog toga što je kršćanin po krštenju životno vezan uz Krista i uz njegovu smrt. Pokornik koji se pomiruje s Bogom treba biti pomiren i s Crkvom koja se sa svoje strane brine i zauzima za pokornike. Zajednica se višestruko zauzima za pokornike:

- *Molitva.* Zajednica se moli za pokornika da mu Bog oprosti grijehe. Ovo je molitva Crkve kao zajednice.
- *Bratska ljubav* očituje se prvenstveno u oproštenju koje Crkva nudi pokorniku, jer je on i nju samu uvrijedio. Oproštenje se očituje u molitvi i u dobrom primjeru.
- *Slušanje Božje riječi u zajednici* važno je i za oproštenje lakih grijeha i za obraćenje grešnika.
- *Sakramentalno pomirenje* sa strane biskupa ima svoju učinkovitost, jer je biskup predstavnik Crkve kojoj je Krist dao vlast vezati i razrješivati. Dakle, Crkva pomiruje, a biskup je u tome njezin zakoniti predstavnik.

5. Neke paralelne prakse uz kanonsku pokoru

Ispovijed i duhovno vodstvo. Jedan način da se postigne oproštenje lakih grijeha bio je taj da se oni ispovjede jednom svećeniku, a on bi ih liječio svojom molitvom i savjetima. Ovaj je običaj bio prisutan osobito na Istoku: grešnici bi se ispovijedali monasima (pa i nesvećenicima) koji su se nazivali duhovnicima (*pneumatikos*). Oni su određivali podliježe li neki grijeh kanonskoj pokori ili ne, određivali molitve i osobna pokornička djela.

Pomirenje bez »actio poenitentiae«. Govoreći o Ciprijanu, vidjeli smo kako je bilo grešnika koji su dobivali preporuke mučenika ili priznavalaca te bili pomirivani bez ulaska u red pokornika. I umirući su bili pomirivani bez izvršene pokore, ali s obvezom da uđu među pokornike ako ozdrave.

Pričest grešnika bez prethodnog sakramentalnog pomirenja. Odveć mladim grešnicima i sami su biskupi savjetovali da pričekaju s kanonskom pokorom, jer inače ne bi mogli sklopiti ženidbu, odnosno, ako su oženjeni, ne bi mogli nastaviti živjeti bračnim (spolnim) životom. U iščekivanju pomirenja *in extremis*, ti su se kršćani-grešnici jednostavno pričešćivali i nastojali živjeti kršćanskim životom. Zanimljivo je, dakle, da je za njih pravilo da se samo jedanput može primiti sa-

kramentalno pomirenje bilo toliko važno, da su u praksi radije pripuštali pričesti nepomirene grešnike nego da ih dvaput pomiruju! Prisjetimo se da klerici nisu činili kanonske pokore: i oni su se, dakle, mogli pričešćivati bez pomirenja. Zatim, ako bi neki grešnik pristupio monasima, to se smatralo drugim krštenjem; dakle, i u tom se slučaju moglo pristupiti euharistiji bez sakramentalnog pomirenja. Osim toga, pričest se davala i onim kršćanima koji su nakon sakramentalnog pomirenja ponovno pali, pa su opet pokazivali znakove kajanja i obraćenja. Pomirenje im se ipak nije davalo, ali euharistija – da! Uzmimo na koncu u obzir da je od 5. st. sakrament pokore bio praktički rezerviran samo za starce i umiruće. Ostali su se jednostavno pričešćivali, ne razmišljajući odviše o svojim grijesima.[363]

IV. TARIFNA POKORA

1. Podrijetlo i razvoj

Nije lako sa sigurnošću odrediti vrijeme nastanka nove vrste pokore koju nazivamo »tarifna«. Njezine tragove možemo otkriti već u 6. st., ali tek u 8. st. nalazimo točnije opise te nove prakse. Prvo je sigurno svjedočanstvo iz 589. godine iz jednog kanona pokrajinskog sabora u Toledu:

> »Saznali smo da u nekim španjolskim crkvama ljudi ne čine pokoru u skladu s određenim kanonima, nego na sasvim nedostojan način, tako da svaki puta kada sagriješe traže od svećenika da ih pomiri. Da bi se dokrajčila takva umišljenost, ovaj sveti sabor određuje da se pokora ima činiti prema drevnim kanonima, tj. da onaj koji se kaje za vlastite grijehe bude udaljen od pričesti te da se na nj polažu ruke zajedno s ostalim pokajnicima. Zatim, kada se navrši vrijeme zadovoljštine, neka se takav ponovno pripusti pričesti, kada to svećenik nađe za zgodno. A oni koji bi za vrijeme pokore ili nakon pomirenja ponovno upali u stare grijehe, neka budu prema odredbama drevnih kanona izopćeni (kan. 11).«[364]

Ovaj tekst pokazuje da je u to vrijeme već počela uzimati maha »tarifna pokora«. Ova je praksa s jedne strane naišla na odobravanje vjernika i svećenika, a s druge ju je strane osuđivala službena Crkva. Ipak, Crkva ovu praksu od 8. st. općenito prihvaća. Tako pokrajinski sabor u Chalon-sur-Saôn već sredinom 7. st. određuje:

[363] Evo dakle primjera kako se neke prestroge odredbe jednostavno ne obdržavaju. Ljudi se »snađu«, bez obzira na stroge odredbe i »nepopustljivost« crkvene nauke. Možda bismo u tome smislu mogli promotriti neke današnje »stroge« odredbe. Je li ovaj povijesni primjer putokaz za pričešćivanje rastavljenih i ponovno civilno vjenčanih u današnje vrijeme?

[364] C. VOGEL (ur.), *Il peccatore e la penitenza nel medioevo*, 155.

»Što se tiče pokore koja je lijek duše, vjerujemo da je vrlo korisna svim ljudima, tako da su svi svećenici složni u tvrdnji, da svim grešnicima svaki puta kada se ispovjede treba odrediti pokoru.«[365]

Ova se praksa po svoj prilici razvila u keltskim (irskim) i anglosaksonskim samostanima, gdje nikada i nije bilo kanonske pokore. Poznato je da su monasi poznavali *manifestatio constientiae* u svojoj redovničkoj askezi, pa su to proširili i na grešnike laike, pa se čini da je tako nastala i tarifna pokora.

2. Značajke novog oblika pokore

Najvažnija je oznaka ove vrste pokore njezina ***ponovljivost***. Ako bi (sakramentalno) pomireni kršćanin ponovno upao u kakav grijeh, mogao je ponovno primiti pokoru i dobiti odrješenje. Tako pokora postaje redovitim lijekom za grijehe učinjene poslije krštenja. Štoviše, u 8. st. susrećemo propis koji nalaže da se vjernik treba barem jedanput godišnje ispovjediti (za Uskrs). Nadalje, pokornički obredi nisu više javni, nego ***privatni.*** Pokornik dolazi svećeniku i optužuje se za svoje grijehe, ali više ne ulazi u red pokornika kao prije, nego mu svećenik odredi pokoru prema težini grijeha slijedeći odredbe koje je nalazio u *liber poenitentuialis.* Ti su »penitencijali« bili uvedeni radi toga, da bi svećenici bili ujednačeni u izricanju pokora. Nakon što bi grešnik ispovjedio grijehe, a svećenik mu naložio pokoru, pokornik bi odlazio izvršiti naloženu pokoru. Tek nakon što bi izvršio naloženu pokoru, pokornik je mogao primiti odrješenje od svećenika. Međutim, kada su bili u pitanju bolesnici, hodočasnici, putnici kojima je bilo teško ponovno doći, svećenik bi takvim osobama odmah dao odrješenje, a pokoru su mogli kasnije izvršiti. U tarifnoj pokori nisu bile predviđene obveze i zabrane za čitav život kao u kanonskoj pokori. Zbog svega toga ova je pokora bila primjenjiva i za klerike. Objektom ove pokore postaju i manji grijesi. Službenik ovog sakramenta postaje isključivo svećenik, dok je biskup sebi pridržao samo svečano pomirenje više grešnika.

3. Pokorničke odredbe

Da bi se svećenik u određivanju pokore znao ravnati, pojavile su se uskoro pokorničke knjige – *libri poenitentiales*, gdje je za svaki grijeh bila određena »tarifa« u pokori. Pokore su bile prilično teške, a sastojale su se uglavnom od postova, hodočašća, od davanja milostinje, uzdržavanja od bračnih odnosa... Evo nekoliko primjera:

Penitencijal sv. Bede (8. st.):

»Grijesi bludnosti:
Mladić koji sagriješi s djevicom – jedna godina posta.
Ako se grijeh dogodio samo jedanput, bez predumišljaja, kazna će biti manja.

[365] *Isto*, 155.-156.

ako se radi o udovici, dakle, o ženi koja nije djevica, neka poste jednu godinu i obdržavati propisane postove slijedeće godine.
Ako se iz odnosa rodilo dijete, neka poste dvije godine, te manje strogo slijedeće dvije godine.
Ako laik ima grešne odnose s redovnicom, 7 godina pokore za laika, 3 godine za redovnicu.
Oženjen čovjek neka se uzdržava od bračnih odnosa 40 dana prije Božića i Uskrsa; isto tako nedjeljom, srijedom i petkom. Neka se uzdržava također od početka trudnoće svoje žene sve do 30 dana nakon rođenja djeteta – ako je muško, odnosno sve do 40 dana ako je žensko dijete. Isto tako za vrijeme mjesečnice. Onaj tko prekrši ovo periodično uzdržavanje neka posti 40 dana, a tko prekrši nedjeljnu uzdržljivost: 7 dana.

Grijesi ubojstva:
Ubojica redovnika ili klerika neka napusti vojnu službu i neka uđe u službu Božju, ili neka čini 7 godina pokore.
Tko ubije laika iz mržnje ili pohlepe: 4 godine pokore.
Tko ubije da bi osvetio svoga brata: godinu dana posta, a slijedeće 2 godine 2 korizme kao i dane obvezatnog posta.
Tko ubije u naletu srdžbe ili u svađi: 4 godine posta.
Tko ubije iz nehata: jedna godina posta.

O pijanstvu:
Onaj tko pije vino do povraćanja neka posti 40 dana ako je svećenik ili đakon; 30 dana ako je redovnik, 12 dana ako je laik.
Tko bude povraćao jer se prejeo: 3 dana posta.
Tko povraća nakon pričesti: 7 dana posta.«[366]

Pokore su bile kumulativne, tj. za svaki se pojedini grijeh dodavala vlastita pokora, pa je tako zbir svih pokora često znao premašiti duljinu ljudskog vijeka. I tomu se doskočilo: pojavile su se »komutacije« (zamjene), »kompenzacije« (nadomjesci) ili »otkupljenja«. Evo nekoliko primjera zamjena (*Canons Hibernenses*, iz 6. st.):

»Zamjena za post od 3 dana: stajati dan i noć ne spavajući (ili vrlo malo), ili recitirati 50 psalama s pripadajućim pjesmama, ili recitirati časoslov od 12 časova, s 12 dubokih naklona svakog sata s uzdignutim rukama.

Zamjena za post od godine dana: provesti u grobu nekog sveca 3 dana bez hrane i pića, ne spavajući i ne skidajući odjeću i za to vrijeme recitirati psalme ili časoslov, već prema sudu svećenika koji je nametnuo pokoru. Druga

[366] *Isto*, 60-67.

zamjena za post od godine dana: provesti 3 dana u crkvi bez hrane, bez pića i bez spavanja, gol, stojeći uspravno, i za to vrijeme pjevati psalme i recitirati časoslov. Za vrijeme te molitve neka 12 puta poklekne nakon što je svoje grijehe ispovjedio svećeniku i narodu. Još jedna zamjena za jednogodišnji post: teško se trapiti mjesec dana – do te mjere da se stavi u opasnost vlastiti život.«[367]

»Otkupljenja« (*redemptiones*) sastojala su se u tome da bi grešnik dao odslužiti određeni broj misa, ili bi platio nekomu da umjesto njega izvrši pokoru. Tako su se počele služiti mise za pokornike (i pokojnike koji nisu dospjeli izvršiti pokoru). To je s jedne strane dovelo do množenja misa i do toga da se sve više redovnika (koji do tada uglavnom nisu bili svećenici) redilo za svećenike, a s druge je strane taj običaj doveo do uvođenja *apologija* u misne obrasce. Apologije su misne molitve za oproštenje grijeha živih i mrtvih. Tih je apologija u starom obredu mise bilo vrlo mnogo, a i danas su neke ostale (npr. *Ispovijedam se..., Gospodine Isuse Kriste, neka mi blagovanje tvojega Tijela i Krvi ne bude na sud i osudu..., I nama, svojim grešnim slugama koji se uzdamo u tvoje veliko milosrđe... Riječima svetoga evanđelja neka budu izbrisani naši grijesi...*).

V. TRI OBLIKA CRKVENE POKORE U SREDNJEM VIJEKU

Karolinška je reforma pokušala obnoviti i postrožiti kanonsku pokoru i to prema načelu: za javne grijehe – javna pokora; za privatne (tajne) grijehe – privatna (tarifna) pokora. Međutim, ovaj je pokušaj slabo uspio: u praksi se kanonska pokora primjenjivala u osobito teškim slučajevima, a Gelazijev sakramentar naglašava da se treba raditi o grijesima za koje se inače daje zatvor. Poput klasične kanonske pokore i ova je bila neponovljiva i nije se mogla nametati klericima. Tako koncem 12. i početkom 13. st. susrećemo tri oblika pokore:

- privatna pokora (tj. tarifna),
- javna i svečana (tj. kanonska) pokora,
- javna nesvečana pokora.

Javna nesvečana pokora sastojala se u pokorničkom hodočašću, a mogao ju je nametnuti svaki župnik: na vratima crkve svećenik bi predavao pokorniku torbu i štap. Pokorničko je hodočašće bilo ponovljivo, a nametalo se za javne grijehe koji nisu bili toliko sablažnjivi. Ova se pokora nametala i klericima za osobito skandalozne grijehe. Ovi su pokornici zapravo često pravi kriminalci i možemo ih samo zamisliti kako su samo zlostavljali stanovništvo na svojim »hodočašćima«. Sigurno je da je ovaj običaj uvelike utjecao na križarske pohode. Napomenimo

[367] *Isto*, 99-100.

ipak da nisu pokornici bili jedini hodočasnici. Bilo je mnogo i ostalih vjernika koji su iz pobožnosti išli na hodočašća.[368] Evo pregleda pokore od starine do srednjega vijeka:

Klasično razdoblje	Kanonska pokora		
Rani srednji vijek		Tarifna pokora	
Karolinško razdoblje (do 13. st.)	Javna pokora za javne grijehe	Tarifna pokora za teške tajne grijehe	
Od 13. st. nadalje	Javna svečana pokora	Privatna sakramentalna pokora	Pokorničko hodočašće

VI. PRIJELAZ OD TARIFNE POKORE DO DANAŠNJEG OBLIKA

Po odredbama tarifne pokore pokornik bi ispovjedio svećeniku svoje grijehe, svećenik bi mu prema odredbama penitencijalnih knjiga odredio pokoru, a pokornik bi tada išao izvršiti pokoru (koja je znala trajati i po više godina), a kad bi ju izvršio, vratio bi se svećeniku i tek onda dobivao odrješenje. Izvršenje se pokore smatralo bitnim uvjetom odrješenja. Međutim, već se u 9. st. pojavio običaj da svećenik pokorniku odmah nakon ispovijedi podijeli odrješenje, a pokornik je kasnije izvršio naloženu pokoru. Pokornička djela predviđena tarifnom pokorom, kao i zamjene i otkupljenja, postali su u određenom trenutku suviše zamršeni i kaotični. Od 9. st. sve se više naglašavalo ispovijedanje, tj. optužba grijeha kao najizvrsnija pokora, dovoljna za primanje odrješenja, što se vidi i iz izraza *confessio* koji više ne znači samo ispovijedanje grijeha nego i čitav sakrament pomirenja.[369] U počecima su odrješenja bila *deprekativna* (*Neka ti se Gospodin smiluje...*), a kasnije se sve više javljaju *indikativni* obrasci (*Njegovom vlašću ja te odrješujem...*). U počecima se ispovijedalo u svećenikovoj kući, a zatim sve više u crkvi. Glede učestalosti, 4. Lateranski sabor (13. st.) određuje da se barem jedanput godišnje moraju ispovjediti svi kršćani svjesni teških grijeha.[370] Nije se uvijek jednako strogo tražila sakramentalna ispovijed kao uvjet za pričest onih koji bi sagriješili. Vjerovalo se da sama euharistija ima moć opraštati grijehe, kao što je to vidljivo iz misnih tekstova koji za djelovanje pričesti imaju izraze: *absolutio*, *indulgentia*, *liberatio*, *purgatio*, *expiatio*, *satisfactio*, *ab omni culpa*, *offense*, *delicta*, *crimina*... S druge se strane nastojalo naglasiti važnost i potrebu ispovijedi. Rezultat je tih nastojanja već spomenuti dekret 4. Lateranskog sabora.

[368] Najpoznatija su hodočasnička mjesta uz Jeruzalem bili Rim i Santiago de Compostela u Španjolskoj.

[369] Usp. P. M. GY, La penitenza e la riconciliazione, u: A. G. MARTIMORT, *La Chiesa in preghiera. I sacramenti*, III, Brescia, 1987., 121-136., ovdje 129-130.

[370] DS, br. 812.

VII. SAKRAMENT POKORE NA TRIDENTSKOM SABORU

U to su vrijeme nauk i praksa sakramenata pokore bili konfuzni i nejasni. Usto je došlo i do Lutherova nijekanja sakramentalne vrijednosti pokore. Tridentski je sabor trebao definirati ovaj sakrament dogmatski i liturgijski. Išlo se po shemi materije i forme. Veza između sakramenata euharistije i ispovijedi tražila se naročito u moralnom smislu (u kojem se slučaju netko može pričestiti bez ispovijedi). Evo odredbi:

Kanon 5. Glede odnosa između euharistije i ispovijedi nejasnoće su nastale površnim tumačenjem Kristove riječi »Ovo je krv moja, krv Saveza, koja se za mnoge prolijeva **na** otpuštenje grijeha« (Mt 26, 28). Euharistija je ishodište svih sakramenata, tako i krštenja i pomirenja, ali je za oproštenje grijeha ipak predviđen poseban sakrament. Sabor u tom smislu veli: »Tko kaže da je glavni plod presvete euharistije oproštenje grijeha, ili da iz nje ne slijede drugi učinci, neka bude izopćen.«[371]

Kanon 6[372] ističe da je Krist ustanovio sakrament pokore. Ispovijeda se svećeniku, a ispovijed je tajna. Sabor vjeruje da je ispovijed oduvijek bila tajna, što ne stoji, jer je, kao što znamo, u počecima bilo dovoljno priznavanje grešnosti.

Kanon 7[373] naglašava da je nužno ispovjediti sve teške grijehe kojih bi pokornik bio svjestan, a da je dobro ispovijedati i lake grijehe. Ispovijedanje samo lakih grijeha shvaća se kao izražavanje hvale Bogu. U oba je slučaja obrazac odrješenja isti.

Kanon 8[374] podsjeća da se mogu ispovjediti svi grijesi, a da je obvezatno barem jedanput godišnje ispovjediti sve teške grijehe.

Kanon 9[375] razlaže pravni vid pokore. U nacrtu teksta bilo je rečeno da je ispovijed nešto *poput* sudskog čina, a konačni tekst veli da je ispovijed sudski čin! Ispovijed je grijeha potrebna da bi svećenik mogao podijeliti odrješenje.

Kanon 11[376] uči kako nije dostatna samo vjera da se dostojno primi pričest. Tko je god svjestan teškoga grijeha, dužan je ispovjediti se prije nego što se pričesti. Sabor ipak priznaje da je ovo »običaj« Crkve, tj. da nije božanskog prava; stoga priznaje da ima slučajeva kada se ispovijed ne može zahtijevati prije pričesti.

---

[371] DS, br. 1655: »Si quis dixerit, vel praecipium fructum sanctissimae Eucharistiae esse remissionem peccatorum, vel ex ea non alios effectus provenire, AS.«

[372] DH, br. 1706.

[373] *Isto*, br. 1707.

[374] *Isto*, br. 1708.

[375] *Isto*, br. 1709.

[376] *Isto*, br. 1711.

VIII. RED POKORE IZ 1614. GODINE

Ovaj je obrednik plod Tridentskog sabora i bio je na snazi sve do 1973. godine. Predviđa samo pojedinačno odrješenje. U opširnim uvodnim napomenama daju se praktične odredbe. Vlastito mjesto slavlja jest crkva. Naglašava se da ispovijedanje žena treba biti u crkvi, a između pokornika i svećenika treba biti rešetka. Prije ispovijedi pokornik treba izmoliti opću ispovijed (*Ispovijedam se...*) ili barem *Ispovijedam se Bogu svemogućem i tebi, oče.* Nakon toga slijedi ispovijedanje grijeha. Slijede svećenikova eventualna pitanja, pouka i nametanje pokore. Pokornik moli pokajanje, a svećenik ga odrješuje. U ovom obredu nema službe riječi niti molitvenog dijaloga; nema nikakvog znaka sudjelovanja zajednice. Obrazac je odrješenja prilično pravnički sročen. Obrazac ne spominje ni krštenje, ni euharistiju, ni vazmeno otajstvo, osim što se u zaključnoj molitvi spominje muka Isusova.

> »Smilovao ti se svemogući Bog, otpustio ti grijehe tvoje i priveo te u život vječni. Amen.
>
> Oproštenje, odrješenje i otpuštenje tvojih grijeha podao ti svemogući i milosrdni Gospodin. Amen.
>
> Gospodin naš Isus Krist odriješio te i ja te njegovom ovlašću odrješujem od svake veze izopćenja (suspenzije) i interdikta, koliko mogu, a ti potrebuješ. Zatim, ja te odrješujem od grijeha tvojih u ime Oca i Sina i Duha Svetoga. Amen.
>
> Muka Gospodina našega Isusa Krista, zasluge Blažene Djevice Marije i svih svetih, što god dobra učiniš i zla podneseš, sve to neka ti bude na otpuštenje grijeha, umnoženje milosti i nagrada za život vječni. Amen.«[377]

IX. RED POKORE IZ 1973. GODINE

Najznačajnija novina ovog Reda pokore jest otkriveni smisao za vrijednost Božje riječi u liturgijskom slavlju kao i za eklezijalno značenje sakramenta pokore. Prethodne napomene razlažu značenje novog pristupa ovom sakramentu. U 4. poglavlju donose se tri oblika slavlja pokore: 1. Red pomirenja pojedinih pokornika, 2. Red pomirenja više pokornika s pojedinačnom ispovijedi i odrješenjem, 3. Red pomirenja pokornika s općom ispovijedi i skupnim odrješenjem.[378] U 5. poglavlju govori se o pokorničkom (nesakramentalnom) slavlju.

[377] RO 1929, 80-81.

[378] *Rimski obrednik obnovljen prema odluci svetog općeg sabora Drugog vatikanskog, proglašen vlašću pape Pavla VI. Red pokore*, Zagreb, 2009. (= RPk).

A. SLAVLJENJE SAKRAMENTA POKORE

1. Red pojedinačnog pomirenja pokornika

Istaknimo odmah da *Red pokore* ovaj pojedinačni način stavlja na prvo mjesto, što s obzirom na slavlje drugih sakramenata nije redovito. Ovaj bi red trebao biti zadnja, izuzetna varijanta, kao što je npr. izuzetak slavlje mise bez naroda. Sama je struktura skladna i lako provediva. Nakon prijema pokornika ostavlja se prostor za bogoslužje riječi. Nakon ispovijedi grijeha svećenik kaže nekoliko poticajnih riječi, nalaže pokoru i daje odrješenje. Na koncu pokornik i svećenik zajedno daju hvalu Bogu. Ovaj se obred može primijeniti kad nema mnogo pokornika koji čekaju. U praksi se redovito događa da se ispušta bogoslužje riječi iz obzira prema onima koji čekaju.

Obrazac je odrješenja nov. Svakako bi bilo dobro da je stavljeno više obrazaca na raspolaganje, a koji bi bili prilagođeni pojedinom pokorniku. Postojeći je obrazac bez sumnje bogat i lijep, ali je očigledno predviđen za pokornike koji se optužuju za teške grijehe. A što je s onima koji imaju samo lake grijehe? Što je s djecom? Obrazac je inače bogat. Spominje se vazmeno otajstvo i uloga Crkve. Zaključni dio, međutim, odskače od prvog dijela. Dok je prvi dio deprekativan, zaključni je indikativan, pravnički sročen:

> »Bog, milosrdni Otac, pomirio je sa sobom svijet smrću i uskrsnućem svojega Sina i izlio Duha Svetoga za otpuštenje grijeha. Neka ti po služenju Crkve on udijeli oproštenje i mir. I ja te odrješujem od grijeha tvojih u ime Oca i Sina i Duha Svetoga. Amen.«[379]

Prethodne napomene ističu da su za sakramentalno odrješenje bitne riječi: »Ja te odrješujem od grijeha tvojih u ime Oca i Sina i Duha Svetoga.«

Annibale Bugnini svjedoči kako su liturgičari predlagali više formula, te da sve budu deprekativne – prema drevnoj predaji, ali je prihvaćena samo gore navedena. Evo dva obrasca koja su (kao alternativa) bila predlagana uz postojeći. Oba su deprekativna:

> »Dominus noster Iesus Christus, qui seipsum Patri pro nobis obtulit immolatum, quique Ecclesiae suae potestatem contulit remitendi peccata, ipse te gratia Spiritus Sancti a peccatis tuis per ministerium meum absolvat, atque in perfectam Ecclesiae pacem restituat. Qui vivit et regnat in saecula. Amen.
>
> Dominus noster Iesus Christus, qui passione et resurrectione sua mundum Patri reconciliavit, Spiritus Sancti gratia per ministerium meum peccata tua

[379] RPk, 32-33.

remittit, ut in plenam Ecclesiae vitam te restituit. Qui vivit et regnat in saecula. Amen.«[380]

Spomenimo da u *Redu Pokore* ima više obrazaca prijema pokornika kao i lijep izbor biblijskih čitanja. Ima više predložaka za pokajanje. Bilo bi idealno kad bi to pokajanje bilo spontano, tj. kad ne bi bilo samo puko kazivanje naizust nerazumljivog obrasca. Čine se osobito prikladnim pokajanja nadahnuta Svetim pismom. Odrješenje bi trebalo izricati nakon što pokornik izmoli pokajanje. Naglašeno je polaganje ruku (ili barem desnice) pri davanju odrješenja. Zaključna zajednička pohvala Bogu ističe određenu eklezijalnost slavlja ovog sakramenta.

2. Red pomirenja više pokornika s pojedinačnom ispovijedi i odrješenjem

a) Liturgijsko slavlje

Slijed je ovog obreda sljedeći: a) Uvodni obredi; b) Slavljenje riječi Božje (čitanja, homilija, ispit savjesti); c) Obred pomirenja (opća ispovijed grijeha, pojedinačna ispovijed i odrješenje, zahvala za Božje milosrđe); d) Zaključni obred. Za sve ove dijelove nudi se više mogućih obrazaca. Ovaj je red djelomično protuslovan. Zajedničko bogoslužje riječi i ispit savjesti kao priprava za pojedinačnu ispovijed nemaju nikakvog utemeljenja u bogoslužnoj tradiciji, ali ipak predstavlja određeno obogaćenje. Poteškoća je u tome što se središnji dio tog pomirbenog slavlja – ispovijed i pomirenje – događaju privatno i pojedinačno. Ispovijed grijeha, naravno, ostaje pojedinačna, ali liturgičari su htjeli da se pomirenje podijeli (uz uobičajene uvjete) svima koji su ispovjedili svoje grijehe svećeniku.[381] Kongregacija za nauk vjere to jednostavno nije dopustila i za to nije dala nikakvo objašnjenje.[382] Liturgijska obnova, koja je toliko naglašavala zajednička slavlja svih liturgijskih čina, ovdje se našla zaustavljenom. Možemo samo pretpostaviti što je potaklo Kongregaciju da donese takovu odluku. Možda bojazan da bi to neki vjernici krivo shvatili, pa se smatrali odriješeni skupnim odrješenjem, makar prethodno i ne pristupili pojedinačnoj ispovijedi. Međutim, to bi se relativno lako moglo riješiti: kaže se vjernicima da im je pojedinačna ispovijed uvjet za valjano odrješenje. Ili je Kongregacija ovaj sakrament shvatila suviše pravnički: da grešnik treba biti izravno »suđen« od ispovjednika? U nas se nastoje organizirati ovakva slavlja, ali se tek u manjem broju slučajeva u tome

[380] A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*, 650., bilješka br. 14.

[381] Upravo onako kako je u starini biskup na Veliki četvrtak javno i zajednički pomirivao sve one koji su prošli vrijeme pokore. Dakle, to nije novina!

[382] Usp. *isto*, 651.

uspijeva. Naime, za veći broj pokornika treba biti na raspolaganju i veći broj svećenika, što nije lako uvijek organizirati.[383]

b) Uspjeh i raširenost pokorničkih bogoslužja

Raznolika je praksa i raširenost pokorničkih bogoslužja. U nekim se zajednicama ono dosta redovito slavi, a u nekima ga praktički i nema. Međutim, i tamo gdje se slavi, pitanje je koliki broj zahvaća onih koji pristupaju sakramentu pomirenja. Rekli bismo da, sve u svem, pokornička slavlja i općenito zajedničarska slavlja sakramenta pokore nisu u nas zaživjela. Od onih koji pristupaju sakramentalnoj ispovijedi koliki je postotak onih koji su sudjelovali u nekom pokorničkom slavlju. Sigurno još uvijek veoma malen broj. Što je tomu uzrok?

(1) Uzroci sadašnjeg stanja

Individualizam naše duhovnosti. Kao osnovni uzrok manjkavosti i nepostojanja naših pokorničkih bogoslužja vidim određen individualizam baštinjen iz proteklih stoljeća. Iako je odmah nakon II. vatikanskog sabora naš poznati teolog klicao »Nema privatnog Boga«[384], ipak je u nas još duboko ukorijenjen individualizam »pobožnog slušanja svete mise« i osobne molitve u njoj. Nije li u nas koji puta problem skloniti naše vjernike da pjevaju i glasno odgovaraju na misi, da uzmu djelatnog učešća u nekom dijelu liturgijskog slavlja? Zar ne da u našem mentalitetu vjernici najradije ostaju po kutovima naših crkava, tako da koji puta nemaju komu ni mir dati u sklopu mise? Ako, dakle, vjernici misu koja je – *per excellentiam* – zajedničarsko slavlje slave nekako svatko za sebe, što možemo očekivati od ostvarivanja pokorničkog bogoslužja?

Površno razumijevanje sakramenta pokore. Većina vjernika sakrament pokore shvaća doslovno kao ispovijed: grijehe valja cjelovito ispovjediti, treba k tomu izmoliti formulu pokajanja, dobiti odrješenje, kasnije izmoliti neku molitvu za pokoru i – obavljeno. Tu jedva da ima osjećaja za susret s milosrdnim Ocem, za pomirenje s Bogom i Crkvom, a o nekom procesu jedva da se može i govoriti. Ako i naiđe na pokorničko bogoslužje, takav će vjernik strpljivo čekati da prođu one duge molitve, pjesme i čitanja, pa da on obavi ono što je njemu jedino bitno: ispovijed grijeha, izrecitirano kajanje, odrješenje, izmoljena pokora te, ako je ikako moguće, odmah nakon toga i pričest (vjerojatno su i zbog toga »omiljene« ispovijedi za vrijeme mise).

Indisponiranost svećenika. Nije ovdje riječ o lijenosti. Naime, nakon što više puta pokušava vjernicima tumačiti smisao ovog sakramenta, nakon što opetovano nudi pokorničko bogoslužje i onda doživi da je u ljudima stari mentalitet (koji

[383] Postoji mnogo modela pokorničkog bogoslužja. Ističemo: M. SRAKIĆ, A. JARM (ur.), *Pomirbeno slavlje*, Đakovo, 1978. Osim toga različiti časopisi i brošure donose materijale za takva bogoslužja.

[384] Naslov knjige Tomislava Šagija-Bunića.

tako rado i vrlo brzo prihvaćaju i mlađi vjernici), svećenik se jednostavno umori. Ako se i organizira ovakvo slavlje, ljudi to »otrpe« čekajući »pravu« ispovijed ili jednostavno dođu tek kada započne ispovijedanje.[385]

Strah od novoga. Ponekad – iako rijetko – neki svećenici sumnjičavo gledaju na pokornička bogoslužja upirući u primjere s njemačkoga govornog područja gdje su nesakramentalna pokornička bogoslužja redovita praksa. Naime, iako se tamo vjernike potiče da nakon zajedničkog pokorničkog bogoslužja pristupe (u nekom drugom trenutku) pojedinačnoj ispovijedi, najveći dio njih to i ne čini.[386]

Ispovijed – pomirenje? Frustriranost ispovjednika uzrokovana je i činjenicom da na ispovijed dolaze osobe koje jedva da i imaju materije za ispovijed (ispovijed iz pobožnosti). Ovdje je doista teško govoriti o pomirenju.

(2) Mogućnosti oživljavanja pokorničkih slavlja

Zašto smo uopće navodili primjere iz prošlosti? Vidjeli smo barem dvije stvari. Prvo, obraćenje, kajanje, pokora i pomirenje zahtijevaju određeno vrijeme, određen proces. Istina, taj je proces u kanonskoj pokori stvarno predugo trajao. Međutim u današnjoj praksi ispovijedanja taj se proces uopće ne zamjećuje. Duga kanonska pokora iz povijesti uči nas da je za pomirenje između ostalog važan i proces.

Drugo, u kanonskoj je pokori naglašena uloga zajednice. Pred zajednicom biskup raskajanoga grešnika uvodi u red pokornika i izdvaja ga iz zajednice vjernika. Iako je u vremenu izvršavanja pokore on isključen iz crkvenog zajedništva, Crkva za njega moli, a u slavlju pomirenja na Veliki četvrtak pred cijelom zajednicom đakon biskupu preporučuje pokornika, a biskup ga pomiruje s Bogom i Crkvom i uvodi u puno sakramentalno zajedništvo.

Upravo na ovim dvama elementima treba temeljiti slavlja sakramenta pomirenja. Uvjereni smo da neće biti razborito silom dokidati stare običaje. Naprotiv, potrebno je uporno i s blagošću promicati pokornička bogoslužja. Naravno, idealno bi bilo kad bi u sklopu jednog pokorničkog bogoslužja svi mogli pristupiti pojedinačnoj ispovijedi. No gdje zbog manjka svećenika to nije ostvarivo, ništa ne priječi da se mirno i sabrano proslavi pokorničko slavlje, a vjernike uputi da u sljedećih nekoliko dana pristupe pojedinačnoj ispovijedi.

[385] Tako npr. u gradskim župama izgleda kao Sizifov posao poučavati ljude da nije u redu da se ispovijedaju za vrijeme mise. Na koncu svećenici »kapituliraju« smatrajući da je bolje tako nego nikako. Konačno, u Njemačkoj imaju pokorničko slavlje, ali za najveći dio vjernika nema sakramentalnog pečata, nema osobnog susreta ni ispovijedanja, čime se praktički dokida jedan sakrament.

[386] Čuje se i druga ocjena. Neki, naime, smatraju da je bolje i takvo čestito proslavljeno pokorničko slavlje (bez sakramentalnog odrješenja), negoli sakramentalna ispovijed koja se obavi za četiri minute. Štoviše, čuje se i »heretička« misao da nije u redu uskraćivati sakramentalnost ovako lijepo i temeljito proslavljenim pokorničkim slavljima bez pojedinačne ispovijedi i odrješenja.

3. Red pomirenja više pokornika s općom ispovijedi i odrješenjem

Ovaj je red predviđen u slučajevima kada je materijalno nemoguće da se svi vjernici pojedinačno ispovjede. Uvodne napomene u tome smislu donose jasne odredbe:

> »31. Pojedinačna i cjelovita ispovijed i odrješenje jedini su redoviti način kojim se vjernik, svjestan teškoga grijeha, pomiruje s Bogom i Crkvom; samo fizička ili moralna nemogućnost ispričava od takve ispovijedi, pa se u tome slučaju pomirenje može postići i na druge načine.
>
> Većem broju pokornika zajedno i bez prethodne pojedinačne ispovijedi opće se odrješenje ne može podijeliti osim:
>
> a) ako prijeti smrtna opasnost te svećeniku ili svećenicima ne dostaje vrijeme da saslušaju ispovijedi pojedinih pokornika;
>
> b) ako je velika potreba, to jest kada s obzirom na broj pokornika nema dovoljno ispovjednika da saslušaju kako treba ispovijedi pojedinaca unutar prikladnoga vremena, tako da bi pokornici, bez vlastite krivnje bili prisiljeni dugo ostati bez sakramentalne milosti ili svete pričesti; ali se potreba ne smatra dovoljnom ako ispovjednici ne mogu biti na raspolaganju samo zbog dolaska velikog broja pokornika, kao što se može dogoditi na nekoj velikoj svečanosti ili hodočašću.
>
> 32. Prosuditi postoje li uvjeti što ih traži br. 31, pripada dijecezanskom biskupu, koji, vodeći računa o kriterijima što su usuglašeni s ostalim članovima konferencije biskupa, može odrediti slučajeve takve nužde.
>
> 34. Oni kojima se teški grijesi opraštaju općim odrješenjem neka što prije, kad budu imali priliku, pristupe pojedinačnoj ispovijedi prije nego ponovno prime takvo odrješenje, osim ako su u tome opravdanim razlogom spriječeni. No svakako treba da u roku od godine dana pristupe ispovjedniku, osim ako postoji moralna nemogućnost. I za njih, naime, vrijedi zapovijed koja naređuje svakom kršćaninu da barem jednom na godinu mora osobno ispovjediti svećeniku sve svoje teške grijehe koje nije pojedinačno ispovjedio.«[387]

Ni ovaj red, koji predviđa opću ispovijed i skupno odrješenje, nema utemeljenja u tradiciji. Crkvu je naime mnogo više zanimalo *obraćenje*, pa tek onda samo odrješenje. Prisjetimo se da za neke grijehe koje mi danas smatramo teškima nije ni bilo predviđeno sakramentalno pomirenje, nego samo pokornička djela kao znak obraćenja! Osim toga, u starini je pokornik prvo ispovijedao svoje grijehe bisku-

[387] RPk, br. 31-34. Obrazac ne spominje ni krštenje, ni euharistiju, ni vazmeno otajstvo, osim što se u zaključnoj molitvi spominje muka Isusova.

pu, zatim bi slijedila duga pokora, koja je bila znak, jamstvo i sredstvo obraćenja, a tek je onda slijedilo pomirenje. Ovaj red riskira da pomirenje bude shvaćeno odviše pravnički, jer stavlja naglasak na odrješenje, a ne na obraćenje. Na koncu je ovaj red nekako necjelovit, jer za pokornika ostaje obveza da sve te (odriješene!) grijehe kasnije ipak ispovjedi u pojedinačnoj ispovijedi. Ipak je potrebno biti umjeren u svojoj kritici: Crkva živi u najrazličitijim prilikama, od onih redovitih do onih misijskih, te je u nekim prilikama ovaj red jedini mogući.

Određene kontroverze – pa i različitu praksu – unijelo je pitanje, kako se imaju shvatiti odredbe da se ovaj oblik pomirenja može uzeti kada postoji »velika potreba«, odnosno u kojim bi se slučajevima moglo reći da bi (bez ovakvog slavljenja pokore) »pokornici, bez vlastite krivnje bili prisiljeni dugo ostati bez sakramentalne milosti«? U tome je smislu indikativan razvoj takve prakse u Švicarskoj. Švicarski su biskupi godine 1974. izjavili da se takve prilike (velike potrebe kada bi vjernici bez svoje krivice dulje ostali bez ovog sakramenta) »u našoj zemlji mogu pojaviti, na primjer, u vremenu priprave za Božić ili Uskrs. Na župnicima je i na rektorima crkava, da prosude ima li takve potrebe. Svjesni svoje odgovornosti, svećenici trebaju djelovati razborito i u skladu sa svojim Ordinarijem.«[388]

U praksi je ispalo da je pojedinačno ispovijedanje grijeha praktički nestalo, jer su vjernici u najvećoj mjeri dolazili samo na takva pokornička slavlja s općim priznavanjem grijeha i zajedničkim odrješenjem. Očito je bilo, da se umjetno stvarala takva potreba. Zbog takvih – umjetno stvorenih – nejasnoća Ivan Pavao II. je 2002. još jedanput pojasnio značenje odredbi iz Reda pomirenja. On naglašava da se ovaj obred može uzeti u slučaju smrtne opasnosti i u slučaju velike potrebe kada bi vjernici bez svoje krivice ostali dulje vremena bez ovog sakramenta, o čem odlučuje ordinarij usklađen s biskupskom konferencijom.[389]

U skladu s ovim motu proprijem, Švicarska biskupska konferencija 1. siječnja 2009. godine revidira svoju raniju odluku i izjavljuje da je osobno i potpuno priznavanje grijeha te pojedinačno odrješenje jedini redovan put kojim se vjernik pomiruje s Bogom i Crkvom. Nadalje, švicarski biskupi u istom dokumentu određuju da se u pokorničkim slavljima odrješenje daje pojedinačno, i to nakon osobnog priznavanja grijeha, ili – ako nema pojedinačne ispovijedi – da se ovo slavlje zaključi običnom deprekativnom molitvom za oproštenje grije-

[388] ŠVICARSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, Al servizio della riconciliazione, od 7. studenoga 1974., u: RAZNI AUTORI, *La penitenza*, 384-391., ovdje 387-388.

[389] Usp. IVAN PAVAO II., Apostolsko pismo Motuproprij *Misericordia Dei*, o nekim aspektima slavljenja sakramenta pokore (7. travnja 2002.) u: *AAS* 94(2002.), 453. Tekst je također dostupan na stranici: http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/motu_proprio/documents/hf_jp-ii_motu-proprio_20020502_misericordia-dei.html (28. 5. 2018.).

ha.[390] Nadalje se određuje da se skupno odrješenje može podijeliti samo u slučaju neposredne smrtne opasnosti.[391] Međutim, pokazuje se da je izuzetno teško skloniti vjernike da prihvate ovu odredbu, nakon višegodišnje drukčije prakse. Naime, iako u takvim bogoslužjima više nema sakramentalnog odrješenja, tamošnji vjernici u velikom broju sudjeluju u takvim (nesakramentalnim) pokorničkim bogoslužjima, a nakon toga veoma malen broj njih pristupa pojedinačnoj ispovijedi, kako mogu posvjedočiti svećenici koji tamo djeluju. Ista je situacija i u drugim Crkvama njemačkoga govornog područja (Austrija, Njemačka), iako nigdje nikada nije bilo dopušteno podjeljivati zajedničko odrješenje. Velika većina vjernika ponaša se kao da (nesakramentalno) pokorničko slavlje zamjenjuje pojedinačnu ispovijed i odrješenje. U nas nije bilo takvih kontroverzi. Biskupska konferencija Jugoslavije na svom je jesenskom saboru 1974. godine odredila:

> »S obzirom na Norme za podjeljivanje skupnog odrješenja koje je izdala Sveta stolica, Biskupska konferencija smatra da u nas zasada ne postoje uvjeti iz t. 3. spomenutog dokumenta, pa prema tome nema mjesta za podjeljivanje takvog odrješenja. Ovaj opći sud BKJ po sebi ne dira prava pojedinog mjesnog ordinarija da za svoje područje odredi drugačije.«[392]

Sada nam se nameću još neka pitanja. Kada su u pitanju ova dva slavlja sakramenta pomirenja, to jest: »Red pomirenja više pokornika s pojedinačnom ispovijedi i odrješenjem« te »Red pomirenja više pokornika s općom ispovijedi i odrješenjem«, zašto se ona ne bi slavila pod misom? Pomirenje (odrješenje) moglo bi se ubaciti u pokajnički čin, ili ga staviti poslije homilije, kao i sva druga slavlja koja se uključuju u misu. Međutim, to je izričito zabranjeno rješenjem Kongregacije za nauk vjere 1972. godine.[393] Zatim, zar se i onaj drugi način slavlja (zajednička priprava, pojedinačna ispovijed s pojedinačnim ili čak skupnim odrješenjem) ne bi mogao uključiti u misu, npr. nakon molitve vjernika, a prije priprave darova?

[390] To je redovito formula koja se nalazi u redu mise: »Smilovao nam se svemogući Bog, oprostio nam grijehe naše i priveo nas u život vječni.«

[391] Usp. ŠVICARSKA BISKUPSKA KONFERENCIJA, *Revision der Partikularnormen der Schweizer Bischofskonferenz zum neuen Kirchenrecht (Serie VI). Dekret zu can. 961 CIC*. Tekst je dostupan na: http://www.bischoefe.ch/dokumente/anordnungen/revision-der-partikularnormen-der-schweizer-bischofskonferenz-zum-neuen-kirchenrecht-serie-vi (28. 5. 2018.).

[392] BISKUPSKA KONFERENCIJA JUGOSLAVIJE, *Uputa o pomirenju za svećenike*, Zagreb, 1976., 18-19. Međutim, za vrijeme Domovinskog rata, zbog očite neposredne smrtne opasnosti, svećenici su s vojnicima slavili treći oblik, to jest Red pomirenja više pokornika s općom ispovijedi i odrješenjem. Međutim, koji puta su neki svećenici zlorabili tu odredbu jer su podjeljivali opće odrješenje i u vrijeme primirja, kada bi vojnici išli »na položaj« odraditi svoju smjenu, nakon čega bi išli svojim kućama. Dakle, oni su se mogli redovito ispovijedati prije svoje smjene.

[393] Usp. KONGREGACIJA ZA NAUK VJERE, Sacramentum poenitentie. Normae pastorales circa absolutionem sacramentalem, 16. iunii 1972, br. X, u: R. KACZYNSKI (ur.), *Enchiridion documentorum instaurationis liturgicae (1963-1973)*, I, br. 2828, 873.

Liturgija toliko naglašava da se sakramentalna i nesakramentalna slavlja najradije slave pod misom, a u slučaju sakramenta pokore to se izričito zabranjuje.[394]

B. POKORNIČKA SLAVLJA

Radi se o nesakramentalnom slavlju. Prethodne napomene objašnjavaju korist i značenje ovih slavlja:

> »Treba paziti da se ta slavlja u vjerničkom mnijenju ne pobrkaju sa samim slavljenjem sakramenta pokore. Ta su pak pokornička slavlja veoma korisna za promicanje obraćenja i očišćenja srca.
>
> Pokornička slavlja zgodno se upriličuju osobito s ovim ciljevima:
> – da se njima u kršćanskoj zajednici promiče duh pokore;
> – da se vjernicima pomogne u pripravi na ispovijed koju pojedinci kasnije, u pogodno vrijeme, mogu obaviti;
> – da odgajaju djecu kako bi postupno oblikovala svoju savjest o grijehu u ljudskom životu i o oslobođenju od grijeha po Kristu;
> – da se pomogne katekumenima u obraćenju.
>
> Osim toga, gdje nema svećenika koji bi podijelio sakramentalno odrješenje, pokornička su slavlja silno korisna jer pomažu da se vjernici raspolože za čin savršenog pokajanja iz ljubavi, kojim, u želji buduće sakramentalne pokore, mogu postići Božju milost.«[395]

Ustrojstvo je pokorničkog slavlja kao i u drugim slavljima Božje riječi: a) uvodni obredi (pjesma, pozdrav, molitva); b) čitanje Svetoga pisma, pjevanje psalama, homilija; c) molitva okupljenih vjernika; d) Molitva Gospodnja pri čemu se naglašava »otpusti nam duge naše kako i mi otpuštamo dužnicima našim... i izbavi nas od zla«. Svećenik ili predvoditelj laik zaključi molitvom i otpustom naroda.

U zemljama njemačkoga govornog područja pokornička su slavlja (*Bußgottesdienst*) u došašću i korizmi veoma zastupljena i veoma posjećena od vjernika. Bogoslužje je redovito veoma dobro pripravljeno i često sudjeluje i po nekoliko svećenika, ali to ostaju nesakramentalna slavlja. Međutim, iako bi takva slavlja trebala potaknuti vjernike na pojedinačnu ispovijed, u praksi tek malen dio onih koji sudjeluju na takvim slavljima stvarno pristupaju pojedinačnoj ispovijedi.[396]

---

[394] Paradoksalno je da se u praksi tolerira pojedinačno ispovijedanje za vrijeme dok se slavi misa!

[395] RPk, br. 37.

[396] Sedamdesetih godina *ad experimentum* je dano dopuštenje Biskupskoj konferenciji Švicarske da u sklopu pokorničkog slavlja *(Bußgottesdienst)* svećenik svima podijeli zajedničko odrješenje. Kada je to dopuštenje prestalo vrijediti, vjernici su nastavili obično (nesakramentalno) pokorničko slavlje shvaćati i prihvaćati kao sakramentalno. Ista je stvar u Njemačkoj gdje je pokorničko slavlje uvijek bilo nesakramentalno. Za običnog je vjernika dovoljno što svećenik na koncu veli nešto kao: »Smilovao nam se svemogući Bog, otpustio nam grijehe naše i priveo nas u život vječni.«

SAKRAMENT BOLESNIČKOG POMAZANJA

I. BOLEST I POMAZANJE U BIBLIJI

A. BIBLIJSKA TEOLOGIJA BOLESTI

U Starom zavjetu govori se o bolesti u općem kontekstu trpljenja. Kako je moguće da Bog, koji je sklopio savez sa svojim narodom, dopušta da ljudi trpe? U Starom se zavjetu bolest nikad ne smatra nečim pozitivnim. Zdravlje je znak Božjeg blagoslova. Odgovori na pitanje patnje bili su različiti, a najčešće je bio taj da zlo i bolest dolaze kao kazna za neki grijeh. Međutim, kako to da i pravednik trpi? Prema Jobu trpljenje je za pravednika tek kušnja.

Matej citirajući Izaiju veli da je Isus naše boli na se uzeo (8, 17). S druge se strane Isus predstavlja kao liječnik koji je došao radi bolesnih (Mt 9, 12; Lk 5, 31-32; Mk 2, 17), ali ovdje Isus govori o duhovnom ozdravljenju. Tako su ozdravljenja bolesnika tek znak pobjede Kristove nad grijehom i smrću. Iako Isus posredno priznaje da bolest može biti uzrokovana grijehom, ipak izričito veli da to nije slučaj kod onoga slijepca od rođenja (Iv 9, 3). Pri nekim drugim ozdravljenjima Isus ne spominje moguće grijehe bolesnika (Mk 3, 1-6; Mt 2, 10-13; Lk 6, 6-10), kao što to ne spominju ni apostoli (Dj 3, 2-8; 9, 33-34). Poznati Jakovljev tekst govori samo o mogućim grijesima bolesnika (Jk 5, 15).

Isus je liječio i tjelesne bolesti. To je bio zapravo znak njegove pobjede nad grijehom i smrću. Zato za Isusa liječenje bolesnih ide uz bok naviještanja kraljevstva Božjega:

> »I obilazio je Isus svom Galilejom naučavajući po njihovim sinagogama, propovijedajući Evanđelje o Kraljevstvu i liječeći svaku bolest i svaku nemoć u narodu. I glas se o njemu pronese svom Sirijom. I donosili su mu sve koji bolovahu od najrazličitijih bolesti i patnja – opsjednute, mjesečare, uzete – i on ih ozdravljaše. Za njim je pohrlio silan svijet iz Galileje, Dekapola, Jeruzalema, Judeje i Transjordanije.« (Mt 4, 23-25; usp. još Mk 1, 39; Lk 6, 17-19)

Takav nalog Isus daje i apostolima: »Putem propovijedajte: 'Približilo se kraljevstvo nebesko!' Bolesne liječite, mrtve uskrisujte, gubave čistite, zloduhe izgonite!« (Mt 10, 7s). Ozdravljenja su bila vezana uz propovijedanje. Ona su stoga *znak* onoga što čini Kristova riječ, ona su znak mesijanskih vremena:

> »A kad Ivan u tamnici doču za djela Kristova, posla svoje učenike da ga upitaju: 'Jesi li ti Onaj koji ima doći ili drugoga da čekamo?' Isus im odgovori:

'Pođite i javite Ivanu što ste čuli i vidjeli: Slijepi progledaju, hromi hode, gubavi se čiste, gluhi čuju, mrtvi ustaju, siromasima se navješćuje Evanđelje.'« (Mt 11, 2-5; usp. još Lk 7, 18-35).

Ozdravljenja su nužno vezana uz vjeru i molitvu bolesnika (ili nekoga tko za bolesnika moli). Isus redovito govori ozdravljenomu: »Idi, vjera te tvoja spasila!« (npr. Lk 7, 50; 8, 48). Koji puta se ne radi o vjeri samog bolesnika, nego o vjeri drugih: žena Kananejka moli za svoje dijete, satnik za svojega slugu, Jair za svoju kćer... Isus liječi *riječju* (Mt 8, 8.16; Iv 4, 50-53), tjelesnim kontaktom (Mk 1, 41; Mt 9, 29), pljuvačkom (Mk 7, 33), blatom (Iv 9, 6), polaganjem ruku (Mt 8, 23; Lk 3, 13).

B. POMAZANJE U STAROM ZAVJETU

Ulje, znak Božjeg blagoslova. Budući da je ulje jedno od triju osnovnih plodova zemlje (uz vino i pšenicu), obilje ulja znak je Božjeg blagoslova (Pnz 11, 14; 7, 13), i znak konačnog spasenja (Hoš 2, 24; Jl 2, 19) i znak radosti (Iz 61, 3; Ps 45, 8). Zato se gostima pomazivala glava.

Ulje, znak snage i posvete. Ulje je služilo i kao miris (Am 6, 6; Est 2, 12), kao sredstvo za jačanje (Ez 27, 20s). Time ono postaje i znak posvete, znakom Duha Božjega: tako su se pomazivali svećenici i kraljevi, kao i predmeti određeni za kult. U prenesenom značenju i proroci su bili »pomazivani«, a najodličniji je upravo sam Pomazanik (Mesija, Krist).

Ulje kao sredstvo za liječenje i čišćenje. Ulje međutim služi i kao *sredstvo za liječenje i čišćenje*: za ublaživanje rana (Iz 1, 6), općenito kao lijek (Lev 14, 10-32). Podsjetimo se još i na običaj pomazivanja mrtvih, kao što je to bio slučaj kod Isusa (Mt 26, 12).

C. POMAZANJE BOLESNIKA U NOVOM ZAVJETU

1. Pomazanje u Evanđelju

U Evanđeljima se samo na jednom mjestu govori o pomazivanju bolesnika:

»Dozva dvanaestoricu te ih poče slati dva po dva dajući im vlast nad nečistim dusima. (...) Otišavši, propovijedali su obraćenje, izgonili mnoge zloduhe i mnoge su nemoćnike mazali uljem i oni su ozdravljali.« (Mk 6, 7.12-13)

Naglašavamo kako je poslanje Dvanaestorice bilo dvostruko: propovijedati i liječiti. Liječenje polaganjem ruku znak je Kristova poslanja.

2. Jakovljev tekst

Tridentski sabor uzima ovaj odlomak kao onaj koji bolesničko pomazanje proglašava sakramentom, iako priznaje da Crkva ovaj tekst čita u smislu apostol-

ske predaje. Naime, čisto egzegetsko čitanje ovog teksta ne može samo potvrditi sakramentalnost bolesničkog pomazanja.

> »Boluje li tko među vama? Neka dozove starješine Crkve! Oni neka mole nad njim mažući ga uljem u ime Gospodnje, pa će molitva vjere spasiti nemoćnika; Gospodin će ga podići, i, ako je sagriješio, oprostit će mu se.« (Jak 5, 14-15)

Iz ovog je teksta vidljivo sljedeće:

- *Boluje li tko među vama?* Grčki izraz pretpostavlja takvog bolesnika koji leži i ne može sam doći starješinama.
- *Neka dozove starješine Crkve!* U grčkom stoji *presbyteroi*, što po sebi znači »starješina«, ali je u ovom kontekstu to već *terminus technicus* za određenu kategoriju ljudi u ustrojstvu Crkve. Ako to i nisu bili zaređeni prezbiteri, onda su to u najmanju ruku bili određene starješine, tj. predstavnici hijerarhijske, a ne karizmatske Crkve.
- *Oni neka mole nad njim.* Molitva dolazi na prvo mjesto. »Nad njim« označava da bolesnik leži, a ujedno označava i polaganje ruku na bolesnika.
- *Mažući ga uljem.* Vrlo vjerojatno se molitva i mazanje događaju istovremeno. Izgleda da je ova gesta već poznata čitateljima ove poslanice.
- *U ime Gospodnje.* Može se odnositi bilo na molitvu, bilo na mazanje. U svakom se slučaju to čini snagom Krista proslavljenoga.
- *Pa će molitva vjere.* Molitva vjere isključuje svaku magiju. I Isus je ozdravljenja uvjetovao vjerom!
- *Spasiti nemoćnika.* Glagol *sozein* ima šire značenje od glagola *izliječiti*. Spasenje u biblijskom smislu obuhvaća čitavog čovjeka (podjela čovjeka na dušu i tijelo nije biblijska!). Ovdje se spasenje u prvom redu shvaća kao zdravlje tijela, što ne mora uvijek biti slučaj. Jedan bolesnik može biti spašen tako da bolest ostane nepromijenjena, ali da ju bolesnik hrabrije nosi i prihvaća, te ju, štoviše, shvati kao sudjelovanje u Kristovim patnjama.
- *Gospodin će ga podići.* Izraz *podići* (*egeirein*) isti je onaj koji se uzima za Kristovo uskrsnuće (usp. Mt 17, 3.23; 27, 52.63-64...) Glagol znači *ustati*, *uspraviti se*, *podići na noge*. Može imati i duhovno i tjelesno značenje.
- *Ako je sagriješio.* Radi se samo o mogućnosti. Bolest i grijeh nisu, dakle, uzročno povezani. Oproštenje grijeha nije primarni učinak pomazanja i molitve, nego je to spasenje koje, ukoliko je to kod određenog bolesnika potrebno, uključuje i oproštenje grijeha.
- *Zaključimo.* Ovaj odlomak govori o molitvi i obredu namijenjenom teškom, ali ne nužno i umirućem bolesniku. To je institucionaliziran obred: pozivaju se službeni predstavnici Crkve. Učinkovitost je vezana uz molitvu

vjere Kristu proslavljenom, a učinci su vezani uz glagole *spasiti* i *podići* koji se ne ograničavaju samo na tjelesno ozdravljenje.

II. BOLESNIČKO POMAZANJE OD 3. ST. DO KAROLINŠKOG RAZDOBLJA

A. FORMULE BLAGOSLOVA ULJA

Tek od 3. st. nalazimo formulu blagoslova ulja u Hipolitovoj *Traditio apostolica*, br. 5:

> »Bože, kao što, blagoslivljajući ovo ulje, daješ zdravlje onima koji se njime mažu i primaju, tako neka ovo ulje, kojim si pomazivao kraljeve, svećenike i proroke, pribavi pomoć onima koji ga budu kušali i zdravlje onima koji se budu njime koristili.«[397]

Ulje se ne blagoslivlja samo za bolesničko pomazanje nego je to ulje za višestruku namjenu: ono se kuša, koristi, prima, njima čovjek bude pomazan. Pripomenimo da je ovaj blagoslov uključen u euharistijsku molitvu s napomenom »ako netko blagoslivlje ulje«. Blagoslov je ulja u euharistijskoj molitvi ostao u rimskoj tradiciji.

Koncem 4. st. i početkom 5. st. susrećemo druge obrasce blagoslova ulja. Evo onoga što donosi *Testamentum Domini*:

> »Ako svećenik blagoslivlje za liječenje onih koji trpe, neka, stavivši posudu s uljem pred oltar, rekne tiho: 'Gospodine Bože, koji si nam dao Duha Tješitelja; Gospodine, spasonosno ime koje je sakriveno ludima, a objavljeno mudrima! Kriste, koji si nas posvetio, koji si po svojoj milosti učinio mudrima nas, svoje sluge, koje si izabrao po svojoj mudrosti, koji si nama grešnicima dao da upoznamo tvoga Duha, kada si po svojoj svetosti dao da upoznamo snagu tog istog Duha; ti koji liječiš svaku bolest i trpljenje, koji si dao dar liječenja onima koji su po tvojoj milosti postali toga dostojni, pošalji na ovo ulje koje je slika (typos) tvoga obilja i punine tvoga milosrđa, da oslobađa one koji su izmireni, liječi bolesne, posvećuje one koji se obraćaju kada prispiju k vjeri: jer ti si silan i slavan u vijeke vjekova.'«[398]

Kao što se vidi, tekst donosi različito značenje pomazanja. Prvo se govori o liječenju, zatim o krsnom pomazanju.

[397] Za latinski tekst usp. E. LODI, *Enchiridion euchologicum fontium liturgicorum*, br. 282. Za blagoslov ulja i pomazanje usp. Z. PAŽIN, D. SENJAN, Pomazanje u bogoslužju. Obredi blagoslova ulja i pomazanja sv. uljem u rimskoj liturgiji, u: *Crkva u svijetu* 48(2013.)3, 279-301.

[398] Za latinski tekst usp. E. LODI, *Enchiridion euchologicum fontium liturgicorum*, br. 823.

U *Constitutiones Apostolorum* nalazimo ovaj obrazac blagoslova vode i ulja (blagoslivljaju biskup ili svećenik):

> »Gospodine Sabaot, Bože snažni, stvoritelju vode i udjelitelju ulja, Bože milosrdni i prijatelju ljudi! Dao si nam vodu za piće i pranje i ulje od kojega sja lice od radosti i sreće: posveti sada po Kristu ovu vodu i ovo ulje (...) i pošalji u njih svoju silu da poda zdravlje, izagna bolesti, potjera đavle, pobijedi zasjede, po Kristu koji je naša nada.«[399]

U zapadnoj je predaji najvažniji tekst *Emitte* iz Gelazijeva sakramentara:

> »Pošalji, Gospodine, s nebesa svoga Duha Tješitelja u ovo ulje kojega si htio proizvesti iz zelenog drveta za obnovu duha i tijela. Tvoj sveti blagoslov bio svakome, tko njime bude pomazan i tko ga bude upotrebljavao lijek za tijelo, dušu i duh; da odgoni svaku bol, svaku slabost, svako zlo duše i tijela. Ovo ulje kojim si pomazivao svećenike, kraljeve, proroke i mučenike, odlična krizma koju si ti blagoslovio, neka ostane u našim udovima, u ime Isusa Krista, našeg Gospodina.«[400]

I ovaj je blagoslov ulja stajao pri koncu euharistijske molitve prije *per haec omnia*, što će ostati i do danas. Iz daljnjeg teksta nije posve jasno *tko* primjenjuje ovo ulje (tj. tko pomazuje). Izgleda da je to sam bolesnik. Drugi, nerimski obrasci mnogo su duži, jer nabrajaju mnoge bolesti.

B. SVJEDOČANSTVA CRKVENIH PISACA

Najznačajnije svjedočanstvo ovog razdoblja jest pismo Inocenta I. biskupu Decenciju (416.) koji pita papu može li biskup podijeliti bolesničko pomazanje, budući da Jakovljev tekst govori o prezbiterima. Papa odgovara:

> »Budući da je tvoja ljubav o tome, kao i o ostalome, htjela pitati za savjet, moj sin đakon Celestin je također dodao, da tvoja ljubav navodi ono što je napisano u poslanici blaženoga apostola Jakova: 'Boluje li tko među vama, neka dozove starješine Crkve. Oni neka mole nad njim mažući ga uljem u ime Gospodnje, pa će molitva vjere spasiti bolesnika, a Gospodin će ga podići, i ako je zgriješio, oprostit će mu se' [Jak 5, 14sl.]. Nema sumnje, to treba prihvatiti i razumjeti o bolesnim vjernicima, koji mogu biti pomazani svetim uljem krizme, posvećenim od biskupa, a pomazivati smiju ne samo svećenici, nego i svi kršćani u vlastitoj nuždi ili u nuždi svojih.
>
> Uostalom, čini nam se suvišnim onaj dodatak, da se za biskupa stavlja u pitanje ono što je bez sumnje dopušteno prezbiterima. To je naime prezbiteri-

[399] Za latinski tekst usp. *Didascalia et Constitutiones Apostolorum*, I, F. X. Funk (ur.), p. 7, br. 29, 533.

[400] GeV, br. 382.

> ma dopušteno stoga što biskupi, spriječeni drugim poslovima, ne mogu ići svim bolesnicima. Uostalom, ako koji biskup može, ili ako nekoga smatra dostojnim da ga posjeti, nema dvojbe da onaj koji posvećuje krizmu, može (bolesnika) blagosloviti i pomazati ga krizmom. To se pak ne može učiniti pokornicima, jer je vrsta sakramenta. Kako bi se naime mogla podijeliti jedna vrsta (sakramenta) onima, kojima se uskraćuju ostali sakramenti?[401]

Dakle, pomazuju se svi kršćani, ali ne katekumeni i pokornici, jer je pomazanje sakrament. Samo biskup posvećuje ulje, a pomazivati mogu: biskup, svećenici, pa i sami vjernici.

Cezarije iz Arlesa nastupa protiv magije u liječenju bolesnika. U slučaju bolesti kršćanin treba pozvati svećenika. U ono vrijeme praktički i nije bilo ni lijekova ni pravih liječnika, pa se bolesničko pomazanje i u čisto medicinskom smislu smatralo jedinom pravom terapijom:

> »Kada dođe bolest, bolesnik prima tijelo i krv Kristovu: ponizno traži ulje kojeg su blagoslovili svećenici. Zatim maže svoje tijelo da bi se na njemu ispunilo ono što je pisano (slijedi Jk 5, 14s). Vidite, braćo, da će onaj koji se u bolesti utječe Crkvi, zaslužiti da postigne zdravlje tijela i otpuštenje grijeha. Ako ova dva dobra možemo naći u Crkvi, kako to da neki nesretnici luduju i utječu se čarobnjacima, vračevima i pogađačima?«[402]

Cezarije ovdje ne govori o molitvi vjere. Ona je vjerojatno bila uključena u blagoslov ulja. I *Eligije iz Noyona* (590. – 660.) ustaje protiv magije u liječenju. Pravi su lijekovi euharistija i bolesničko pomazanje. Nadalje, na osnovu Mk 6, 12-13, *Beda* zaključuje da je bolesničko pomazanje zasvjedočeno još u apostolskom propovijedanju, što je pretjerano.

Ovo ćemo poglavlje sažeti u nekoliko točaka:

- Od 3. st. susrećemo formule blagoslova ulja kojim se pomazuju bolesnici i opsjednuti.
- Ulje blagoslivlja biskup.
- U blagoslovu se moli da Duh Sveti posveti ulje, da bi ono povratilo zdravlje duše i tijela.
- Uljem se pomazuju samo kršćani. Katekumeni su i pokornici isključeni. Pomazivati može bilo svećenik, bilo laik, bilo sam bolesnik. Katkada je to pomazivanje popraćeno molitvom.

[401] DH, br. 216. Za latinski tekst usp. DS, br. 216.

[402] Za latinski tekst usp. PL 39, 2238-2239.

- U ovom se razdoblju naglašava tjelesni učinak, a pri koncu se govori i o duhovnom učinku koji je uvijek povezan s tjelesnim: radi se naime o spasenju čitavog čovjeka.
- U ovom razdoblju još ne postoji *nikakav red pomazanja*. Redovi pomazanja javljaju se tek koncem 8. st.

III. BOLESNIČKO POMAZANJE OD KAROLINŠKOG RAZDOBLJA DO TRIDENTSKOG REDA BOLESNIČKOG POMAZANJA

A. SREDNJOVJEKOVNI »ORDINES«

Od 8. do 9. st. nalazimo mnoštvo redova bolesničkog pomazanja. A. Chavasse razvrstava ih u tri skupine.[403]

Redovi prvoga tipa najstariji su (8./9. st.). Imaju jedinstven obrazac za sva mazanja. Nisu određeni dijelovi tijela koji se pomazuju. Formula je indikativna i naglašava tjelesni učinak. Tako npr. u jednom od njih stoji:

> »Mažem te svetim uljem u ime Oca i Sina i Duha Svetoga; zazivajući milosrđe istoga Gospodina i Boga našega, da uzmaknu sve boli i neprilike tvoga tijela, da ti se povrati zdravlje i snaga, te da djelovanjem ovoga otajstva, ovim svetim pomazanjem, našom molitvom snagom svetoga Trojstva ozdravljen i okrijepljen zavrijediš postići prijašnje zdravlje.«[404]

Redovi drugoga tipa (9. – 12. st.) razlikuju se od prvih po tome što svakomu mazanju odgovara po jedna indikativna formula. Mazanja ima više i nisu ograničena na pet osjetila. Formulari traže i oproštenje grijeha i zdravlje tijela, npr.:

> »Pomazujem ti oči posvećenim uljem da, štogod si sagriješio nedopuštenim gledanjem, bude iskupljeno po pomazanju ovim svetim uljem.
>
> ANTIFONA: Pomozi, Gospodine, ovom bolesniku, izliječi ga duhovnim lijekom, da te, pošto mu povratiš prijašnje zdravlje, može hvaliti.«[405]

Redovi trećega tipa (od 10. st.) od ostalih se razlikuju po tome što su mazanja ograničena na pet osjetila i što su formule postale deprekativne, npr.:

> »Ovim svetim uljem i Božjim blagoslovom otpustio ti Gospodin što god si sagriješio gledanjem (doticanjem, slušanjem...).«

[403] Usp. I. SCICOLONE, Unzione degli infermi, u: A. J. CHUPUNGCO (ur.) *Anamnesis. La liturgia, i sacramenti. Teologia e storia della celebrazione*, III/1, Genova, 1986., 205-242., ovdje 225-228.

[404] *Ordo V* prema: E. MARTENE, *De antiquis Ecclesiae Ritibus*, knjiga I., p. 7, čl. 4, Antuerpiae, 1736., 857.

[405] *Isto*, 842-843.

Prvi tip shvaća pomazanje kao lijek protiv bolesti, u drugom se tipu traži oproštenje grijeha i zdravlje tijela, da bi se u trećem tipu tražilo samo otpuštenje grijeha. Tako se obrazac pomazanja praktički izjednačio s formulom odrješenja. Otkuda ovaj pomak? To očito dolazi odatle što se u praksi pomazanje stvarno podjeljivalo pri koncu života, tako da nije moglo biti govora o ozdravljenju. Bolesničko je pomazanje postalo »nadopuna« sakramenta pokore – *consumativum poenitentiae*. Štoviše, vjerovalo se da je i dobro da se ovaj sakrament podijeli pred smrt, jer u kombinaciji sa sakramentalnim odrješenjem najsigurnije pripravlja bolesnika za odlazak na drugi svijet.[406] Ustroj je obreda uglavnom sljedeći: dolazak svećenika, škropljenje blagoslovljenom vodom, molitva koja uključuje Jakovljev tekst, eventualna ispovijed bolesnika, litanije svih svetih. Zatim slijede različita pomazanja s pripadajućim molitvama te na koncu pričest. Neki obredi preporučuju da svećenik tijekom sedam dana zajedno s drugim službenicima uz bolesnika pjeva određene časove Časoslova.

B. SKOLASTIČKA RAZRADA

Petar Lombardijski među prvima naziva ovaj sakrament »posljednje pomazanje«, odnosno sakramentom umirućih. Učinak je dvostruk: oproštenje grijeha i tjelesno olakšanje. To olakšanje ili čak ozdravljenje nastupa samo onda kada to odgovara duhovnom dobru bolesnika. Petar Lombardijski prvi je koji bolesničko pomazanje uvrštava među sedam sakramenata.

Albert Veliki tumači da je ovo sakrament umirućih koji pripravlja za nebesku slavu uništavajući posljednje ostatke grijeha. Tjelesni učinak dolazi samo onda ako to odgovara duhovnom dobru bolesnika.

Bonaventura tvrdi da bolesničko pomazanje oprašta lake grijehe. Jer, ako Jakov veli da pomazanje oprašta grijehe, pitamo se koje grijehe? Istočni grijeh i svi ostali opraštaju se krštenjem. Teški se grijesi opraštaju u sakramentu pomirenja. Laki grijesi opraštaju se dobrim djelima. Međutim, budući da je bolesnik slab i ne može činiti dobra djela, sakrament bolesničkog pomazanja oprašta mu lake grijehe i to u trenutku kada bolesnik nije sposoban više griješiti. *Zato se ovaj sakrament i podjeljuje samo umirućima.*

Duns Škot nastavlja u Bonaventurinu duhu i tvrdi da je za maksimalnu učinkovitost ovog sakramenta potrebno da bolesnik više ne bude pri svijesti, tako da je sigurno da više ne može griješiti. Očigledno on u ovom sakramentu vidi isključivo duhovni učinak.

[406] Naime, ako bi se »prerano« podijelilo bolesničko pomazanje, bolesnik bi mogao ponovno sagriješiti. Iako bi se, naravno, mogao ponovno ispovjediti, ipak ne bi mogao po drugi puta primiti bolesničko pomazanje, čime bi »čišćenje« od grijeha bilo »nesavršeno«.

Toma Akvinski jest umjereniji. Ovaj je sakrament ustanovljen da liječi bolesti grijeha, tj. onu slabost duše uzrokovanu bilo istočnim, bilo aktualnim grijehom. Dakle, prvi je učinak ovog sakramenta pomoć u duhovnoj slabosti, a tjelesni će učinak biti polučen ako to bude na duhovnu korist. Ovaj se sakrament podjeljuje onima koji su u smrtnoj pogibelji. Toma međutim ne precizira koliko bolest mora biti teška. U slučaju ozdravljenja ovaj se sakrament u novoj bolesti može ponoviti.

C. TRIDENTSKI SABOR

Sabor nije imao nakanu iznijeti sustavnu nauku o ovom sakramentu, nego je samo htio definirati ono što su protestanti nijekali. Oni su tvrdili da posljednje pomazanje i nije sakrament, nego provizorna karizma dana apostolima. Kad bi to doista bio sakrament, ozdravljenje ne bi nikad izostalo (jer sakrament uvijek polučuje svoju svrhu!). Osim toga, Katolička Crkva protuslovi Jakovu koji govori o bolesnicima, a ne o umirućima, zatim Jakov govori o svećenicima u množini... Sabor 25. studenoga 1551. godine odgovara:

> »Ovo sveto pomazanje bolesnih ustanovljeno je kao istinski i pravi sakrament Novog zavjeta od Krista, našeg Gospodina, u Marku spomenuto, a vjernicima je preporučeno i proglašeno po Jakovu, apostolu i bratu Gospodinovu.«[407]

Naziv. Sabor upotrebljava oba naziva: *bolesničko i posljednje pomazanje*.

Ustanova. Ovaj je sakrament ustanovio Krist, što je naznačeno kod Marka, a proglašeno po Jakovu.

Smisao sakramenta. On je »consummativum«, tj. nadopunjuje ne samo sakrament pokore nego i čitav život. Pri koncu su života, naime, osobito jake sve neprijateljske sile, pa je potrebna posebna pomoć – bolesničko pomazanje.

Materija je ulje koje posvećuje biskup.

Forma su riječi koje su tada bile u uporabi: »Ovim svetim pomazanjem i svojim preblagim milosrđem...«

Učinak (res sacramenti) jest milost Duha Svetoga koja briše grijehe i njihove ostatke, te uzdiže i jača dušu bolesnika, tako da se lakše može oduprijeti đavolskim napastima, a moguće je i tjelesno ozdravljenje ako je to na duhovno dobro.

Službenici su svećenici i biskupi, dakle, zaređeni službenici. Ovo se naglašavalo zbog protestanata. Danas se raspravlja koliko ova izjava *de fide* obvezuje i današnju Crkvu.

[407] DH, br. 1695. Usp. KKC, br. 1511.

Subjekt. Tko može primiti ovaj sakrament? O tome se mnogo raspravljalo. Donosimo shemu teksta koji su oci dobili, a zatim i konačan tekst. Ono što od teksta **nije** prihvaćeno donosimo podebljano.

> »Izjavljuje se da se (u Jakovljevu tekstu) ovo pomazanje **ne** može učiniti **niti** bolesnicima, **niti svim bolesnicima, kako nas uči tradicija Crkve, nego samo** onima kojih je stanje tako opasno, da izgleda da su stigli do konca svoga života. **Eto zašto** se ovaj sakrament zove, **posve ispravno, posljednje pomazanje** i sakramentom onih koji odlaze, **jer je ovo pomazanje ustanovljeno za one koji su na samrti, koji se bore sa smrću i za one koji spasonosno putuju prema Gospodinu**.«[408]
>
> KONAČNI TEKST: »Također se izjavljuje da se ovo pomazanje primjenjuje na bolesnicima, a osobito na onima kojih je stanje toliko opasno da izgleda da su dospjeli do konca svoga života: odatle dolazi njegov naziv: 'sakrament onih koji odlaze'.«[409]

Na ovom je saboru ovaj sakrament opet postao sakramentom bolesnika, a ne samo umirućih. Kasnija praksa Crkve nije baš slijedila ovu liniju – ostalo je ime »posljednje pomazanje«, a tako se prema tomu sakramentu u praksi ponajčešće i odnosila.

D. TRIDENTSKI RED BOLESNIČKOG POMAZANJA

Obred je pod naslovom: *Sakrament posljednjeg pomazanja*.[410] U uvodnim napomenama naglašava se da je ovaj sakrament spasonosan duši i tijelu i da ga bolesnik treba primiti dok je još pri svijesti. Djelitelj je svećenik. U istoj se bolesti ovaj sakrament ne može ponoviti, osim ako bolesnik ozdravi pa se opet razboli. Ako bolesnik premine, ne pomazuje se. Nakon pozdrava svećenik poškropi bolesnika i sobu blagoslovljenom vodom. Ukoliko je potrebno, slijedi ispovijed. Nakon dviju otkletvenih molitava svećenik pozove nazočne da se za bolesnika pomole. Tada može, prema prilikama, moliti sedam pokorničkih psalama. Nakon toga slijedi još jedna molitva i mazanje kod očiju, ušiju, nosnica, kod usta na stisnute usne, kod ruku i kod nogu. Pomazanje nogu može se ispustiti iz svakog »pametnog razloga«. Formula je pomazanja sljedeća:

[408] Prema: C. ORTEMANN, *Il sacramento degli infermi. Storia e significato*, Torino – Leumann, 1971., 52.; A. THEINER, *Acta genuina s. oec. conc. Tridentitni*, I, Zagreb, 1874., 590-591.

[409] DH, br. 1698.

[410] Usp. RO 1929, 100-108. Obrednik donosi i *Obred pričesti bolesnika*, 94-100.; *Sedam pokorničkih psalama s litanijama svih svetih*, 109-122.; *Pohađanje bolesnika i skrb za njih*, 123-135.; *Kako treba pomagati umiruće*, 136-137.; *Obred apostolskog blagoslova s potpunim oprostom u smrtnom času,* 137-149.; te *Kako se preporučuje duša*, 140-162.

»Ovim svetim pomazanjem i svojim preblagim milosrđem oprostio ti Gospodin, štogod si sagriješio gledanjem (slušanjem, mirisanjem, kušanjem, govorom, doticanjem, hodom).«

Ista se formula govori kod svakog pojedinog mazanja s time da se ubaci odgovarajuća riječ (govor, slušanje, itd.). Nakon toga slijedi molitveni dijalog koji se često susreće u starim obredima (»I ne uvedi nas u napast. O. Nego izbavi nas od zla«, itd.). Nakon toga slijede tri molitve u kojima se moli za zdravlje *tijela i duše*.

IV. BOLESNIČKO POMAZANJE DANAS

A. NAUK II. VATIKANSKOG SABORA

O sakramentu bolesničkog pomazanja govore različiti dokumenti II. vatikanskog sabora (LG 8; 11; 28; 46; OE 27; AA 8; 16; PO 5; 6; AD 12; 38; GS 1). Za nas je najznačajniji SC 73-75:

»'Posljednje pomazanje' koje se još, i to bolje, može zvati 'bolesničko pomazanje' nije sakrament samo za one koji se nalaze u skrajnjoj životnoj pogibelji. Sigurno je već prikladno vrijeme za njegovo primanje netom se vjernik zbog bolesti i starosti nalazi na početku smrtne pogibelji. Uz odijeljene obrede bolesničkog pomazanja i popudbine neka se sastavi 'povezani obred' prema kojemu će se bolesniku podijeliti pomazanje poslije ispovijedi, a prije primanja popudbine. Broj mazanja neka se upriliči okolnostima, a molitve kod obreda pomazanja bolesnika neka se tako izmijene da odgovaraju raznim stanjima bolesnika kad primaju taj sakrament.«

B. NOVI RED BOLESNIČKOG POMAZANJA

U obnovljenom redu pomazanja liturgijska se obnova II. vatikanskog sabora htjela vratiti izvorima. Novi je obred[411] očigledno našao pravu mjeru, te tako izričito određuje:

»Sakrament bolesničkog pomazanja podjeljuje se onima koji su opasno bolesni, tako da se mažu na čelu i rukama maslinovim uljem ili, prema potrebi, drugim biljnim uljem, propisno blagoslovljenim, izgovarajući samo jedanput ove riječi: 'Po ovom svetom pomazanju i po svome preblagom milosrđu neka te Gospodin milošću duha Svetoga pomogne; neka te oslobođena od grijeha spasi i milostivo podigne.'«[412]

[411] *Rimski obrednik, obnovljen prema odluci svetoga općega sabora Drugoga vatikanskog, proglašen vlašću pape Pavla VI. Red bolesničkog pomazanja i skrbi za bolesne*, Zagreb, 2009. (= RBP).

[412] PAVAO VI., Apostolska konstitucija o sakramentu bolesničkog pomazanja »Sacramentum unctionem infirmorum«, u: RBP, 12.

1. Primatelj i služitelj sakramenta bolesničkog pomazanja

Sabor izričito govori da ovaj sakrament »nije sakrament samo za one koji se nalaze u krajnjoj životnoj pogibelji. Sigurno je već prikladno vrijeme za njegovo primanje netom se vjernik zbog bolesti ili starosti nalazi na početku smrtne pogibelji«.[413] Štoviše, može se podijeliti i djeci ako mogu razumjeti da im ovaj sakrament može biti okrepom.[414] Nadalje, bolesničko se pomazanje može ponoviti ako nakon primljenog pomazanja bolesnik ozdravi pa opet teško oboli, ili ako se u istoj teškoj bolesti bolest bitno pogorša. Jednako se tako ovaj sakrament može primiti prije kirurškog zahvata, kao i u starijih osoba kod kojih nastupa sve veća nemoć.[415] Pomazanje se može podijeliti čak i onima koji su izgubili svijest ili uporabu razuma, ako se predmnijeva da bi ga kao vjernici zatražili da su pri svijesti.[416] Služitelji su ovoga sakramenta, prema drevnoj predaji Crkve, isključivo biskupi i svećenici.[417]

2. Učinci ovog sakramenta

»Milosni učinci ovog sakramenta su *poseban dar Duha Svetoga*: potpora, mir i ohrabrenje u bolesti te, po apostolovoj riječi 'ako je sagriješio, oprostit će mu se'. Nadalje, bolesnik se ovim sakramentom sjedinjuje *s mukom Kristovom*. Krist nas je spasio svojim trpljenjem i svojom proslavom. Po svojoj bolesti bolesnik se, snagom ovog sakramenta, s Kristom sjedinjuje te postaje dionikom djela otkupljenja i dionikom Kristove proslave. Daljnji učinak ovog sakramenta je i *milost crkvenog zajedništva*. U svome trpljenju oni nisu sami. Sjedinjeni su s Kristom a po njemu s cijelom Crkvom. Konačno, za umiruće je ovaj sakrament *priprava za posljednji prijelaz*.«[418]

3. Sadašnji Red bolesničkog pomazanja

»Bolesnička je pomast, kao i svi sakramenti, liturgijsko i zajedničarsko slavlje, bilo da biva u obitelji, bolnici ili crkvi, bilo samo za jednog bolesnika, ili za skupinu nemoćnika. Veoma je prikladno da se slavi unutar euharistije kao spomen-čina Gospodnjeg Vazma. Ako to okolnosti savjetuju, slavlju ovog sakramenta može prethoditi sakrament pokore, a za njim uslijediti

[413] SC 73; usp. RBP, br. 8-14; ZKP, kan. 847, § 1.; KKC, br. 1514.

[414] Usp. RBP, 12.

[415] Usp. KKC, br. 1515.

[416] Usp. RBP, 14.

[417] Usp. RBP, 16.; KKC, br. 1516; DH, br. 1697; 1719); ZKP, kan. 1003. Međutim, kao što je poznato, sve tamo do 8. st. bilo je bitno da biskup blagoslovi ulje, a pomazivati su mogli biskupi, svećenici, ostali vjernici, pa i sami bolesnici.

[418] Usp. KKC, br. 1523.

euharistija. Kao sakrament Kristova vazma, euharistija bi trebala uvijek biti posljednji sakrament na zemaljskom putovanju, 'popudbina' za 'prelazak' u vječni život.«[419]

Valja uočiti redoslijed: (eventualni) sakrament pomirenja, bolesničko pomazanje, euharistija, s tim da u smrtnoj opasnosti popudbina ima prednost pred pomazanjem. Ukoliko je slavlje u sklopu mise, onda su uvodni obredi, pokajnički čin i čitanje Svetog pisma kao i redovito u misi, molbenica i pomazanje slijedi nakon homilije, a zaključak kao na misi. *Redu* prethodi Apostolska konstitucija Pavla VI. koja se pokazala potrebnom radi nekih važnijih promjena s obzirom na dotadašnji red.

a) Novina sadašnjeg obreda

Apostolska konstitucija znatno mijenja materiju i formu kao i uredbu o ponovljivosti ovog sakramenta.

FORMULA: »Po ovom svetom pomazanju i po svome preblagom milosrđu neka te Gospodin milošću duha Svetoga pomogne; neka te oslobođena (oslobođenu) od grijeha spasi i milostivo podigne.«[420]

Tjelesni se učinak vidi u riječima: *pomogne*, *spasi*, *pridigne*, a duhovni u riječima *slobodna od grijeha*.

Glede materije ne insistira se više na maslinovu ulju. Dopušteno je i drugo (biljno) ulje. Pomazuje se po čelu i rukama.

Sakrament se može ponoviti ne samo ako bolesnik ozdravi i ponovno se razboli nego i onda kada se u istoj bolesti stanje pogorša.

Prethodne napomene govore o smislu bolesti, o samom sakramentu pomazanja (komu se dijeli, tko dijeli, što se traži za pomazanje), o popudbini, o susljednom redu pokore, pomazanja i popudbine. Govori se o dužnostima, službama i o pastoralu bolesnih, te o različitim mogućnostima prilagođivanja.[421]

b) Red bolesničkog pomazanja

U prvom se poglavlju donosi Red pohoda i pričesti bolesnika. Drugo poglavlje donosi red bolesničkog pomazanja. Obred teče kako slijedi:

- Pozdrav.
- Škropljenje blagoslovljenom vodom kao spomen krštenja.
- Uvodni poticaj utemeljen na Jakovljevu tekstu.

[419] *Isto*, br. 1517.

[420] RBP, br. 76.

[421] Pogledati prethodne napomene kao i cijeli Red!

- Sakrament pomirenja ili pokajnički čin.
- Čitanje Svetog pisma.
- Molbenica. Odgovara molitvi o kojoj govori Jakov.
- Polaganje ruku.[422]
- Eventualni blagoslov ulja ili zahvala nad već blagoslovljenim uljem.
- Pomazanje.
- Molitva.
- Očenaš i blagoslov.

Po sebi se ovaj sakrament može slaviti na različite načine:

- Koncelebracija pomazanja za vrijeme euharistijske koncelebracije.
- Koncelebracija pomazanja za vrijeme euharistijskog slavlja.
- Koncelebracija pomazanja izvan mise.
- Slavlje pomazanja za samo jednog bolesnika.

Zaključimo. Novi je red temeljito obnovljen. Primjećujemo:

- Uočava se središnji položaj Kristova vazmenog otajstva: kao što su Kristova ozdravljenja bila znak otkupljenja koje je on ostvario u svom Vazmu, tako i danas ovaj sakrament uprisutnjuje vazmeno otajstvo muke, smrti i uskrsnuća Kristova.
- U molitvama blagoslova ulja naglašava se ulog Duha Svetoga.
- Naglašen je zajedničarski značaj pomazanja. Crkva se brine za bolesnike, a sam je bolesnik znak Crkvi koja sudjeluje u patnjama Kristovim, da bi imala udjela i u njegovoj proslavi.
- Antropološki gledano, novi red uzima u obzir stanje bolesnika, nudeći različite molitve, već prema okolnostima. Uočava se da su bolesti često psihosomatske, tj. da su napadnuti i duh i tijelo. Upravo se tu ostvaruje djelotvornost pomazanja.
- Red je sastavljen tako da svećenik može mnogo toga prilagoditi.

4. Pastoralne napomene

Potrebno je kršćanski puk odgajati da razumiju i smisao i važnost ovog sakramenta. I pod tim vidom mogu biti korisna zajednička slavlja bolesničkog pomazanja. Valjat će pripomenuti i sljedeće: ako neki u pastoralu griješe da bolesničko pomazanje (ne samo svojom krivicom) dijele isključivo umirućima, drugi možda griješe u tome što u zajedničkim slavljima na spektakularan način podje-

[422] Oprez! U našoj je knjizi (RBP) ovo sitno tiskano na dnu stranice, pa se može dogoditi da ostane nezapaženo.

ljuju ovaj sakrament i onima za koje u stvari i nije namijenjen. U svakom slučaju za ispravnu liturgijsku katehezu i pastoral bit će veoma pogodan dan bolesnika ili vrijeme došašća i korizme.

5. Pričest bolesnika

U 2. st. u Justina nalazimo lijep primjer brige za one koji nisu mogli sudjelovati na nedjeljnoj euharistiji: »Od euharistijske se hrane svakome dijeli i svatko prima, a nenazočnima se šalje po đakonima.«[423] Svi bi, dakle, uzimali udjela u euharistijskoj gozbi, a onima koji nisu mogli doći, đakoni bi odnijeli. I danas sigurno ima starijih ljudi koji bi rado došli na misu, ali ne mogu zbog bolesti ili slabosti. Gdje to nije ostvarivo, što prije da đakoni ili djelitelji pričesti odnesu pričest onima koji bi, da nisu nemoćni ili bolesni, došli na misu? Naravno, radi dostojanstva sakramenta tu valja biti oprezan da se pričest ne bi nametala onima koji nisu raspoloženi.

6. Popudbina

Popudbina je pričest koja se daje umirućima. Pri tome Crkva ima na umu Kristove riječi: »Tko blaguje moje tijelo i pije moju krv, ima život vječni; i ja ću ga uskrisiti u posljednji dan.« (Iv 6, 54) Najbolje bi bilo popudbinu primiti pod misom tako da se bolesnik može pričestiti pod objema prilikama. Štoviše, Crkva određuje da su popudbinu dužni primiti svi vjernici kojima je to moguće.[424] Štoviše, kao što krst, potvrda i euharistija čine sakramente inicijacije, potpunog uvođenja u Kristova otajstva, tako pokora, pomazanje i euharistija kao popudbina na koncu života pripravljaju vjernika za vječnu domovinu.[425]

7. Susljedni obred pokore, pomazanja i popudbine

Red bolesničkog pomazanja donosi i susljedni obred pokore, pomazanja i popudbine. Ako prijeti smrtni čas, onda se prvo treba podijeliti sakrament pomirenja (ili samo općenita ispovijed), zatim popudbina te onda, bude li vremena i bolesničko pomazanje. Ne mogne li se bolesnik pričestiti, onda se nakon pomirenja treba podijeliti bolesničko pomazanje.[426] Ako bolesnik nije primio svetu potvrdu, može ju u smrtnoj opasnosti podijeliti svaki svećenik.[427] RBP nadalje izričito veli da se pomazanje ne dijeli onima koji su umrli.[428]

[423] JUSTIN, Prva apologija, br. 67, u: *Božanski časoslov*, 510.

[424] RBP, br. 26.

[425] Usp. KKC, br. 1525

[426] Usp. RBP, br. 30

[427] Usp. *isto*, br. 31.

[428] Dopušteno je podijeliti uvjetno pomazanje ako se sumnja je li bolesnik preminuo, usp. *isto*, br. 15.

SAKRAMENT ŽENIDBE

I. ŽENIDBENI OBREDI U STAROME SVIJETU

U Grka su se zaruke sastojale u susretu zaručnika s ocem zaručnice pri čemu su se oni dogovarali o pojedinostima vjenčanja, osobito o visini i obliku miraza, koji po sebi ostaje vlasništvo zaručnice. Muž se može služiti dobrima svoje žene, ali ona ostaju njezino vlasništvo. Samo sklapanje ženidbe – ulazak mladenke u novu obitelj – predstavlja, dakle, uzajamno preuzimanje prava i obveza.[429]

Nakon zaruka, poslije izvjesnog vremena, slavila se svadba. Grci su na početku slavlja žrtvovali bogovima zaštitnicima. Nakon gozbe, u kasnim večernjim satima, uzvanici su u povorci pratili mladence u kuću ženika s glazbom i upaljenim bakljama. Prije nego što bi mladenka napustila svoju kuću, otac mladenke predao bi svoju kćer ženiku pri čem se mladencima na glavu stavljao vijenac od mirte ili od neke kovine.[430] U kući ženika, nevjesta je bila ovjenčana orasima, datuljama, smokvama. Ti su plodovi simbolizirali plodnost. Mladenci su svečano načinili krug oko ognjišta, a nakon toga bi bili odvedeni u bračnu sobu, gdje bi pojeli dunju, simbol plodnosti, nakon čega bi ženik mladenki razriješio pojas.[431]

Kod Rimljana je ženidba imala čvrste zakonske okvire. U rimskom pravu obostrana privola (*consensus*) jest bitni dio vjenčanja.[432] Prigodom zaruka glave obitelji sklapaju *stipulatio*, koji predstavlja pravi ugovor koji se u bogatijim obiteljima zaključivao gozbom. Kasnije je uveden i običaj spajanja desnica zaručnika (*dexterarum coniunctio*). Plinije spominje i davanje željeznoga prstena, bez ikakvih ukrasa, dok Tertulijan kasnije spominje zlatni prsten. Rimljani su poznavali i potpisivanje ženidbenog dokumenta. Dan prije svadbe mladenka bi žrtvovala *larima* svoje igračke i odjeću koju je nosila kao djevojčica. Odijevala se u tuniku koju je opasivala lanenim pojasom. Kosu bi splela u šest pletenica ukrašenih crvenim i

[429] Usp. Z. PAŽIN, *Otajstvo je to veliko. Liturgija i teologija Reda slavljenja ženidbe*, Đakovo, 2005. Za povijest sklapanja ženidbe u starom svijetu i u prvoj Crkvi usp. sažet pregled u: T. SCHNITZLER, *O značenju sakramenata*, Zagreb, 1998., 126-129.

[430] Prema jednomu tumačenju od toga vijenca i potječe hrvatska riječ »vjenčanje«. Usp. M. PAJIĆ, *Crkveni obredi i kršćanski običaji*, Sarajevo, 1892., 423.

[431] Usp. K. RITZER, *Formen, Riten und religiöses Brauchtum der Eheschließung in den christlichen Kirchen des ersten Jahrtausends (Liturgiegeschichtliche Quellen und Forschungen, 38)*, Münster, 1982., 63-79. Usp. još: A. NOCENT, Il matrimonio cristiano, u: A. J. CHUPUNGCO (ur.), *Anamnesis. La liturgia, i sacramenti. Teologia e storia della celebrazione*, III/1, Genova, 1986., 301-364.

[432] J. ÉVENOU, Il matrimonio, u: A. G. MARTIMORT (ur.), *La Chiesa in preghiera. Introduzione alla Liturgia. I sacramenti*, III, Brescia, 1987., 209-232.

bijelim vrpcama. Nosila je žarkocrven veo i vijenac od cvijeća koje bi sama ubrala. *Conferatio* je bio obred kojim se Jupiteru posvećivala pogača (*farreum*) koju su mladenci jeli u znak zajedništva i vjerojatno je to bio obred koji su slavili viđeniji građani. Slijedila je žrtva Jupiteru, što je činio svećenik u nazočnosti desetorice svjedoka. Ovaj svečani obred bio je rezerviran za uglednije i bogatije građane. Na pragu svoga novoga doma mladenka bi izgovarala poznate riječi *Ubi tu Gaus, ego Gaia.*[433] U kući bi joj ženik dao malo vode i jedan gorući ugarak u znak dobrodošlice. Izgleda da je i u Rimljana najstariji oblik sklapanja ženidbe bio obred *coemptio*, dar koji bi zaručnik davao obitelji zaručnice, što se odvijalo pred petoricom svjedoka. Kasnije je poznato i sklapanje ženidbe *sine manu*, tj. bez *coemptio* i bez *coferratio*, ali nakon jedne godine takve veze to je vrijedilo kao i sklapanje ženidbe *sub manu* zbog činjenice jednogodišnjeg zajedničkog života. Svadbena je gozba bila u kući mladenke i započinjala je nešto prije zalaska sunca. Svadbena povorka do kuće ženika išla je slično kao i kod Grka. Dovratci ženikove kuće bili su pomazivani i ukrašavani lanom u znak obilja. U kući ženika bio je već spomenuti obred *conferratio*, odnosno *coemptio.* Ženik bi podigao mladenku i unio ju u kuću. Jedna gospođa, redovito majka mladenke, uvodi mladence u bračnu sobu i posjeda na krevet, a ženik joj driješi pojas, nakon čega se mladenci ostavljaju sami u sobi. Sljedećeg jutra mladenka bi se pojavila odjevena kao udana žena, nakon čega bi bila druga svadbena gozba, a mlada bi žena žrtvovala larima i penatima.

Za Židove ženidba predstavlja vršenje Božje zapovijedi (micve), zato ona uvijek predstavlja zemaljsku, ali i nebesku stvarnost. Bog je u početku stvorio čovjeka kao muško i žensko i naredio im da se plode i množe, napuče zemlju i sebi ju podlože. Zato Midraš za ženidbu uzima termin *kidušin,* što znači posveta. Mladenci se posvećuju jedno drugomu, ali i Bogu, jer vrše njegovu zapovijed i jer je njihova bračna veza slika one veze i ljubavi koju Bog ima sa svojim narodom. Žena za muža postaje svetom stvarnošću, zato ju on ne smije ni na koji način obeščastiti.[434] Erusin (zaruke) ili kidušin (posveta) u starini su bile odvojene od samog vjenčanja (nisuin), a kasnije (kako je to slučaj i danas) ta su dva obreda spojena. Erusin, odnosno kidušin, obred je koji zapravo znači muškarčevo stjecanje žene uz njezin pristanak uz prisutnost dvaju svjedoka. Ovaj se obred ponajčešće sastoji u tome da muškarac daje svojoj zaručnici neku vrijednost (ponajčešće zlatni predmet – moher) uz riječi: »Posvećena si mi ovom vrijednošću.«[435] Onda se potpisuje »isprava o uvjetima« (ketuba), ženidbeni ugovor koji potpisuje ženik i dva svjedoka.

[433] Ne možemo a da se ne divimo rimskoj lapidarnosti – sposobnosti da u malo riječi izraze mnogo. Izjava »Gdje ti, Gaj; i ja, Gaja« znači isto ono što veli naša mnogo dulja formulacija: »Obećavam ti vjernost u dobru i zlu u zdravlju i bolesti, ljubit ću te i poštovati u sve dane života svoga.«

[434] Usp. L. CROCIANI, *Riti nuziali nel mondo latino occidentale*, Siena, 2001., 11-12.

[435] Usp. K. DA-DON, *Židovstvo. Život, teologija i filozofija*, 438.

U tjednu koji predstoji vjenčanju običaj je na šabat pripraviti svečani objed u čast budućih supružnika, jer iz šabata proizlazi svaka radost. Mladoženja je pozvan da zauzme počasno mjesto u sinagogi dok se čita Tora ili da sam čita. Svi ga slave i raduju se s njim.[436] U jednom starom himnu zaručnik se uspoređuje s kraljem i na zaručnike se zaziva Božji blagoslov Abrahamu. Zaručnik su i zaručnica kao kralj i kraljica i to se uvijek stavlja u kontekst Božjeg zaručničkog odnosa prema njegovu narodu. Dan uoči svadbe mladenka se u pratnji svojih udanih prijateljica podvrgava obrednomu pranju koje se smatra pripravom na sveti čin koji se ima dogoditi, kao što su se svećenici trebali oprati prije nego bi prinosili žrtvu.

Na sam dan svadbe mladenci poste, jer je to za njih neka vrsta *Jom kipura*, dana promišljanja. Katkada poste i njihovi roditelji. Ženik, u pratnji svoga oca i mladenkina oca, bude doveden do mladenke koja sjedi sa svojom majkom i majkom ženika. Smisao tih pratilaca (šovšinim) jest predstavljanje mladenaca kao kralja i kraljice, jer svadba simbolizira Božje kraljevstvo.[437] Ženik prekrije velom lice mladenke i odlazi do hupe (nebnice) gdje čeka mladu. Danas pod hupom rabin izgovara zaručnički blagoslov. Nakon što ispiju malo vina, ženik daje zlatni prsten mladenki uz riječi: »Evo, posvećena si mi ovim prstenom, prema vjeri Mojsijevoj i Izraelovoj« i stavlja joj prsten na prst desne ruke. Nakon toga rabin moli sedam blagoslova. Slavlje je do te mjere naglašeno da za Židove postoji obveza uveseljavati mladence, tako da se u židovskoj tradiciji spominje kako je »rav Aha plesao noseći mladoženju na ramenima«.[438] U počecima je ovo bio čisto građanski obred, a danas je to u Židova vjerski obred koji vode rabini. U starini su se djevojke smatrale zrelima za udaju u dobi od 12-13 godina, a mladići 18-24 godine.[439] Iako židovsko učenje po sebi zaručnicima zabranjuje spolne odnose,[440] ipak je u starini u Izraelu zaručnica već bila smatrana ženom svoga zaručnika.[441] Kao što se vidi i u slučaju Marije i Josipa, bilo je također razumljivo da se u vremenu zaruka začne ili rodi dijete, jer se dijete u tome slučaju smatralo zakonitim. Štoviše, ako bi zaručnik umro, zaručnica se smatrala udovicom. Zaruke su u starini trajale redovito godinu dana. Nakon toga slijedilo bi sklapanje ženidbe prema već opisanomu obredu.

[436] Prema sefardskomu običaju, ovo se zbiva na šabat nakon vjenčanja. Usp. *isto*, 448.

[437] Inzistira se da budu prisutna dva oca i dvije majke. Ako je koji od roditelja umro, zamjenjuje ga netko iz rodbine.

[438] Usp. *isto*, 447.

[439] Usp. C. TOMIĆ, *Evanđelja djetinjstva Isusova*, Zagreb, 1971., 32.

[440] Usp. K. DA-DON, *Židovstvo. Život, teologija i filozofija*, 439.

[441] Usp. P. G. MÜLLER, *Lukino evanđelje*, Zagreb, 1996., 31. Konačno, prema Mt 1, 20, Marija je Josipova žena: »Josipe, sine Davidov, ne boj se uzeti k sebi Mariju, ženu svoju.«

II. SKLAPANJE ŽENIDBE U PRVOJ CRKVI

1. Prva svjedočanstva

Do 4. st. nemamo sigurnih svjedočanstava o kršćanskom obredu vjenčanja, što ne mora nužno značiti da kršćani nisu imali nekih svojih posebnih obreda još od samih početaka.[442] I ako je slavlje sklapanja ženidbe bio obred koji se slavio u obitelji, ono nikad nije bilo čisto laičko slavlje, jer je za kršćane od početka ženidba bila sveta stvar, odnosno sakrament, kako se kasnije izrijekom definiralo. Međutim, danas nije jasno u kojem je trenutku i u kojem opsegu slavljenju sklapanja ženidbe počeo nazočiti crkveni službenik, koji bi primio privolu i podijelio blagoslov. Jednako tako nije jasno u kojem se trenutku počeo uzimati neki točno određeni red sklapanja kršćanske ženidbe. Jedni su uvjereni da prije 4. st. nije bilo nekih određenih kršćanskih obreda kod vjenčanja, kojemu bi bio nazočan crkveni službenik, nego da se to odvijalo prema običajima pojedinih skupina (judeokršćani prema židovskoj tradiciji, pogani prema grčkoj ili rimskoj), s time, naravno, da su izbjegavali sve što bi se protivilo kršćanskoj vjeri.[443] Drugi, naprotiv, vjeruju, da su kršćani od početaka imali neke svoje specifične obrede kod vjenčanja, te da su redovito sklapanje ženidbe povezivali s euharistijom.[444] Kako god bilo, nemamo izravnih svjedočanstava koja bi davala za pravo jednima ili drugima. Sigurno je da su se kršćani prigodom vjenčanja pridržavali građanskih propisa, baš kao što su se kršćani iz židovstva držali svojih židovskih običaja, s time da su se kršćani iz poganstva, očigledno, klonili idololatrijskih elemenata. U tome je smislu vrlo znakovito svjedočanstvo Poslanice Diogenetu, iz 2. st., koje ide u prilog mišljenju da se kršćani nisu od drugih razlikovali po nekim čisto kršćanskim obredima kod sklapanja ženidbe.

> »Kršćani se ne razlikuju od ostalih ljudi ni područjem gdje stanuju, ni jezikom, ni načinom života. Ne žive u svojim vlastitim gradovima, ne služe se nekim neobičnim jezikom, ne provode neki osobit život... Prihvaćaju svugdje domaće običaje u odijevanju, hrani i uopće načinu života, oni žive i time predlažu izvanredan i, po jednodušnom mišljenju svih, nevjerojatan način života. Žive u vlastitoj domovini, ali kao došljaci. Kao građani, s ostalima

[442] Uzmimo za primjer godišnje slavljenje Uskrsa. Ono je zabilježeno prvi put tek sredinom 2. st. Međutim, to nužno ne znači da možda već apostoli nisu slavili godišnji Uskrs, osim nedjelje kao redovite proslave Kristova uskrsnuća, za što postoji svjedočanstvo još od apostolskih vremena.

[443] Usp. K. RITZER, *Formen, Riten und religiöses Brauchtum der Eheschließung in den christlichen Kirchen des ersten Jahrtausends*, 63-79.; A. NOCENT, Il sacramento del matrimonio in occidente. Storia e teologia liturgica, u: I. ROGGER (ur.), *La celebrazione del matrimonio cristiano. Atti della V settimana di studio dell'APL, Como 5-10 settembre 1976*, Bologna, 1977., 124.

[444] Usp. P. DACQUINO, *Storia del Matrimonio cristiano alla luce della Bibbia*, Torino, 1984., 229-230.; H. CROUSEL, Sposalizio, u: A. DI BERNARDINO (ur.), *Dizionario patristico di antichità cristiana*, Casale Monferrato, 1983., 3303-3304.

imaju sve zajedničko, a sve trpe kao tuđinci. Svaka im je tuđa pokrajina domovina, a svaka domovina tuđina. Žene se kao i ostali i rađaju djecu, ali ne odbacuju još nerođene djece. Imaju zajednički stol, ali ne i postelju... Da kažem jednostavno, što je duša u tijelu, to su kršćani u svijetu.«[445]

S obzirom na tipično kršćanske običaje, može se pretpostaviti da su ženidbeno slavlje zaključili euharistijom, kako se da zaključiti iz pisma Ignacija Antiohijskog, upućenog Polikarpu, koji kaže kako dolikuje da kršćanski mladenci izreknu svoju privolu pred biskupom, da bi njihova ženidba bila u Gospodinu, a ne vođena pukom požudom.[446] Prema spisima Otaca mogu se nazrijeti neki mogući obredi kršćanskog vjenčanja. Tako se kod Klementa Aleksandrijskog može naslutiti obred ovjenčavanja mladenaca[447], a kod Tertulijana se nakon vjenčanja može pretpostaviti euharistijsko slavlje i blagoslov[448], iako se to ne može sa sigurnošću tvrditi.[449] *Traditio apostolica* opominje kako ne dolikuje da kršćani žive u nezakonitim vezama, nego da se trebaju oženiti prema zakonu: *sumere mulierem secundum legem*.[450] Zanimljivo je svjedočanstvo Klementa Aleksandrijskog u njegovu *Pedagogu*. On osuđuje običaj da žene nose lažnu kosu da bi isplele pletenice. U tom se kontekstu onda pita, silazi li svećenikov blagoslov na tuđu kosu? Iz ovoga teksta većina zaključuje da je svećenik polagao ruke na mladence prigodom vjenčanja.[451] U apokrifnim *Djelima sv. Tome* navodi se blagoslov mladenaca.[452]

2. »Velatio nuptialis«

Prvi zasvjedočeni tipično kršćanski oblik sklapanja ženidbe bio je tzv. »velatio nuptialis« koji spominju Ambrozije[453] i papa Siricije.[454] Prvi opis obreda

[445] Poslanica Diogenetu, br. 5, 1-4, u: *Božanski časoslov*, 613-614.

[446] Usp. L. CROCIANI, *Riti nuziali nel mondo latino occidentale*, 18-19.

[447] Usp. KLEMENT ALEKSANDRIJSKI, *Odgojitelj*, k. III., p. 11, br. 63, Split, 2006., 471.

[448] *Ad uxorem*, k. II., p. 8 (PL 1, 1415-1415). »Kako bismo mogli opisati blaženstvo one ženidbe, koja označava boj Crkve, potvrđen (euharistijskim) prinosom i opečaćen blagoslovnom molitvom! Anđeli je bilježe, Oci je potvrđuju. Ni na zemlji se, naime, djeca ne mogu pravo vjenčati bez suglasnosti Otaca.« (Prema: L. CROCIANI, *Riti nuziali nel mondo latino occidentale*, 20.)

[449] Većina autora smatra da ovaj Tertulijanov tekst valja shvatiti u kontekstu njegove brige da se kršćanka ne bi trebala udati za poganina, pa onda on načelno govori o svetosti braka i blagoslovu koji kršćanski supružnici – kao krštene osobe – imaju u svome braku, a u slučaju braka kršćanke i poganina sve je to kompromitirano, jer ne mogu zajedno slaviti euharistiju. Prema tomu, ne bi se ovdje radilo o euharistiji koja bi bila dio slavlja ženidbe.

[450] IPPOLITO DI ROMA, *La tradizione apostolica*, br. 15, 75.

[451] Usp. KLEMENT ALEKSANDRIJSKI, *Odgojitelj*, k. III., p. 11, br. 63.

[452] Usp. C. VOGEL, Les rites de la célébration du mariage, leur signification dans la formation du lien durantle haut moyen âge, u: *Il matrimonio nella società medievale*, I, Spoleto, 1977., 418-419.

[453] Pismo Virgiliju, biskupu iz Trenta (PL 16, 984).

[454] Pismo milanskoj Crkvi (PL 16, 1171).

»velatio nuptialis« daje Paolin iz Nole 403. godine. On opisuje sklapanje ženidbe Julija i kćeri biskupa iz Capue. Zaručnikov otac, biskup Memorije, dovodi zaručnike do oltara gdje im otac zaručnice, biskup Emilije, podjeljuje blagoslov. Sama molitva nije sačuvana. Vrlo je vjerojatno da je biskup molitvu spontano izricao. Za vrijeme ove molitve mladenci se prekriju velom po glavi.[455] Ovaj je obred bio propisan za klerike, a laicima je bio samo preporučen. Prema tomu, sam blagoslov, kao takav, nema sakramentalan karakter, jer se sakrament podjeljuje samom privolom, a ono što se događalo u ovim obredima bio je samo blagoslov za mladence. Uza sve to kršćani su i dalje obdržavali i čisto rimske običaje. Tako Tertulijan svjedoči o prstenu koji bi zaručnik dao zaručnici. On spominje i *dexterarum coniunctio* i poljubac koji si daju mladenci, prema rimskomu običaju, a spominje i *tabulae nuptiales*.[456]

III. ŽENIDBENI OBREDI U STARIM LITURGIJSKIM KNJIGAMA

1. Najstariji obrasci u rimskoj liturgiji

Sakramentar iz Verone.[457] U naslovu stoji *Incipit velatio nuptialis*. Donose se misni obrasci s blagoslovom mladenaca. Blagoslovna je molitva usmjerena samo na zaručnicu i ispunjena biblijskim slikama.

Gelazijev sakramentar[458] djelomično preuzima molitve iz Sakramentara iz Verone, ali donosi i vlastito predslovlje. Ženidbeni je blagoslov u misi smješten između Gospodnje molitve i molitve »Mir Gospodnji«. Blagoslov je usmjeren na oboje zaručnika. Predslovlje je osobito bogato. Ženidba je svet savez koji krasi nerazrješivost. Svrha je braka plodnost: Bog tako združuje zaručnike u svetu ženidbu, da stidljiva (čista) plodnost ženidbe posluži umnažanju posinjene Božje djece. Osim blagoslova, nakon molitve Očenaša, donosi se i blagoslov mladenaca prije popričesne molitve.

Grgurov sakramentar[459] donosi ženidbeni blagoslov i misne obrasce. Prve su dvije trećine blagoslova nove, a zadnja je trećina preuzeta iz Veronskog i Gelazijeva sakramentara. U prvom dijelu spominje se podrijetlo prvog ljudskog para te nerazrješivost ženidbe, a ženidba se predstavlja kao znak saveza Krista i Crkve.

[455] Usp. K. RITZER, *Formen, Riten und religiöses Brauchtum der Eheschließung in den christlichen Kirchen des ersten Jahrtausends*, 419-420.

[456] Usp. A. NOCENT, Il matrimonio cristiano, 317.

[457] GeV, br. 1105-1110.

[458] Ve, br. 1443-1445.

[459] GrH, br. 153-154.

Čak ni iskonski grijeh ni opći potop nisu izbrisali prvotni blagoslov koji je Bog izrekao nad prvim ljudskim parom. U misi se preuzima zborna i darovna molitva iz Veronskog sakramentara, a predslovlje iz Gelazijeva. Međutim, u predslovlju je došlo do promjene koja sakramentu ženidbe daje drukčije značenje, a upravo je verzija iz Grgurova sakramentara prešla u kasnije obrednike.

> »Ut multiplicandis adoptionum filii sanctorum conubiorum fecunditas pudica **serviret**.«[460]

> »Ut multiplicandis adoptionum filii sanctorum conubiorum fecunditas pudica **servaretur**.«[461]

Prema GeV, čista bračna plodnost ima velebnu ulogu u otajstvu spasenja: čista bračna plodnost *služi* umnažanju posinjene Božje djece, a prema GrH umnažanje posinjene Božje djece služi čuvanju čistoće bračne plodnosti. U prvom je slučaju čista bračna plodnost *sredstvo*, a u drugom slučaju *cilj*!

Valja naglasiti da ovdje ženidbeni blagoslov i misa nisu shvaćeni kao konstitutivni element sklapanja ženidbe, nego samo blagoslov. Ženidba, kao takva, sklapala se u kući, pa i bez nazočnosti svećenika. Tako je to bilo sve do dekreta *Tametsi*.

U Galiji, keltskim zemljama i u Španjolskoj još od 5. st. postojao je običaj blagoslova bračne ložnice (*benedictio thalami*). Vjerojatno je uvođenje zaručnika u bračnu ložnicu, kao i popratni blagoslov, bilo nadahnuto poviješću Tobije i Sare (Tob 8, 4-10), kao i zgodom iz apokrifnih Djela sv. Tome, gdje apostol blagoslivlja dvoje zaručnika na ulasku u njihovu bračnu ložnicu. U Galiji je bio poznat i običaj »tri Tobijine noći«, tj. tri noći bračne uzdržljivosti nakon sklapanja ženidbe. Uvođenjem rimske liturgije potiskuje se običaj blagoslova bračne ložnice, ali je ipak »preživio« sve do posljednje reforme.[462]

2. Obredi sklapanja ženidbe od 12. st. do Tridentskog sabora

Ženidbeni se blagoslov sklapanja ženidbe pred crkvenim službenikom preporučivao jer je to bilo jamstvo njezine javnosti. Tako sinoda biskupije Rouen 1012. godine određuje da se ženidbe ne sklapaju tajno, nego da se ženidba ima sklopiti u samostanu, gdje će svećenik blagosloviti mladence. Zanimljivo je da ista sinoda određuje da se sklapanje ženidbe ne smije slaviti poslije objeda, nego neka mladenci natašte dođu na blagoslov u samostan svećeniku koji također treba biti

[460] GeV, br. 1446.

[461] GrH, br. 835.

[462] Usp. RO 1929, 260.

natašte. Naglašavalo se, dakle, da se ženidba ima blagosloviti u crkvi, ali se u isto vrijeme zadržao nerimski običaj blagoslova bračne ložnice (*benedictio thalami*).

a) Obred vjenčanja iz 12. st.

Prvo se slavilo samo sklapanje ženidbe na vratima crkve (*in facie ecclesiae*), zatim misa za zaručnike, a onda blagoslov bračne ložnice. Rekli bismo da se tu očituje onaj polagan prijelaz. Ženidba se, naime, u samim počecima slavila u domu mladenaca. Sada se slavi na vratima crkve, da bi uskoro samo sklapanje ženidbe bilo u crkvi. Ženidba na vratima crkve označava dvojakost značaja ženidbe. Ona je ljudska, naravna stvarnost, ali je u isto vrijeme i svet savez o kojem Crkva izražava svoju brigu da ženidba bude dostojno sklopljena, a zatim u sklopu euharistije blagoslivlja zaručnike. Ono što su bile odredbe pojedinih pokrajinskih sabora, uskoro će, kao odredba biti doneseno na Tridentskom saboru.

Obredi »in facie ecclesiae«.[463] Mladenci i uzvanici dolaze pred crkvu gdje ih očekuje svećenik. Mladenci *na vratima crkve* izraze svoju privolu i tamo se uglavi visina miraza. Onda otac predaje kćer svomu budućemu zetu. Mladenci pruže jedno drugomu desnu ruku, a svećenik izmoli jednu molitvu, zatim blagoslovi jedan jedini prsten koji onda zaručnik stavi zaručnici s jednog prsta na drugi, govoreći: »U ime Oca i Sina i Duha Svetoga.« Svećenik zaziva Presveto Trojstvo nad mladence za mir, blagoslov, oproštenje grijeha i život vječni. Zatim ih uvodi u crkvu. Uočavamo stare rimske elemente: pružanje desne ruke (*dexterarum coniunctio*), davanje prstena, kao i to da zaručnicu njezin otac predaje zaručniku. Sve je to popraćeno blagoslovom svećenika i zazivanjem Presvetoga Trojstva.

Misa za zaručnike i blagoslov. Nakon što svećenik uvede zaručnike u crkvu, moli nad njima tri molitve i onda počinje misa Presvetoga Trojstva, preuzeta iz Grgurova sakramentara. Vjerojatno se mladencima htjela staviti za uzor ljubav koja vlada među osobama Trojstva.[464] Međutim, čitanja su izabrana za zaručnike. Nakon molitve Očenaša svećenik moli blagoslovnu molitvu nad zaručnicom.[465] Nakon pričesti zaručnik primi mir od svećenika i onda poljubi zaručnicu (poljubac mira!). Nakon mise svećenik blagoslovi kruh i vino, i daje svima da kušaju.

Blagoslov bračne ložnice. Navečer, prije nego što se mladenci povuku u ložnicu, svećenik najprije blagoslovi bračnu ložnicu, a onda još jedanput same mladence.

---

[463] Kao primjer takvog obreda donosimo jedan obred iz 12. st.: *Ordo III ex ms. Pontificali monasterii Lyrensis, annorum 600.* Usp. E. MARTENE, *De antiquis Ecclesiae Ritibus*, 353-402.

[464] Drugi je razlog vjerojatno taj što je ta zavjetna misa bila veoma popularna u vremenu patarenske hereze, kada se baš željela naglasiti vjera u Presveto Trojstvo. U tom je kontekstu onda nastala i svetkovina Presvetoga Trojstva.

[465] Vidi: GeV, br. 1451.

b) Neke teološko-liturgijske poteškoće

Vrijednost ženidbenog blagoslova. Što je *res* sakramenta – privola ili blagoslov? Skolastičke su rasprave više išle u prilog privole (naglasak na pravnom vidu), ali nisu mogle točno definirati koja je uloga svećeničkoga blagoslova. Dekretom *Tametsi* Tridentski je sabor propisao da je sklapanje ženidbe pred službenikom Crkve (tzv. kanonski oblik) uvjet za valjanost same ženidbe.[466] U tom se smislu otišlo predaleko: nakon privole mladenaca svećenik je rekao *Ego coniugo vos*, što je davalo naslutiti da je to najvažniji dio obreda, a ne privola. Ipak su neki autori naglašavali vrijednost ženidbenoga blagoslova. U Pravoslavnoj Crkvi privola ide više uz zaruke, a u slavlju ženidbe bitan je dio upravo blagoslov zaručnika.[467] U svakom slučaju, u *Redu slavljenja ženidbe* prisutna su oba elementa.[468]

c) Značenje prstena

U rimskim obredima prsten znači savez (francuski *alliance*, talijanski *fede*). Kad ženik stavlja prsten mladenki, on s njom sklapa savez, kao Krist s Crkvom. Ta gesta, po sebi teološki bogata, nikada nije bila popraćena nekim molitvenim tekstom koji bi spominjao savez.[469] U Njemačkoj je uskoro došlo do običaja da se blagoslivljaju dva prstena: za zaručnika i zaručnicu.[470] Uz predaju prstena povezana je i predaja, odnosno predstavljanje miraza.

IV. OBRED SKLAPANJA ŽENIDBE NAKON TRIDENTSKOG SABORA

1. Odredbe Tridentskog sabora

Tridentski sabor htio je prvenstveno riješiti neka doktrinalna i pastoralna pitanja. Na doktrinarnom planu trebalo je riješiti pitanje sakramentalnosti ovoga sakramenta, njegove osnovne značajke, kao jednost i nerazrješivost, zatim kompetenciju Crkve glede oprosta od ženidbenih zapreka. Na pastoralnom planu osnovno je bilo riješiti pitanje tajnih ženidbi koje se u praksi nisu mogle kontrolirati,

[466] Usp. DH, br. 1801.

[467] Usp. K. RICHTER, Teologija crkvenoga braka, prema P. BAŠIĆ, Brak i obitelj u Europi danas, u: *Služba Božja* 38(1998.)3, 259-293., ovdje 282-293.

[468] Naravno, ukoliko se zbog čisto crkveno-pravnih posljedica treba definirati što je bitno u cijelom obredu, to može i treba ostati. Međutim, kad je u pitanju liturgijsko-teološko značenje cijeloga slavlja, svakako bi trebalo uzeti šire gledište.

[469] Prema OCM 1969 i OCM 1991, zaručnik, odnosno, zaručnica, doduše, vele da onomu drugomu stavljaju prsten »u znak ljubavi i vjernosti«. Izraz »vjernost«, istina, označava savez, ali to baš i nije tako naglašeno.

[470] Usp. A. NOCENT, Il matrimonio in Roma e nell'Occidente non romano, u: A. J. CHUPUNGCO, (ur.), *Scientia liturgica. Manuale di liturgia. Sacramenti e sacramentali*, IV, Casale Monferrato, 1998., 286-314., ovdje 308. Tako svjedoči Obrednik iz Hamburga iz 11. st. Tamo je originalni tekst: *Benedic, Domine, anulum istum* prepravljen riječima: *Benedic, domine, anulos istos*.

pa je zato dolazilo do bigamije.[471] Sabor naučava da je ženidba sakrament,[472] da je monogamiju Bog ustanovio;[473] te naglašava da je ženidba nerazrješiva.[474] Osim toga govori se o kompetenciji Crkve glede oprosta od zapreka, oprosta od tvrde, a neizvršene ženidbe, od mogućnosti davanja rastave od stola i postelje i vlasti Crkve u određivanju obreda.

Najznačajniji je, svakako, dekret *Tametsi*[475], koji određuje da su ubuduće valjane samo one ženidbe sklopljene pred vlastitim župnikom ili svećenikom delegiranim od njega ili od ordinarija, sklopljene pred dvama ili trima svjedocima. Svećenik se obvezuje dobro ispitati jesu li mladenci slobodni, treba izričito tražiti njihovu međusobnu privolu te treba ženidbu upisati u matice vjenčanih. Nakon Tridentskog sabora ostalo je ipak nekoliko otvorenih pitanja. Tako je 1751. godine Kongregacija kardinala za tumačenje Tridentskog sabora izjavila glede naravi nazočnosti svećenika na vjenčanju da je on »kvalificirani svjedok« (*testis spectabilis*).[476] To znači da su djelitelji i primatelji sakramenta sami mladenci.

2. Red ženidbe prema obredu iz 1614. godine[477]

U ovom je obredniku red sklapanja ženidbe veoma jednostavan. Sve se događa u crkvi. Obrednik donosi red sklapanja ženidbe, ali ne i blagoslov mladenke, koji se samo predviđa »gdje je običaj da se blagoslivlja ženidba«, s napomenom da se blagoslov podjeljuje samo na prvom vjenčanju (dakle, ne udovici). Na drugom mjestu Obrednik donosi blagoslov bračne ložnice, koji se sastoji od kratkog otpjeva i blagoslovne molitve.[478]

a) Red vjenčanja

U prvom se dijelu donose pastoralne i pravne odredbe glede priprave na vjenčanje i samog sklapanja ženidbe. Župnika se upozorava na zapreke i zabrane, napominje se koje su ženidbe nevaljane. Za valjanu ženidbu nužan je kanonski oblik: slobodna privola mladenaca pred vlastitim župnikom ili ordinarijem ili svećenikom delegiranim od jednoga od ove dvojice i pred najmanje dvama svjedo-

[471] Usp. S. ARDITO, Il matrimonio nella teologia postridentina, u: A. M. TRIACCA, G. PIANAZZI (ur.), *Realtà e valori del sacramento del matrimonio. Convegno di aggiornamento*, Roma, 1976., 153-172.

[472] DS, br. 1801.

[473] DS, br. 1802.

[474] DS, br. 1805-1807.

[475] DS, br. 1813-1816.

[476] Usp. F. SCHULTE, *Canones et decreta Concilii Tridentini ex editione romana a. 1834 repetit. Accedunt S. Congr. Card. Conc. Trid. Interpretum Declarationes ac Resolutiones*, Lipsiae, 1853., br. 49, 229. Usp. također S. ARDITO, Il matrimonio nella teologia postridentina, 157-158.

[477] RO 1929, 243-249.

[478] RO 1929, 260-261.

cima. Daju se odredbe o navještajima i o dužnosti župnika da bude siguran da su oboje mladenaca slobodni za ženidbu. Župnik također treba mladence poučiti o svetosti sakramenta ženidbe, o uzajamnim dužnostima muža i žene te o dužnostima roditelja prema djeci. Daju se odredbe o blagoslovu mladenke. Obred je veoma jednostavan. Svećenik traži od mladenaca da izraze svoju privolu, nakon čega veli: »Ja vas združujem u ženidbu...« Svećenik blagoslovi prsten koji zaručnik stavi zaručnici na prstenjak lijeve ruke. Nakon toga slijedi završna molitva.

b) *Missa pro sponso et sponsa* u Misalu Pija V.

U misi za mladence nema više vlastitoga predslovlja niti vlastitoga *Hanc igitur*, a blagoslovna molitva dolazi iza molitve Očenaša. Misa je preuzeta iz GrH.[479] Misna su čitanja: Ef 5, 21-32 i Mt 19, 3-5. Zanimljivo je da se određuje kako nakon popričesne molitve svećenik treba opomenuti mladence da se međusobno ljube te da obdržavaju bračnu uzdržljivost na blagdane i dane posta.

3. Posebnosti obreda vjenčanja u našim krajevima do II. vatikanskog sabora

Glede obreda vjenčanja Tridentski sabor određuje:

»Si quae provinciae aliis laudabilis consuetudinibus et caeremoniis in celebrando Matrimonii Sacramento utuntur, eas omnino retineri Sancta Synodus vehementer optat.«[480]

Nakon što donosi *Red sklapanja ženidbe*, *Rituale Romanum* iz 1614. godine pripominje:

»Uostalom, ako se gdje upotrebljava drugi pohvalni običaj i ceremonije kod vjenčanja, dolikuje, da se zadrže.«[481]

Kao proširenje i prilagodba uočavaju se svečanije traženje privole, blagoslov dvaju prstena, nagovor zaručnicima i zakletva. Za ilustraciju smo uzeli obrednike koji su se upotrebljavali u sjevernom dijelu Hrvatske (kao i na području današnje Mađarske i Slovačke), gdje su se od samih početaka njegovale vlastitosti i »pohvalni običaji«.

a) Traženje privole

U RO 1929 traženje privole veoma je kratko i jednostavno:

»*I to neka najprije pita zaručnika:* I. Hoćeš li uzeti nazočnu I. za svoju zakonitu ženu po običaju majke Crkve?

[479] Usp. GrH, br. 833-839. U odnosu na izvor uočljive su dvije »kozmetičke« promjene: umjesto »ut rachel uiro« u Misalu stoji: »viro suo, ut Rachel« i umjesto *progeniem*, stoji *generationem*.

[480] Sessio XXIV, *De Reformatione*, 1. Citirano prema: SC 77, bilješka br. 41.

[481] RO 1929, 249.

Zaručnik neka odgovori: Hoću.

2. Odmah potom neka pita svećenik zaručnicu: I. Hoćeš li uzeti ovdje nazočnoga I. za svoga zakonitog muža po običaju svete majke Crkve?

Zaručnica nek odgovori: Hoću.«

Ovaj prvi dio slavlja dulji je i bogatiji u obrednicima koji su bili u uporabi u sjevernom dijelu Hrvatske. Kao najstariji takav nama dostupan obrednik navodimo onaj koji je u Zagrebu izdao biskup Maksimilijan Vrhovac. Dijalozi koje svećenik vodi s mladencima pisani su u stupcima latinski, hrvatski-kajkavski, hrvatski-štokavski, mađarski i njemački. Donosimo samo hrvatski-štokavski.

Obred započinje traženjem privole.

»Sacerdos: Kakotije ime?

Resp. Sponsus: Jvan ili N. Katarina, ali N.

Sac. N. pitamte pod zavezom tvoj kerstjanske vire kaxi istinito, jesilise s kojom drugom (ali s kojim drugim) zarucsio (ali zarucsila) izvan ove poshtene[482] divoike ali udovice N. (ali izvan ovoga poshtenoga mladicha ali udovca N.) i jesili obechao (ali obechala) kojoi drugoi (ali drugomu) daju za xenu, iliti drugaricu (ali daga za muxa, iliti druga) uzeti hochesh?

Spons. Nisam.

Sac. N. Ljubishli ovu poshtenu[483] Divoiku ali udovicu N. (ali ovoga poshtenoga mladicha, ali udovca N.)?

Spons. Ljubim.

Sac. Hochechli nju za tvoju pravu xenu iliti drugaricu (ali njega za tvojega pravoga muxa iliti druga) uzeti?

Spons. Hochu.

Sac. Pitamte opet pod zavezom vire tvoje, nieli morebiti med vami kakvo rodbinstvo, stvastvo, kumstvo, ali shto drugo, radi koga u svetu xenidbu nebise uzet mogli?

Spons. Nie.« [484]

Gotovo su identični i drugi obrednici. Tako kaločki donosi pitanja u četirima stupcima: latinski, mađarski, njemački i hrvatski. Strossmayerov obrednik,

[482] Lat. *honestam* (pošten), njem. *gegenwärtigen* (nazočan); *ehrlichen* (pošten). U obrednicima ćemo vidjeti neprestano kolebanje između ovih dvaju termina: *pošten* i *nazočan*.

[483] Lat. *honestam*, njem. *gegenwärtigen*.

[484] *Rituale Romano-Zagrabiense sdeu formula agendeorum in administratione sacramentorum caeteris Ecclesiae publicis functionibus rite obeundis observanda, ac in usum Zagrabiensis diaecesis accomodata, et utilibus additamentis aucta*, M. Vrhovac (ur.), Zagrabiae, 1796., 173-188., ovdje 176-177.

pisan hrvatskim jezikom[485], traži privolu prema starijim uzorcima. Dijalog je paralelno u stupcima na hrvatskom i njemačkom jeziku. Pitanja su samo jednom otisnuta, ali s napomenom da se ista pitanja postave prvo zaručniku, a onda zaručnici.

»Sveć. Kako ti je ime?

Odgovori zaručnik ili zaručnica: Ivan ili Kata.

Sveć: N. Tako ti svete vjere kršćanske, reci pravo, jesi li se kojoj god (komugod) obvezao (obvezala) u ženidbu izim ove poštene[486] osobe, i jesi li kojoj drugoj (komu drugomu) obećao (obećala), da ćeš ju (ga) za ženu (za muža) uzeti?

Odg. Nisam.

Sveć. Ljubiš li ovu poštenu osobu?[487]

Odg. Ljubim.

Sveć. Hoćeš li nju za svoju zakonitu ženu (za svoga zakonitoga muža) uzeti?

Odg. Hoću.

Sveć. I opet, tako ti svete vjere tvoje, pitam te, nije li medju vami kakvo srodstvo, stvatstvo, kumstvo, ili štogod drugoga, radi čega se uzeti ne bi mogli?

Odg. Nije.«

Razmjerno je jednostavniji dijalog iz Đakovačkog obrednika iz 1933. godine. Tekst je pisan prvo hrvatskim, pa onda njemačkim jezikom:[488]

»Sveć: N. (Ivane, Marijo) reci po istini: znadeš li možda za kakvu zakonitu smetnju radi koje ne bi smio i mogao (smjela, mogla) sklopiti ovu ženidbu?

Zar. Ne znam ni za kakvu.

Sveć. N. reci pred Bogom i pred svetom Majkom Crkvom istinu, jesi li se sam (-a) od svoje volje za ovu ženidbu odlučio (odlučila)?

Zar. Jesam.

Sveć.: N. reci istinu: hoćeš li uzeti ovdje nazočnu N. (Mariju) za svoju zakonitu ženu (nazočnog N. (Ivana) za svoga zakonitog muža) po običaju svete Majke Crkve?

Zar. Hoću, uzimam.«

b) Blagoslov prstenja

U Rimskom obredniku iz 1614. godine blagoslivlja se samo jedan prsten. Nakon kratkog otpjeva svećenik govori molitvu, a zatim daje prsten zaručniku

[485] *Obrednik biskupije Bosansko-Djakovačke i Sriemske*, 120-127.

[486] Njemački: *außer dieser gegenwärtigen Person*.

[487] Njemački: *diese gegenwärtige Person*.

[488] ĐO 1933, 24-30.

da ga stavi zaručnici na prstenjak *lijeve* ruke dok svećenik govori: »U ime Oca i Sina i Duha Svetoga.« U našim obrednicima svećenik blagoslivlja dva prstena koje stavlja zaručnicima na prstenjak *desne ruke*. Svećenik govori dvije molitve blagoslova prstenja, poškropi ih »unakrst« blagoslovljenom vodom. Zatim stavlja prsten zaručniku, a potom drugi prsten zaručnici, govoreći: »U ime Oca i Sina i Duha Svetoga.«

c) Nagovor zaručnicima

Rimski obrednici ne predviđaju nikakav nagovor. U našim obrednicima nalazimo različite nagovore. Evo jednoga iz 1907. godine koji je osobito bogat:

> »Mili vjernici! Bog je već na početku svieta odredio, a kasnije uzimajuć na se čovječje tielo, prisutnošću svojom, i prvim čudom posvetio ženidbu, da se broj izabranih popuni. Svetim je otajstvom učinio ono, što je po naravi svojoj već sveto, zaoto sv. Pavao i nazivlje velikim otajstvom (Efez. 5, 32.)
>
> Djeca smo svetih, ženitba naša i bračni život naš treba da je svet. Brak kršćana slika je i prilika onoga otajstvenog i u ljubavi preobilnog saveza, koji Isusa svojom svetom crkvom spaja. Isus je u najstrožjem smislu rieči, živio i umro za svoju crkvu, crkva pako sa sv. Pavlom veli: 'Meni je život Krist, a umrieti dobitak' (Philip. 1, 21.)
>
> U taj primjer se ugledajte danas i uvieke. Zaoto, neka muž ljubi ženu svoju, kako je Isus ljubio sv. crkvu svoju; neka je ljubi, kao polovicu duše svoje, jer zaoto je ostavio otca i majku svoju, da pridje ženi svojoj. (Mat. 19, 5)
>
> Ako ima vlasti nad njom, neka tu vlast nježnim prijateljstvom pokaže, jer po sv. Ambrosiju, nije robkinju dobio, nego vjernicu. Neka svojim obzirnim i prijaznim ponašanjem nastoji, da se zaboravi i obljubi odvisnost.
>
> Žena pako neka se pokorava mužu, kao što se i sveta crkva pokorava zaručniku, Isusu. Neka mu bude poslušna, kao samom Gospodinu Bogu. (Efez. 5, 22.) Neka živi mužu i u mužu, kao što i crkva živi u Isukrstu: 'Živim ja, ali već ne ja, nego Krist živi u meni.' (Galat. 2, 20.) Neka izbjegava sve, što bi moglo mir pomutiti. Čednost i stidljivost njena neka odaju ljubav i vjernost njezinu.
>
> Neka mjesto lukave ljubezljivosti i isprazne ljepote, (Zeričje 31, 30.) traži urese srca, kršćanske krieposti, jer strah Gospodnji slava je ženina.
>
> Ako ćete nastojati ovako vaš bračni život provadajati, Isus će svim otajstvom oplemeniti vašu naravnu ljubav, koju međusobno ćutite, i vaš bračni život biti će prebogatim izvorom vriemenite i vječne sreće vaše. Obilna sv. milost Krstova neka sidje na vašu bračnu zajednicu. Amen.«[489]

[489] *Rituale Strigoniense*, Strigoni, 1907., 222-223.

Dakle, ovdje se ne govori o braku kao *remedium concupiscentiae,* nego o svetosti braka od samih početaka. Govori se o bračnom savezu kao slici saveza i ljubavi Krista prema Crkvi. Uzdiže se ljubav, nasuprot gospodarenja u bračnom životu. Još se ističe: budu li supružnici živjeli u skladu s Božjom namisli, Isus će blagosloviti njihovu naravnu ljubav tako da će njihov bračni život biti *izvorom vremenite i vječne sreće*, što je upravo na crti onoga što će mnogo kasnije istaknuti II. vatikanski sabor.[490]

d) Zakletva

RO 1614 ne predviđa zakletvu mladenaca koja se nalazi u različitim oblicima u svim našim »prilagođenim« obrednicima. Donosimo prvo Zagrebački obrednik.[491]

»Sacerdos: Takote Bog pomogao.
Sp. Takome Bog pomogao
Sac. Blaxena Devica Maria.
Sp. Blaxena Devica Maria.
Sac. I svi Svetci Boxji.
Sp. I svi Svetci Boxji.
Sac. Da ovu poshtenu[492] parsonu ljubish.
Sp. Da ovu poshtenu personu ljubim.
Sac. I nju iz ljubavi za tvoju zakonitu xenu (ali za tvoga zakonitoga muxa) uzimash.
Sp. I nju iz ljubavi za svoju zakonitu xenu (ali za svoga zakonitoga muxa) uzimam.
Sac. Po Boxjoj naredbi.
Sp. Po Boxjoj naredbi.
Sac. I obicsaju S. Matere Cerkve.
Sp. I obicsaju S. Matere Cerkve.
Sac. I da nju (ali njega) nechesh ostavit.
Sp. I da nju (ali njega) nechu ostavit.
Sac. Do tvoje ali nje (ali njegove) szmrti.
Sp. Do moje ali nje (njegove) szmrti.

[490] »Sva njihova (laička) djela, molitve i apostolski pothvati, bračni i obiteljski život, svagdanji rad, odmor duha i tijela, ako se vrše u Duhu, dapače i tegobe života, ako se strpljivo podnose, postaju duhovne žrtve ugodne Bogu, po Isusu Kristu, koje se u služenju Euharistije pobožno prinose Ocu s prinosom Gospodinova Tijela.« (LG 34)

[491] *Rituale Romano-Zagrabiense*, 176-188.

[492] Njemački: »diese gegenwärtige Person«, lat. »hanc honestam personam«.

Sac. U nijednoj potribi i nevolji.
Sp. U nijednoj potribi i nevolji.
Sac. Takote Bog pomogao.
Sp. Takome Bog pomogao.«

Kaločki je obred identičan. Zakletva je u četirima stupcima na latinskom, mađarskom, njemačkom i hrvatskom jeziku.[493] U Strossmayerovu je obredniku identično. Prisega se donosi paralelno na hrvatskom i na njemačkom jeziku.

»Sveć. Tako te Bog pomogao.
Odg. Tako me Bog pomogao.
Sveć. Blažena djevica Marija.
Odg. Blažena djevica Marija.
Sveć. I svi sveti božji.
Odg. I svi sveti božji.
Sveć. Da ovu poštenu osobu ljubiš?
Odg. Da ovu poštenu osobu ljubim.
Sveć. I ljubeći za svoju pravu ženu (svojega pravoga muža) uzimaš.
Odg. I ljubeći za svoju pravu ženu (svojega pravoga muža) uzimam.
Sveć. Poleg božje naredbe.
Odg. Poleg božje naredbe.
Sveć. I običaja svete matere crkve.
Odg. I običaja svete matere crkve.
Sveć. Da ju (ga) nećeš ostaviti.
Odg. I da ju (ga) neću ostaviti.
Sveć. Do njezine (njegove) smrti.
Odg. Do njezine (njegove) smrti.
Sveć. U nijednoj potrebi.
Odg. U nijednoj potrebi.
Sveć. Tako te bog pomogao.
Odg. Tako me bog pomogao.«[494]

Međutim, priručni obrednik Đakovačke biskupije iz 1933. godine zakletvu je pojednostavio. Sada se više ne pružaju moći da se na njima zaručnici zakunu, nego križ. Nadalje, zaručnici za svećenikom opetuju tekst zakletve u prvom licu jednine.

»*Svećenik pruži zaručniku križ, ovaj metne tri prsta na križ te za svećenikom opetuje ove riječi zakletve (poslije isto tako zakune i zaručnicu):*

[493] *Rituale Romano-Colocense*, Budae, 1798., 226-227.

[494] *Obrednik biskupije Bosansko-Djakovačke i Sriemske*, 125-126.

Tako me Bog pomogao – Blažena Djevica Marija – i svi sveti Božji – da ovdje nazočnu N. (Mariju, nazočnog N. Ivana) – za svoju zakonitu ženu uzimam (za svoga zakonitog muža uzimam) – po Božjoj naredbi i po običaju svete Majke Crkve – i da ju (ga) nikada ostaviti neću – do svoje ili njezine (njegove) smrti. – Tako me Bog pomogao.«[495]

e) Blagoslov o pedesetoj obljetnici ženidbe

U Strossmayerovu obredniku nalazimo i tzv. *privjenčavanje*, tj. blagoslov o pedesetoj obljetnici ženidbe, što nije sadržavao Rimski obrednik.[496] Nakon što se ispovjede, jubilarci sjednu u klecala sa svojim svjedocima. Slavlje se odvija pod misom. Nakon evanđelja slijedi homilija. Nakon što se jubilarci u misi pričeste, i nakon izrečene popričesne molitve, svećenik pozove jubilarce da dođu do oltara i kleknu. Pozove ih zatim da, odgovarajući svako pojedino od njih na njegova pitanja, zahvale Bogu što su sretno stigli do ovoga časa. Pozove ih također da obećaju da će jedno drugo ljubiti, pomagati i tako mlađima davati dobar primjer. Svećenik zatim blagoslovi prstenje i stavlja ih svakomu na prst. U molitvi blagoslova prstenja naglašava se da je prsten znak »saveza duša«. Jubilarci odu na svoje mjesto. Slijedi završni blagoslov, nakon čega svećenik opet kaže popričesnu molitvu i završi misu uobičajenim blagoslovom. Važno je također zapaziti kako se u ovom Obredniku određuje da se »privjenčavanje« ima slaviti pod misom, dok je npr. u RO 1929 misa za zaručnike bila predviđena samo kao mogućnost, i to nakon vjenčanja!

4. Običaji koji nisu naznačeni u obrednicima

Svi obrednici daju još napomene da se smije vjenčavati, ali ne i svadbovati, u došašću i korizmi. Evo i nekih naših običaja. Vjenčanje se moglo slaviti samo u župnoj crkvi zaručnice: mladenka je mogla otići iz svog sela samo kao vjenčana žena. Time se otklanjala mogućnost eventualnih prileţništava. Mladenku su u crkvu uvodili djeverovi, a mladoženju djeveruše.[497] Još do prije pedesetak godina vjenčanje se slavilo ponajviše srijedom, jer je srijeda dovoljno udaljena od petka, radi nemrsa, ali i od nedjelje, da se ne bi zanemarila nedjeljna misa. U nekim je krajevima bio običaj mladencima davati vino blagoslovljeno o blagdanu sv. Ivana Evanđeliste, da bi se oni voljeli onom ljubavlju koju je Ivan iskazivao Kristu.[498]

[495] ĐO 1933, 29.

[496] *Obrednik biskupije Bosansko-Djakovačke i Sriemske*, 135-137.

[497] Šteta da je u nas zadnjih petnaestak godina tako brzo ušao talijanski običaj – koji je do nas došao preko američkih filmova – da mladenku uvodi njezin otac.

[498] Usp. M. PAJIĆ, *Crkveni obredi i kršćanski običaji*, Sarajevo, 1892., 424. Međutim, Obrednik tumači da se blagoslov vina na dan sv. Ivana vrši »na čast sv. Ivana, koji je popio otrov, a da mu nije naudio«. Usp. i RO 1929, 432.

V. ŽENIDBA NA II. VATIKANSKOM SABORU

A. SABORSKE RASPRAVE I ODREDBE

O ovoj temi govori SC 77-78. Prije samog zasjedanja Sabora i o ovome je pitanju konzultiran katolički episkopat.[499] Biskupi su tražili da se red slavljenja ženidbe posvema preradi na sljedeći način:

- da bude uočljivija sakramentalnost ženidbenog slavlja;
- da bude očito da taj sakrament podjeljuju sami mladenci;
- da iz samog Reda bude vidljivo da je bračna ljubav slika ljubavi Kristove prema Crkvi;
- da bude jasnije izražena veza između ženidbe i euharistije.

Na saborskim raspravama ponovno se postavilo pitanje je li kanonski oblik sklapanja ženidbe potreban samo *ad liceitatem* (tj. da kršćanima dolikuje sklapati ženidbu prema kanonskomu obliku) ili *ad validitatem* (tj. da je kanonski oblik nužan za valjanost).[500] Evo konačnog teksta SC 77-78:

> »77. Obred sklapanja ženidbe, kakav se nalazi u Rimskom obredniku, neka se preradi i obogati da jasnije označi milost sakramenta i naglasi dužnost bračnih drugova. 'Ako se u nekoj pokrajini upotrebljavaju drugi pohvalni običaji i ceremonije kod sklapanja sakramenta ženidbe, Sveti Sabor vruće želi da se oni svakako zadrže.' Uz to se, prema čl. 63, daje ovlast nadležnoj crkvenoj teritorijalnoj vlasti, o kojoj govori čl. 22 § 2 ove konstitucije, da sastavi vlastiti obred u skladu s krajevima ili narodnim običajima, ali uz uvjet da svećenik koji prisustvuje zatraži pristanak onih koji sklapaju brak.
>
> 78. Vjenčanje neka se obično obavlja za vrijeme mise, poslije čitanja Evanđelja i homilije, a prije 'molitve vjernika'. Molitva nad zaručnicom može se izreći narodnim jezikom, ali neka se tako prikladno ispravi da istakne jednake dužnosti međusobne vjernosti obaju supruga. Ako se sakrament ženidbe slavi bez mise, neka se na početku obreda pročitaju poslanica i evanđelje iz mise za zaručnike i neka se zaručnicima uvijek podijeli blagoslov.«

B. PRIPRAVA NOVOGA SLAVLJENJA ŽENIDBE

Obred je pripravljalo Vijeće za provedbu liturgijske konstitucije. Polazište za izradu novog *Reda slavljenja ženidbe* bile su sljedeće točke:

[499] Za povijest je osobito dragocjena knjiga: A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*, 676.-686. Usp. i P. BARBERI, *La celebrazione del matrimonio cristiano. Il tema negli ultimi decenni della teologia cattolica*, Roma, 1982., 181-191.

[500] Usp. *Acta et Doc*, ser. I, vol II, pars I – VI. Usp. također P. BARBERI, *La celebrazione del matrimonio cristiano*, 260-261.

- Slavlje ženidbe treba biti uvijek ucijepljeno ili u misu ili u službu riječi.
- Blagoslov mladencima treba uvijek dati, to znači i u »zabranjenim vremenima«, kao i u slučaju da je u pitanju ženidba udovaca ili udovica.
- Osnovna shema obreda jest sljedeća: kratki uvod, poslanica, pjesma, evanđelje, homilija na osnovu svetog teksta, slavlje ženidbe, molitva vjernika, ženidbeni blagoslov.
- Čitanja trebaju biti na narodnom jeziku.[501]

Tijekom priprave prethodnih napomena javila se jedna teška dvojba. Ako se pretpostavi da je za plodonosno primanje sakramenta potrebna vjera, što je s onim mladencima koji su doduše kršteni, ali su izgubili vjeru, tj. koji izričito tvrde da su ateisti? Nakon duge rasprave *Consilium* je došao do zaključka da ne dolikuje slaviti sakrament ženidbe s krštenim osobama koje odbacuju vjeru. Evo njihove formulacije:

> »Inprimis pastores foveant nutriantque fidem nuptirientum: sacramentum enim matrimonii supponit fidem (cf. Const. de sacra liturgia, 59). Si tamen constet utrumque sponsum fidem recusare, etiamsi de seria contrahendi matrimonium intentione constet, ritum sacramenti matrimonii celebrare non licet.«[502]

Kako su došli do ovakvog zaključka? S jedne strane, slavlje sakramenta traži vjeru. Nadalje, vjernici mogu biti uznemireni kada vide da se uzimaju sveti tekstovi koji govore o vjeri, a koju ti mladenci nemaju. Osim toga, nekatolici mogu zaključiti da mi svoje svetinje ne cijenimo dovoljno, jer ih slavimo i s nevjerujućima. I sami svećenici mogu zbog toga biti obeshrabreni i rezignirani. Nadalje, smatra *Consilium*, krštene ateiste treba tretirati kao nekrštene osobe – za njih treba biti dovoljan i valjan čisto građanski oblik sklapanja ženidbe.

Međutim, drugi dio ovoga članka nije odobrila ni Kongregacija za nauk vjere, a ni Kongregacija sakramenata. Ostao je samo prvi dio broja 7, tako da cijeli br. 7 glasi:

> »Navlastito neka pastiri u mladenaca hrane i njeguju vjeru, jer sakramenat ženidbe vjeru i pretpostavlja i iziskuje.«

Kongregacije su očito smatrale da su i nevjerujući katolici formalno članovi Crkve i za njih vrijedi obveza sklapanja ženidbe u kanonskom obliku.[503] I Pavao

---

[501] Usp. A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*, 676-677.

[502] Prema: *Isto*, 679.

[503] Konačno, crkveno pravo – u skladu s drevnim naukom Crkve – kratko kaže kako među krštenima ne može biti valjanog ženidbenog ugovora koji samim time ne bi bio sakrament. Usp. N. ŠKALABRIN, *Ženidba. Pravno-pastoralni priručnik*, Đakovo, 1995., 34.

VI., govoreći o slavljenju ženidbe po kanonskom obliku za krštene ateiste, ustvrdio je da »je to ozbiljan problem, ali čini se teškim s pastoralnog i psihološkog gledišta presjeći kontakt s Crkvom upravo u trenutku ženidbe. Ne izgleda korisno zatvoriti vrata Crkve zaručnicima, nego ih, naprotiv, treba otvoriti«.[504] Naime, upravo trenutak slavljenja ženidbe može biti povoljna prilika da se zapretani žar vjere u zaručnika probudi.

VI. RED SLAVLJENJA ŽENIDBE NAKON II. VATIKANSKOG SABORA

A. DVA LATINSKA TIPSKA IZDANJA

Prvo tipsko izdanje *Reda slavljenja ženidbe* odobreno je 19. ožujka 1969. godine.[505] Bila je to prva obnovljena liturgijska knjiga koja se pojavila nakon Drugoga vatikanskog sabora. Imala je skromne prethodne napomene. Nakon objava ostalih liturgijskih knjiga (pogotovo Misala) te nakon Zakonika kanonskog prava, trebalo je ovaj red preurediti. Tako se drugo tipsko izdanje pojavilo 1991. godine, a dekret nosi nadnevak 19. ožujka 1990. godine.[506] Drugo izdanje donosi opširnije prethodne napomene, a u samom redu vjenčanja kao novost donosi se obred vjenčanja pred prisustvovateljem laikom.[507] Nova su i tri dodatka, a u dodatku stoji još: Uzorci sveopće molitve, Blagoslov zaručnika te Red blagoslova bračnih drugova u misi prigodom obljetnice ženidbe.

1. Prethodne napomene

a) Prvo izdanje (OCM 1969)

U prvom izdanju ističemo:

»U krajevima gdje je na snazi Rimski obrednik vjenčanja neka se pripreme posebni obrednici prilagođeni običajima i potrebama pojedinih krajeva, kako to propisuju čl. 63b i 77 Konstitucije o svetom bogoslužju i pod uvjetom da ih pregleda Apostolska Stolica.«[508]

[504] Prema A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*, 681., bilješka br. 15.

[505] *Rituale Romanum ex decreto sacrosancti oecumenici concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli PP. VI promulgatum. Ordo celebrandi matrimonium.* Editio typica, Typis polyglottis Vaticanis, 1969. (= OCM 1969).

[506] *Ordo celebrandi matrimonium.* Editio typica altera, Typis Polyglottis Vaticanis, 1991. (= OCM 1991).

[507] Ovo je, očito, doneseno za Crkve u misijama. U nas takvih slučajeva nema. Zbog toga u talijanskom obredniku toga obreda uopće nema, dok je u našem zadnjem izdanju, naravno, uvršten, jer mi uvijek revno prevodimo sve što piše u tipskim izdanjima, zanemarujući svoju tradiciju...

[508] OCM 1969, br. 12.

Biskupskim se konferencijama ostavlja mogućnost prilagodbe i ženidbene privole i cijeloga obreda. Inzistira se, međutim, da u svakom slučaju svećenik prisustvovatelj od mladenaca zatraži i primi privolu.[509] Glede priređivanja posebnih obrednika, biskupskim se konferencijama ostavlja velika sloboda, pod uvjetom da prilagođeni obredi budu pregledani od Apostolske Stolice.

b) Drugo izdanje (OCM 1991)

Iz prethodnih napomena *drugog* izdanja ističem sljedeće:

Značenje i dostojanstvo sakramenta ženidbe.[510] Kao naravna zajednica muškarca i žene, po kojoj oni postaju jedno tijelo, ženidba je stvarnost koja dobiva snagu od samog čina stvaranja. Ženidbu, koja je po sebi od Stvoritelja, Krist Gospodin želi vratiti prvotnomu dostojanstvu. Zato ju uzdiže na dostojanstvo sakramenta. U br. 8 i 9 nalaze se, zacijelo, najsnažniji izričaji o smislu i dostojanstvu ženidbe kao stvarnosti koja označuje otajstvo jedinstva Krista i Crkve: »Sakramentom ženidbe kršćanski supruzi označuju otajstvo jedinstva i plodne ljubavi između Krista i Crkve i u njemu imaju udjela«.[511] U nastavku se izrijekom veli:

> »Po ovom sakramentu Duh Sveti čini da, kao što je Krist ljubio Crkvu i sebe predao za nju, tako i kršćanski supruzi, u jednakom dostojanstvu, nastoje hraniti i njegovati svoj brak u međusobnom predanju i s nepodijeljenom ljubavlju što struji iz božanskog izvora ljubavi; združujući tako božansko i ljudsko, neka ustraju u vjernosti, u dobru i zlu, i tijelom i dušom, isključujući svaki preljub i rastavu.«[512]

Izjednačuje se, dakle, dostojanstvo ljubavi Krista prema Crkvi s bračnom ljubavlju, jer ta ljubav proistječe iz istog božanskog izvora. Kršćanski supruzi tako združuju božansko s ljudskim. Oni bi snagom sakramenta ženidbe trebali biti živo ostvarenje kraljevstva Božjega. Brak i obitelj kućna su Crkva.

Izbor obreda.[513] Kada se slavi ženidba pod misom, uzima se odgovarajuća misa za zaručnike. Ukoliko je jedna strana nekrštena, vjenčanje može biti samo izvan mise. Inače se prepušta razboritom sudu svećenika – u razgovoru sa zaručnicima – je li uputno slaviti ženidbu pod misom ukoliko bi većina sudionika bili nekatolici ili »nepraktikanti«.

[509] *Isto*, br. 13-18.

[510] OCM 1991, br. 1-11.

[511] *Isto*, br. 8.

[512] *Isto*, br. 9.

[513] *Isto*, br. 33-38.

Prilagodbe u ovlasti biskupskih konferencija.[514] Biskupske konferencije mogu ovaj red prilagoditi, počevši od prethodnih napomena. Obrasci se mogu prilagoditi i nadopuniti, može se izmijeniti redoslijed obreda, zaručnicu ili zaručnike može se ovjenčati vijencem. Može se ispustiti predaja prstenja. Konačno se kaže da treba pomno razmotriti »što se može prikladno pripustiti iz predaja i duha pojedinih naroda«. Štoviše, veli se u sljedećem broju, svaka biskupska konferencija, prema odredbi SC 63b) može prirediti »vlastiti obred slavljenja ženidbe u skladu s mjesnim i narodnim običajima«, s tim da prisustvovatelj uvijek mora zatražiti i primiti privolu.

2. Red slavljenja ženidbe

a) Red slavljenja ženidbe u misi[515]

Na početku je dobro zapaziti kako se Red slavljenja ženidbe kroz povijest razvijao u smjeru euharistije. Prvo se ženidba slavila u domu zaručnika. U kasnijem se razdoblju samo sklapanje ženidbe slavilo na vratima crkve, nakon čega bi se slavila misa za zaručnike. Prema novomu obredu, sklapanje se ženidbe, evo, slavi u sklopu euharistije, u okviru koje mladenci mogu pristupiti pričesti pod objema prilikama. Time se, očito, naglašava prirodno mjesto ženidbe, koja je slika one ljubavi kojom Krist ljubi Crkvu i koja se ostvaruje upravo u euharistiji, svadbenoj gozbi Jaganjčevoj. Zanimljivo je da obred ženidbu razumije kao usavršavanje krsne milosti,[516] a sudjelovanje u euharistiji shvaća se kao potpuno usavršavanje milosti sakramenta ženidbe.[517] Nadalje, slavlje sakramenta ženidbe u sebi na čudesan način objedinjuje sve postaje Božjeg djela spasenja. U samom stvaranju svijeta stoji prvotni blagoslov bračnoga para i obitelji. K tomu je bračni savez slika saveza Boga i njegova izabranog naroda, odnosno Krista i Crkve. Konačno, kao što je euharistija trajna djelatna nazočnost Kristova vazmenog otajstva, tako je ženidba, u sebi i po sebi – po svetosti života supružnika – znak saveza Krista i Crkve, znak Kristova spasenjskog djelovanja u Crkvi. Otuda posebna povezanost sakramenta ženidbe i euharistije.[518]

[514] *Isto*, br. 39-44.

[515] *Isto*, br. 45-78.

[516] »Došli ste u ovaj crkveni dom da pred službenikom Crkve i pred zajednicom Gospodin zapečati Vašu ljubav svetim pečatom. Tu ljubav Krist obilno blagoslivlje. On vas je već posvetio krštenjem, a sada će vas obogatiti i okrijepiti osobitim sakramentom...« (*Isto*, br. 23); usp. P. BARBERI, *La celebrazione del matrimonio cristiano*, 219.

[517] »On, koji ih je združio svetim savezom, sakramentom Kristova tijela i Krvi, neka ih složi i jednom ljubavlju...« (*Isto*, br. 33).

[518] Usp. A. M. TRIACCA, La »celebrazione« del matrimonio: aspetti teologico-liturgici. Contributo alla spiritualità sacramentarla e alla pastorale liturgica, u: A. M. TRIACCA, G. PIANAZZI (ur.), *Realtà e valori del sacramento del matrimonio*, Convegno di aggiornamento: Roma, Facoltà di teologia dell'Università Pontificia Salesiana, 1-4 novembre 1975, Roma, 1975., 103-150.

Slavljenje ženidbe u misi odvija se na sljedeći način. Svećenik može dočekati mladence na ulazu u crkvu, može ih dočekati pred oltarom, a obred prijema može se i ispustiti i odmah početi s misom (nastavlja se himnom *Slavom*, ako je propisano, inače zbornom molitvom). Nakon homilije započinje središnji dio slavlja ženidbe. Svećenik zatim pita mladence o slobodi, o vjernosti te o spremnosti da prihvate djecu. Kod ovog trećeg pitanja (koje se ispušta ako su zaručnici starije dobi) postavilo se pitanje treba li možda izbaciti ono *a Deo* u pitanju *Jeste li spremni s ljubavlju primiti od Boga djecu*, ali je to ipak zadržano da se potvrdi »ljudska i kršćanska odgovornost te poučljivo poštovanje prema Bogu« kada je u pitanju prihvaćanje djece.[519]

Privola koju donosi prvo izdanje u uporabi je u engleskom govornom području još od srednjeg vijeka, a izgovaraju je sami mladenci.

> »Ja, I., uzimam tebe za svoju ženu (za svoga muža) i obećavam ti vjernost u dobru i zlu, u zdravlju i bolesti. Ljubit ću te i poštovati u sve dane života svoga.«

Kao druga mogućnost, ova je formula preinačena u jedno pitanje koje svećenik upravlja prvo zaručniku, a onda zaručnici, na što oni onda trebaju potvrdno odgovoriti. To je učinjeno na izričitu želju Kongregacije za nauk vjere, a i na želju Pavla VI. Međutim, svjesno je ova mogućnost jednostavnog odgovora »da« stavljena na drugo mjesto.[520] Nakon što mladenci izreknu privolu, svećenik »zapečati« ono što su mladenci izrekli:

> »Gospodin vam bio dobrostiv, potvrdio privolu što je pred Crkvom očitovaste, ispunio vas svojim blagoslovom. Što Bog združi, čovjek neka ne rastavlja.«[521]

Nasuprot germanskomu običaju da se prstenje daje prije privole, zadržan je rimski običaj da se prstenje daje nakon privole, a pri tome zaručnik, a onda zaručnica, govore: »Primi ovaj prsten u znak moje ljubavi i vjernosti u ime Oca i Sina i Duha Svetoga.« Slijedi molitva vjernika. Uzima se vlastito predslovlje, a u prvoj euharistijskoj molitvi postoji vlastiti *Hanc igitur*. Iako je bilo više zahtjeva za vla-

---

[519] A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*, 682., bilješka 17.

[520] Bugnini svjedoči da je i nakon objave novoga Reda bilo dosta primjedbi i nezadovoljstva, jer su neki smatrali da ženidba bez onoga tradicionalnoga »Da« kao da i nije sklopljena. Međutim, odgovor je uvijek bio isti: svećenik i mladenci uvijek mogu uzeti formulu s pitanjima i odgovorima, a s druge strane, ostaje uvijek mogućnost da pojedine biskupske konferencije samu privolu i prilagode mentalitetu i kulturi vlastitoga puka. Usp. A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*, 683., bilješka 19.

[521] Ova je formula zamijenila onu tradicionalnu: »Ja vas združujem u ženidbu u ime Oca i Sina i Duha Svetoga.«

stitom euharistijskom molitvom za mladence, ona je odobrena samo za Kanadu 1982. godine.[522]

Molitva blagoslova zaručnika slijedi nakon molitve Očenaša i kratkog poziva na molitvu. Dosadašnja molitva blagoslova zaručnika, preuzeta iz GrH, br. 838 i preuređena tako da se odnosi na oboje mladenaca, predložena je kao prva. Dodane su na izbor i još dvije druge, novosastavljene molitve. Nakon molitve blagoslova slijedi uobičajen znak mira. Naglašava se da mladenci mogu primiti pričest pod objema prilikama. Na koncu mise podjeljuje se trostruki završni misni blagoslov.

U drugom izdanju Red slavljenja ženidbe u misi stavljen je kao prva mogućnost. Sam red slavlja ženidbe ne razlikuje se bitno od prethodnog. Donose se obrasci pozdrava koji svećenik kazuje na prijemu mladenaca i dva obrasca prihvaćanja privole. Nude se umetci za I., II. i III. euharistijsku molitvu. U sve tri molitve ženidbenog blagoslova ubačen je zaziv Duha Svetoga, čega nije bilo u OCM 1969. U br. 78 izričito se kaže da se ženidbeni dokumenti potpisuju na koncu mise u sakristiji ili pred narodom, ali ne na oltaru. Ova odredba začuđuje i zbunjuje. Prvo, zašto se ne bi potpisivanje ženidbenih isprava moglo smatrati dijelom obreda? Ovako, stavljen po strani iza slavlja, ostavlja dojam nečega nebitnog. Drugo, ako se veli da je ženidba slika ljubavi koju Krist ima prema Crkvi, ne naziva li se euharistija »svadbenom gozbom Jaganjčevom«? Zašto bi, u tom kontekstu, izgledalo zazorno potpisivati ili staviti ženidbene spise na oltar? Spomenimo samo da je od davnina u benediktinaca običaj *professio super altare*, da zavjetovanici polože na oltar ispravu o zavjetovanju. Pa ako zavjetovanje – koje nije sakrament – može biti *super altare*, zašto to ne bi mogla biti i ženidba?[523]

b) Red slavljenja ženidbe bez mise[524]

Sam Red slavljenja ženidbe identičan je onomu u sklopu mise i u OCM 1969 i u OCM 1991. Nakon kratkog pozdrava slijedi služba riječi, a nakon homilije sam red sklapanja ženidbe. Molitva blagoslova zaručnika slijedi odmah na koncu sveopće molitve, ili, kao u misi, nakon Gospodnje molitve (koja slijedi nakon sveopće molitve). Ukoliko se u sklopu ovog obreda želi mladencima podijeliti

[522] Usp. *Notitiae*, 18(1982.)142. Usp. A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*, 684., bilješka 20. Za tekst ove molitve usp. talijanski prijevod: L. DELLA TORRE (ur.), *Pregare l'Eucaristia. Preghiere eucaristiche di ieri e di oggi per la catechesi e l'orazione*, Brescia, 1982., 112-115.

[523] I nama se čini neprikladnim potpisivati dokument na oltaru – oltar nije pisaći stol! – ali bi se potpisan dokument mogao postaviti na oltar, kako je to kod zavjetovanja. Svakako se čini neprikladnim potpisivati dokument izvan obreda – u sakristiji.

[524] OCM 1991, br. 79-117.

pričest, onda nakon molitve Očenaša slijedi »Evo Jaganjca Božjeg«, pričešćivanje, popričesna molitva i završni trostruki blagoslov.[525]

c) Red slavljenja ženidbe pred prisustvovateljem laikom[526]

Ovoga Reda nije bilo u OCM 1969. Redoslijed je isti kao u Redu slavljenja ženidbe bez mise, s tim da se u uvodnim didaskalijama izričito govori da laik predsjeda po posebnoj ovlasti biskupa. Umjesto jedne od triju molitava ženidbenog blagoslova prisustvovatelj sklopljenih ruku govori trostruku blagoslovnu molitvu, na koju se odgovara: »Blagoslovljen budi Bog.« I ovdje je predviđena mogućnost slavlja svete pričesti. Dakle, prisustvovatelj laik ima nešto drukčije didaskalije, a kao i inače kada bogoslužju predsjeda laik, on ne polaže ruke kao svećenik, a završni blagoslov govori deprekatorno (»Bog nas ispunio radošću...«), križajući se (dakle, ne čini znak križa nad vjernicima).

d) Red slavljenja ženidbe između katolika i nekrštene osobe[527]

Prije priređivanja ovoga obreda javilo se pitanje o sakramentalnosti ženidbe katolika i nekrštene osobe, jer izgleda da su neke takve ženidbe bile proglašene ništetnima i za katoličku stranu, jer da nisu bile sakramentalne. U tome je smislu 18. listopada 1966. godine poslan upit Kongregaciji za nauk vjere: Jesu li takve ženidbe sakramentalne ili ne? U odgovoru, koji je uslijedio već 7. studenoga 1966. godine, Kongregacija za nauk vjere određuje da oni koji budu pripravljali tekstove za slavlje takvih ženidbi trebaju izbjegavati svaki izraz koji bi se mogao interpretirati u jednom ili u drugom smislu.[528] Tako je i učinjeno u Redu slavljenja ženidbe između katolika i nekrštene osobe i tu nema nekih razlika između OCM 1969 i OCM 1991. U uvodnim se didaskalijama, naravno, ispušta dio koji govori o prethodnoj krsnoj milosti. Samo sklapanje ženidbe ne razlikuje se od prethodnih obreda. Uzima se treća molitva ženidbenog blagoslova, ali s nekim preinakama. Tako na primjer, umjesto »sakramentom ženidbe« stoji »ženidbenim savezom«, a umjesto »neka obitelj ukrase djecom, obogate Crkvu«, kaže se »resio ih neporočan život i prokušane roditeljske vrline«. U drugom izdanju ovaj se Red naziva: »Red slavljenja ženidbe između katoličke strane i katekumenske ili nekršćanske strane«: predviđena je mogućnost da nekršćanska strana bude katekumen.

[525] Ova odredba, po našem mišljenju, ima smisla onda, kada vjenčatelj nije svećenik. Naime, drevna je praksa Crkve da se pričest izvan mise u načelu daje samo bolesnicima ili da se ona dijeli u nekim izvanrednim prilikama. Ako je vjenčatelj svećenik, a zaručnici se žele pričestiti, čini nam se prikladnijim da se u tom slučaju sklapanje ženidbe slavi pod misom.

[526] OCM 1991, br. 118-151.

[527] *Isto*, br. 152-178.

[528] Usp. A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*, 685-686.

3. Misa za zaručnike

Donose se tri obrasca mise za zaručnike i svaki od njih ima zbornu, darovnu i popričesnu molitvu, predslovlje, blagoslov zaručnika (poslije Očenaša) te završni misni blagoslov.

4. Dodaci (samo u OCM 1991)

Blagoslov zaručnika.[529] U OCM 1969 ovoga blagoslova nije bilo. Doslovno je preuzet iz knjige Blagoslova.[530] Naglašavaju se dvije stvari. Prvo, valja dobro paziti da netko taj obred ne bi shvatio kao obred sklapanja ženidbe. Drugo, upravo zbog toga, taj se obred ne smije slaviti pod misom. Jedan od roditelja zaručnika može predvoditi obred blagoslova. Kao i kod drugih blagoslova, ukoliko je nazočan svećenik ili đakon, onda dolikuje da zaređen službenik predvodi slavlje. Blagoslov se može lijepo uklopiti u katehetsku pripravu za ženidbu, kao što su npr. tečajevi za pripravu na ženidbu.[531]

Red blagoslova bračnih drugova u misi prigodom obljetnice ženidbe.[532] OCM 1969 ne predviđa blagoslov ni misu prigodom obljetnice braka, što je postojalo u drevnim izvorima.[533] Međutim, Misal iz 1975. godine donosi misne obrasce za obljetnicu ženidbe te za 25. i 50. obljetnicu ženidbe.[534] Iste obrasce sadrži i Misal iz 2002. godine.[535] Donosi tri obrasca za (bilo koju) obljetnicu te za 25. i za 50. obljetnicu ženidbe. U svakome od ovih triju obrasca nudi se zborna, darovna i popričesna molitva.

Nakon homilije svećenik pozove supružnike da obnove uzajamna obećanja. Svećenik to može učiniti svojim riječima ili se može poslužiti predloženim obrascem. Supruzi svoju odluku mogu obnoviti tiho ili to mogu učiniti prema predloženomu obrascu, prema kojemu zahvaljuju Bogu jedno za drugo i mole ga za dar ustrajnosti u uzajamnoj ljubavi, koja je znak saveza što ga je Bog sklopio s ljudima. Svećenik prihvati njihove riječi. Predviđena je zatim jedna od dviju molitava blagoslova prstenova ovisno o tome radi li se o njihovim vjenčanim ili o novim prstenovima. Slijedi sveopća molitva. Nakon što se u misi izmoli Očenaš, slijedi molitva

[529] OCM 1991, br. 253-271.

[530] *Rimski obrednik obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog a proglašen vlašću Ivana Pavla II. Blagoslovi*, Zagreb, 1987., 63-68.

[531] Prijedloge blagoslova zaručnika u sklopu tečajeva priprave za brak nalazimo i u: P. ARAČIĆ, *Rasti u ljubavi. Priprava za brak i obitelj i pastoral zaručnika*, Zagreb, 2000., 151-152.; Z. PAŽIN, Blagoslov zaručnika, u: *VĐSB* 11(1995.), 539.

[532] OCM 1991, br. 272-286.

[533] Usp. GeV, br. 1448.

[534] M 1975, 757-759.

[535] M 2002, 1098-1100.

blagoslova supružnika. Ona je razmjerno kratka. Spominje se da je Bog u počecima posvetio ženidbeni vez, da je ženidba slika jedinstva Krista i Crkve. Stoga se moli da supružnici rastu u ljubavi i miru. Supružnici se, naravno, mogu pričestiti pod objema prilikama. Na koncu mise predviđen je svečani misni blagoslov.

B. HRVATSKA IZDANJA REDA SLAVLJENJA ŽENIDBE NAKON II. VATIKANSKOG SABORA

1. Hrvatsko izdanje Reda vjenčanja iz 1970. godine (RO 1970)

Hrvatski je prijevod OCM 1969 odobrila biskupska konferencija za manje od godinu dana: 17. veljače 1970. godine. Potvrda Kongregacije za bogoštovlje uslijedila je osam dana kasnije, 25. veljače 1970. godine,[536] tako da je hrvatsko izdanje objavljeno iste godine.[537] Razmjerno brzo pojavljivanje hrvatskih prijevoda zasigurno je bilo potaknuto željom da liturgijske knjige obnovljene nakon Sabora što prije uđu u uporabu. To u sebi, naravno, sadržava i određenu poteškoću: brzo pripravljen prijevod nužno u sebi nosi nesavršenosti i nedotjeranosti.[538] Hrvatsko izdanje slijedi ono tipsko i u tehničkom smislu. Naime, sve su inačice, kao i u tipskom izdanju, donesene na kraju knjige, tako da je za vrijeme obreda potrebno listati za tri inačice vjerničkih molitava, za drugu i treću molitvu nad mladencima. Ova knjiga donosi i sva tri obrasca misnih molitava za mladence: zborne, darovne i popričesne te predslovlja i završne misne blagoslove.

U tipskom latinskom izdanju druga je mogućnost privole, u kojoj mladenci odgovaraju s »volo«, složena tako da svećenik samo jedanput pita zaručnika i jedanput zaručnicu. U hrvatskom je izdanju to isto pitanje raščlanjeno na tri dijela, tako da svako od mladenaca tri puta potvrdno odgovara. Jedina posebnost u odnosu na tipsko izdanje jest zakletva na križu, prema drevnomu običaju u sjevernim dijelovima Hrvatske.[539] Rubrika veli: »Ovo među crtama može se izvršiti ili izostaviti prema odredbama u pojedinim biskupijama.« Svećenik uzme raspelo i kaže: »Stavite desnu ruku na raspelo te svoju privolu potvrdite zakletvom.« Mladenac, pa mladenka, prisežući kaže: »Tako mi pomogao Bog, Blažena Djevica

[536] Možemo se samo diviti vremenima kad su i jedni i drugi bili toliko ažurni i kad je Kongregacija imala povjerenja u prijevode koje je potvrdila jedna biskupska konferencija.

[537] *Rimski obrednik obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora II. vatikanskog, a proglašen vlašću pape Pavla VI. Red vjenčanja*, Zagreb, 1970. (= RO 1970).

[538] Crkve njemačkoga govornog područja u liturgijskim su knjigama nakon Drugoga vatikanskog sabora išle drugim putom. Određen broj godina koristili su se priručni prijevodi, dok se nisu pojavili dotjerani i uređeni prijevodi u novouređenim liturgijskim knjigama.

[539] Uporište za ovaj dodatak nalazi se u br. 12 i 17 prethodnih napomena koji pretpostavljaju mogućnost da pojedine biskupske konferencije mogu prirediti vlastite obrede.

Marija i svi sveci Božji!« Zakletva dolazi nakon privole, a nakon zakletve svećenik prihvati privolu uobičajenim riječima i onda slijedi blagoslov i izmjena prstenja.

Bez obzira na to koliko su se u odnosu na prijašnje obrede skratile riječi zakletve, u svijesti vjernika zakletva je bitan dio obreda[540] i supruzima najviše ostane u sjećanju, tako da je svakako bio mudar izbor da se, kao mogućnost, ovaj drevni obred ostavi tamo gdje je otprije bio uobičajen. Iz pastoralne nam je prakse također poznato da se nastavilo s tim »hvalevrijednim običajem« tamo gdje je već bio udomaćen.

Misni obrasci koji se nalaze u ovom obredniku nalaze se i u Misalu. Zanimljivo je podsjetiti da se na hrvatskom jeziku Red mise pojavljuje već 1969. godine, a misni obrasci tek 1973. godine. U ovom izdanju Misala dodaju se također misni obrasci na obljetnicu vjenčanja, za 25. obljetnicu braka i za 50. obljetnicu braka.

2. Red slavljenja ženidbe iz 1997. godine (RO 1997)

a) Prilagodbe

U ovom novom izdanju[541] samo je jedna jedina prilagodba, ona koja je postojala i u RO 1970: u tipskom izdanju svećenik postavlja jedno pitanje, na što mladenci odgovaraju *volo*. U hrvatskim je izdanjima pitanje razlomljeno na tri odlomka, a onda na što prvo zaručnik, a onda zaručnica odgovaraju s: »Uzimam« – »Obećavam« – »Hoću«. Prema tomu, nema nikakvih prilagodbi u onom smislu, u kojem je to predviđeno još od Tridentskog sabora, odnosno u skladu s odredbama RO 1970, imao je, kao našu vlastitost i prilagodbu, zakletvu na križ (odnosno moći), koja se po volji mogla primijeniti. RO 1997 i to je dokinuo. Tako od svih naših posebnosti koje smo imali više od dvjesto godina, nije ostalo ništa. Ilustracije radi, navodimo što je u ovome smislu učinila Crkva u Italiji. Nakon što se 1991. godine pojavilo novo tipsko izdanje Reda slavljenja ženidbe, Talijanska biskupska konferencija odlučila je izdati prilagođeno talijansko izdanje, koje je i izišlo 2004. godine.[542] Evo samo nekih prilagodbi koje su donesene u ovom talijanskom izdanju. Glede samoga *Reda*, ubačen je izričit spomen krštenja pri čem se,

[540] Pravno govoreći, bitan je dio, naravno, privola.

[541] *Rimski obrednik obnovljen odlukom svetoga ekumenskog sabora Drugoga vatikanskog, objavljen vlašću pape Pavla VI., a proglašen vlašću pape Ivana Pavla II. Red slavljenja ženidbe. Drugo tipsko izdanje*, Zagreb, 1977.

[542] *Rito del matrimonio CEI, Rituale Romano*, 2004. Za komentar ovoga izdanja usp. S. MAGGIANI, La seconda edizione del »Rito del Matrimonio« per la Chiesa che vive in Italia alla luce dei principi dell'adattamento liturgico, u: *Rivista liturgica* 6(2004.), 947-964.; M. BARBA, Il Rito del matrimonio. Tra editio typica altera e nuova edizione italiana, u: *Rivista liturgica* 6(2004.), 965-1000. Inače, taj broj ovog časopisa posvećen je upravo talijanskomu obnovljenomu izdanju Reda slavljenja ženidbe.

kao u misi, puk škropi blagoslovljenom vodom, a moguće je ubaciti i litanije svih svetih. Postoji mogućnost da se molitva ženidbenog blagoslova izrekne odmah nakon izmjene prstenja. Umjesto standardnih pitanja prije privole, mladenci se mogu sami izjasniti da su došli slobodno, da će čuvati trajnu bračnu vjernost te da će prihvatiti djecu. Dana je mogućnost da mladenci daju privolu tako da zaručnik pita zaručnicu, a zatim zaručnica zaručnika: »Želiš li sjediniti svoj život s mojim...« Ovo talijansko izdanje, uz postojeća tri, uvodi i vlastitu molitvu ženidbenog blagoslova. Zanimljivo je da su u ovome izdanju ispustili red slavljenja ženidbe pred prisustvovateljem laikom, smatrajući da to u ovom trenutku u talijanskoj Crkvi nije potrebno, odnosno, ostavljajući to pitanje za kasnije. Od *gesta*, uvedeno je škropljenje blagoslovljenom vodom, čašćenje knjige evanđelja, davanje Svetoga pisma mladencima, a kao mogućnost stoji i ovjenčavanje (krunjenje) mladenaca, kao i zastiranje velom (stari obred *velatio*).

Vratimo li se na naše prilike, u najmanju ruku začuđuje »uskoća« sadašnjeg RO 1997 koji u potpunosti zanemaruje našu tradiciju, a o nekim (novim) prilagodbama nema ni govora. Neshvatljiv je odgovor: »Jer toga nema u tipskom izdanju«. A što je s prethodnim napomenama koje potiču stvaranje posebnih obreda? S određenom rezignacijom uočavamo da je to uglavnom sudbina svih liturgijskih knjiga na hrvatskom jeziku koje su se pojavile nakon liturgijske obnove. Ne možemo se oteti dojmu da mi latinska tipska izdanja uglavnom prevodimo, a što se tiče prilagodbi, one ostaju na razini simbolike, iako ih sama tipska izdanja sugeriraju.[543]

Što bi se moglo učiniti? Tri stvari.

Prvo. Valjalo bi istražiti i proučiti koji su to »hvalevrijedni običaji« u nas već postojali, pa ih zatim vrednovati i, eventualno, ponovno uvrstiti. To je, primjerice, barem za krajeve sjeverne Hrvatske, obred prisege na križ, jer je to već poznati i priznati »hvalevrijedni« drevni običaj u nekim našim krajevima. Zacijelo bi se u drugim krajevima Hrvatske našlo drugih »hvalevrijednih« običaja.

Drugo. Valjalo bi vidjeti što bi se moglo novoga ugraditi u Red slavljenja ženidbe. Tako nam se, na primjer, čini uputnim da se razmisli o tome da se u Red slavljenja ženidbe još više uključi spomen na krštenje. U samom se obredu krštenje već sada spominje, ali bi se moglo naglasiti i nekom gestom, kao što npr. Talijani imaju škropljenje blagoslovljenom vodom u spomen krštenja. Druga mogućnost spomena krštenja bila bi uporaba krsne svijeće. Već je običaj da prvopričesnici imaju svoje krsne svijeće na svojoj prvoj pričesti. U nekim se župama te iste svijeće uzimaju i u slavlju sakramenta potvrde. Time se izražava jedinstvo sakramenata

[543] Da povučemo malo »nategnutu« paralelu, možemo se zapitati sljedeće: Događa li se to nama i na liturgijskom području određena »globalizacija«, u kojoj se olako odričemo svojih osobitosti?

inicijacije. Međutim, zašto se krsne svijeće ne bi uzimale i u vjenčanju, kada zaručnici slavljenjem sakramenta ženidbe započinju specifičan način življenja krsne milosti? Primjerice, u samom redu slavljenja ženidbe mogao bi naći mjesto obred kojim roditelji blagoslivljaju svoga sina ili svoju kćer prije odlaska na vjenčanje, tim prije što to kao običaj već postoji.

Treće i najvažnije. Nužno je sve ovo pažljivo prostudirati te u jednom interdisciplinarnom radu proučiti i povijest i sadašnji trenutak, proučiti različite krajeve i običaje naše domovine pa onda ponuditi nešto što bi u onom najljepšem smislu bilo *novo i staro*. Vjerojatno bismo se iznenadili kad bismo, proučavajući različita podneblja naše domovine, otkrili toliko lijepih i znakovitih obreda i običaja prigodom sklapanja ženidbe. Vjerojatno je potrebno da u nama najprije zaživi svijest o potrebi takvoga stvaralaštva, i to ne samo kada je u pitanju Red slavljenja ženidbe. Pri svem tom potrebno je, dakako, paziti i na teološko značenje nekih obreda, jer se u liturgijskim slavljima ne treba ići za vanjskim efektom, nego za obredom koji u sebi nosi otajstvenu snagu i poruku, upravo kako smo kao primjer naveli mogućnost povezivanja simbolike krštenja sa slavljem sklapanja ženidbe.

Napomenimo da se sve ove prilagodbe mogu ostaviti kao mogućnost, tim prije što je Hrvatska bogata različitim tradicijama, pa ne bi bilo uputno običaje jednoga kraja nametati drugima.

b) Prijevod

Prijevod je u RO 1997 vjeran. U RO 1970 latinske su riječi *maritus* i *uxor* bile prevedene riječima *muž* i *žena*. U RO 1997 uzete su riječi *suprug* i *supruga*. Smatralo se, naime, da su riječi muž i žena generičke, koje zapravo označavaju muškarca i žensku osobu, a ne nužno ženidbene drugove. Vjerojatno se nećemo svi složiti s ovim izborom, ali valja priznati da ima svoje utemeljenje.[544]

Uočavamo neujednačenost u prijevodu izraza *fratres carissimi*. U br. 52 to je prevedeno s *predraga braćo i sestre*. U svim ostalim slučajevima latinski izraz *fratres carissimi* preveden je s *predraga braćo*[545]. Zanimljivo je da je *didaskalija* br. 52 *identična* didaskalijama 81 i 123, s tom razlikom da je u potonjim dvama brojevima prevedeno s *predraga braćo*, a u 52 *predraga braćo i sestre*. U trima je slučajevima latinska riječ *fratres*[546] prevedena doslovno: *braćo*. Dakle, od ukupno deset slučajeva, samo je jedanput *fratres* prevedeno s *braćo i sestre*. Čini nam se da nije potrebno naglašavati kako je svojstveno hrvatskomu jeziku spomenuti oba spola (npr. *dame*

[544] Protivnici ovoga prijevoda uzvratit će kako je, npr. u Matejevu evanđelju, Josipu rečeno: »Ne boj se uzeti k sebi Mariju, ženu svoju...« (Mt 1, 20). Inače, u hrvatskom prijevodu Svetoga pisma redovito stoje izrazi *muž* i *žena*, jer se, očito, smatralo da su riječi *suprug* i *supruga* pravno obilježene...

[545] RO 1997, br. 73; 87; 123; 243; 251; 252.

[546] *Isto*, br. 258; 260; 261.

i gospodo, studentice i studenti, sestre i braćo...), stoga čudi da se naš prijevod kruto drži latinskog predloška. Konačno, možemo se nelagodno osjećati da upravo pri sklapanju ženidbe spominjemo samo – braću!

3. Neke napomene[547]

Liturgijske upute o slavljenju ženidbe. Kod vjenčanja se treba dosljedno držati pozitivnih zakonskih propisa poglavito što se tiče vjenčatelja,[548] mjesta slavlja[549] i obreda koji se primjenjuje.[550] Obred treba u isto vrijeme biti svečan i jednostavan, dostojanstven i radostan. Treba uznastojati da svi nazočni djelatno i sabrano sudjeluju u obredu vjenčanja. Valja izbjegavati izvanjsku raskoš koja bi bila sama sebi svrhom, pogotovo ako bi bila ponižavajuća za siromašne. Nadalje,

> »osim počasti što ih liturgijski propisi predviđaju za građanske vlasti, neka se kod vjenčanja ne poklanja nikakva posebna pažnja privatnim osobama i njihovu staležu, ni u obredima, ni u vanjskom raskošju.«[551]

Valja biti na oprezu, te bez želje za diskriminacijom, paziti da ne pretjeruju u izvanjskom slavlju upravo oni mladenci za koje je općenito poznato da su daleko od Crkve, ili koji iza sebe imaju neuspjele (makar samo civilne) brakove.

Vjenčanje pod misom. Kako je ženidba trajna slika ljubavi kojom Krist ljubi Crkvu (usp. Ef 5, 32), tako je razumljivo da je redovit oblik slavlja vjenčanja onaj pod misom.[552] Stoga će biti hvalevrijedno da pastoralni djelatnici pouče zaručnike o vezi ovih dvaju velikih sakramenata, te ih potaknu da sklope ženidbu u sklopu euharistijskog slavlja. Pored svega toga ipak ne treba smetnuti s uma da u nekim slučajevima Red vjenčanja izričito ne dopušta slavlje pod misom,[553] a u nekima se to ne preporuča.[554]

Vjenčanje nedjeljom i blagdanom. Ukoliko mjesni ordinarij smatra uputnim, vjenčanje se može slaviti i nedjeljom i blagdanom u sklopu redovne nedjeljne ili blagdanske euharistije. Time bi, kao i u slavlju svih ostalih sakramenata, došla do izražaja uloga zajednice koja slavi određene sakramente. Ipak, neka se razborito

---

[547] Usp. materijale s naše Sinode!

[548] To su prvenstveno mjesni ordinarij ili župnik, odnosno svećenik ili đakon kojega ovlasti jedan od njih dvojice. Usp. ZKP, kan. 1108.

[549] To u redovitom slučaju treba biti župska crkva. (Usp. *isto*, kan. 1118).

[550] Obred se uzima iz odobrenih liturgijskih knjiga. (Usp. *isto*, kan. 1119).

[551] *Red vjenčanja*. *Prethodne napomene*, br. 10. Usp. također SC 32.

[552] Usp. *Red vjenčanja*. *Prethodne napomene*, br. 29; IVAN PAVAO II., *Familiaris consortio. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, Zagreb, 1979., br. 57 (= FC).

[553] Kad je u pitanju vjenčanje katolika i nekrštene osobe, usp. *Red vjenčanja*, br. 36.

[554] Kad je u pitanju vjenčanje katolika i krštenog nekatolika, ono se može pod misom slaviti samo uz dopuštenje mjesnog ordinarija. Usp. *isto*, br. 36.

prosudi koliko takva slavlja – s obzirom na okolnosti – možda mogu remetiti redovitu euharistiju.

Priprava liturgijskog prostora. Crkva je i otprije određivala da se vjenčanje ima slaviti u župskoj crkvi. Ako bi se u jednom kraju gotovo sva vjenčanja slavila samo u jednoj crkvi koja izgleda »prikladna« zbog svoga izgleda ili položaja, onda bi to zasigurno doprinosilo tek izvanjskomu sjaju, a nipošto sabranosti i pravomu značaju ovoga slavlja koje treba također biti živ znak radosne vjere jedne župske zajednice. Valja preispitati uloge fotografa i snimatelja, da njihova nazočnost ne bi remetila tijek svetog čina.

Liturgijsko slavlje mješovitih ženidbi. Iako Crkva svojim vjernicima ne savjetuje sklapati mješovite ženidbe,[555] ipak ih dopušta pošto dobije određena jamstva da, uza sve poteškoće, vjera katoličke strane neće doći u opasnost, te da će katolička strana učiniti sve da djeca rođena u takvoj ženidbi budu krštena i odgojena u Katoličkoj Crkvi.[556] Ekumenskoj će vrijednosti slavlja ovih ženidaba doprinijeti zasigurno i suradnja s nekatoličkim vjerskim službenikom u pripravi vjenčanja.[557] Posebnu pak pozornost valja posvetiti ženidbama između katolika i nekrštenih osoba. Prema nekrštenoj strani valja postupati s poštovanjem, u skladu s načelima saborskog dokumenta *Nostra aetate*.[558] Već spomenutu skrb za očuvanja vjere katoličke strane trebat će u nekim slučajevima i pojačati, jer se može dogoditi da nekrštena strana ima posve drukčije poglede na nerazrješivost i jedinstvenost ženidbe, na odgoj djece, na jednako dostojanstvo muža i žene, itd. U tome će smislu osobito biti važan razgovor župnika sa zaručnicima te odvažno i jasno izlaganje kršćanskih načela o dostojanstvu i smislu ženidbe.

Nevjerujući kršćani i crkveno vjenčanje. Vjera kršćana može biti na različitim stupnjevima. Tako se može dogoditi da traže vjenčanje u Crkvi zaručnici koji su, istina, posvećeni sakramentom krsta, ali se praktično nalaze izvan Crkve ili su napustili vjeru. Zadaća je pastoralnih djelatnika da se posluže ovom prigodom da u zaručnicima probude vjeru izlažući im osnovne zasade kršćanske vjere, osobito o dostojanstvu sakramenta ženidbe. Međutim, ako i nakon toga njihova vjera ostane na istome stupnju, valja imati na umu da je ženidba

> »sakrament zbilje koji postoji već u redu stvaranja, on je bračni ugovor koji je 'u početku' ustanovio Stvoritelj. Prema tome, odluka muškarca i žene, odluka da neopozivim bračnim pristankom čitav svoj život vežu nerazdru-

[555] Pravno govoreći, takve su ženidbe »zabranjene bez izričite dozvole mjerodavne vlasti« (ZKP, kan. 1124).

[556] Usp. ZKP, kan. 1125.

[557] Usp. FC, br. 78.

[558] Usp. *isto*.

> živom ljubavlju i bezuvjetnom vjernošću, zapravo uključuje, pa i onda kada to nije sasvim svjesno, stav duboke poslušnosti Božjoj volji, što nužno traži njegovu milost.«[559]

Koji će puta biti očito da se crkveno vjenčanje traži iz čisto društvenih pobuda, što je u određenoj mjeri i razumljivo, budući da je vjenčanje po sebi i društvena stvarnost. Prema tomu, to samo po sebi ne mora biti razlogom odbijanja crkvenog vjenčanja.[560] Valja nadalje imati na umu

> »da su ti zaručnici, snagom svoga krštenja, stvarno ucijepljeni u zaručnički savez Krista s Crkvom te da su s ispravnom nakanom prihvatili Božji naum o ženidbi, pa, prema tome, barem uključno, oni pristaju na ono što Crkva kani činiti kada slavi ženidbu.«[561]

Međutim, kada postane očito da zaručnici izričito odbacuju ono što Crkva naučava o naravi ženidbe, kao što je npr. njezina jedinstvenost, nerazrješivost i usmjerenost prema rađanju djece, pastoralni će djelatnici, posavjetovavši se u slučaju dvojbe s drugim župnicima i s mjesnim biskupom, odbiti crkveno vjenčanje, obzirno pojasnivši zaručnicima da u tome slučaju ženidbeno slavlje »ne priječi Crkva, nego oni sami«.[562]

[559] FC, br. 68.

[560] Usp. *isto*.

[561] *Isto*.

[562] Usp. *isto*.

SAKRAMENT SVETOGA REDA I SLUŽBE U CRKVI

I. BIBLIJSKA POZADINA

Među različitim Isusovim počasnim nazivima u Novom se zavjetu posebno ističu nazivi: prorok, pastir i svećenik, jer oni na sažet način izražavaju njegovo djelovanje. Kao pastir on se nesebično zauzima za narod »koji bijaše kao ovce bez pastira« (Mt 9, 36), a kao prorok on je navjestitelj radosne vijesti spasenja. Kristovo se svećeništvo, konačno, očituje u njegovoj poslušnosti svomu Ocu sve do smrti na križu. Po toj poslušnosti on spašava čovječanstvo, on je posrednik između Boga i ljudi, on je pravi veliki svećenik.[563]

Krist želi da njegova služba bude prisutna u svim vremenima. Svoju prisutnost kao svećenika, proroka i pastira želi ostvarivati po svojim učenicima: »Tko vas sluša, mene sluša, tko vas prezire, mene prezire« (Lk 10, 16). Da bi apostoli mogli ostvariti tu veliku i odgovornu ulogu, Isus im obećava Duha Svetoga. Tako je Crkva od samih početaka imala različite službe. Ona bi međutim trebala biti bratska zajednica, što pretpostavlja suodgovornost sviju. U zajednici se razlikuju službe, a dostojanstvo i važnost jednaki su. Crkva bi nadalje trebala biti društvo onih koji služe, a ne gospoduju:

> »Znate da vladari gospoduju svojim narodima i velikaši njihovi drže ih pod vlašću. Neće tako biti među vama! Naprotiv, tko hoće da među vama bude najveći, neka vam bude poslužitelj. I tko god hoće da među vama bude prvi, neka vam bude sluga.« (Mt 20, 25b-27)

U Novom zavjetu nalazimo nekoliko izraza koji označavaju služenje: *δουλεω*: služiti kao sluga ili rob (Fil 2); *θεραπευω*: služiti s poštovanjem i divljenjem (Dj 17, 25); *λατρευω*: služiti ne očekujući nagradu (Mt 4, 10); *λειτουργειν*: odnosi se na javnu (kultnu) službu (Heb 10, 11; Dj 13, 2; Rim 15, 27); *διακονοω*: označava

[563] Za povijesni pregled službi usp. A. ADAM, *Uvod u katoličku liturgiju*, 209-229.; D. KNIEWALD, *Liturgika*, 289-303.; F. BROVELLI, Ordine e ministri, u: A. J. CHUPUNGCO (ur.), *Anamnesis. La liturgia, i sacramenti. Teologia e storia della celebrazione*, III/1, Genova, 1986., 243-300.; P. JOUNEL, Ordinazioni, u: A. G. MARTIMORT, *La chiesa in preghiera*, III, Brescia, 1987., 159-207.; M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. I sacramenti – i sacramentali*, 353-445.; Usp. također: Z. PAŽIN, Prezbiter, navjestitelj i slavitelj Kristova djela spasenja, u: *Diacovensia* 18(2010.)2, 329-362.; I. KARLIĆ, *Sveti sakramenti. Susret s Isusom Kristom u sakramentima Crkve*, Zagreb, 2014., 217-249.

službu učinjenu iz ljubavi, osobito kod stola (Lk 10, 40; 17, 8.22-26; Flm 13; 1 Kor 16, 15; Ef 4, 11); *διακονος*: označava poslužitelja kod stola.

Uporaba i značenje riječi ordo i ordinatio. Heb 5, 7 navodi Ps 109 tvrdeći da je Krist svećenik »po redu Melkisedekovu«. Na zapadu ova riječ dolazi iz civilnoga govora. U latinskom se jeziku razlikuje *plebs* kojim opravlja *ordo*, a *plebs* i *ordo* zajedno čine *populus*. U vrijeme republike postoji npr. *ordo amplissimus* (senat), a uloga mu je da bdije nad demokracijom. *Ordo* je, dakle, određeno tijelo, određena skupina ljudi koja upravlja narodom u nekom određenom smislu.

Tertulijan, koji je bio pravnik, uzima ove izraze govoreći o Crkvi: »diferentiam inter ordinem et plebem consitutit ecclesiae auctoritas«. U njega *ordo* znači ono što mi danas zovemo *ministerium* (služba), a što se u srednjem vijeku nazivalo *clerus* (kler) za razliku od *plebs*.

Riječ *ordinatio* znači ulaženje u specifičnu službu pojedinog *ordo*, tj. *ministeriuma*.

A. MINISTERIJ (SLUŽBA) U STAROM ZAVJETU

Židovski je narod u Starom zavjetu imao različite službe. Njihovo levitsko svećeništvo nije lako objašnjivo. Ustanova se levitskog svećeništva općenito vidi u Izl 32, 26-29 (događaj nakon što su neki pripadnici naroda zapali u krivoboštvo):

> »(Mojsije) stade na taborskim vratima i povika: 'Tko je za Jahvu, k meni!' Svi se sinovi Levijevi okupe oko njega. On im reče: 'Ovako govori Jahve, Bog Izraela: 'Neka svatko pripaše mač o bedro i pođe taborom od vrata do vrata pa neka ubije tko svoga brata, tko svoga prijatelja, tko svoga susjeda.' Sinovi Levijevi izvršiše Mojsijev nalog, i toga dana pade naroda oko tri tisuće ljudi. 'Danas ste se posvetili Jahvi za službu', reče Mojsije, 'tko uz cijenu svoga sina, tko uz cijenu svoga brata, tako da vam danas daje blagoslov'.«

Tri su dakle oznake Levijevaca: *revnost* za Jahvu; *različitost* od ostalog naroda (nose kultnu odjeću, nemaju baštine, nego dobivaju desetinu: Izl 24, 4-9; 40, 12-14; Lev 21, 6-8; Br 18, 20); *svetost* (odijeljeni su od profanih stvari i posvećeni su Bogu). Njihova se uloga nadalje opisuje u Pnz 33, 8-10:

> »O Leviju reče: Daj Leviju tvoje Urime i tvoje Tumime čovjeku milosti svoje, koga si u Masi iskušao, s kojim si se preo kod voda meripskih. O ocu svome i majci reče on: Nisam ih vidio! Braće svoje ne poznaje, na svoju se djecu ne osvrće, jer tvoju riječ on je vršio i tvojega se držao Saveza. On uči Jakova tvojim odredbama i Izraela tvojemu Zakonu. On podiže kad k tvojim nosnicama i paljenicu na žrtvenik ti stavlja.«

Njihova je, dakle, služba trostruka:

- *Proročka.* Oni dočekuju vjernike koji dolaze u hram da upoznaju Božju volju, te im, kao ljudi koji žive s Jahvom, govore njegovu volju. Kasnije će ova uloga prijeći na proroke.
- *Učiteljska.* Oni tumače, poučavaju i odgajaju, oni čuvaju poklad vjere. Vremenom ova uloga prelazi na pismoznance.
- *Kultna.* Svećenici leviti posrednici su između Boga i naroda, oni zazivaju Božji blagoslov na narod.

B. ODNOS HRAMA I SINAGOGE

S kraljem Jošijom (konac 7. st. pr. Kr.) hramski se kult u Izraelu centralizirao u jeruzalemskom hramu. To je pridonijelo pravovjerju, ali je to značilo i određeno osiromašenje. Židovi su u dijaspori osjećali nedostatak hrama (a bili su razasuti po čitavom sredozemnom prostoru), pa se tako javila sinagogalna služba koja nije bila vezana uz levite. Proročka i učiteljska služba prelazi tako na učitelje – rabine. Svećenicima je u Jeruzalemu ostala samo kultna služba vezana uz hram. I u samom su se Izraelu uz svećenstvo pojavili i pismoznanci (laici) koji su dobro poznavali Sveto pismo i tumačili ga (već i zbog toga što hebrejski jezik više nije bio živ, govorni jezik), a uzdržavali su se isključivo vlastitim radom (za razliku od svećenika).

C. SLUŽBE U NOVOM ZAVJETU

1. Pavao

Pavao piše zajednicama, a ne samo odgovornima u zajednici. Duh Sveti ujedinjuje zajednicu i djeluje preko različitih službenika. U zajednici postoje različiti duhovni darovi (karizme). Pavao uspoređuje zajednicu s tijelom čiji udovi imaju različite uloge, ali svi zajedno doprinose rastu tijela.

Prva je od tih službi *apostolska služba*. Pavao sebe naziva apostolom pozvanim od Boga propovijedati evanđelje. On je sluga (*δουλος*) Riječi. On se osjeća »odijeljenim« za naviještanje evanđelja. Glede ostalih službi, u Pavlovim poslanicama nije jasno u čem bi se one sastojale i kako bi se očitovale u zajednici. Evo tipičnog teksta:

> »Različiti su dari, a isti Duh; i različite službe, a isti Gospodin; i različita djelovanja, a isti Bog koji čini sve u svima. A svakomu se daje očitovanje Duha na korist. Doista, jednomu se po Duhu daje riječ mudrosti, drugomu riječ spoznanja po tom istom Duhu; drugomu vjera u tom istom Duhu, drugomu dari liječenja u tom jednom Duhu; drugomu čudotvorstva, drugomu prorokovanje, drugomu razlučivanje duhova, drugomu različiti jezici, drugomu tumačenje jezika. A sve to djeluje jedan te isti Duh dijeleći svakomu napose kako hoće. I neke postavi Bog u Crkvi: prvo za apostole,

> drugo za proroke, treće za učitelje; onda čudesa, onda dari liječenja; zbrinjavanja, upravljanja, razni jezici. Zar su svi apostoli? Zar svi proroci? Zar svi učitelji? Zar svi čudotvorci? Zar svi imaju dare liječenja? Zar svi govore jezike? Zar svi tumače?« (1 Kor 12, 4-11.28-30; usp. još Rim 12, 6-8)

U ovom trenutku možemo govoriti o trima sigurnim stupnjevima službi: *apostoli*, *proroci* i *učitelji*. Vjerojatno su u antiohijskoj Crkvi proroci i učitelji imali kultnu ulogu.

Apostoli. Valja razlikovati apostole od Dvanaestorice. Dvanaestoricu je izabrao Krist da budu svjedoci njegovih djela, osobito vazmenih događaja. Kasnije ova Dvanaestorica dobivaju ime apostoli. Međutim, apostoli su u pravom smislu izaslanici, putujući misionari.[564] Apostol je tako širi pojam od Dvanaestorice: Pavao je apostol, iako ne pripada zboru Dvanaestorice. Međutim, Pavao je ipak apostol jer je od antiohijske Crkve poslan propovijedati i osnivati nove kršćanske zajednice.

Proroci su voditelji mjesnih Crkava, oni propovijedaju kod liturgijskih susreta. Od njih se biraju apostoli, npr.:

> »U antiohijskoj je Crkvi bilo proroka i učitelja: Barnaba, Šimun zvani Niger, Lucije Cirenac, Manahen, suothranjenik Heroda četverovlasnika, i Savao. Dok su jednom obavljali službu Božju i postili, reče Duh Sveti: 'De mi odlučite Barnabu i Savla za djelo na koje sam ih pozvao.' Onda su postili, molili, položili na njih ruke i otpustili ih.« (Dj 13, 1-3)

Učitelji su bili pridruženi prorocima i preuzimaju sustavnu pouku. Pavao spominje još: *διακονος – poslužitelj* (1 Kor 3, 6; Kol 4, 17), *επισκοποι* (Fil 1, 1), *συνεργος – suradnik*.

Zajednice koje je Pavao osnovao trebaju mu biti podložne da bi se izbjegli neredi. On određuje pravila vladanja u zajednici, ali i liturgijske propise. Također traži da se zajednice pokoravaju onima koje je postavio za nadglednike. Među Pavlovim suradnicima koji su odgovorni za zajednicu jesu: apostoli, proroci, učitelji, poslužitelji, nadglednici, suradnici. Međutim, ne znamo točno kojeg su dometa i značenja bile ove službe i jesu li dva ili tri naziva možda sinonim za istu službu ili za istog čovjeka.

2. Pastoralne poslanice

Ove su poslanice nastale iz pera Pavlovih učenika. One predstavljaju Pavla kao apostola *per excellentiam* koji je pozvan od samoga Krista naviještati evanđelje i osnivati kršćanske zajednice. Zajednice – Crkve održavaju liturgijske sastanke

[564] Drugim riječima, svaki od Dvanaestorice ujedno je i apostol, ali nisu svi apostoli članovi Dvanaestorice.

kojima predsjedaju službenici koje je Pavao postavio, a oni su uvedeni u službu izvjesnom molitvom, odnosno polaganjem ruku:

> »Taj ti je zadatak, sine Timoteju, u skladu s proroštvima nekoć nad tobom izrečenima.« (1 Tim 1, 18)

> »Poradi toga podsjećam te: raspiruj milosni dar Božji koji je u tebi po polaganju mojih ruku.« (2 Tim 1, 6)

Službenici su u zajednici *επισκοποι* i *πρεσβυτεροι*. Koja je razlika među njima? Naslov *πρεσβυτερος* dolazi iz judaizma. Židovske su zajednice imale vijeće staraca, odnosno *starješine* koji su vodili zajednicu. Vrlo je vjerojatno da je ova židovska uredba prešla i u kršćanske zajednice. Izgleda, naprotiv, da naziv *επισκοπος* ne izražava toliko osobu, nego službu. Tako bi se moglo reći: ti su službenici *prezbiteri* koji imaju zadaću nadgledati (biti *episkopi*). Tako npr. danas netko može biti svećenik, a da obnaša različite službe: župnik, župski vikar, kateheta... Kasnije su se ove službe točnije određivale: prezbiter je bio određen službenik, a episkop je onaj koji predsjeda vijeću prezbitera. Ti službenici naučavaju Riječ i imaju pravo na dostojnu plaću (usp. 1 Tim 3, 1-7; 4, 17-22). Usporedo s prezbiterima i episkopima javljaju se i đakoni. Oni trebaju imati dobre osobine, a uloga im nije posve jasno protumačena (1 Tim 3, 8-10).

3. Poslanica Hebrejima

Ova poslanica osobito naglašava jedinstveno svećeništvo Isusa Krista. U Novom se zavjetu naziv *svećenik* nikad ne upotrebljava za nekog službenika u Crkvi. Krist je jedini Veliki svećenik. Prema ovoj poslanici Crkva je zajednica vjernika koju ujedinjuje Duh Sveti i koja putuje prema nebeskomu Jeruzalemu. Ona ostaje vjerna naučavanju riječi, međusobnom bodrenju, poučavanju i zajedništvu dobara. Poslanica još spominje svjedoke koji su navijestili riječ (2, 3) i glavare zajednice (13, 7.17.24.).

4. Prva Petrova poslanica

U 4. se poglavlju govori o liturgijskoj zajednici ne spominjući hijerarhijske službe: svi su pozvani na međusobnu ljubav i na izgrađivanje Crkve. Krist, pastir stada koji treba biti uzor starješinama (prezbiterima) koji su odgovorni za jedinstvo naroda:

> »Starješine dakle među vama opominjem, ja sustarješina i svjedok Kristovih patnja, a zato i zajedničar slave koja se ima očitovati: pasite povjereno vam stado Božje, nadgledajte ga – ne prisilno, nego dragovoljno, po Božju; ne radi prljava dobitka, nego oduševljeno; i ne kao gospodari Baštine nego kao uzori stada. Pa kad se pojavi Natpastir, primit ćete neuveli vijenac slave.« (1 Pt 5, 1-4)

5. Evanđelja

Naravno, evanđelja ne govore o službama u prvoj Crkvi. Ipak uočavamo Dvanaestoricu i ostale učenike (njih sedamdesetdvojicu). Isus naglašava da među njima treba vladati jednakost, bratska susretljivost i ljubav. Učenici i apostoli trebaju naviještati evanđelje, liječiti bolesnike, istjerivati zloduhe. Uočavamo njihovu ulogu kod umnažanja kruha: Isus im zapovijeda da oni narodu dijele čudesno umnoženi kruh – to je jasna aluzija na euharistiju.

6. Djela apostolska

U ovoj se knjizi dvadeset i osam puta spominju *apostoli*, deset puta *prezbiteri*, četiri puta *proroci*, a jedanput *διδασκαλος-επισκοπος-ευαγγελιστης*. Luka opisuje kako Jedanaestorica izabiru Matiju kao dvanaestoga nakon Judina otpada. Osnovna je zadaća apostola naučavanje, propovijedanje i svjedočenje za Krista pred sudovima, kao i vođenje zajednice. Apostoli polažu ruke na vjernike da bi primili Duha Svetoga. Uloga je apostola jedinstvena i neponovljiva: nakon njihove smrti prestaje i apostolska služba u užem smislu.

Djela apostolska govore i o *đakonima*. To je služba koju su apostoli ustanovili da bi riješili posve određene poteškoće u zajednici:

> »U one dane, kako se broj učenika množio, Židovi grčkog jezika stadoše mrmljati protiv domaćih Židova što se u svagdanjem služenju zanemaruju njihove udovice. Dvanaestorica nato sazvaše mnoštvo učenika i rekoše: 'Nije pravo da mi napustimo riječ Božju da bismo služili kod stolova. De pronađite, braćo, između sebe sedam muževa na dobru glasu, punih Duha i mudrosti. Njih ćemo postaviti nad ovom službom, a mi ćemo se posvetiti molitvi i posluživanju Riječi.' Prijedlog se svidje svemu mnoštvu pa izabraše Stjepana, muža puna vjere i Duha Svetoga, zatim Filipa, Prohora, Nikanora, Timona, Parmenu te antiohijskog pridošlicu Nikolu. Njih postave pred apostole, a oni pomolivši se, polože na njih ruke.« (Dj 6, 1-6)

Zanimljiv je ovaj tijek događaja. Apostoli (samo) *predlažu* da se postave đakoni, a narod *prihvaća*. Zatim, narod *bira* sedmoricu, *postavlja* ih pred apostole, a apostoli *polažu* na njih ruke. Sklad. Niti se nameću karizmatski vođe (bez službene Crkve), niti crkvene strukture (apostoli) nameću. Narod postavlja, a apostoli rede. Kako li su samo apostoli imali povjerenja u tek obraćen puk! Inače, nije posve jasna uloga sedmorice. Prvo se veli da apostoli ne žele zapustiti propovijedanje da bi posluživali kod stolova, pa da zbog toga postavljaju đakone. Međutim, uskoro će se ispostaviti da đakoni Stjepan i Filip propovijedaju, odnosno krste. Evo jedne hipoteze koja bi mogla riješiti ove nejasnoće. U svojim su općinama Židovi imali vijeće staraca, odnosno upravitelja, koji su se brinuli za zajednicu. To je ustrojstvo prešlo i u zajednicu judeokršćana. Poteškoća je nastala kad su se u zajednici našli i

kršćani grčkog jezika, koji su se osjećali zapostavljenima. Tada su apostoli postavili ovu sedmoricu da budu »vijeće staraca« tj. upravitelji za kršćane grčke kulture. Iz samog teksta ne možemo zaključiti da se radi o đakonskoj službi u našem smislu. Daljnje je pitanje, radi li se kod njihova ređenja o sakramentalnom obredu ili o jednostavnom uvođenju u službu. Vjerojatno je da je u pitanju ovo drugo. O tome svjedoči i liturgijska predaja: sve do 1969. godine kod đakonskog ređenja nije se spominjao navedeni tekst (Dj 6, 1-6). Luka nadalje govori o *prorocima* (Dj 11, 27s; 15, 22-32; 21, 10) čija je zadaća naviještati, utvrđivati, predskazivati budućnost.

Starješine se spominju skupa s apostolima na Jeruzalemskom saboru. Ne govori se kako su starješine postavljene. Izgleda da su oni bili savjetodavno tijelo, kao što je to bio običaj u Židova. Kad više nije bilo apostola, njihovi neposredni nasljednici birali su se između tih starješina. U antiohijskoj Crkvi susrećemo proroke i učitelje (Dj 13, 1-3), a između njih bili su izabrani Pavao i Barnaba za misijsko djelo. Na svojim apostolskim putovanjima Pavao postavlja starješine, a on zadržava osobit autoritet.

Sažmimo:

- U prvoj Crkvi postoje određene službe za naviještanje riječi, poučavanje i općenito brigu za zajednicu, tj.
  - služenje riječi
  - služenje bratskom zajedništvu
  - sakramentalno služenje.
- Ove se službe ostvaruju unutar zajednice vjernika, ali ni ostali vjernici nisu isključeni (npr. u naviještanju).
- Makar se te službe odvijaju unutar zajednice, naglašena je i povezanost s ostalim kršćanskim zajednicama.
- Sve ove službe imaju za uzor Krista. Zato se naglašava da je služba poseban Božji dar po Duhu Svetom.
- Apostolska je služba bila jedinstvena i neponovljiva. Smrću apostola prestaje i apostolska služba u užem smislu.

II. POVIJESNI PREGLED

A. MINISTERIJ U PRVIM STOLJEĆIMA

Već *Didaché* (konac 1. st.) govori o različitim službama u Crkvi: *apostoli* i *proroci*, *biskupi* i *đakoni*, kao stalni službenici koje Crkva izabire. Razlikuju se, dakle, uvjetno rečeno, »putujući misionari«, od stalnih službenika koji vrše službu naučavanja. Njih se naziva velikim *svećenicima*, aludirajući, očito, na njihovu

predsjedateljsku ulogu u bogoslužju zajednice. Naglašavamo: *proroci* i *učitelji* u ovome se spisu promatraju prvenstveno kao oni koji *naviještaju* evanđelje i poučavaju vjernike.

> »Tko vam bude došao pa vas poučavao sve ovo prethodno rečeno, primite ga. Ako li sam bude krivi učitelj pa naučava drukčiji nauk tako da razori, ne slušajte ga; ako pak poučava tako da poveća pravednost i spoznanje Gospodina, primite ga kao Gospodina. A glede apostola i proroka prema evanđeoskoj odredbi ovako postupajte. Svakoga apostola koji vam dođe valja primiti kao Gospodina, no neće ostati dulje od jednoga dana ili, ako je potrebno, još jedan; ako li ostane tri dana, lažni je prorok. (11, 3-6) Ako li se želi kod vas nastaniti, a zna neki zanat, neka radi i tako se prehranjuje. (12, 3) Izaberite sebi biskupe (nadglednike – *επισκοποι*) i đakone (poslužitelje – *διακονοι*) dostojne Gospodina, muževe krotke i ne pohlepne za novcem, istinoljubive i prokušane; i onim vam vrše proročku i učiteljsku službu. (15, 1)«[565]

Važno nam svjedočanstvo daje i *Poslanica Korinćanima Klementa I.* U korintskoj je Crkvi 95.-98. god. nastao razdor. Svojom poslanicom papa želi ponovno uspostaviti slogu. Za nas je zanimljivo što piše o službama u Crkvi.

> »Odredio je (Gospodin) da se prinosi i bogoslužje ne obavlja nasumice i bez reda nego da bude u utvrđena vremena i satove. (...) Gospodin Isus Krist za nas je apostole uputio u veselu vijest. Isusa Krista je poslao Bog. Dakle, Krist je od Boga, apostoli od Krista. Jedno se i drugo zbilo dobro raspoređeno po Božjoj volji. Propovijedali su (apostoli) po selima i gradovima i njihove prvine, ispitavši ih Duhom, postavljali za biskupe i đakone onih koji će povjerovati. (...) [Apostoli su] postavili ranije spomenute (biskupe i đakone) i potom utvrdili popis da, ako oni umru, drugi prokušani muževi preuzmu službu. Blaženi prezbiteri koji prevališe put (...) Predragi! Sramotno je i vrlo sramotno i nedostojno je ponašanja u Kristu što se čuje da se nadasve čvrsta i drevna Korintska crkva posredstvom jedne ili dviju ličnosti pobunila protiv prezbitera (...) Vi, dakle, koji ste položili temelj pobuni podložite se prezbiterima i popravite se svinuvši koljena svog srca u svrhu obraćenja.«[566]

Nakon smrti apostola crkvene se službe polagano ustaljuju i određuju. Više se ne spominju apostoli-proroci-učitelji, nego više općenito starješine (*πρεσβυτεροι*), nadglednici (*επισκοποι*) i đakoni (*διακονοι*). Do Ignacija Antiohijskog nisu bila točno razgraničena nadleštva pojedinih službi.

[565] Didaché, u: *Apostolski oci II.*, 25-28.

[566] KLEMENT RIMSKI, *Pismo Korinćanima*, br. 40, 2; 42, 1-2.4; 44, 2-5; 57, 1.

Ignacije Antiohijski (+ 110.) točno razlikuje hijerarhijske stupnjeve biskupa (*επισκοποι*), svećenika (*πρεσβυτεροι*) i đakona (*διακονοι*). To se ustrojstvo rasprostranilo po čitavoj Crkvi. Dakle, od mnoštva novozavjetnih službi i karizmi Crkva se odlučila za ovakvo ustrojstvo.

> »Ako je povijest od više razvojnih mogućnosti osnovnih novozavjetnih misli institucionalizirala jednu posve određenu to je svakako zakonito i nije nebiblijski. Povijesnom je razvoju, naime, vlastito da se u isto vrijeme ne ostvaruju sve mogućnosti, nego tek poneke, a ni te posvema; tako se ostavljaju otvorena vrata povijesnom razvitku. Uostalom, ne smije se previdjeti da iza stvarnog crkvenog razvoja ne stoje samo vremenom uvjetovani čimbenici, nego treba uzeti u obzir i djelovanje Duha kojega je Krist obećao svojoj Crkvi da bude u njoj prisutan svojom pokretačkom snagom. Dakle, ovaj stvarni razvoj ne znači nužno da je Crkva za sva vremena vezana isključivo za ovaj konkretni oblik crkvenih službi. Upravo u našem vremenu doživljavamo kako se iz pastoralnih nužnosti kao i iz novog naglašenog gledanja na laikat rađaju nove aktivnosti što dovodi do stvaranja novih službi koje se mogu usporediti s područjima djelovanja novozavjetnih karizmi prema 1 Kor 12.«[567]

Od 3. st. uloga biskupa točno je određena. Broj đakona ostaje ograničen. Biskup predsjeda zboru prezbitera koji ga zamjenjuje kad on nije prisutan ili imaju neke određene službe umjesto biskupa. Đakoni su biskupovi bliski suradnici. Tako oko 251. godine papa Kornelije svjedoči kako u Rimu ima jedan biskup (tj. papa), 46 prezbitera, 7 đakona, 7 subđakona, 42 akolita, 52 lektora, te egzorcist.

B. RAZVOJ SLUŽBI U CRKVI

1. Povijesni pregled

Od 3. st. posve je jasno određena služba biskupa, prezbitera i đakona. Kanon 6. Kalcedonskog sabora veli: *Nullum absolute ordinari debere presbyterum aut diaconum*, tj. nitko se ne može rediti ukoliko nije određen za službu u nekoj zajednici; nitko ne može biti zaređen za sebe, nego samo radi neke službe u Crkvi.[568] Sabor ide tako daleko da kaže da se ima smatrati nevaljanim ređenje ukoliko određeni kandidat nije ređen na titulu neke pastoralne službe u Crkvi (kakav je to starješina, ako nema komu biti starješina?). Svećeništvo nije za osobno posvećivanje, nego se svećenik posvećuje služeći (kao takav) Crkvi.

---

[567] A. ADAM, *Uvod u katoličku liturgiju*, 212.

[568] Usp. J. D. MANSI (ur.), *Sacrorum Fonciliorum nova amplissima collectio*, Florentiae, 1709., stupac 362. Slično Treći i Četvrti lateranski sabor ponavlja da se nitko ne smije rediti bez beneficija, tj. da nitko ne smije biti *clericus vagus*. Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. I sacramenti – i sacramentali*, 369-370.

Svećenika ili đakona bira zajednica. Izabranog kandidata tada predstavljaju biskupu, a onda on polaže na nj ruke moleći nad njim. Kad netko bude zaređen za biskupa neke Crkve, on se smatra zaručnikom te Crkve. Zato je u starini bilo nezamislivo da pojedini biskup napusti svoju biskupiju da bi postao biskup neke druge biskupije. To se smatralo kao preljubom! Ima autora koji tvrde, tumačeći kanone Kalcedonskog sabora, da se prezbiter ili đakon koji bi ostao bez zajednice (Crkve) automatski svodi na laički stalež.[569] Zanimljivo je jedno Hipolitovo tumačenje: ako neka zajednica želi za đakona ili prezbitera nekoga tko je preživio mučeništvo, nije potrebno da se na nj polažu ruke. To bi isto vrijedilo i za onoga koji bi bio utamničen zbog Isusova imena. Ali, ako bi takav bio izabran za biskupa, trebao bi ipak primiti polaganje ruku.[570] Dakle, uvijek susrećemo tri sljedeća elementa: zajednicu, djelovanje Duha Svetoga i biskupa koji polaže ruke.

Za prve kršćanske zajednice nije, dakle, postojala »kriza zvanja«. Zajednica koja je trebala biskupa, prezbitera ili đakona izabrala bi jednostavno između sebe nekoga koga je smatrala vrijednim i dostojnim, a biskup bi onda na toga kandidata polagao ruke i tako je zajednica uvijek imala zaređenih službenika. A danas? Evo samo jednog primjera (podaci su iz 1985. godine): u Indoneziji u 60% slučajeva nedjeljnim okupljanjima vjernika predsjedaju laici, jer nema dovoljno svećenika koji bi mogli predvoditi euharistijsko slavlje. Laici-predsjedatelji su redovito katehisti koji imaju određenu teološku izobrazbu, koji vode katekumene, imaju kateheze, krštavaju, dijele pričest, propovijedaju, vjenčavaju...[571] Pitanje: ne bi li se ipak netko od njih mogao zarediti za svećenika? Jer, smatramo ih vrijednima i dostojnima da naviještaju (katehisti su!), da predvode određena liturgijska slavlja, da vode katekumene. Dakle, vrijedni su u ime Crkve naviještati, a nisu vrijedni izgovarati sakramentalne formule? I to oni koji su već starješine (*πρεσβυτεροι*) u svojoj zajednici. I ovdje Crkva treba preispitati svoja stajališta: što je važnije – Kristova zapovijed »Ovo činite...« ili crkvena disciplina?

Do Nicejskog sabora (325. godine) praktički ne susrećemo riječi *sacerdos* za službenike Crkve. Ciprijan je prvi upotrijebio taj izraz (3. st.) uspoređujući starozavjetne žrtve s Kristovom žrtvom i starozavjetne svećenike s novozavjetnim prezbiterima. Ovakav način gledanja bio je u srednjem vijeku općenito prihvaćen, a nazivlje (biskup, svećenik, đakon) ostalo je do danas.

---

[569] Usp. *isto*, 370. Što onda reći za današnje pomoćne biskupe?

[570] Usp. IPPOLITO DI ROMA, *La tradizione apostolica*, 9.

[571] Usp. THE LITURGICAL COMMISSION OF THE INDONESIAN BISHOPS' CONFERENCE, A Brief synthesis of Liturgical Developments in Indonesia, Malaysia, and Singapore prepared for liturgical congress in Rome, u: CONGREGAZIONE PER IL CULTO DIVINO, *Convegno dei presidenti e segretari delle commissioni nazionali di liturgia*, Città del Vaticano, Aula del Sinodo, 23-27 ottobre, 1984., (rukopisi), 2.

2. Sakramentalnost biskupstva i prezbiterata

Kada su u pitanju stupnjevi svetoga reda, zanimljivo je da su u vrijeme pape Damaza (366. – 384.) sedmorica rimskih đakona zastupali mišljenje da je đakonat viši od prezbiterata. Osim toga, u to se vrijeme pojavio i jedan spis, kasnije pripisan Ambroziju, u kojem se kaže da nema razlike između prezbitera i biskupa. Tu je ideju prihvatio i Jeronim. On veli da u prvoj Crkvi nije bilo razlike između biskupa i prezbitera. U Pavlovo vrijeme, veli Jeronim, ta su imena označavala iste osobe, a biskup je bio prvi u kolegiju jednakih (prezbitera). Ređenje bi bilo samo za prezbitera koji time dobiva vlast slaviti euharistiju, a istu takvu vlast ima i biskup. Razlika između prezbitera i biskupa bila bi samo u stupnju vlasti u zajednici. Samo iz poštovanja prema biskupu, tvrdi konačno Jeronim, za biskupa je pridržano polaganje ruku kod potvrde i ređenja. Takvo tumačenje prihvaća i Toma Akvinski.[572] Luther je 1520. godine ustvrdio da je sveti red izmislio papa te da toga u prvoj Crkvi nije bilo te da je ređenje tek uvođenje u propovjedničku službu. Kao odgovor na to Tridentski sabor podsjeća da je obveza službenika Crkve propovijedanje, rezidencija (boravak u sjedištu svoje službe, župe ili biskupije) i podjeljivanje sakramenata. Sabor preuzima Ciprijanov paralelizam žrtve i svećeništva Starog i Novog zavjeta. Sabor k tomu proglašava dokument o sakramentalnosti svetoga reda, ali ne precizira razliku između svećeništva i biskupstva. Govori se, istina, o različitim službama, ali se ne tumači u čem je biskupstvo veće od prezbiterata. Tek 1947. godine u dokumentu *Sacramentum ordinis* Pio XII. naučava da sakrament svetoga reda ima tri stupnja: biskupstvo, prezbiterat i đakonat.[573] Osim toga, tijekom stoljeća se uvriježilo mišljenje da bi pomazanje bilo bitan dio prezbiterskog i biskupskog ređenja, što je smatrao i Toma Akvinski. U spomenutom je dokumentu Pio XII. jasno rekao da su bitni dijelovi ređenja polaganje ruku i posvetna molitva, kao što je slučaj i na kršćanskom Istoku. Posebnost pojedinačnih stupnjeva svetoga reda potvrđuje i II. vatikanski sabor:

> »Krist je Gospodin za upravljanje i stalno posvećivanje Božjeg naroda u svojoj Crkvi ustanovio različite službe koje idu za dobrom čitavog Tijela. Službenici koji imaju svetu vlast služe svojoj braći, da svi oni koji pripadaju Božjem narodu i imaju zato kršćansko dostojanstvo svi zajedno slobodno i po redu teže za istim ciljem, te postignu spasenje.« (LG 18)

[572] Usp. F. COURTH, *Sakramenti*, 440.; A. ADAM, *Uvod u katoličku liturgiju*, 214.; T. CENTI, Introduzione, u: TOMMASO D'AQUINO, *Somma teologica. Testo latino e italiano*, T. Centi, A. Urru (ur.), Bologna, 1985., 207-210.

[573] U istom dokumentu Pio XII. jasno veli da su bitni elementi u svima trima ređenjima polaganje ruku i posvetna molitva. Usp. PIO XII., Apostolska konstitucija »Sacramentum ordinis«, 30. studenoga 1947., u: DH, br. 3857-3861.

LG zatim govori kako je Gospodin izabrao apostole (19) i biskupe kao njihove nasljednike (20). Naglašava i sakramentalni značaj biskupskog reda. S biskupskim se ređenjem podjeljuje punina svećeničkog reda (21). Zatim:

> »Krist kojega je Otac posvetio i poslao na svijet (Iv 10, 36) učinio je preko svojih apostola dionicima svoga posvećenja i poslanstva, njihove nasljednike, to jest biskupe, koji su zakonito povjerili u različitom stupnju dužnost svoje službe različitim osobama u Crkvi. Tako crkvenu od Boga ustanovljenu službu vrše u raznim redovima oni koji se već od starine zovu biskupima, svećenicima, đakonima.« (LG 28)

Novost je ovog teksta u tome što tvrdi da je od Boga ustanovljena služba koja je *od starine* razdijeljena na biskupe, svećenike i đakone. Dakle, ova je podjela tradicionalna, dok Tridentski sabor tvrdi da su biskupstvo, prezbiterat i ostale službe *božanskog ustanovljenja*. Time II. vatikanski sabor ostavlja otvorena vrata daljnjoj teološkoj nadogradnji.

III. SLUŽBE / NIŽI REDOVI

PRIJESABORSKO I VAŽEĆE USTROJSTO I LITURGIJA

Do II. vatikanskog sabora postojali su »niži« i »viši redovi«. Ulazak u klerički stalež bila je tonzura. Niži redovi bili su vratari, lektori, egzorcisti i akoliti (Istok poznaje samo lektore i subđakone). Viši redovi bili su subđakonat, đakonat, prezbiterat i episkopat.[574] U apostolskom pismu *Ministeria quaedam* iz 1972. godine Pavao VI. određuje da se dokinu četiri niža reda, a da se uvedu *službe* lektora i akolite.[575] Dokida se i »viši red« subđakonata. Subđakonovu ulogu u bogoslužju preuzimaju akoliti. To znači da su dokinuti tonzura, ostijarijat, egzorcistat i subđakonat. Prikazat ćemo obred tonzure prema staromu obredu i bogoslužje primanja među kandidate za đakonat i prezbiterat prema novomu ustrojstvu. Zatim ćemo prikazati sve »niže redove« od kojih su neki dokinuti, a neki su postali službe. Na koncu ćemo prikazati razvoj đakonskog, prezbiterskog i biskupskog ređenja od početaka do danas.

[574] Usp. posljednje prijesaborsko izdanje pontifikala (koje je u pogledu ređenja identično prvomu poslijetridentskom pontifikalu): PR 1962, 12.-88. Usp. također prvo tipsko izdanje: PR 1595, 13-124.; originalna paginacija 6-117.

[575] Usp. *Rimski pontifikal obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog, a proglašen vlašću pape Pavla VI. Službe u Crkvi, ređenja, posvete, zavjetovanja*, Zagreb, 1988., 8-10., (= RP 1988).

A. TONZURA / PRIMANJA MEĐU KANDIDATE ZA ĐAKONAT I PREZBITERAT

1. Tonzura

Tonzura je bio obred po kojem se ulazilo u klerički stalež.[576] Riječ »tonzura« ima dvojako značenje: 1. obred šišanja od strane biskupa kojim se ulazi u klerički stalež i 2. ošišani dio glave u obliku kruga (hrvatski *postrig*, latinski *corona*).[577]

a) Povijest

U starini se smatralo da je njegovanje kose u muškaraca povezano s ispraznošću i kićenjem, štoviše, dulja bi njegovana kosa muškarca feminizirala, kako to svjedoči Pavao: »Ne uči li nas i sama narav da je mužu sramota ako goji kosu? A ženi je dika ako je goji jer kosa joj je dana mjesto prijevjesa«. (1 Kor 11, 14-15) S druge strane, posve kratka kosa, šišana do kože, za Grke je bila znak ponižen-ja, odnosno robovskog statusa.[578] Jeronim početkom 5. st. govori da svećenici ne bi trebali nositi predugu kosu, jer je to svojstveno raskalašenima, barbarima i vojnicima. No, s druge strane, kosu ne treba šišati do kože, jer je to, veli Jeronim, svojstveno Izidinim svećenicima. Početkom 4. st. zabilježen je prvi nagovještaj šišanja novaka prigodom ulaska u red pustinjaka iako to, po svoj prilici, nije bio dio nekog liturgijskog obreda. Šišanje kose koje bi imalo sakralni karakter susreće se među istočnim monasima od konca 5. st. Na Zapadu je tek koncem 6. st. zabilježeno da ulazak u klerički stalež podrazumijeva šišanje. Međutim u to je vrijeme već vladao običaj da klerici nose tonzuru.[579] Dok su redovnici nosili tonzuru velikog promjera,[580] ona se tijekom vremena u biskupijskih svećenika sve više smanjivala. Prema tomu, pri ulasku u klerički stalež kandidat bi bio ošišan, te se pretpostavljalo da bi onda tonzuru (ošišani dio glave u obliku kruga) održavao do konca života, što u praksi nije bio slučaj, osim kod ponekog redovnika.

U srednjem je vijeku poznat običaj da se dječacima koji ulaze u pubertet odreže nekoliko uvojaka kose ili prvi uvojci brade koji se onda daju nekoj značajnijoj osobi u znak podložnosti. Tako su Langobardi, pobijeđeni od Karla Velikog, u znak podložnosti papi »po rimskom običaju bili ošišani«, a bizantski je car Pogonat 684. godine poslao papi uvojke kose svoje dvojice sinova, da bi ih uzeo pod

[576] Tako određuje kan. 108, §1. Kodeksa kanonskog prava iz 1917. godine. Vidi: *Kodeks kanonskog prava s izvorima 1917*, Zagreb, 2007.

[577] Usp. M. GRGIĆ, Postrig, u: A. BADURINA, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike*, Zagreb, 1985., 479.

[578] Za povijesni pregled tonzure, usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. I sacramenti – i sacramentali*, 371-374.

[579] U bazilici sv. Pavla u Rimu pape iz 5. st. prikazane su s tonzurom tzv. »corona«.

[580] Za ilustraciju mogu poslužiti pučke slike sv. Antuna kod kojega je »corona« velikog promjera.

svoju zaštitu. Istom su se logikom uvojci kose ili brade prikazivali Bogu. Bio je to čin poniznosti, jer bi se darovao ukras vlastite glave.

Sâm obred tonzure prvi je puta opisan u Vizigotskom obredniku i u Sakramentaru iz Gellona i Angoulêmea (8. st.).[581] Nalazimo ga također u Rimsko-germanskom pontifikalu iz 10. st.[582] i u kasnijim pontifikalima. Obred tonzure iz Pontifikala Vilima Duranda s konca 13. st.[583] zadržan je – gotovo nepromijenjen – u svim kasnijim pontifikalima do II. vatikanskog sabora.

b) Obred u dosadašnjem pontifikalu

U uvodnim se napomenama određuje da ne može pristupiti obredu tonzure onaj tko nije krizman, tko nije dovoljno poučen u vjeri te ne bi znao čitati ni pisati ili protiv koga bi se vodila građanska parnica.[584] Za ovaj obred nije bio određen neki poseban dan. Kandidati nose preko desne ruke roketu. Kada budu prozvani, odgovore: »Evo me« (»Adsum«). Biskup kraćim govorom poziva na molitvu. Slijedi antifona i Ps 16, 1-6. Nakon toga biskup kandidatu škarama odreže kose na četirima mjestima: na čelu, potiljku, i na obje strane te konačno na sredini glave i uvojke odloži u posudu govoreći: »Gospodin mi je baština i čaša, ti u ruci držiš sudbinu moju.«[585] Biskup zatim govori molitvu. Slijedi Ps 24: »Gospodnja je zemlja i sve na njoj«. Biskup izgovara blagoslovnu molitvu nad kandidatima te im stavlja roketu uz riječi: »Neka te Gospodin odjene u novoga čovjeka, koji je od Boga stvoren u pravednosti i svetosti istine.« Nakon završne molitve biskup veli novoizabranicima da su dobili *privilegia clericalia*, te da trebaju u skladu s time i živjeti. Prema tomu, jasno je rečeno da su ovim obredom kandidati ušli u klerički stalež, što se vidi i iz liturgijske odjeće (rokete) koju su primili.

Ovaj je obred nadahnut starozavjetnom praksom. Naime, Levijevo pleme nije u baštinu dobilo ni jedno područje Obećane zemlje. Oni su živjeli od žrtvenika i Gospodin je bio njihova baština. Tako se i ovdje veli da je ovim izabranicima Gospodin jedina baština.

---

[581] Usp. P. SAINT-ROCH (ur.), *Le Sacramentaire Gélasien d'Angoulême* (Corpus Christianorum, ser. Latina, CLIXC), Turnhout, 1987., br. 2053-2056. Isti sakramentar u br. 2057 donosi molitvu kod prinošenja prvih uvojaka brade.

[582] Zanimljivo je da u ovom pontifikalu nalazimo i obred šišanja djeteta te obred šišanja prve brade mladića pri čem se na njih zazivao blagoslov. Usp. C. VOGEL (ur.), *Le pontifical Romano-germanique du dixième siècle. Le texte*, I, Città del Vaticano, 1963. (= PRG I), Ordo I i III, 3-4.

[583] M. ANDRIEU (ur.), *Le Pontifical Romain au moyen-âge. Le Pontifical de Guillaume Durand*, III, Città del Vaticano, 1963., Ordo III, 336-337. (= PR VD).

[584] Obred navodimo prema posljednjem prijesaborskom izdanju: PR 1962, 12-18.

[585] Ovdje pontifikal donosi Vulgatin tekst koji veli: »Ti mi daješ moju baštinu.«

U đakovačkom se sjemeništu tonzura podjeljivala bogoslovima prve godine,[586] redovito u drugom semestru.[587] Iako se (u teoriji) pretpostavljalo da oni koji su jednom primili tonzuru, tu tonzuru i održavaju, to dijecezanski svećenici nisu činili,[588] jedino je bila praksa u đakovačkom sjemeništu da bogoslovi ošišaju tonzuru samo za Čistu srijedu. Tako duktor godine 1959. u kronici (tzv. »tefteru«) opominje svoga nasljednika kako se imaju ponašati bogoslovi na Pepelnicu:

> »Duktore, moj dragi zamjeniče, upozori da oni koji nemaju tonzure podignu glavu kod pepeljenja, a koji imaju da je spuste, tako da vlč. spiritual može pepeliti po tonzuri.«[589]

c) Neka pitanja i perspektive

Ne možemo se oteti dojmu da neke stvari u liturgiji danas nisu baš jasno definirane. Do zadnje reforme bilo je jasno: kandidat za svećeništvo već u prvoj godini studija prima tonzuru i time postaje klerik, te ima pravo i dužnost nositi kleričku odjeću: roketu, što onda podrazumijeva i talar – reverendu. Po današnjem ustrojstvu, netko postaje klerik tek đakonskim ređenjem. Prema crkvenim dokumentima svećenički je kandidat (bogoslov) sve do đakonskog ređenja samo pitomac (*alumnus*) ili mladić (*iuvenis*),[590] dakle, pravno gledajući – laik.[591] Valja zapaziti da ni u spomenutom dokumentu o odgoju svećeničkih kandidata niti u Zakoniku kanonskoga prava nije regulirana (staleška) odjeća svećeničkih kandidata. Međutim, u liturgijskim bi se slavljima svećenički kandidati trebali ponašati sukladno službi i statusu koje imaju (npr. postavljeni čitač ili akolit). U tome je smislu jasna ova odredba: »Stoga svi, bilo zaređeni služitelji bilo vjernici laici vršeći svoju službu ili zadaću, neka vrše samo ono i sve ono što se odnosi na njih.«[592] U tome je smislu onda upitna i staleška odjeća koju nose svećenički kandidati (talar), kao praksa da se u bogoslužju odijevaju u dalmatike oni koji nisu đakoni.[593] Ne znam možemo li očekivati da se ovo pitanje službeno riješi. Dodatnu poteškoću može stvarati i činjenica da »laici mogu na temelju privremene odredbe (*ex*

[586] To onda znači: svi oni koji su do uključivo 1972. godine bili u bogosloviji, primili su tonzuru.

[587] Usp. Z. PAŽIN, Liturgijski život svećeničkih kandidata u đakovačkom Sjemeništu (1907. – 1987.), u: *Diacovensia* 14(2006.)2, 533-630., ovdje 578.

[588] Osim onih koji su ju prisilno održavali – zbog ćelavosti.

[589] Usp. *isto*, 549.

[590] Usp. KONGREGACIJA ZA KLER, *Dar svećeničkog zvanja – Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis. Temeljne odredbe o svećeničkom odgoju i izobrazbi*, Zagreb, 2017.

[591] ZKP u kan. 266 jasno veli da »primanjem đakonata netko postaje klerik«.

[592] OURM, br. 91.

[593] Usp. Z. PAŽIN, Svećenički kandidati u bogoslužju, u: *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije* 143(2015.)1, 43-45.

temporanea deputatione) vršiti službu čitača u bogoslužnim činima«,[594] kao što mogu biti i izvanredni djelitelji pričesti, akoliti (ministranti), pri čem imaju i određenu liturgijsku (?) odjeću.

2. Primanje među kandidate za đakonat i prezbiterat

Obred primanja tonzure dokinut je 1972. godine. Obred koji u određenoj mjeri može podsjećati na tonzuru nalazimo u važećem pontifikalu pod naslovom: *Primanje među kandidate za đakonat i prezbiterat*.[595] Tamo se određuje: »Obred primanja među kandidate za đakonat i prezbiterat slavi se onda kada se utvrdi da je odluka aspiranata, popraćena potrebnim darovima, dovoljno sazrela.« Dakle, nije jasno u kojem bi to trenutku formacije trebalo biti.[596] Većinom se taj obred uzima nakon što kandidati prime službe lektorata i akolitata. Pontifikal naglašava: »Neka se zbog svoje naravi [ovaj obred] nikada ne spaja sa Svetim redovima niti s postavljanjem čitača i akolita.«[597] Prema tomu, ovaj obred ne znači prihvaćanje službe niti primanje svetoga reda, niti ulazak u klerički stalež, nego jednostavno obećanje kandidata da će odgovoriti Božjemu pozivu i blagoslov i molitva poglavara da kandidati u svojoj odluci ustraju. Ovo primanje – osim za zavjetovane redovnike – uvjet je za primanje svetih redova.

Slavlje se upriličuje pod misom ili izvan nje, a predvodi ga biskup ili viši duhovni poglavar. Odmah nakon evanđelja biskup održi homiliju čiji se predložak nalazi u pontifikalu. On tumači kako se Bog neprestano brine da bude dovoljno radnika u njegovoj žetvi i kako razborit čovjek može prepoznati znakove Božjeg poziva. Nakon toga kandidati budu prozvani, a biskup ih javno upita:

> »Predragi sinovi! Pastiri i učitelji koji su odgovorni za vašu izobrazbu, i svi koji vas poznaju, dali su o vama dobro svjedočanstvo i mi ga s punim povjerenjem prihvaćamo. Hoćete li odgovoriti Gospodinovu pozivu i svoju pripravu tako privesti kraju da postanete prikladnima za službu u Crkvi što ćete je u svoje vrijeme primiti po svetom redu?«[598]

Nakon što kandidati izjave da hoće, biskup prima njihovu odluku i pozove vjernike na molitvu koju on završava jednom od dviju predloženih molitava. Donosimo prvu:

> »Budi s nama, Gospodine, po našim molitvama te po svojoj dobroti blagoslovi + ove sinove. Oni se kao služitelji Crkve žele posvetiti tvojoj službi i

[594] ZKP, kan. 230, § 2.

[595] RP 1988, br. 1, 16-18., ovdje 16.

[596] Zavjetovani u redovničkim zajednicama nisu obavezni na ovaj obred.

[597] *Isto*, br. 3, 16.

[598] *Isto*, br. 7, 17.

služenju tvome narodu u svetom staležu. Neka ustraju u zvanju i, iskrenom ljubavlju prianjajući uz Krista svećenika, dostojno prime apostolsku službu. Po Kristu...«[599]

B. OSTIJARIJAT

1. Povijest

Ostiarius je vratar. Ta se služba spominje već sredinom 3. st. u jednom pismu pape Kornelija. U ono vrijeme (kada Crkva još nije uživala slobodu) služba vratara bila je veoma važna. Vratari su, naime, pazili da na euharistijsku službu ne uđu pogani, a u isto su vrijeme regulirali ulazak i izlazak katekumena i pokornika.[600] Kasnije, kada su bile izgrađene velike bazilike, važnost vratara dodatno je porasla. Sredinom 4. stoljeća zabilježeno je da su vratari bili ubrajani u niže klerike. U 13. stoljeću vratarima se povjerava služba zvonara, što je vidljivo iz dosadašnjeg obreda.

U Đakovu su se pedesetih i šezdesetih godina u istom obredu podjeljivali ostijarijat i lektorat, bogoslovima 2. godine, ekzorcistat i akolitat bogoslovima 3. godine (opet u istom obredu), ponajčešće, po starom rimskom običaju, na kvatrenu subotu. U 4. su se godini dijelili odvojeno viši redovi.[601]

2. Obred

Ređenje je redovito pod misom (u kvatrenu subotu).[602] Nakon prvog čitanja arhiđakon poziva ređenike. Oni, odjeveni u rokete, držeći upaljenu svijeću u desnoj ruci, pristupaju i kleknu pred biskupa. U svom nagovoru biskup ih upućuje u njihove dužnosti kao vratara: trebaju »udarati u cimbal i u zvona«, otvarati vrata crkve i sakristije te otvarati knjigu onomu koji propovijeda. Trebaju se brinuti da ništa od onoga što je u crkvi ne propadne. Trebaju u određeno vrijeme otvarati vrata vjernicima. Trebaju imati na umu da dok vidljivim ključem otključavaju i zaključavaju vrata, da tako i nevidljivi dom, tj. srca vjernika, svojim primjerom otvaraju Bogu.

[599] *Isto*, br. 10, 18.

[600] Augustin svjedoči: »Stans vel sedens ad ostium, interrogat (...) ‹Paganusne es, an christianus?› (...) Quaeris ne forte catechuminus sit...« *Govor 46*, br. 31 (PL 38, 288). Katekumeni su, naime, mogli biti samo na službi riječi, a pokornici, ovisno o stupnju izvršavanja pokore, nisu uopće imali pristupa ili su bili samo na službi riječi ili su, konačno, mogli biti na cijeloj euharistiji, ali nisu mogli pristupati pričesti.

[601] Sve do 1972. godine u Đakovu su bogoslovi bili zaređeni za svećenike nakon 4. godine, a 5. su godinu polagali privatno sa župe. Usp. Z. PAŽIN, Liturgijski život svećeničkih kandidata u đakovačkom Sjemeništu (1907. – 1987.), 578.

[602] Ukoliko je izvan mise, moglo je biti samo ujutro.

Nakon toga biskup svakom pojedino pruži ključ crkve da ga dotakne desnom rukom govoreći: »Tako činite da mognete položiti račun za ono što se ovim ključevima zatvara.« Arhiđakon onda odvede ređenike do vrata da ih oni otvore i zatvore. Zatim im pruži konop zvona da pozvone i dovodi ih ponovno do biskupa koji sve prisutne poziva na molitvu za nove vratare da budu vjerni u svojoj službi. Nakon što svi kleknu, u zaključnoj molitvi biskup moli da oni po svojoj službi zavrijede zadobiti plaću među Božjim izabranicima.

C. LEKTORAT

1. Postanak

Dok u službi sinagoge, bar načelno, svaki odrastao muškarac može i smije čitati Božju riječ,[603] čini se da se u Crkvi vrlo rano – od samih početaka – ustrojila lektorska služba.[604] Spominje se već oko 150. godine u Justinovoj *Apologiji*.[605] Službu čitača spominju Tertulijan i Ciprijan. Hipolit Rimski u *Apostolskoj predaji* (početak 3. st.) izrijekom spominje da lektora biskup postavlja u službu, ali bez polaganja ruku.[606] Zanimljivo je da su čitači redovito bili mlađe dobi, često dječaci. Smatra se da je to iz dvaju razloga. Prvo, dječački je glas jasan i dobro se može čuti u prostranim bazilikama, a drugo, smatralo se da su oni zbog svoje nevinosti – primjerene toj dobi – osobito prikladni naviještati Božju riječ. Pa i oni koji su u starijoj dobi čitali, naglašavaju da su čitači od svoje prve mladosti. Svaka je Crkva imala više čitača, a oni su zacijelo bili posebno pripravljani i poučavani za tu službu, kako je to u Rimu zasvjedočeno sredinom 4. st. Tako će naš mučenik Polion iz Cibala (Vinkovaca) na pitanje upravitelja Proba čime se bavi odgovoriti: »Predstojnik sam lektora.« Na pitanje: »Kojih lektora?«, Polion će reći: »Onih koji običavaju puku čitati Božju riječ.«[607] U početcima su lektori čitali sva čitanja, uključujući i evanđelja, kako to svjedoči Ciprijan. Međutim, već od vremena sv. Jeronima, čitanje evanđeoskih odlomaka bilo je pridržano đakonima. Već od 6. st., subđakoni preuzimaju čitanja, tako da služba lektora praktički nestaje. Mladići koji su prije bili lektori sada prelaze u *schola cantorum*. Od tog vremena lektorat je uvršten u niže redove, ali bez ikakve praktične važnosti. Bio je to isključivo prijelazni stupanj do prezbiterskog ređenja.

[603] Prisjetimo se kako je i Isus – po židovskom shvaćanju običan laik – u sinagogi u Nazaretu čitao za vrijeme subotnje službe (usp. Lk 4, 16-20).

[604] Za povijesni pregled ove službe (ili nižega reda) usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. I sacramenti – i sacramentali*, 377-380.; D. KNIEWALD, *Liturgika*, 290., 302.

[605] »Koliko već ima vremena, čitaju se spomen-zapisi apostolâ i knjige proročke. Nato, kad čitač prestane, predstojnik nas opomene...« JUSTIN, Prva Apologija, br. 67, u: *Božanski časoslov*, 510. Vidi još: ISTI, *Apologije*, 105.

[606] Usp. IPPOLITO DI ROMA, *La tradizione apostolica*, br. 11, 73.

[607] Z. PAŽIN, K. VIŠATICKI, *Vlastiti misal Đakovačke i Srijemske biskupije*, Đakovo, 2013., 151.

2. Niži red lektorata u prijesaborskom ustrojstvu

Prema prethodnomu pontifikalu lektorat se podjeljuje na kvatrenu subotu iza drugog čitanja mise.[608] Na poziv arhiđakona budući lektori kleknu oko biskupa, a on u svome nagovoru naglasi da će lektori imati vlast čitati i pjevati čitanja te blagoslivljati kruh i nove plodine.[609] Biskup naglašava važnost studiranja Božje riječi, te potrebe da se prema toj riječi i živi. Biskup im zatim pruža lekcionar uz riječi da budu čestiti čitači, da bi tako bili dionici onih koji su tu riječ čuvali od početka.[610] U pozivu na molitvu biskup poziva nazočne na molitvu da novi lektori uzmognu razgovijetno čitati Božju riječ te da i sami po toj riječi žive. Slično se moli i u završnoj blagoslovnoj molitvi nad novim lektorima. Koliko se ovaj niži red formalno shvaćao, vidi se iz prethodnih napomena prethodnog misala koje određuju da lektor odjeven u roketu može pjevati ili čitati poslanicu, ali samo ako svećenik pjeva misu bez đakona i subđakona.[611] Formalnost ovoga nižega reda vidljiva je i iz činjenice da se redovito podjeljivao zajedno s ostijarijatom.[612]

3. Služba čitača prema današnjemu uređenju

U apostolskom pismu *Ministeria quaedam* iz 1972. godine Pavao VI. određuje da se dokinu četiri niža reda, a da se uvedu *službe* lektora i akolita.[613] Oni ujedno preuzimaju ulogu subđakona u euharistijskom slavlju. Klerikom se postaje po đakonatu. U ove službe mogu biti uvedeni i oni koji nisu kandidati za svećeništvo. Čitača postavlja biskup ili viši duhovni poglavar, bilo u misi, bilo izvan nje. Nakon evanđelja kandidati budu prozvani, stanu pred biskupa, a on im se obrati govorom za koji stoji predložak u obredu. Biskup podsjeća da je zadaća čitača

[608] Usp. PR 1962, 21-22.

[609] Za ono je vrijeme neobično da blagoslivlja netko tko nije ni đakon ni svećenik. Iako biskupova posvetna molitva ne spominje blagoslivljanje kruha i novih plodina, ipak, mogućnost da lektor blagoslovi kruh i nove plodove predviđa Kodeks iz 1917. godine. Vidi: *Kodeks kanonskog prava s izvorima 1917*, kan. 1037, § 4.

[610] Poticaj je, očito, nadahnut prologom Lukina evanđelja: »Kad već mnogi poduzeše sastaviti izvješće o događajima koji se ispuniše među nama – kako nam to predadoše oni koji *od početka bijahu očevici i sluge Riječi*...« (Lk 1, 1-2)

[611] Tako stoji u svim misalima prije 1962. godine: *Ritus servandus in celebration Missae*, VI, 2. Navodimo izdanje iz 1949. godine: *Missale Romanum ex decreto sacrosancti Concilii Tirdentini...*, Roma, 1949. Međutim, zadnje prijesaborsko izdanje, ono iz 1962. godine, veli da u pjevanim misama poslanicu može pjevati poslužitelj »ministrans«, ne spominjući pri tome odsustvo đakona ili subđakona. Dakle, lektor se uopće ne spominje. Tu se vidi početak današnje prakse da neke službe – koje po svojoj naravi pripadaju određenim službenicima – bivaju povjerene »prikladnim laicima«, to jest *ad hoc* službenicima.

[612] Usp. Z. PAŽIN, Liturgijski život svećeničkih kandidata u đakovačkom Sjemeništu (1907. – 1987.), 577.

[613] Usp. RP 1988, 8-10.

navješćivati riječ u zajednici vjernika i truditi se živjeti po toj riječi. Biskup onda pozove na molitvu u šutnji, i tada izrekne molitvu:

> »Bože, izvore svjetla i sve dobrote! Ti si poslao svoga Jedinorođenca, riječ života, da ljudima objavi otajstvo tvoje ljubavi. + Blagoslovi ovu našu braću što ih odabrasmo za službu čitača. Udijeli im da neprestanim razmišljanjem o tvojoj riječi uzmognu i sami usvojiti njezinu nauku i vjerno navješćivati braći. Po Kristu...«[614]

Nakon toga kandidat stupi pred biskupa, a on mu preda knjigu Svetoga pisma uz riječi:

> »Primi knjigu Svetog pisma i vjerno predaj riječ Božju, da bude što jača u srcima ljudskim.«[615]

Ako se ovaj obred slavi pod misom, ona se nastavlja kao i obično; a ako se slavi u okviru službe riječi, onda nakon opisanog obreda dolazi molitva vjernika i Očenaš, a sve završi blagoslovom.

Ako se ovdje radi o laičkoj službi, nevezanoj uz sveti red ili samo uz one koji teže svećeništvu, zašto se i danas u nas – uz vrlo rijetke iznimke – u ove službe spomenutim obredom postavljaju isključivo kandidati za svećeništvo? Već spomenuti motu proprij *Ministeria quaedam* u broju VII. izrijekom veli: »Prema časnoj predaji Crkve, ustanova čitača i akolita pridržana je za muškarce.« No s druge strane, mi redovito govorimo o čitačima – muškarcima i ženama – u našim crkvama? Važeći Zakonik veli: »Laici mogu na temelju privremene odredbe (ex temporanea deputatione) vršiti službu čitača u bogoslužnim činima...«[616] Prema tomu, postoje »postavljene službe lektora i akolita« u koje se uzimaju samo muškarci, te postoje osobe – muškarci i žene – koje vrše službu čitača, ali oni nisu (postavljeni) čitači.[617] Tako imamo situaciju da je (postavljena) služba lektora i danas *de facto* tek stupanj na putu prema svećeništvu, dok u isto vrijeme *privremenom odredbom* naši laici čitaju u crkvi, iako većina njih uopće nije u toj službi *privremeno*. Naravno, po sebi bi župnici mogli urediti da njegovi čitači i službeno budu postavljeni kao čitači, ali u tome bi slučaju žene morale biti isključene, što, očito, nitko ne želi, jer žene već godinama *na temelju privremene odredbe* čitaju i na misama koje slavi papa...

[614] Postavljanje čitača, u: RP 1988, br. 6, 12-15., ovdje 13.

[615] *Isto*, br. 7.

[616] ZKP, kan. 230, § 2.

[617] To je kao kad u osnovnoj školi nastavnik vjeronauka može uskočiti kao zamjena na sat likovnoga, ali se tretira kao »nestručna zamjena«.

D. EGZORCISTAT

1. Postanak

Treći niži red bio je egzorcistat[618]. Oni koji su primili taj niži red tek su formalno, a ne stvarno, dobivali vlast zaklinjanja (egzorcizma) nad opsjednutima od sotone. Prisjetimo se. Isus je imao vlast nad nečistim dusima i tu je vlast dao i svojim učenicima: »Ustanovi dvanaestoricu da budu s njime i da ih šalje propovijedati s vlašću da izgone đavle.« (Mk 3, 14-15) U prvim je kršćanskim zajednicama bilo vjernika koji su imali karizmu izgoniti zloduhe, o čem svjedoči jedan spis iz 3. stoljeća:

> »Ovo dolikuje Kristovoj braći (...) pohoditi one koji su pogođeni nečistim duhom i izricati nad njima odgovarajuća zaklinjanja u obliku molitve koje su Bogu mile, dok su oni drugi [vračevi] sposobni samo izgovarati odvratne riječi koje utjeruju strah u ljude.«[619]

Uskoro je Crkva takve egzorciste i službeno prihvatila, tako da bi se oni jasno razlikovali od poganskih vračarâ i duhovnih šarlatana. Valja uzeti u obzir da su ti (službeni) egzorcisti – osim nekih posebnih slučajeva – redovito polagali ruke samo na katekumene. Naime, već 417. godine za pape Inocenta I., tražilo se posebno odobrenje da bi netko mogao zaklinjati opsjednute od nečistih duhova, to jest vršiti egzorcizam u užem smislu nad krštenim osobama.

Zbog čega je bilo potrebno da se nad katekumenima vrši egzorcizam? U ono je vrijeme to bilo po sebi jasno. Naime, Isus je rekao da se ne može služiti dvojici gospodara (Mt 6, 24; Lk 6, 13). U tome smislu Pavao se s ponosom predstavlja kao Kristov sluga (Rim 1, 1; Tit 1, 1), pri čem koristi riječ *doulos*, što bi više značilo *rob* nego plaćeni sluga. Naglašena je dakle posvemašnja pripadnost Pavla Kristu. Kao što su robovi imali na svome tijelu biljeg komu pripadaju, kao što su Židovi po obrezanju imali znak pripadnosti Savezu, tako su i kršćani opečaćeni: »I ne žalostite Duha Svetoga, Božjega, kojim ste opečaćeni za Dan otkupljenja!« (Ef 4, 30; usp. još Otk 7, 1-8) No, s druge strane, onaj tko nije kršten, tko nije opečaćen Duhom Svetim, koji nije sluga Kristov, nužno je sluga sotonin. Nema trećega. Zato su na katekumene polagali ruke moleći molitve otklinjanja da se od njih udalji svaki nečisti duh.

---

[618] Za povijesni pregled ove službe (ili nižega reda) usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. I sacramenti – i sacramentali*, 380-382.; D. KNIEWALD, *Liturgika*, 290., 302.

[619] PSEUDEO-KLEMENT, Epistula de virginitate, I., 2, u: *Patres apostolici*, II, F. X. Funk, F. Diekampvol (ur.), Tübingen, 1913., citirano prema: M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. I sacramenti – i sacramentali*, 381.

Prvi iscrpan prikaz pretkrsne (katekumenske) i krsne liturgije nalazimo u *Apostolskoj predaji* Hipolita Rimskoga, spisu nastalom početkom 3. st.[620] Nakon što budu primljeni, kandidati (katekumeni) bivaju poučavani tri godine (za one koji pokažu osobit mar, i kraće). Kako još nisu bili kršteni, kao što smo rekli, smatralo se da su oni nužno bili robovi sotone. Zbog toga učitelji nakon svake pouke mole za njih i polažu na njih ruke: »Nakon molitve neka učitelj položi ruku na katekumene, neka moli i neka ih otpusti. Neka tako učini, *bio on laik ili klerik*.«[621] Nadalje, kada budu izabrani kao kandidati za krštenje, na katekumene (izabranike) svakodnevno se polažu ruke, jer se vjerovalo da je sotona u posljednjim danima prije krštenja osobito aktivan, ne bi li pripravnika za krštenje ipak zadržao za sebe. Dan prije krštenja sâm biskup nad kandidatima ima konačan obred otklinjanja. Ivan Zlatousti na dramatičan način opisuje stanje nekrštenoga čovjeka: upravo je strašna borba sotone koji po svaku cijenu želi u svojoj vlasti zadržati onoga koji se ima krstiti:

> »Vi ste [đavlovo] ratno roblje i plijen (...) Radi čega su oni egzorcistički poklici koji su strašni i jezivi te podsjećaju na zajedničkog Gospodara, kažnjavanje, patnju, pakao? Oni su zbog đavolske bestidnosti. Katekumen je ovca bez biljega. Pusto je svratište, sklonište bez vrata, skroz svima dostupno. On je tabor za razbojnike, pribježište divljih zvijeri, obitavalište zlih duhova. Ali, kako je Kralj iz vlastitoga čovjekoljubља odlučio to samotno svratište, prostor bez vrata i sklonište za razbojnike učiniti kraljevskom palačom, poslao je nas učitelje i one egzorciste da pripremimo svratište.«[622]

Kada je katekumenat nestao, egzorcistat je postao niži red – formalni stupanj do svećeničkog ređenja, bez ikakve praktične primjene. Egzorcizam nad opsjednutim kršćanima (»veliki egzorcizam«), kao što je rečeno, mogao je činiti samo svećenik po posebnom biskupovom ovlaštenju,[623] a otkletvene molitve u sklopu obreda krštenja bilo odraslih, bilo djece (tzv. »mali egzorcizmi«) ostali su u obrednicima sve do posljednje reforme (s tim da je redoviti služitelj bio svećenik, a izvanredni đakon). Evo jedne takve molitve koju je svećenik molio u obredu krštenja djeteta:

> »Zaklinjem te, svaki nečisti duše, imenom Boga † Oca svemogućega imenom Isusa † Krista Sina njegova, Gospodina i suca našega, i krepošću Duha

[620] IPPOLITO DI ROMA, *La tradizione apostolica*, br. 15-21, 74-85.

[621] *Isto*, br. 19.

[622] IVAN ZLATOUSTI, *Krsne pouke*, III, br. 6-7, M. Mandac (ur.), Makarska, 2000., 156-157.

[623] To određuje i prethodni obrednik. Usp. *Rimski obrednik*, Zagreb, 1929, 363., kao i Kodeks iz 1917. godine. Vidi: *Kodeks kanonskog prava s izvorima 1917*, kan. 1151, **§ 1 i 2.** Istu odredbu donosi i važeći obrednik. Usp. *Egzorcizmi i druge prošnje*, Zagreb, 2010., Prethodne napomene, br. 13. Isto određuje i važeći ZKP, kan. 1172, **§ 1 i 2.** Naravno, Red (velikog) egzorcizma zavrjeđuje poseban članak.

† Svetoga, da odstupiš od ovog stvora Božjega I., kojega se naš Gospodin dostojao pozvati k svetom hramu svojemu, da postane hram, Boga živoga i Duh Sveti da stanuje u njemu. Po Kristu...«[624]

Još je izravnija molitva otklinjanja u vlastitom đakovačkom obredniku:

»Zaklinjem te, nečisti duše, u ime O†ca i Si†na i Duha † Svetoga, da izađeš i odstupiš od ovoga službenika Božjeg I., jer ti, prokleti osuđeniče, zapovijeda onaj, koji je nogama išao po moru i pružio desnicu Petru kad se topio.«[625]

Nije čudo da su neki svećenici ove molitve radije molili latinski, da ih vjernici ne razumiju, jer nije bilo lako pojmiti da bi tek rođeno dijete bilo opsjednuto od sotone.

2. Niži red egzorcistata u prijesaborskoj liturgiji

Prije nego što se u misi čita evanđelje, kandidati budu pozvani te kleknu pred biskupa s upaljenim svijećama u rukama. U svom nagovoru biskup veli da oni koji prime niži red egzorcistata trebaju izgoniti đavle i škropiti vodom. Nadalje, oni dobivaju vlast polagati ruke nad opsjednute (*energumenos*) i moliti otkletvene molitve i time milošću Duha Svetoga izgoniti nečiste duhove iz opsjednutih (*obsessis*), bilo krštenih, bilo nekrštenih. Zbog toga, opominje biskup, novozaređeni egzorcisti trebaju paziti da od sebe odbacuju svaku nečistoću, odnosno da svojim ponašanjem ne dopuste da se izagnani sotona njima samima ne bi osvetio. Nakon što im dade u ruku Knjigu egzorcizama, u molitvi biskup moli za novozaređene ono što je već nagovijestio, to jest da snagom Duha Svetoga mognu izgoniti nečiste duhove i tako liječiti vjernike.[626]

Iz rečenog je vidljivo da je ovaj niži red bio čista formalnost. Naime, u njem se onima koji primaju niži red egzorcistata »daje« vlast istjerivanja zlih duhova po polaganju ruku, dok tada važeći Rimski obrednik i Zakonik kanonskoga prava – kao što je bilo rečeno – to dopušta isključivo onim svećenicima koji za to dobiju izričito dopuštenje vlastitog biskupa. Zbog svega je ovoga razumljivo da je ovaj niži red dokinut, odnosno da nije uopće ušao u obnovljenu liturgiju ni kao red ni kao služba.

3. Otkletvene molitve (»manja otklinjanja«) u današnjoj liturgiji

U važećim obredima katekumenata predviđena su također »manja otklinjanja« za koja se određuje da ih »slavi svećenik ili đakon, ili pak dostojan i pri-

[624] *Rimski obrednik*, 17.

[625] ĐO 1933, 4.

[626] Usp. PR 1962, 23-24.

kladan katehist koga za tu službu ovlasti biskup«,[627] upravo kako je to bilo i u vrijeme spomenutog Hipolita Rimskog, početkom 3. st. U molitvama otklinjanja ipak se ne govori izričito da bi katekumen bio pod vlašću sotone, nego se nad njima moli da ih Bog oslobodi »duha laži, požude i zloće«[628], odnosno da ih ne hvata »duh pohlepe i lakomosti, duh požude i oholosti«[629].

E. AKOLITAT

1. Povijest

Akolit (grčki *akolouthos*, latinski *sequens* – pratitelj) liturgijski je službenik koji se postavlja za pomoć prezbiteru i đakonu.[630] U početcima je samo đakon mogao u bogoslužju pomagati biskupu ili svećeniku. Vremenom, kako je euharistijsko slavlje postajalo sve svečanije, pokazala se potreba za službenicima nižim od đakona, a to su bili subđakoni i akoliti (s time da je subđakonat ubrojen u više, akolitat u niže redove). Tako su ova dva reda preuzela neke službe u misi koje je prije imao samo đakon. Već koncem 2. st. u *Liber pontificalis* spominju se *sequentes*. Sredinom 3. st. papa Kornelije nabraja da u Rimu ima sedam đakona, sedam subđakona i četrdeset dva akolita, što znači da je za svaku od sedam titularnih crkava (crkvenih područja) u Rimu bilo po šest akolita. Služba je akolita od samih početaka bila vezana uz euharistiju. Čini se, međutim, da je njihova prvotna uloga bila komadić hostije posvećene u papinskoj misi (tzv. *fermentum* – kvasac) nositi u titularne crkve gdje bi ih onda svećenik za vrijeme mise stavljao u kalež kao znak euharistijskog jedinstva s rimskim biskupom.[631] Tako Inocent 416. godine u pismu Decenciju izrijekom veli: »Prezbiteri (u titulima) koji nedjeljom zbog povjerenog im puka ne mogu k nama doći [slaviti euharistiju] *fermentum* koji smo mi posvetili (*confectum* – *načinili*) primaju od akolita da se ne bi u pričesti osjećali ni

[627] RPOK, br. 109.

[628] *Isto*, br. 115.

[629] *Isto*, br. 116.

[630] Za povijesni pregled ove službe (ili nižega reda) usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. I sacramenti – i sacramentali*, 382-384.; D. KNIEWALD, *Liturgika*, 301-302.

[631] U ono je vrijeme bilo po sebi razumljivo da biskup predsjeda svakom euharistijom. Međutim, budući da je Rim i u ono vrijeme bio velik grad, bilo je nemoguće da se sav puk sabere na papinskoj misi. Zato je papa odredio da pojedini svećenici slave euharistiju u određenim crkvama i da tamo borave (to je bilo onih sedam titularnih crkava). Kao znak toga, da je njihova euharistija isto što i papina, tj. da su oni u zajedništvu s njim, svećenici su uzimali komadić hostije posvećene na papinoj misi (koji bi donijeli akoliti) i prije pričesti stavljali ih u kalež. Uskoro je, međutim, i papa počeo oponašati taj obred, pa je i sâm stavljao u kalež komadić hostije od svoje prethodne mise. Kasnije je stavljao komadić od netom posvećene hostije, da bi na koncu i sâmi svećenici stavljali u kalež komadić hostije koju bi posvetili u istoj misi. Tako je to ostalo i danas, s time da današnje rubrike donose pomalo »nategnuto« tumačenje: »Svećenik lomi kruh i dio hostije stavlja u kalež kako bi označio jedinstvo Tijela i Krvi Kristove u spasenjskom dijelu, a tako i Tijela Isusa Krista živoga i proslavljenoga.« (OURM, br. 83).

malo odijeljeni od nas.«[632] Vrlo je vjerojatno da je sv. Tarcizije, koji je bio ubijen, jer nije htio predati euharistiju koju je nosio, bio upravo jedan od tih akolita koji je posvećeni komadić hostije s papine mise nosio svomu prezbiteru. U srednjem su vijeku u misi za vrijeme lomljenja kruha akoliti primali posvećene hostije u lanene vrećice koje su onda nosili biskupima i svećenicima koji su ih lomili da bi mogli pričestiti vjernike (u ono se vrijeme hostije nisu rezale, nego samo lomile). Uskoro su akoliti dobili zadaću da pred papom u ophodu nose sedam zapaljenih svijeća. Osim toga, primali bi iz ruku vjernika darove koje bi oni donosili za misu. Od 7. st., kada bi papa išao krizmati u druge crkve, akoliti bi nosili sveto ulje. Gdjekad su oni kod provjera nad katekumenima molili otkletvene molitve. U Gelazijevu sakramentaru stoji da je akolit, umjesto djeteta koje se imalo krstiti, pjevao ispovijest vjere.[633] Ukoliko bi u vazmenom bdjenju bilo mnogo krštenika (djece), krstio je i akolit. Dok su ostali niži redovi sve više gubili na važnosti, akoliti su se održali, jer je postojala stalna potreba da netko poslužuje za vrijeme mise. Kada više nije bilo ni zaređenih akolita, njihovu su službu u biskupskoj liturgiji preuzimali drugi klerici, da bi njihovo mjesto, na župama gdje nije bilo klerika, zauzimali laici, redovito dječaci – ministranti.[634] Tridentski sabor bio je odredio da se barem u stolnim crkvama uspostavi stalna služba akolita, ali to se nije provelo. Tako je akolitat ostao tek niži red koji je netko primao na putu prema svećeništvu.

2. Niži red akolitata prije reforme

Kandidati budu pozvani da pristupe prije evanđelja u misi. Oni i kleknu pred biskupa držeći u ruci neupaljenu svijeću. Biskup im govori da će njihova dužnost biti nositi svijeće, paliti crkvenu rasvjetu te posluživati vino i vodu za misu. Zatim im govori o simboličnom značenju svjetla u Novom zavjetu (»Vi ste svjetlost svijeta..., neka vam budu svjetiljke upaljene«, itd.). Nakon toga biskup svakomu od njih uzme i preda svijeću govoreći: »Primite svijećnjak sa svijećom i znajte da ste zaduženi da užižete svjetiljke u crkvi.« Zatim im daje prazne bočice za vino uz riječi: »Primite vrčiće za vino i vodu u euharistiji za krv Kristovu.« U blagoslovnoj molitvi biskup moli za kandidate da svijetle duhovnim svjetlom dok nose vidljivu svjetlost. Slijede tri molitve u kojima se moli da akoliti vjerno

[632] Ova je poslanica dostupna na mrežnoj stranici http://www.liturgia.it/decenzio_lettera.pdf (25. 5. 2017.).

[633] Usp. GeV, br. 311.

[634] Nekoliko opaski vezano uz ministrante. Ministrant, naravno, znači poslužitelj (latinski *ministrare*). Zanimljivo je da u talijanskom jeziku riječ *chierichetto* (deminutiv od *chierico* – klerik), znači ministrant. Tako u starim obrednicima piše npr. da svećenik, kada nosi pričest bolesniku, treba uzeti sa sobom jednog ili više klerika. U praksi je to, naravno, bio ministrant. Osim toga, pogledamo li klasičnu ministrantsku odjeću, vidimo da je on zapravo – klerik. Košuljica je zapravo roketa, a suknja ispod nje oponaša talar. K tomu je dodana još i korska moceta – širok ovratnik u liturgijskoj boji.

služe u brizi oko svjetla u crkvi te o vinu i vodi za euharistiju te da budu dostojni te službe.[635]

3. Služba akolitata danas

Motu proprijem Pavla VI. *Ministeria quedam* od 15. kolovoza 1972. godine određeno je da od 1. siječnja 1973. godine vrijedi nov ustroj.[636] Dokidaju se niži redovi, a dosadašnji niži redovi lektorata i akolitata postaju službe (dok se ostijarijat i egzorcistat posve dokidaju). Službe lektorata i akolitata mogu primiti i laici[637] tako da više nisu pridržane kandidatima za sveti red.[638] U broju VI. o akolitima ovaj papinski dokument kaže da se on brine za službu oltara pomažući svećeniku i đakonu, osobito u misi. »Njegova je dužnost da kao izvanredni službenik podjeljuje svetu pričest kada nedostaju [redovni] službenici (...) ili kada oni ne mogu zbog bolesti ili starosti ili kada je velik broj pričesnika...«[639] U izvanrednim prilikama može izložiti vjernicima na klanjanje Euharistiju i na kraju je pohraniti, ali ne može narodu dati blagoslov.[640] U misi pomaže đakonu tako da nosi križ, misal, svijeće ili da vrši druge slične službe. U broju VII. jasno se kaže: »Prema časnoj predaji Crkve, ustanova čitača i akolita pridržana je za muškarce.«

4. Postavljanje akolita

Pontifikal veli da akolite »postavlja biskup ili viši poglavar redovničke zajednice pod misom.«[641] Nakon evanđelja biskup u predloženoj homiliji govori kandidatima koje je značenje njihove službe: oni se postavljaju za pomoć prezbiterima i đakonima, a kao izvanredni službenici mogu dijeliti pričest vjernicima i bolesnicima. Zbog toga je važno da kao vjernici žive u skladu sa službom koja im se povjerava. Biskup zatim sve poziva da se pomole za kandidate te nakon stanke moli za akolite da budu postojani u službi oltara, da vjerno dijele kruh života nastojeći da neprestano rastu u vjeri i ljubavi. Nakon toga kandidati pristupaju biskupu, a on im daje posudicu s kruhom (ili vinom) uz riječi: »Primi posudicu s kruhom (ili vinom) za slavljenje euharistije. Budi takav da možeš dostojno služiti

[635] Usp. PR 1962, 25-27.

[636] Vidi: RP 1988, 8-11.

[637] To isto određuje i ZKP, kan. 230, **§ 1.**

[638] Zanimljiva je sljedeća (zaboravljena) odredba važećeg Pontifikala: »Nema zapreke da osim zajedničkih službi u latinskoj Crkvi Biskupske konferencije zatraže od Svete Stolice i druge, za koje misle da bi ih u njihovu kraju bilo potrebno ili korisno ustanoviti. Tako npr. službe vratara, zaklinjača i katehista, kao i druge službe što bi ih trebalo povjeriti onima koji su se posvetili karitativnom radu, gdje ta služba nije povjerena đakonima.«

[639] To isto određuje i ZKP, kan. 910, **§ 2.**

[640] To isto određuje i ZKP, kan. 943.

[641] Za važeću liturgiju postavljanja akolita usp. RP 1988, 14-15.

stolu Gospodnjem i stolu Crkve.« Postavljeni akolit može u istoj misi dijeliti pričest vjernicima.

F. SUBĐAKONAT

1. Povijest

Subđakonat se u počecima smatrao nižim redom.[642] Po sebi ipak nije stupanj svetoga reda, što se vidi iz toga da biskup na subđakona nikada nije polagao ruke.[643] Subđakon[644] se prvi puta spominje u *Apostolskoj predaji* Hipolita Rimskog početkom 3. st.: »Na subđakona se ne polažu ruke, jer je izabran da bude na pomoć đakonu.«[645] Tijekom vremena subđakoni su uz liturgijske preuzimali i administrativne zadaće. Tako se sredinom 3. stoljeća u *Liber pontificalis* veli da oni imaju bilježiti život i djela mučenika, a Ciprijan Kartaški sredinom 3. st. spominje ih kao svoje pisare. Srednjovjekovna Crkva subđakonat nije ubrajala u stupanj svetoga reda, kako to svjedoči još Urban II. koncem 11. st. Međutim, od Inocenta III. († 1216. godine) počeo se ubrajati u više redove, kako to svjedoči i Pontifikal Vilima Duranda iz 13. st.[646] Od kuda ova promjena? Budući da su subđakoni bili blisko povezani sa službom oltara, od njih se, kao i od pripadnika viših redova, očekivalo da obdržavaju celibat. Prvi spomen celibata subđakona nalazimo još u 33. kanonu sabora u Elviri (303. godine), a Leon Veliki (5. st.) o tome izričito govori. Ta se disciplina u počecima ipak nije obdržavala, poglavito u Galiji i Španjolskoj. Međutim, od 9. st. celibat subđakona prihvaćen je u cijeloj zapadnoj Crkvi. Zanimljivo je da *Ordines Romani*, zbirka obreda iz 7./8. st., navodi da je subđakon prije ređenja – prije prihvaćanja obveze celibata – morao javno položiti zakletvu *de quatuor capitula*, to jest da nije nikada počinio ni jedan od četiriju najtežih grijeha, a to su bili: sodomija (homoseksualni odnos), napastovanje posvećene djevice, bestijalnost (spolnost sa životinjama) te preljub. Bili su to, naime, grijesi koji su po sebi bili podložni javnoj (kanonskoj) pokori, a takva osoba nije mogla primiti svete redove.[647] Konačno je Tridentski sabor svečano potvrdio obvezu celibata za subđakone. Kako se subđakonat počeo ubrajati među više redove, i sâm je obred

[642] Za povijesni pregled usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. I sacramenti – i sacramentali*, 384-385.; D. KNIEWALD, *Liturgika*, 301.

[643] Spomenimo da se i u istočnoj liturgiji subđakonat ne smatra svetim redom. Ubraja se u *hijerarhiju ljudskog ustanovljenja* (za razliku od đakonata, prezbiterata i episkopata koji se ubrajaju u *hijerarhiju božanskog ustanovljenja*). Usp. Z. PAŽIN, A. LUČIĆ, Posvetna molitva ređenja prezbitera na Zapadu i Istoku, u: *Diacovensia* 24(2016.)4, 629-643., ovdje 630.

[644] Hrvatski *poddakon*, grčki *hipodiakonos*, od čega dolazi srpski *ipođakon*.

[645] Usp. IPPOLITO DI ROMA, *La tradizione apostolica*, br. 13, 74.

[646] Usp. PR VD, X, 1, 348.

[647] Usp. M. ANDRIEU (ur.), *Les Ordines Romani de haut moyen-âge*, III, Ordo XXXIV, Louvain, 1971., 549.; M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. I sacramenti – i sacramentali*, 388-389.

po svome ustroju bio nalik đakonskomu ili prezbiterskomu ređenju. Motu proprijem Pavla VI. *Ministeriam quaedam* od 15. kolovoza 1972. godine subđakonat je dokinut. Njegovu službu preuzimaju (postavljeni) čitači i akoliti, a kandidati koji teže svećeništvu obvezu celibata preuzimaju u sklopu đakonskoga ređenja koje ujedno znači ulazak u klerički stalež.[648]

2. Subđakonsko ređenje u prijesaborskoj liturgiji

Obred započinje nakon graduala na početku mise.[649] Kandidati imaju na lijevoj ruci manipul[650] i preko iste ruke tunicelu[651], a u desnoj ruci svijeću. Nakon što kandidati budu prozvani i stupe pred biskupa, biskup im se obrati razlažući što njihova služba znači i kakve obveze preuzimaju. Ističe da su još uvijek slobodni ostati u laičkom načinu života, jer nakon što prime ovaj red, više se neće moći vratiti natrag. Morat će trajno Bogu služiti te, uz Božju pomoć, obdržavati čistoću i trajno služiti u Crkvi. Prema tomu, napominje na koncu biskup, »dok imate vremena razmislite i, ako želite ustrajati u svetoj odluci, u ime Gospodnje pristupite ovamo.« Budući da u subđakonskom ređenju nije bilo polaganja ruku, ovaj je iskorak bio bitan dio obreda. Kandidati ne daju nikakvo usmeno obećanje, nego jednostavno – u znak prihvaćanja – istupaju korak naprijed. Čine korak nakon kojega nema povratka![652] Kandidati nato pristupe i kleknu pred biskupa, a ređenici se prostru. Započinju litanije svih svetih. Na koncu ređenici ustanu i kleknu pred biskupa koji im govori koje je značenje službe subđakona. On treba pripravljati vodu i vino za misu, posluživati đakonu, prati palu i tjelesnik (korporal), rupčić (purifikatorij) i sveto posuđe,[653] te donositi misne darove na oltar. Subđakonska je služba uzvišena. Zato, veli biskup, ako su bili nemarni u pohađanju crkve, sada trebaju biti revni, ako su bili pospani, sada trebaju biti budni, ako su bili skloni piću, sada trebaju biti trijezni, ako su bili

[648] Vidi: RP 1988, 8-11.

[649] Usp. PR, 28-36. Spomenimo da se u đakovačkom sjemeništu šezdesetih godina subđakonat redovito podjeljivao na Bijelu nedjelju.

[650] Manipul (lat. *manipulum* = snop, naramak) bio je nalik rupcu koji su viši redovi nosili na lijevoj ruci. Bio je od istog materijala i sličnog uzorka kao misnica i štola.

[651] Tunicela je bila liturgijska odjeća subđakona. Nosila se preko albe, a u praksi je bila veoma nalik dalmatici.

[652] Prema svjedočenju onih koji su primili ovaj red, upravo taj iskorak bio je i za njih najdojmljiviji. Određena dramatičnost vezana uz subđakonsko ređenje zapisana je u bogoslovskoj kronici u Đakovu 1967. godine kada je zabilježena »momačka« večer ređenika uoči subđakonata. Revni su kroničari već sljedeće godine napomenuli da bi bilo mnogo prikladnije to zvati »ređenička« večer. Ista je praksa zabilježena i kasnije, uoči đakonskoga ređenja, nakon što je subđakonat dokinut. Usp. Z. PAŽIN, Liturgijski život svećeničkih kandidata u đakovačkom Sjemeništu (1907. – 1987.), 578-579.

[653] Prema ondašnjemu uređenju samo je subđakon (i red viši od njega) smio prati palu (pokrivalo za kalež), rupčić kaleža (purifikatorij), tjelesnik (korporal), to jest rubac na koji se postavlja kalež. Ti predmeti, naime, stupaju ili mogu stupiti u kontakt s posvećenim euharistijskim prilikama, stoga ih laik nije smio prati. Sve do zadnje reforme, svećenici su se toga i držali.

nečasni, sada trebaju biti čisti. Nakon toga biskup im dade da dotaknu prazan kalež s pliticom uz riječi: »Vidite koje vam se otajstvo predaje. Zato vas opominjem da ga tako vršite da se Bogu možete svidjeti.« Nakon toga arhiđakon im dade da dotaknu posudice s vinom i vodom. Biskup zatim moli da novi subđakoni budu vjerni u svojoj službi. U drugoj molitvi za njih također prosi Duha mudrosti, razuma, savjeta, jakosti, znanja, pobožnosti i straha Božjega. Nakon toga biskup im predaje amikt, manipul, albu i Knjigu poslanica (epistolarij). Rubrike na koncu vele da jedan od novozaređenih subđakona može pročitati (pjevati) poslanicu.

G. LITURGIJSKE SLUŽBE: SADAŠNJE STANJE I PERSPEKTIVE

Kao što smo već spomenuli, uz tri stupnja svetoga reda (i subđakonata koji je naknadno ubačen u »više redove«) institucionalizirale su se službe (niži redovi), koji su vrlo brzo postali tek stupnjem do đakonskog i svećeničkog ređenja: vratari, čitači, egzorcisti i akoliti. U apostolskom pismu *Ministeria quaedam* iz 1972. godine Pavao VI. određuje da se dokinu četiri niža reda, a da se uvedu *službe* lektora i akolita.[654] Određeno je da se ove službe kao trajne mogu podjeljivati i laicima, ne nužno onima koji teže đakonatu ili prezbiteratu. Nadalje, u br. VII. precizira se: »Prema časnoj predaji Crkve, ustanova čitača i akolita pridržana je za muškarce.«

a) Postavljene službe i službe »privremenim odabirom«

U praksi se rijetko događa da laici budu postavljeni u službe čitača ili akolita. Vjerojatno dijelom i zbog toga što bi u tome slučaju bile isključene žene koje u velikoj mjeri vrše službu čitača odnosno izvanrednog djelitelja pričesti. Osim toga, ne postoji neki program ili naputak na razini nadbiskupije, koji bi određivao tko bi mogao biti uveden u tu službu, te kakvu bi pripravu trebao proći. Naša biskupijska sinoda govori da bi se trebao u tome smislu stvoriti neki sustav, ali ne donosi konkretne odredbe.[655] Čini mi se da je pokoncilska Crkva u ovoj stvari pošla u dvama različitim smjerovima od kojih je svaki na svoj način nedostatan i nedorečen. Prvo, uvedene su dvije (postavljene) službe otvorene laicima (lektorat i akolitat) koje u praksi nisu zaživjele ili jedva da su zaživjele. S druge strane, dopušteno je da neki laici »privremenim odabirom« vrše službu čitača ili pak akolita kao izvanredni djelitelji pričesti. Što to znači? Nije isto *biti* (postavljeni) čitač i tek *vršiti* službu čitača, jer je ovo drugo – bar načelno – privremeno, *ad hoc* ili kako se to veli »privremenim odabirom« (*temporanea deputatione*). Jednako tako, biti (postavljeni) *akolit* koji po svojoj službi, kada se god ukaže potreba, može svećeniku pomoći dijeliti pričest, nije isto što i biti *izvanredni djelitelj pričesti*, dakle, službenik *ad hoc*, uzet »privremenim odabirom« (na što upućuje i sam termin *izvan-*

[654] Usp. RP 1988, 8-10.

[655] Usp. *Ti si Krist – za nas i za sve ljude. Izjave i odluke Druge biskupijske sinode đakovačke i srijemske*, br. 248-266, ovdje br. 251.

redni). Pravno govoreći, laici koji *čitaju* čitanja na misi, ali *nisu* čitači, laici koji *vrše službu* akolita (kao ministranti i izvanredni djelitelji pričesti) *nisu* akoliti. Sve se više u liturgiju uvode *ad hoc* službe odnosno one »privremenim odabirom«. To je započelo još prije sabora. Tako zadnje prijesaborsko izdanje, ono iz 1962. godine, veli da u pjevanim misama poslanicu može pjevati poslužitelj »ministrans«, ne spominjući lektora. Valja jasno reći: nije svojstveno katoličkoj liturgiji da »privremeni« službenici *de facto* postanu stalni.[656] U tradiciji Crkve toga nikada nije bilo. U počecima su, kao što smo vidjeli, svaku službu vršili kvalificirani (zaređeni ili postavljeni) službenici.

b) Liturgijske službe žena

Kroz legislativu liturgijskih službi žena možemo vidjeti općenito kako su ustrojene liturgijske službe laika. Naime, ono što je, kao novina, određeno za žene, odnosi se na sve laike, jer noviji dokumenti kažu da *christifideles* ili *fideles* valja shvatiti kao *kršćanski vjernici* bez razlike spola. Evo faktografije.

U samim počecima, nakon liturgijske reforme, nije se ostavljalo prostora za službu žena kod oltara. U *Instrukciji za pravilno provođenje konstitucije o svetoj liturgiji Liturgicae instaurationes* od 5. rujna 1970. godine u br. 7 kaže se:

> »Prema liturgijskim normama predanih Crkvi zabranjuje se ženama (djevojkama, udanim ženama, redovnicama) posluživati svećeniku za oltarom u crkvama, katedralama, samostanima, zavodima i ženskim institutima.
>
> Ženama međutim dolikuje prema ovim normama:
>
> a) navijestiti čitanja, osim evanđelja (...) Biskupske konferencije mogu odrediti prikladno mjesto odakle žene mogu naviještati Božju riječ;
> b) navijestiti nakane molitve vjernika;
> c) bogoslužni skup moderirati pjevanjem ili orguljama ili drugim dopuštenim instrumentom
> d) čitati poticaje (didaskalije) koje vjernicima pomažu da bolje razumiju obred
> e) prikupljati darove...«[657]

Smatralo se, očito, neprikladnim da žena bude uz svećenika za oltarom. Začuđuje, međutim, tadašnja odredba da žene nisu smjele čitati na ambonu, nego

[656] Posve je to drukčije u liturgiji sinagoge. Ta je liturgija – načelno – laička, tako da svaki muškarac stariji od jedanaest godina – bar načelno – ima pravo i dužnost čitati i tumačiti Toru. Slično je i u reformiranim kršćanskim zajednicama gdje ne postoji sveti red. Tamo zajednica delegira jednoga između sebe (muškarca ili ženu) da u bogoslužju ima neku službu, ovisno o vlastitim sposobnostima.

[657] SVETI ZBOR ZA BOGOŠTOVLJE, Liturgicae instaurationes, u: *AAS* 62(1970.), 692-704. Ili: R. KACZYNSKI (ur.), *Enchiridion documentorum instaurationis liturgicae (1963-1973)*, I, br. 2171-2186; 2180, 703-713., ovdje 710.

na nekom prikladnom mjestu. Danas, naravno, uviđamo da je kod naviještanja naglasak na naviještenoj riječi, a ne na čitaču. Prema tomu, sama narav Božje riječi zahtijeva da se navješćuje s jednog od »dvaju stolova«, to jest stola riječi, a to je ambon, bez obzira radilo se o odlomku iz poslanice ili iz evanđelja. Stvari su se dalje razvijale. U instrukciji *Immensae caritatis* Kongregacije za bogoštovlje od 29. siječnja 1973. godine dopušta se ženama da budu izvanredni djelitelji pričesti.[658] Neobično je, međutim, da poslije toga, instrukcija *Inaestimabile donum* Kongregacije za sakramente i bogoštovlje od 3. travnja 1980. godine u br. 18 kaže: »Ženama nije dopušteno preuzeti službu akolite ili poslužitelja kod oltara.«[659] Dakle, prema toj odredbi, žene ne mogu biti ni »ministrantice«, a mogu biti izvanredni djelitelji pričesti!

Neke su promjene došle s novim Zakonikom kanonskog prava iz godine 1983.:

> »Neka svećenik ne slavi euharistijsku žrtvu bez sudjelovanja barem jednog vjernika, osim ako ima opravdanih razloga.«[660]

Budući da se izraz *fidelis* upotrebljava bez obzira na spol, trebalo je čekati izjavu predsjednika komisije za interpretaciju Zakonika, nadbiskupa Castilla Lare, od 14. veljače 1983. godine da razriješi svaku sumnju:

> »Što se tiče razlikovanja muškaraca i žena na crkvenom području, s izuzetkom reda i institucionalnih službi, nema razlike između muškaraca i drugoga spola.«[661]

Glede mogućnosti da žene poslužuju kod oltara, Kongregacija za nauk vjere uputila je 15. ožujka 1994. godine Okružnicu predsjednicima biskupskih konferencija u kojoj daje autentično tumačenje nekih kanona Zakonika kanonskoga prava (Prot. n. 2482/93). Okružnicu je potpisao prefekt, kardinal Antonio Maria Javierre Ortas:

---

[658] Usp. SVETI ZBOR ZA BOGOŠTOVLJE, Immensae caritatis, 1, IV, u: *AAS* 65(1973.), 157-164.; ili: R. KACZYNSKI (ur.), *Enchiridion documentorum instaurationis liturgicae (1963-1973)*, I, br. 2967-2982; 2973, 915-920., ovdje 917.

[659] SACRA CONGREGATIO PRO SACRAMENTIS ET CULTU DIVINO, Instructio »Inestimabile donum« de quibusdam normis circa cultum mysterii eucharistici, 3 aprilis 1980., u: *AAS* 72(1980.), 331-343. Dokument je dostupan na stranici: http://www.vatican.va/archive/aas/documents/AAS-72-1980-ocr.pdf (11. 10. 2017.). Naš je prijevod točan. U latinskom tekstu stoji *acolythi seu ad altare ministrantis* što Talijani jednostavno prevode »akolita (ministranata)«. Dokument je na talijanskom jeziku dostupan na ovoj mrežnoj stranici: http://www.cdl.diocesipa.it/PAGINE_NUOVO_SITO/Documenti/Inaestimabile%20Donum.htm (11. 10. 2017.)

[660] ZKP, kan. 906.

[661] Prema: P. JURA, *Ordine sacro*, https://liturgia.diocesifrosinone.it/formazione/scuola-dei-ministeri/185-ordine-sacro.html (11. 10. 2017.); http://dimensionesperanza.it/aree/formazione-religiosa/liturgia/item/3209-il-sacramento-dell-ordine.html (11. 10. 2017.).

»Dužnost mi je priopćiti predsjednicima biskupskih konferencija autentično tumačenje kanona 230 § 2 Zakonika kanonskog prava kako je objavljeno u Acta Apostolicae Sedis. Kao što znate u kanonu 230 § 2 stoji: *Laici mogu na temelju privremene odredbe (ex temporanea deputatione) vršiti službu čitača u bogoslužnim činima...*

§ 3: Gdje bi potreba Crkve to savjetovala, ako nema službenika, mogu i laici, iako nisu čitači ili akoliti, preuzeti neke njihove službe, naime, obavljati službu riječi, predvoditi u bogoslužnim molitvama, krstiti i dijeliti svetu pričest prema pravnim propisima.

Na svom sastanku od 30. lipnja 1992. Papinsko vijeće za autentično tumačenje zakonika razmotrilo je sljedeću nejasnoću (dubium): *Mogu li se među liturgijske čine koje prema kan. 230 § 2 mogu vršiti laici, muževi i žene, ubrojiti i služba oltara (servitium ad altare)?* Odgovor je bio: *Da, prema instrukcijama koje će dati Apostolska Stolica.*

Na audijenciji 11. srpnja 1992. udijeljenoj Vincenzo Gragiolu, predsjednik Papinskog vijeća za autentično tumačenje Zakonika papa Ivan Pavao II potvrdio je tu odluku i odredio da bude proglašena.

Izvješćujući rečenu Biskupsku konferenciju, kako nadalje osjećam dužnost precizirati neke aspekte kanona 230, § 2 i dati autentično tumačenje:

1) Kan. 230 § 2 ima permisivni, a ne zapovjedni karakter: *Laici... mogu.* Prema tome, dopuštenje koje se daje u tome smislu od nekih biskupa, ni u najmanjoj se mjeri ne može uzeti kao obvezatno za druge biskupe. Spada, naime, na svakog pojedinog biskupa u njegovoj biskupiji, nakon što čuje mišljenje biskupske konferencije, dati razborit sud što činiti za redovit razvoj liturgijskog života u vlastitoj biskupiji.

2) Sveta stolica poštuje odluke koje su, za određene regije, neki biskupi donijeli, na temelju onoga što je predviđeno u kan. 230 § 2; ali u isto vrijeme ista Sveta stolica podsjeća da će biti veoma korisno slijediti časnu predaju službe oltaru od strane dječaka. Kao što je poznato, to je dovelo do utješnog buđenja svećeničkih zvanja. Ostaje dakle uvijek obveza da se i ubuduće zadrže takve grupe ministranata (dječaka).

3) Ako u nekoj biskupiji, na temelju kan. 230 § 2 biskup bude dopustio da zbog posebnih razloga da službu oltara vrše i žene, to treba valjano protumačiti vjernicima u svjetlu citirane odredbe podsjećajući da ova norma već ima široku primjenu u činjenici da žene puno puta vrše službu čitača u bogoslužju te da mogu biti pozvane da dijele svetu pričest kao izvanredni djelitelji euharistije i vršiti druge službe predviđene kanonu 230 u § 3.

4) Treba zatim biti jasno da se rečene liturgijske službe laika vrše *ex temporanea deputatione (na temelju privremene odredbe)* prema sudu biskupa bez ikakvog prava da ih se vrši od strane laika, bili oni muškarci ili žene.«[662]

Kao što se vidi, ovo pismo iz 1994. godine mijenja odredbe sadržane u instrukciji *Immensae caritatis* iz 1980. godine.

c) Perspektiva

(1) Imenovanje stalnih službenika za službe koje već postoje?

Po sebi bi se u nas lako mogli uvesti lektorat i akolitat kao stalne (postavljene) službe. U tome bi slučaju valjalo načiniti pravilnik, koji bi određivao kriterij izbora kandidata kao i formaciju koju bi trebali proći. Pitanje je ipak osjetljivo zbog toga što bi iz tih (postavljenih) službi – prema važećim crkvenim odredbama – bile isključene žene, a one već godinama vrše službu čitača i izvanrednih djelitelja pričesti... Upravo zbog toga nije za očekivati da bi se na području neke biskupije ili biskupske konferencije proveo takav preustroj da čitači i akoliti (poslužitelji kod oltara i djelitelji pričesti) budu samo (postavljeni) muškarci.

(2) Usmjeravanje djece (ministranata) prema liturgijskim službama

Budući da postavljene službe nisu zaživjele, moglo bi se pristupiti određenomu ustroju ministrantske službe. U nekim su župama već ustrojeni određeni stupnjevi za djecu i mlade, ali i odrasle koji poslužuju kod oltara. I tu bi se – na razini naše nadbiskupije – mogao ponuditi model stupnjevanja ministrantske službe, koji bi se mogao modificirati prema osobinama i potrebama pojedine župe.

(3) Uvesti nove službe, koje pontifikal i misal predviđaju

U važećem pontifikalu nalazimo i ovu odredbu:

»Nema zapreke da osim zajedničkih službi u latinskoj Crkvi Biskupske konferencije zatraže od Svete Stolice i druge, za koje misle da bi ih u njihovu kraju bilo potrebno ili korisno ustanoviti. Tako npr. službe vratara, zaklinjača i katehista, kao i druge službe što bi ih trebalo povjeriti onima koji su se posvetili karitativnom radu, gdje ta služba nije povjerena đakonima.«[663]

Opća uredba Rimskog misala navodi ove liturgijske službe: poslužitelj kod oltara koji zamjenjuje akolita, čitač, psalmist, pjevački zbor, zborovođa, sakristan, tumač, prikupljač darova, onaj koji dočekuje vjernike i raspoređuje mjesta te obredničar. Sve te službe župnik ili upravitelj crkve može povjeriti izabranim

[662] *Notitiae* 30 (1994.), 333-335.; *Enchiririon Vaticanum. Documenti ufficiali della Santa Sede*, XIV, Bologna, 1994., 305-307.

[663] PAVAO VI., Apostolsko pismo motu proprio »Ministeria quedam«, u: RP 1988, 9.

laicima liturgijskim blagoslovom.[664] Napomenimo da je u tradiciji Crkve apsolutna novina da župnici ili upravitelji crkava stvaraju i uvode nove obrede. Po naravi stvari samo je biskup onaj koji ima uređivati bogoslužje u svojoj biskupiji! Prema tomu, iako – načelno – župnik može liturgijskim činom – koji bi sam pripravio – uvesti vjernike u određene službe, bilo bi ipak mnogo uputnije da se na razini biskupije – u nepostojećem vlastitom obredniku! – priprave odgovarajući obredi uvođenja u spomenute službe uz popratni pravilnik, koji bi uređivao komu se i pod kojim uvjetima ove službe mogu podijeliti.[665]

U svakom slučaju, glede ustrojavanja liturgijskih službi ima dosta otvorenih pitanja, ali se u isto vrijeme nazrijevaju i neka nova rješenja na razini opće i partikularne Crkve. Budući da se Crkva ostvaruje kao Crkva upravo po svetom bogoslužju, ova pitanja nipošto nisu sporedna. Što se tiče naše partikularne Crkve, liturgijske se službe i mogu i trebaju jasnije ustrojiti određenim pravilnicima i našim vlastitim obrednikom za čije izdavanje nedavno objavljeno apostolsko pismo *Magnum principium*[666] daje mnogo više slobode.[667]

IV. STUPNJEVI SVETOGA REDA

A. ĐAKONSKO REĐENJE

Đakonska služba, kao služba svetoga reda, u počecima Crkve bila je stalna služba, kao što je to i danas slučaj na Istoku, gdje u bogoslužju đakon ima istaknutu ulogu. Na Zapadu je đakonat, osim u kraćem vremenskom razdoblju, vrlo brzo postao tek prijelazni stupanj do svećeništva. Poslije II. vatikanskog sabora obnovljen je stalni đakonat, ali očito nije zaživio na onaj način kako se to u početku moglo činiti. Da bismo mogli bolje razmotriti značenje đakonata u današnjim okolnostima, pogledat ćemo – na osnovi liturgijskih tekstova đakonskog ređenja – kako je tekao njegov razvoj do danas, te koje se mogućnosti danas otvaraju.

1. Razvoj đakonske službe

Prvi spomen đakonske službe nalazimo u poznatom tekstu iz Djela apostolskih:

[664] Usp. OURM, br. 100-107.

[665] U međuvremenu se objavljuju liturgijski predlošci – pripravljeni u »kućnoj radinosti« – primanja u ministrantsku službu. Slično se mogu naći i predlošci primanja među kandidate za prvu pričest ili za krizmu i druga slična bogoslužja. Sve bi to moglo naći mjesta u Vlastitom obredniku.

[666] Usp. https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2017/09/09/0574/01279.html (27. 5. 2018.).

[667] Podsjetimo da naša sinoda određuje da se ima pripraviti naš vlastiti obrednik. Vidi: *Ti si Krist – za nas i za sve ljude. Izjave i odluke Druge biskupijske sinode đakovačke i srijemske*, br. 490.

> »U one dane, kako se broj učenika množio, Židovi grčkog jezika stadoše mrmljati protiv domaćih Židova što se u svagdanjem služenju zanemaruju njihove udovice. Dvanaestorica nato sazvaše mnoštvo učenika i rekoše: 'Nije pravo da mi napustimo riječ Božju da bismo služili kod stolova. De pronađite, braćo, između sebe sedam muževa na dobru glasu, punih Duha i mudrosti. Njih ćemo postaviti nad ovom službom, a mi ćemo se posvetiti molitvi i posluživanju Riječi.' Prijedlog se svidje svemu mnoštvu pa izabraše Stjepana, muža puna vjere i Duha Svetoga, zatim Filipa, Prohora, Nikanora, Timona, Parmenu te antiohijskog pridošlicu Nikolu. Njih postave pred apostole, a oni pomolivši se, polože na njih ruke.« (Dj 6, 1-6)

Zanimljiv je ovaj tijek događaja. Apostoli *predlažu* da se postave đakoni, a narod *prihvaća*. Zatim, narod *bira* sedmoricu, *postavlja* ih pred apostole, a apostoli *polažu* na njih ruke. Poštuje se uloga naroda – koji je Crkva – i uloga apostola kao glavara. Međutim, iz samog teksta ne možemo zaključiti radi li se ovdje o đakonskoj službi u našem smislu, odnosno je li u pitanju sakramentalni obred ili obično uvođenje u službu. Većina autora smatra da je u pitanju ovo drugo. O tome svjedoči i liturgijska predaja: sve do 1969. godine kod đakonskog ređenja nije se spominjao navedeni tekst (Dj 6, 1-6). Nadalje, zapaža se određena nelogičnost u govoru Djela apostolskih o đakonima. Naime, iako su oni bili postavljeni za službu kod stolova (karitas), Djela apostolska nešto kasnije prikazuju kako jedan od njih, Stjepan, naviješta Evanđelje, te kako Filip đakon naviješta evanđelje i krštava. Tako od samih početaka – kao što je to i danas – ostaje pitanje, je li đakonska služba u prvom redu karitativna ili liturgijska. Vidjet ćemo da su te dileme i danas prisutne. Evo kako kasniji izvori predstavljaju đakonsku službu.

Didaché (konac 1. st.) govori o različitim službama u Crkvi: *apostoli* i *proroci*, *biskupi* i *đakoni*, kao stalni službenici koje Crkva izabire.[668]

> »Izaberite sebi biskupe (nadglednike – episkopoi) i đakone (poslužitelje – diakonoi) dostojne Gospodina, muževe krotke i ne pohlepne za novcem, istinoljubive i prokušane; i onim vam vrše proročku i učiteljsku službu.«[669]

Važno nam svjedočanstvo o đakonima daje i *Poslanica Korinćanima* Klementa I. (koncem 1. st.):

> »Propovijedali su (apostoli) po selima i gradovima i njihove prvine, ispitavši ih Duhom, postavljali za biskupe i đakone onih koji će povjerovati. (...)

[668] Za povijesni pregled usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. I sacramenti – i sacramentali*, 296-402.; F. BROVELLI, Ordine e ministri, 261-265., 283-287.

[669] Didaché, br. 15, 1, u: *Apostolski oci II.*, 25-28.

> [Apostoli su] postavili ranije spomenute (biskupe i đakone) i potom utvrdili popis da, ako oni umru, drugi prokušani muževi preuzmu službu.«[670]

U *Apostolskoj predaji* (početkom 3. st.) stoji da se đakoni »ne rede za svećeništvo, nego za službu biskupu, da čine ono što im on zapovijedi.«[671] Ne spominje se njihova moguća briga za siromahe, nego služba oltaru. Ignacije Antiohijski, na početku 2. st., za đakone veli da su »poslužitelji otajstava Isusa Krista. Ta oni nisu poslužitelji jela i pića, nego službenici Božje Crkve.«[672] Papa Kornelije, sredinom 3. st., svjedoči kako u Rimu ima jedan biskup (tj. papa), četrdeset i šest prezbitera, sedam đakona, sedam subđakona, četrdeset i dva akolita, pedeset i dva lektora, te određeni broj egzorcista.

Đakoni se najčešće predstavljaju kao služitelji u euharistijskom slavlju. Tako Justin, sredinom 2. st., svjedoči da poslije euharistijskog slavlja đakoni nose pričest onima koji nisu mogli doći.[673] Đakoni pripravljaju oltar, donose i raspoređuju euharistijske darove, poslužuju papu kod euharistijskog slavlja, dijele pričest i nose ju odsutnima, čuvaju u sakrariju posvećene prilike te u slučaju potrebe krste i propovijedaju. U 5. stoljeću naglašena je uloga đakona u liturgijskoj glazbi: oni pripravljaju pjevače i pjevaju, do te mjere, da se kod kandidata za đakonat više gledalo na njihove glazbene kvalitete, nego na njihov moralni i vjerski život. Upravo je zbog toga papa Grgur Veliki 595. godine na rimskoj sinodi oduzeo đakonima pjevačku ulogu i predao ju subđakonima i nižim klericima. U Rimu su đakoni uz liturgijsku službu sve više preuzimali administrativne i karitativne poslove u biskupovo ime. Na brizi su im bili siročad, siromasi, zatvorenici, umirući, a skrbili su i za pokop siromaha. Zato *Apostolske konstitucije* (4. st.) vele da je đakon »biskupovo oko i usta, njegov anđeo i prorok«.[674] Tako su u Rimu nastale dvadeset i četiri *diaconiae*, karitativne ustanove vezane u rimske titularne crkve. Njihov je broj kasnije bio smanjen na osamnaest, a Siksto V. sveo ih je 1587. godine na četrnaest i povjerio kardinalima-đakonima. Uz veći broj đakona razvila se i služba arhiđakona, koji je bio neka vrsta generalnog vikara, nadređenog čak i svećenicima. On se također skrbio oko odgoja klerika. Nakon Tridentskog sabora bila je to samo kanonička titula.

---

[670] KLEMENT RIMSKI, *Pismo Korinćanima*, br. 42, 4; 44, 2, 233., 235.

[671] IPPOLITO DI ROMA, *La tradizione apostolica*, br. 8, 68. *Rimsko-germanski pontifikal* iz 10. st. također veli: da se đakoni »ne rede za svećeništvo, nego za služenje«. Vidi: PRG I, Ordo XVI, br. 9, 24.

[672] IGNACIJE ANTIOHIJSKI, Pismo Tralijanima, br. 2, 3, u: *Apostolski oci I. Ignacije Antiohijski: Pisma. Polikarp: Poslanica Filipljanima. Polikarpovo mučeništvo*, I. Bodrožić (ur.), Split, 2010. (= Apostolski oci I.), 60.

[673] JUSTIN, Prva Apologija, br. 67, u: *Božanski časoslov*, 511.

[674] Constitutiones apostolorum, II, 28, u: *Didascalia et Constitutiones apostolorum*, I, F. X. Funk (ur.), Paderborn, 1905., 108. Vidi također: M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. I sacramenti – i sacramentali*, 399.

Iako su rimski đakoni jedno vrijeme imali značajne administrativne i karitativne službe, ipak se kasnije njihova uloga svela samo na služenje oltaru. Tako se u posvetnoj molitvi ređenja đakona, zabilježenoj u najstarijim sakramentarima (7. – 8. st.), tj. u Veronskom,[675] Gelazijevu[676] i Grgurovu,[677] đakonska služba uspoređuje s levitskom te povezuje isključivo s oltarom. Nadalje, đakonski se red posredno smatra prolaznim, jer se u istoj posvetnoj molitvi govori da kandidati trebaju iz nižega stupnja prijeći k višemu i ta je formulacija bila u pontifikalima sve do 1968. godine.

Zaključimo. Prema sakramentarima i pontifikalima đakonat je bio crkvena služba koja se dobivala sakramentalnim ređenjem uz polaganje ruku i zazivanjem Duha Svetoga. Drugo, đakonat je vezan uz biskupa i prezbitera. Nadalje, iako su rimski đakoni imali također administrativnu i karitativnu ulogu, njihova je služba kasnije bila isključivo liturgijska. Konačno, budući da je đakonska služba bila samo privremena – do svećeničkog ređenja – možemo govoriti o krizi đakonata, jer se javlja tek kao prijelazni stupanj.[678] Dok na Istoku oduvijek postoji stalni đakonat, na Zapadu je stoljećima bio samo prijelazni stupanj do svećeništva. Tridentski je sabor, istina, pokušao uvesti stalni đakonat, ali taj zaključak nikada nije bio proveden.

2. Ređenje đakona prema Tridentskomu pontifikalu

Donosimo đakonsko ređenje prema posljednjemu prijesaborskomu izdanju, uz napomenu da se ovaj red nije mijenjao od svog prvog izdanja 1595. – 1596. godine.[679] Ređenje je u misi prije evanđelja. Biskup govori molitvu, a onda dolazi uobičajen dijalog arhiđakona i biskupa glede dostojnosti onih koji imaju biti ređeni. Biskup zatim govori ređenicima o značenju i dostojanstvu đakonske službe te napominje da oni imaju posluživati kod oltara, krštavati i propovijedati. Njihovu službu uspoređuje s levitskom: budući da je ova još časnija, zaključuje biskup, od njih se traži osobita moralna čestitost i čistoća. Nakon biskupova nagovora ređenici se prostru, a ostali kleče dok se mole litanije svih svetih. Nakon litanija đakoni ustanu i ostanu klečati, a biskup moli za njih da budu dostojni svoje

[675] L. C. MOHLBERG (ur.), *Sacramentarium Veronense*, Roma, 1978. (= Ve), br. 951.

[676] GeV, br. 152-154.

[677] GrH, br. 32. Iz ovoga sakramentara posvetna je molitva preuzeta u *Rimsko-germanski potifikal* iz 10. st. pa onda u sve kasnije Pontifikale. Usp. PRG I, 25-26. Inače, posvetna je molitva gotovo identična u svima trima sakramentarima.

[678] Na primjer, sve do 1968. godine u Đakovu je subđakonsko ređenje bilo redovito na Bijelu nedjelju, a đakonsko na Spasovo ili u nedjelju iza Spasova. To znači da je đakon mogao vršiti svoju službu samo od Spasova do Petrova, kada je bio zaređen za svećenika. Usp. Z. PAŽIN, Liturgijski život svećeničkih kandidata u đakovačkom Sjemeništu (1907. – 1987.), 579-582.

[679] PR 1962, 37-45.

službe. Slijedi posvetna molitva koja je u potpunosti preuzeta iz Grgurova sakramentara. U toj se molitvi govori da Bog dijeli raznolike službe, pa je tako u Starom zavjetu ustanovio levitsku službu. Na sličan način i đakoni služe u Crkvi, stoga oni trebaju biti besprijekorni. Kada je u pitanju dostojnost kandidata, biskup se poziva na Božju mudrost koja razabire i vidi ono što je čovjeku nedostupno. Na koncu biskup polaže ruku nad svakog pojedinog uz riječi: »Primi Duha Svetoga da budeš čvrst te da mogneš odoljeti đavlu.« Onda biskup, ispruženih ruku nad sve ređenike, zaziva snagu Duha Svetoga da ređenici budu dostojni svoje službe te da njihov život bude vjernicima primjer. Nakon toga biskup uz pripadajuće riječi stavlja svakomu ređeniku štolu na đakonski način i odijeva ih dalmatikom te im daje da dotaknu knjigu evanđelja. Obred završava dvjema molitvama. Onda jedan od novozaređenih navijesti evanđelje, nakon čega misa ide uobičajenim tijekom. Kao što je vidljivo, u molitvama se spominje samo služba kod oltara, ne spominje se izbor prvih đakona prema Dj 16, 1-6, a veoma je naglašena potreba da đakoni budu dostojni svoje službe.

3. Ređenja đakona prema važećemu pontifikalu

Prije nego što predstavimo obred đakonskog ređenja u važećem pontifikalu, evo što o (trajnom) đakonatu vele neki važniji dokumenti. II. vatikanski sabor ovako određuje ulogu đakona:

> »Služba je đakona, kako mu odredi kompetentna vlast, svečano dijeliti krštenje, čuvati i dijeliti euharistiju, u ime Crkve prisustvovati ženidbi i blagoslivljati je, nositi popudbinu umirućima, čitati vjernicima Sveto pismo, poučavati i poticati narod, predvoditi bogoslužje i molitvu vjernika, dijeliti blagoslovine, voditi obred sprovoda i pokopa. Budući da su posvećeni dužnostima kršćanske ljubavi i pomaganja (...) Budući da se te službe, koje su veoma potrebne za život Crkve, prema propisima koji danas vrijede u latinskoj Crkvi mogu u mnogim krajevima teško vršiti, đakonat će se moći u budućnosti obnoviti kao posebni i trajni hijerarhijski stupanj. Da li je i gdje je zgodno za dušobrižništvo uvesti takve đakone, imaju odlučiti različite kompetentne teritorijalne biskupske konferencije uz odobrenje samog pape. Uz pristanak rimskog biskupa moći će se taj đakonat podijeliti ljudima zrelije dobi iako žive u braku, i sposobnim mladićima, za koje ipak mora ostati na snazi zakon celibata.« (LG 29)

Tako je motu proprijem Pavla VI. *Sacrum diaconatus ordinem* uveden stalni đakonat.[680] Nakon toga su se stvarale »đakonske zajednice« koje su pripravljali

[680] Usp. PAVAO VI., Apostolsko pismo »Sacrum diaconatus ordinem«, 18. lipnja 1967., u: *AAS* 59(1967.), 697-704.

đakonsko ređenje pod vodstvom jednog biskupova povjerenika. Određeno je također da se oženjeni đakon ne može ponovno oženiti, ako mu umre žena.

> »Đakonska služba obilježava se vršenjem trostruke dužnosti koja je vlastita ređeničkoj službi, prema posebnoj perspektivi služenja. U vezi s dužnošću poučavanja (munus docendi), đakon je pozvan da čita Sveto pismo, da poučava i potiče narod. To je izraženo predajom knjige Evanđelja, koja je predviđena u obredu samog ređenja. Dužnost posvećivanja (munus sanctificandi) izražava se u molitvi, u svečanom podjeljivanju krštenja, u čuvanju i podjeljivanju Euharistije, u pribivanju ženidbi i njezinu blagoslivljanju, u vođenju sprovoda i pokopa i u dijeljenju blagoslovina. To pokazuje kako đakonska služba ima svoje polazište i ishodište u Euharistiji, i ne može se iscrpsti običnim socijalnim služenjem. Na kraju, dužnost upravljanja (munus regendi) vrši se posvetom djelima ljubavi i pomaganja, animiranjem zajednice ili dijelova crkvenog života, posebno što se tiče karitasa. To je najtipičnija đakonska služba.«[681]

Dva su poslijesaborska pontifikala koja, uz biskupsko i prezbitersko, donose red đakonskog ređenja: iz 1968. godine[682] i 1990. godine.[683] Ovi se pontifikali razlikuju u nekim pojedinostima koje ćemo u tekstu istaknuti. Slijed đakonskog ređenja danas uglavnom nam je poznat. Kao i biskupsko i svećeničko, tako se i đakonsko ređenje treba slaviti u misi iza evanđelja. Ustrojstvo je slično.

Kandidati bivaju predstavljeni, a na biskupov upit o njihovoj prikladnosti, jamči se suglasnost odgovornih osoba i kršćanskog puka. Onda biskup potvrdi izbor. U predloženom nagovoru (»ovim ili sličnim riječima«) biskup o đakonima između ostalog kaže: »Okrijepljen darom Duha Svetoga pomagat će biskupu i njegovu prezbiteriju u službi riječi, oltara i ljubavi stavljajući se na uslugu svima.«

Đakoni određeni za beženstvo na biskupov upit odgovaraju da ga slobodno prihvaćaju.[684] Ti đakoni također obećavaju da će obdržavati bogoslužje časova

---

[681] KONGREGACIJA ZA KATOLIČKI ODGOJ, *Temeljni propisi za formaciju trajnih đakona*, Zagreb, 1998., br. 9.

[682] *Pontificale Romanum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli Pp. VI promulgatum. De ordinatione diaconi, presbyteri et episcopi*, Editio typica, Libreria editrice Vaticana, 1968. (= PR 1968). Hrvatski prijevod izišao je dvadeset godina kasnije: RP 1988.

[683] *Pontificale Romanum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II renovatum, auctoritate Pauli Pp. VI editum, Ioannis Pauli II Pp. II cura recognitum. De ordinatione Episcopi, presbyterorum et diaconorum, Editio Typica altera, Libreria editrice Vaticana, 1990. (= PR 1990).* Hrvatsko se izdanje pojavilo deset godina kasnije: *Rimski pontifikal prerađen odlukom svetog sabora Drugog vatikanskog, objavljen vlašću pape Pavla VI., preuređen brigom pape Ivana Pavla II. Ređenje biskupa, prezbitera i đakona*, Zagreb, 2000. (= RP 2000).

[684] Od ovog izdanja iz 1990. godine to vrijedi i za redovnike koji su već položili redovničke zavjete koji uključuju i celibat.

(stalnim se đakonima tek stavlja kao »vrlo prikladno« moliti barem dio Časoslova). Na biskupove daljnje upite ređenici izražavaju spremnost staviti se u službu Crkve u svoj poniznosti, te da će vjerno čuvati i naviještati poklad vjere. Kao i kod svećeničkog ređenja, đakoni kleknu pred biskupa, polože svoje ruke u njegove ruke i obećaju njemu (ili svomu biskupu) poštovanje i poslušnost.

Dok se mole *litanije svih svetih*, svi kleče, a ređenici su prostrti.

Slijedi polaganje ruku u tišini i nakon toga posvetna molitva[685] koja je u nešto izmijenjenom obliku preuzeta iz Grgurova sakramentara i kasnijih pontifikala (izmjene donosimo u bilješkama):

> »Budi nam na pomoći, molimo te, svemogući Bože, davaoče milosti[686], djelitelju redova i rasporeditelju službi. Ti, uvijek isti, sve obnavljaš i svojim vječnim promislom sve određuješ riječju, snagom i mudrošću svojom – Isusom Kristom, Sinom svojim, našim Gospodinom, te u svako doba podjeljuješ što je potrebno.
>
> Crkvi svojoj, koja je Tijelo Kristovo, bogata raznolikošću milosti, skladna u različitosti svojih članova, sjedinjena divnim ustrojstvom po Duhu Svetom[687] ti, Gospodine, daješ da se širi i razvija kako bi se povećao novi hram. I kao što si već od početka izabrao Levijeve sinove da vrše službu u prvom šatoru,[688] odredio si da u svetoj službi imenu tvome služe tri stupnja službenika.
>
> Tako su u na početku tvoje Crkve apostoli tvoga Sina izabrali sedam muževa na dobru glasu da im pomažu u svakidašnjoj službi, da bi se sami mogli sasvim posvetiti molitvi i propovijedanju riječi. Tim izabranim muževima apostoli su, molitvom i polaganjem ruku, povjerili da poslužuju kod stolova.[689]
>
> Milostivo pogledaj, molimo te, Gospodine, i na ove sluge koje smjerno posvećujemo kao đakone za služenje tvojim svetim oltarima.[690]

[685] Posvetnu molitvu navodimo prema: RP 2000, br. 207, 115-116. Usp. PR 1990, br. 207, 121-122.

[686] Umjesto »davaoče časti« – kako stoji u sakramentarima i pontifikalima, uključujući i PR 1968 i RP 1988 – važeći pontifikal kaže »davaoče milosti«. Svaka služba, pa i ona svetoga reda ne bi trebala biti u prvom redu čast, nego upravo služba za koju je potrebna Božja milost.

[687] U prethodnom pontifikalu, kao i svim ranijim izvorima, na ovom se mjestu ne spominje Duh Sveti. Priređivači važećeg misala htjeli su naglasiti ulogu Duha Svetoga po kojem se sve u Crkvi uređuje.

[688] U prethodnom je Pontifikalu stajalo: »službu u svetom šatoru i zauvijek posjeduju dio koji im je pripao: baština vječnog blagoslova«, dok važeći pontifikal samo veli: »službu u prvom šatoru«, čime se, s jedne strane, naglašava da je služba »prvog šatora« prošla te, s druge strane, htjelo se ispustiti starozavjetnu tipologiju, prema kojoj je Levijevu plemenu samo Gospodin bio baština.

[689] Ovaj odlomak koji govori o izboru prvih đakona prema Dj 6, 1-6 novosastavljen je i ne nalazi se u starim sakramentarima.

[690] Na ovom se mjestu ispušta odlomak iz starih sakramentara u kojem biskup priznaje ograničenost ljudskoga suda, pa moli Boga da snagom Duha Svetoga prosudi dostojnost kandidata.

Pošalji na njih, molimo te, Gospodine, Duha Svetoga. Neka ih dar tvoje sedmolike milosti ojača za vjerno vršenje njihove službe.[691]

Obilovala u njim svaka vrsta evanđeoskih[692] kreposti: iskrena ljubav, zauzimanje za bolesne i siromašne,[693] skromnost u upravljanju te potpuna neporočnost i obdržavanje duhovne stege.

Sjale u njihovu životu tvoje zapovijedi, da primjer njihova ponašanja[694] navede puk da ih nasljeduje. Ostali jaki i nepokolebljivi u Kristu, poduprti dobrim svjedočanstvom savjesti,[695] te nasljedovali na zemlji Krista, tvoga Sina, koji nije došao da bude služen, nego da služi, i tako zavrijedili s njime kraljevati u nebu.«

Kao što vidimo, početak đakonske službe vidi se u izboru prvih đakona. Kao đakonove kompetencije navodi se služba oltaru, briga za potrebite, upravljanje u zajednici te općenito služenje. Kao i u starim izvorima, ističe se kako je važno da đakon prednjači primjerom kršćanskog života.

Nakon posvetne molitve prezbiteri ili đakoni *pomažu novozaređenima da se obuku u đakonsku odjeću*, a onda svaki pojedini novozaređeni đakon pristupi biskupu koji mu uruči evanđelistar uz riječi: »Primi Kristovo evanđelje kojemu si postao navjestitelj: Nastoj vjerovati što pročitaš, učiti što vjeruješ, živjeti što učiš.« Na koncu novozaređeni đakon izmijeni s biskupom i s drugim đakonima poljubac mira.

4. Zaključne opaske

Zaključno se nameću barem tri pitanja: je li đakonska služba prvenstveno liturgijska ili bi ona – i izvan liturgije – trebala imati određenu težinu i značenje u zajednici Crkve? Posvetna molitva govori i o jednom i o drugom vidu. Kako god odgovorili na ova dva pitanja, ostaje treće: koja bi trebala biti uloga trajnih đakona u Crkvi? Liturgijske knjige i crkveni dokumenti načelno govore o smislu i važnosti đakonske službe i u liturgiji i u zajednici, međutim, osim teoloških rasprava, u praksi – na razini opće Crkve – ne vidimo neke jasne crkvene smjernice, kako bi se u Crkvi trebala očitovati đakonska služba.

[691] Ovaj se odlomak smatra bitnim.

[692] Pridjev »evanđeoskih« ubačen je u važeće izdanje. Nije ga bilo u prethodnom.

[693] Izraz »zauzimanje za bolesne i siromašne« ne nalazi se u starim sakramentarima.

[694] U svim prethodnim pontifikalima (kao i onom iz 1968./1988. godine) ovdje stoji: »primjer njihove čistoće«, dok važeći pontifikal stavlja: »primjer njihova ponašanja« (latinski: »conversationis exemlo – primjer njihova obraćenja«!), što se, vjerojatno, činilo prikladnijim s obzirom na to da se ista posvetna molitva govori i kod ređenja oženjenog kandidata.

[695] Odlomak koji slijedi, novosastavljen je. U starim sakramentarima ova molitva završava riječima: »de inferiori gradu per gratiam tuam capere potiora mereatur«, što upućuje na to da se đakonat smatra tek prijelaznim stupnjem.

Započnimo od đakonove liturgijske službe. Ona je danas na neki način kompromitirana, pogotovo imamo li u vidu trajne đakone. Po sebi, đakon je onaj koji asistira prezbiteru i biskupu kod euharistije, on naviješta evanđelje, propovijeda, dijeli euharistiju, krštava, prisustvuje vjenčanju i blagoslivlja ženidbu, predvodi slavlje blagoslovina (npr. sprovod). Međutim, gotovo sve od ovoga, u nekim slučajevima, mogu voditi i nezaređeni službenici. Na misi asistiraju i »veliki« ministranti, koji u odjeći nalik albi često stoje tik uz svećenika. Izvanredni djelitelji dijele pričest. Nadalje, u misijama nezaređeni službenik po posebnom biskupovu odobrenju prisustvuju vjenčanju, krštava, vodi sprovode, predslavi blagoslove, a izvan euharistije u službi riječi može tumačiti Božju riječ.[696] Praktički, jedino što prema važećim propisima ostaje pridržano đakonu jest naviještanje evanđelja i držanje homilije na misi.

Što se tiče đakona koji su kandidati za svećeništvo, sadašnja praksa izgleda sasvim prikladna: oni – u sklopu kompetencije vlastitog svetog reda – sudjeluju u bogoslužju Crkve u pastoralnoj službi te se ujedno pripravljaju za buduću prezbitersku službu.

Đakonska (trajna) služba izvan liturgije danas nije zaživjela. Ima nekih razmišljanja da bi neke crkvene službe mogle biti povezane sa svetim redom đakonata, odnosno trajnim đakonatom. To bi mogla biti neka služba u biskupskoj kancelariji, ili bi to moglo biti vođenje nekih biskupijskih ustanova kao što je karitas, crkvene odgojne i školske ustanove, o čem govori posvetna molitva. U svakom slučaju, ostaje da se vidi u kojem će smjeru ići odredbe i smjernice na razini opće Crkve kada je u pitanju (trajna) služba đakona u Crkvi.

5. Đakonat žena

Dok se u teološkim krugovima raspravlja o mogućnosti da žene prime sveti red, nekima možda nije poznato da je đakonat žena u prvim stoljećima Crkve bio poznat i priznat, iako nije posve jasno, radi li se ovdje o svetom redu đakonata kako ga danas razumijemo.[697] U svakom slučaju, žene su u crkvenoj zajednici od samih početaka imale određene službe. Već Pavao spominje izvjesnu »Febu, sestru našu, poslužiteljicu (*diakonon*) Crkve u Kenhreji« (Rim 16, 1). U istoj poslanici Pavao spominje i druge žene, zaslužne za život Crkve: Priscilu s mužem Akvilom, Mariju, Trifonu, Trifozu, Persidu »koje se mnogo trude«. U pastoralnim se poslanicama, nadalje, spominju udovice, kao institucionalizirano tijelo u

[696] Pri tome propisi vele da je đakonov blagoslov indikativan (»Blagoslovio vas...«), pri čem on čini znak križa kao i svećenik, dok će laik reći samo: »Blagoslovio nas...« pri čem će se prekrižiti zajedno s ostalima.

[697] Usp. F. COURTH, *Sakramenti*, 441-447.; M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. I sacramenti – i sacramentali*, 391-395.; A. MATELJAN, T. ŠKAREC, Đakonat i đakonese. Povijest i budućnost đakonata žena u Crkvi, u: *Služba Božja* 50(2010.)1, 27-59., s pripadajućom literaturom.

Crkvi. Slično je postojao i zbor djevica, očito s posebnom karizmom i službom u Crkvi. Rimski legat u Bitiniji Plinije II. svjedoči kako je oko 110. godine ispitivao dvije kršćanke koje su sebe nazivale poslužiteljicama (»ministrae dicebantur«). Vjerojatno se ovdje radi o dvije đakonise.[698] U svim ovim slučajevima uzimaju se grčke riječi *diakonos*, *diakonia*, *diakoneô*. Kako to da su se te službe ženâ razvile u Crkvi, kada je poznato da u ono vrijeme žene u društvu nisu mogle imati nikakvu javnu ulogu, tako da je i Pavao rekao: »Žene na Sastancima neka šute« (1 Kor 14, 33)? Razlog je jednostavan. U posluživanju žena, poglavito kod krštenja i kod pohoda bolesnicama, smatralo se da je mnogo primjerenije da tu službu preuzmu žene nego muškarci.[699] Upravo na taj način govori tekst iz *Didascalia apostolorum* s početka 3. st.:

> »Biskupe, uvedi sebi u službu djelatnike pravednosti na pomoć tvome narodu u njihovu životu. One koji ti se dopadaju iz čitavog naroda odaberi i postavi ih za đakone: muževe da se skrbe za mnoge potrebne stvari te žene za službu ženama. Ima naime domova u koje, radi pogana, ne možeš ženama poslati đakona; pošalji stoga đakonise. I u mnogim drugim stvarima potrebna je uloga đakonise. Kao prvo, kada žene [u obredu krštenja] ulaze u vodu, đakonise pomazuju uljem one koje silaze u vodu.«[700]

Slično govori i Epifanije Salamški (315. – 403.):

> »Ako za Crkvu i postoji stalež đakonisa, on ipak nije za svećeničku službu, nego poradi dostojanstva žene, bilo za vrijeme krsne kupelji ili za skrb kod bolesti ili starosti, bilo ako inače treba tijelo žene biti razgolićeno; njega ne smiju gledati muškarci kojima su povjerene svećeničke zadaće, nego samo đakonisa; po nalogu svećenika brine se ona za ženu kroz vrijeme dok su odložene haljine. To odgovara staleškom odgoju i crkvenoj stezi koja je u zakonskom pravilu uviđavno i dobro zaštićena.«[701]

[698] Evo pitanja za jezikoslovce. Riječ đakonisa jest, očito, prema latinskomu jeziku. Bi li neki drugi oblik bio primjereniji hrvatskomu jeziku, kao npr. »đakonica«? Ovdje ipak uzimamo onaj prvi oblik: đakonisa.

[699] Prisjetimo se da je u ono vrijeme krštenje (bilo odraslih, bilo djece) bilo uranjanjem. Krštenik bi gol stajao u vodi; bio bi upitan vjeruje li u Boga Oca, itd., pa kada bi on odgovorio da vjeruje, đakon bi mu glavu uronio u vodu. I tako tri puta kod spomena Oca, Sina i Duha Svetoga. Prema tomu, kod krštenja žena smatralo se da je prikladnije da s krštenicom u vodu stupi đakonisa.

[700] *Didascalia et Constitutiones apostolorum*, k. III., p. 12, br. 1-2, F. X. Funk (ur.), 208.-210. Latinski tekst: Episcope, constituas tibi operarios iustitiae, adiutores populum tuum ad vitam adiuvantes. Qui tibi placent ex populo universo, eos eligas ac diaconos constituas, virum, ut curet res multas necessarias, mulierfem ad ministerium feminarum. Sunt enim domus, in quas diaconum ad mulieres non potes mittere propter gentiles, mittes autem diconissas. Nam et in multis aliis rebus necessarius est locus diconissae. Primo cum mulieres in aquam descendut, a diconissa oleo ungendae sunt in aquam descendentes.

[701] PG 42, 744. Hrvatski tekst prema: F. COURTH, *Sakramenti*, 442.

Sirijski dokument *Constitutiones apostolorum* (4. st.) naglašava da đakonise ne blagoslivljaju, nego samo zbog pristojnosti pomažu kod krštenja žena. Isti dokument svjedoči kako biskup na đakonise polaže ruke uz ovu molitvu:

> »Vječni Bože, Oče našeg Gospodina Isusa Krista, Stvoritelju muškarca i žene; ti si Mariju, Deboru, Anu i Huldu ispunio Duhom Svetim; ti nisi prezreo dopustiti da se tvoj jedinorođeni Sin rodi od jedne žene; u šatoru svjedočanstva i u hramu postavio si žene kao čuvarice svojih svetih vrata: pogledaj milostivo na ovu za tvoju službu odabranu sluškinju i podaj joj Duha Svetoga; očisti je od svake mrlje tijela i duha, da predanu joj službu dostojno obavlja na tvoju čast i na hvalu Kristovu, s kojim tebi i Duhu Svetomu bila slava i čast u vjekove.«[702]

U sirijskih monofizita u 5. stoljeću đakonise stoje uz biskupa s lijeve strane u svetištu, bolesnim ženama nose pričest te pomažu kod krštenja. Međutim, one svoju službu predaju đakonima i prezbiterima, ako su prisutni. Tako Jakov iz Edese veli da se one rede ne »zbog oltara« (liturgije), nego »zbog Crkve« (služenja u Crkvi). I tada se diskutiralo o tome, primaju li one sveti red. Nicejski sabor veli da se njih treba ubrajati među laike. Međutim, budući da su se na njih ipak polagale ruke, nije lako ustvrditi je li to nešto nalik posvećenju djevica ili bi to ipak bilo ređenje. Naime, Kalcedonski sabor za đakonise poznaje polaganje ruku i ubraja ih u kler s obvezom celibata.[703] Kako god bilo, na Istoku je đakonat žena nestao tijekom 6. st.

Na Zapadu su žene u društvu bile više prihvaćene (emancipirane), pa nije postojala toliko naglašena potreba da u posluživanju žena i u liturgiji (npr. kod krštenja žena) budu isključivo žene, kao što je to bilo na Istoku. Tako npr. rimski povjesničar Kornelije Nepos (1. st.) svjedoči:

> »Koji se Rimljanin ustručava primjerice dovesti sa sobom svoju suprugu na gozbu, ili kod koga nema majka obitelji prvo mjesto u kući i ne sudjeluje u svečanom društvu? To je sasvim drukčije u Grčkoj. Jer tu se ženu ne pripušta ni na gozbu, osim ako je s rođacima, niti ona sjedi gdje drugdje

[702] Hrvatski tekst prema: F. COURTH, *Sakramenti*, 442.; Za latinski tekst vidi: *Didascalia et Constitutiones apostolorum*, k. VIII., p. 20, br. 1-2, F. X. Funk (ur.), I, 525. Dues aeterne, Pater Domini nostri Iesu Christi, creator viri et mulieris, qui Spiritu implevisti Mariam, Debboram, Annam et Holdam, qui non dedignatus es ex muliere nasci unigenitum filium tuum, qui in tabernaculo testimoni et in templo feminas custodes sanctarum ianuarum tuarum instituisti; ipse nunc quoque respice in famulam tuam hanc, electam ad ministerium, et da ei spiritum sanctum, et munda eam ab omni inquinamento carnis et spiritus, ut opus sibi comissum perficiat condigne in gloraiam tuam et laudem christi tui, cum quo tibi gloria atque adoratio et sancto spritui in saecula.

[703] Usp. J. ALBERIGO, J. A. DOSETTI, P.-P. JOANOU, C. LEONARDI, P. PRODI (ur.), *Conciliorum oecumenicorum decreta*, Bologna, ^{3}1973., br. 15, 70.

doli u unutarnjem dijelu kuće, nazvan ženskom odajom, kamo dolaze samo najbliži rođaci.«[704]

Ipak, i na Zapadu su žene imale u Crkvi svoju posebnu ulogu. Radilo se to uglavnom o redu udovica ili posvećenih djevica, te se za njih uzima naziv *diacona* ili *diaconissa.* Tu se radilo o obliku služenja, a ne o svetom redu. Hipolit Rimski u svojoj *Apostolskoj predaji* jasno kaže da udovica ne prima ređenje, nego se samo uvodi u službu. »Na nju se ne polažu ruke, jer ona ne prinosi dar i ne preuzima nikakvu liturgijsku službu.«[705] Sabor u Orangeu 441. godine veli da se ni u kojem slučaju đakonise ne zaređuju. Nadalje, kada se u pontifikalima govori o postavljanju đakonisa, radi se zapravo o blagoslovu ili posveti udovica ili opatica, koje su kao takve bile postavljane isključivo za službu u svome samostanu.[706] Tako se u Rimsko-germanskom pontifikalu iz 10. st. navodi postavljanje đakonisa pod naslovom: *Ad diaconam faciendam.* Iz obreda je vidljivo da se radi o monahinji. Biskup joj stavlja oko vrata *orarium* (štolu), daje joj prsten i prsni križ, međutim, na nju ne polaže ruke, nego samo govori posvetnu molitvu. Po tome obredu ona ima pravo čitati evanđelje.[707] Isti obred nalazimo u pontifikalu iz 12. st.[708] U pontifikalu iz 13. st., nakon što navodi molitvu posvete đakonisa, prepisivač dodaje: »U ovo vrijeme nema đakonisa, nego je uobičajeno da na bilo kojem mjestu hebdomadar (tjedni predmolitelj) čita evanđelje, ili kako je to već običaj u pojedinom samostanu.«[709] Kasnije su ulogu đakonisa, tj. poslužiteljica u Crkvi, u praksi preuzele mnoge svete žene: one su služile siromasima, bolesnicima ili se brinule za siročad. Tako su nastale različite kongregacije koje i danas vrše važnu i časnu službu u Crkvi.

Ostaje, dakle, otvoreno pitanje, je li ikada u povijesti đakonat žena bio smatran svetim redom na isti način kao i đakonat muškaraca. Činjenica jest da su one *služile*, vršile ulogu *poslužitelja* (= đakona), te da su u tu službu bile liturgijski uvađane. Međutim, govoreći današnjim rječnikom, ne možemo sa sigurnošću reći da su one primale sveti red đakonata.[710] Neki teolozi (Congar, Hünermann,

[704] Prema F. COURTH, *Sakramenti*, 445.

[705] IPPOLITO DI ROMA, *La tradizione apostolica*, br. 10, 71-72.

[706] Zanimljivo je da se u Rimsko-germanskom pontifikalu iz 10. st. opisuje procesija nakon ređenja u kojoj sudjeluju đakonise i prezbiterese: *Similiter etiam feminae diaconissis et presbiterissis, quae eodem die benddicuntur*. Prezbiterese su ovdje supruge novozaređenih svećenika. Vjerojatno su ovdje i đakonise bile supruge novozaređenih đakona. I jedne i druge toga su dana primile poseban blagoslov. (Usp. PRG II, Ordo CIV, br. 27, 150.)

[707] Usp. PRG II, Ordo XXIV, 54-59.

[708] Usp. PR XII, 168-169.

[709] Usp. PR VD, 223. U istom se Pontifikalu (XXII, 411.) veli da su se đakonise nekoć redile tek nakon navršene četrdesete godine...

[710] Kao što smo vidjeli, na Zapadu to nije bio slučaj.

Vorgrimler)[711] smatraju da nema dogmatskog prigovora ređenju žena za đakonat, jer je takva praksa već postojala. Međutim, na to pitanje danas nije lako dati jednoznačan odgovor. Usput, kada je u pitanju ređenje žena za prezbitere, iako je Papinska biblijska komisija izdala priopćenje da se iz samog Pisma ne može dokazati mogu li žene biti ređene ili ne, Kongregacija za nauk vjere od 15. listopada 1976. godine jasno kaže: »Vjerna primjeru svoga Gospodina Crkva se ne smatra ovlaštenom pripustiti žene svećeničkom ređenju.«[712]

B. PREZBITERSKO REĐENJE

1. Prezbitersko ređenje prema najstarijim izvorima

U Rimu su prezbiteri od samih početaka bili prvi biskupovi suradnici i zamjenjivali su ga kada je bilo potrebno, u propovijedanju, krštavanju, pomazanju bolesnika, pomirenju pokornika i u euharistiji, da bi kasnije u titulima (rimskim crkvama) redovito slavili euharistiju sa svojim vjernicima.[713] Kada se kršćanstvo počelo širiti, prezbiteri su po udaljenim selima počeli trajno boraviti s vjernicima i slaviti bogoslužje, s time da su vjernici u počecima, kako svjedoči Augustin, dolazili na biskupsku liturgiju samo o većim blagdanima. Uskoro su prezbiteri dobili određenu autonomiju tako da su praktički postali jedini duhovni pastiri vjernika.[714]

Prvu zabilježenu liturgiju prezbiterskog ređenja nalazimo u *Apostolskoj predaji* Hipolita Rimskog. Red je jednostavan. Biskup polaže ruke na kandidata, a nakon njega i ostali prezbiteri. Nakon toga biskup govori posvetnu molitvu:

> »Bože i Oče Gospodina našega Isusa Krista, pogledaj na ovoga svoga slugu i izlij na nj Duha milosti i prezbiterskog savjeta, da tvome puku pomaže i njime upravlja čista srca, kao što si svrnuo svoj pogled na svoj izabrani narod i zapovjedio Mojsiju da izabere starješine [= prezbitere] koje si ispunio istim svojim duhom kojim si ispunio svoga slugu. A sada, Gospodine, podaj da nikada u nama ne uzmanjka duha tvoje milosti i podaj nam da ti služimo u prostodušnosti srca hvaleći tebe i tvojega Sina Isusa Krista, po kojem tebi, Ocu i Sinu s Duhom Svetim u svetoj Crkvi slava i moć sada i u vijeke vjekova.«[715]

[711] Njihova su mišljenja uvrštena u materijale Sinode u Würzburgu 1973. godine. Usp. F. COURTH, *Sakramenti*, 447.

[712] *AAS* 69(1977.), 98-116.; DOCUMENTA 30; *Notitiae* 13(1977.), 51-66. Vidi također: http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_19761015_inter-insigniores_it.html (1. 9. 2017.).

[713] Za povijesni pregled usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. I sacramenti – i sacramentali*, 402-420.; F. BROVELLI, Ordine e ministri, 251-260., 265-269.; D. KNIEWALD, *Liturgika*, 299-300.

[714] Jedino su podjeljivanje krizme biskupi zadržavali za sebe.

[715] IPPOLITO DI ROMA, *La tradizione apostolica*, br. 10, 66.

Prezbitersko ređenje u periodu od 6. do 9. stoljeća razmjerno je jednostavno. Prvo se traži pristanak puka da kandidat bude zaređen, slijede litanije svih svetih i, konačno, biskup polaže ruke i govori posvetnu molitvu.[716] Posvetna je molitva iz Veronskog[717] i Gelazijeva[718] sakramentara.

U Rimsko-germanskom pontifikalu iz 10. st. i u kasnijim pontifikalima već nalazimo strukturu obreda sličnu današnjoj.[719] Tridentski pontifikal,[720] koji u osnovnim elementima slijedi pontifikale 10. – 13. st., bio je na snazi sve do II. vatikanskog sabora. Osnovna je struktura nalik današnjoj uz neke posebnosti koje ćemo istaknuti.

2. Prezbitersko ređenje u važećem pontifikalu

Prijesaborska liturgija prezbiterskog ređenja nije se mijenjala od prvog izdanja (1596. godine), sve do posljednjeg iz 1962. godine. Prvo poslijesaborsko izdanje 1968. godine[721] donosi novi red, a posljednje izdanje iz 1990. godine[722] znatno obogaćuje posvetnu molitvu. U važećem je pontifikalu bogoslužje ređenja poslije evanđelja u misi, dok je u prethodnom pontifikalu obred bio prije evanđelja, s tim da su nadopunjujući obredi bili poslije pričesti: davanje ovlasti oproštenja grijeha, odijevanje misnice i obećanje poslušnosti.

a) *Predstavljanje i izbor.* Kandidati bivaju predstavljeni, a biskup pita jesu li dostojni. U starini je zajednica izravnije utjecala na izbor kandidata, a danas se samo kaže *Kršćanski puk koji je pitan i odgovorne osobe koje su izrazile svoje mišljenje* smatraju kandidate dostojnima. Biskup onda izabire kandidate za red prezbitera. On je onaj koji u ime Crkve izabire i poziva.[723] U prethodnom pontifikalu nije spominjao *puk koji je pitan*, nego je arhiđakon posvjedočio da su dostojni.

b) *Biskupov nagovor* nadahnut je naukom izraženim u LG 28. U prethodnom pontifikalu ovaj je nagovor bio uvelike nadahnut službom Mojsija i starješina (prezbitera) koje je on izabrao.

c) *Ređenička obećanja vezana uz službu i uz poslušnost biskupu.* Kandidat odgovarajući na biskupovo pitanje izražava spremnost vršiti svećeničku služ-

[716] Usp. M. ANDRIEU, *Les Ordines Romani du haut moyen âge. Les textes (Ordines XXXV-XLIX)*, IV, Louven, 1985., 283.

[717] Ve, br. 947.

[718] GeV, br. 769-770.

[719] Usp. PRG II, 20-21., 28-36.

[720] Usp. PR 1595, 61-82.; originalna paginacija 54-75.

[721] PR 1968; RP 1988.

[722] Usp. PR 1990; RP 2000.

[723] Zato je ona izjava »Imam zvanje« vrlo relativna.

bu, slaviti Kristova otajstva, propovijedati evanđelje, te se i sam tješnje povezivati s Kristom. Zatim kandidat klekne pred biskupa i položi svoje ruke u njegove ruke obećavajući mu poštovanje i poslušnost. Ova je gesta preuzeta iz starogermanskog običaja prigodom preuzimanja nekog feudalnog dobra: vazal je tako izražavao pokornost svomu gospodaru. U prethodnom pontifikalu obećanje poslušnosti slijedilo je na koncu obreda, nakon što ređenik bude obučen u svećeničku odjeću.

d) *Litanije svih svetih.* Za vrijeme litanija svi kleče, a ređenici su prostrti.

e) *Polaganje je ruku u tišini.* U znak svećeničkog bratstva i prisutni prezbiteri također polažu ruke na ređenike.

f) *Posvetna molitva.* Prijesaborski pontifikal u cijelosti preuzima posvetnu molitvu iz Veronskog sakramentara, a pontifikal iz 1968. godine preuzima ju uz neke manje preinake.[724] Ta je molitva najvećim dijelom nadahnuta starozavjetnim slikama službe svećenika u šatoru, odnosno hramu. Upravo zbog toga zadnje izdanje iz 1990. godine nadopunjuje prethodnu molitvu tako da donosi novovozavjetno utemeljenje prezbiterske službe. Primjer je kako se jedna molitva može bitno poboljšati prema onomu da je dobro uzeti »staro i novo«. Donosimo cijelu posvetnu molitvu prema posljednjemu izdanju, s time da umetnute dijelove donosimo u *kurzivu*:

»Budi nam na pomoći, Gospodine, Oče sveti, svemogući vječni Bože, začetniče ljudskog *dostojanstva* i djelitelju svih *milosti*, izvore rasta i svakog napretka. *Da bi stvorio svećenički narod, ti silom Duha Svetoga podižeš služitelje Krista, Sina svoga, u različitim redovima. Već u Starome savezu razvile su se službe ustanovljene za sveta otajstva:* na čelo narodu postavio si *Mojsija i Arona da njime vladaju i da ga posvećuju,* a druge si muževe odabrao da im pomažu da imadnu udjela u njihovoj službi. Ti si prenio Mojsijev duh sedamdesetorici muževa punih mudrosti da bi on sam, uz njihovu pomoć, lakše upravljao tvojim narodom u pustinji. Aronovim si sinovima predao izobilje očeve punine, da bude dosta svećenika *po Zakonu da bi u šatoru prinosili žrtve koje su bile sjena budućih dobara. U posljednja pak vremena, Oče sveti, poslao si u svijet svoga Sina Isusa za glasnika i svećenika naše vjere. On je tebi, po Duhu Svetome, prinio samoga sebe neokaljana i učinio svoje apostole, posvećene u istini, dionicima svoga poslanja; njima si pridružio pomoćnike da njegovo djelo spasenja naviještaju i vrše po cijelome svijetu.*

Zato te molimo, Gospodine, udijeli ove *pomoćnike* sada i našoj slabosti, *jer su nam potrebni za vršenje apostolskog svećeništva*. Daj, molimo te, svemogući Oče, ovim svojim slugama dostojanstvo prezbiterata. Obnovi u njihovim

[724] Usp. Z. PAŽIN, Prezbiter, navjestitelj i slavitelj Kristova djela spasenja, 329-362.

srcima Duha *svetosti*. Neka vjerno vrše tu službu drugoga stupnja, koju od tebe, Bože, primaju, te primjerom svoga života budu poticajem ćudoredna ponašanja.

Bili valjani suradnici našeg reda, *da njihovim propovijedanjem riječi evanđelja, milošću Duha Svetoga, urode plodom u srcima ljudi i dopru do na kraj zemlje. Bili s nama vjerni djelitelji tvojih otajstava, da se tvoj narod obnovi krstom preporođenja, krijepi s tvog oltara, da grešnici zadobiju milost pomirenja, a bolesnici utjehu. Neka, Gospodine, s nama budu sjedinjeni, da bi za narod njima povjeren i za cijeli svijet milosrđe tvoje molili.*

Neka tako svi narodi, u Kristu sabrani, postanu jednim tvojim narodom i potpunoma se ostvare u tvome kraljevstvu.«

U novom izdanju polazi se od Krista, da bi se govorilo o starozavjetnim službama. Nakon što se govori o ulozi Mojsija i sedamdesetorice starješina, naglašava se, kao novina u molitvi, da je starozavjetna svećenička služba bila tek *sjena budućih dobara.* Zatim se – kao novina – govori o Kristovom vazmenom otajstvu: Krist je navjestitelj Kraljevstva i svećenik koji je prinio sama sebe, da bi onda apostole učinio dionicima svoga poslanja. Tim je apostolima onda pridružio i pomoćnike. Očito je da se u ovom tekstu želi sugerirati da, kao što su apostoli imali svoje pomoćnike, tako danas i biskupi, kao apostolski nasljednici, imaju svoje suradnike – prezbitere. Oni Kristovo djelo spasenja naviještaju i vrše.

U završnom, također novom, dijelu govori se podrobnije o službi prezbitera: oni do kraja zemlje trebaju propovijedati riječi evanđelja. Zajedno s biskupom trebaju biti djelitelji svetih otajstava i onda poimence nabraja: krštenje, euharistija, sakrament pomirenja i bolesničkog pomazanja. Na koncu se spominje zadaća prezbitera da mole Božje milosrđe za povjereni im puk.

g) *Nadopunjavajući obredi.* Novozaređeni stavlja štolu na svećenički način i biva obučen u misnicu. Zatim prilazi biskupu koji mu pomazuje dlanove. Spomenimo i ovu zanimljivost. Toma Akvinski smatrao je da je pomazanje bitni dio svećeničkog ređenja. Iako je Pio XII. jasno rekao da je bitni dio svećeničkog ređenja polaganje ruku, Tomino je mišljenje na određen način ostalo zastupljeno u prijesaborskom pontifikalu. Naime, nakon polaganja ruku i posvetne molitve, biskup bi vezao ređeniku štolu na svećenički način, a preko glave mu stavio misnicu s tim da je zadnji dio bio smotan u rolnu do visine ramena. Biskup bi »razmotao« misnicu tek nakon pomazanja ruku, što je dalo razumjeti da je ređenje »kompletno« tek s pomazanjem. Nakon što opere ruke biskup predaje novozaređenomu pliticu s kruhom i kalež s vinom. Konačno biskup ređenicima da *poljubac mira*.

Zaključimo. Nakon što se – prema posvetnoj molitvi iz Veronskog sakramentara – stoljećima prezbiterska služba izražavala slikama starozavjetnog bogoslužja, liturgija prezbiterskog ređenja prema zadnjemu pontifikalu vidi prezbitersku službu koja se temelji na Kristovu svećeništvu, odnosno njegovu vazmenomu otajstvu koje se u bogoslužju ostvaruje. Kao prvi biskupov suradnik, prezbiter naviješta evanđelje i slavi sveta otajstva. To je bitna značajka njegove službe i svaki drugi vid njegove službe dobiva smisao od toga osnovnog poslanja: naviještanja evanđelja i slavljenja otajstava.

C. BISKUPSKO REĐENJE

1. Povijesni pregled

U Novom zavjetu spominju se apostoli, proroci, nadglednici (*episkopoi*), starješine (*presbyteroi*), učitelji, đakoni. Uloga i nadležnost tih službenika nisu točno određene. Nakon smrti apostola crkvene se službe polagano ustaljuju i određuju.[725] Tako, početkom 2. st. Ignacije Antiohijski (+ 110.) točno razlikuje hijerarhijske stupnjeve biskupa (*episkopoi*), svećenika (*presbyteroi*) i đakona (*diakonoi*). To se ustrojstvo rasprostranilo po čitavoj Crkvi:

> »Potičem vas da se trudite sve činiti u Božjoj slozi uz predsjedanje biskupa namjesto Boga, svećenika namjesto apostolskog zbora i meni predragih đakona kojima je povjereno otajstvo Isusa Krista.«[726]

Najstariji opis biskupskog ređenja nalazimo u Hipolitovoj *Traditio apostolica*:

> »Za biskupa neka se redi onaj koga narod izabere i koji se pokaže besprijekornim. Kaže se njegovo ime, te ako se on svima svidi, neka se u nedjelju sabere narod, zbor svećenika i prisutni biskupi. Biskupi – uz suglasnost svih – polože ruke na izabranika, a svećenici sudjeluju ne čineći ništa. Svi šute i u svome srcu mole da siđe Duh Sveti. Zatim jedan od prisutnih biskupa, na zahtjev sviju, položi ruku na onoga koji prima biskupski red i moli govoreći (slijedi obrazac koji stoji i u današnjem redu biskupskog ređenja). Nakon što je (izabranik) zaređen za biskupa, svi ga pozdrave i daju mu poljubac mira jer ga je postao dostojan. Đakoni mu pruže darove, a on, polažući ruke zajedno sa svim svećenicima zahvali govoreći: 'Gospodin s vama' (slijedi euharistijska molitva).«[727]

[725] Za povijesni pregled usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica. I sacramenti – i sacramentali*, 352-370., 421-445.; F. BROVELLI, Ordine e ministri, 251-260., 269-274., 290-294.; D. KNIEWALD, *Liturgika*, 297-299.

[726] IGNACIJE ANTIOHIJSKI, Pismo Magnežanima, br. 6, u: *Apostolski oci I.*, 55.

[727] IPPOLITO DI ROMA, *La tradizione apostolica*, br. 3, 59-60.

U ovom jednostavnom obredu vidimo sljedeće elemente:

- izabranje i pristanak od strane puka;
- molitva u tišini dok biskup polaže ruke;
- posvetna molitva;
- poljubac mira i euharistijsko slavlje.

Do Sakramentara iz Verone (6. st.) nema drugih dokumenata o ređenju. U njem nalazimo obrasce mise biskupskog ređenja te posvetnu molitvu[728] koja će biti u latinskoj Crkvi u uporabi sve do 1968. godine.

2. Biskupsko ređenje u prethodnim pontifikalima

Obred biskupskoga ređenja u bitnom je nepromijenjen u Rimskim pontifikalima od 10. st. sve do II. vatikanskog sabora.[729] Zanimljivo je spomenuti da je u Rimsko-germanskom pontifikalu đakonsko i prezbitersko ređenje jedno uz drugo, dok biskupsko ređenje postaje posveta (*consecratio*) i dolazi u onome dijelu gdje se nalazi red krunjenja kralja, jer biskup praktički postaje feudalac. Evo pregleda obreda prema posljednjemu prijesaborskomu izdanju.[730]

Na samom početku mise kandidata prate dva biskupa-asistenta. Čita se apostolski nalog, a onda slijede upiti o ćudoređu i vjerovanju. Slijedi misa do evanđelja, a onda litanije svih svetih. Svi kleče, a ređenik je prostrt. Nakon toga, dok dva svećenika nad glavom ređenika drže otvorenu knjigu evanđelja, biskup posvetitelj i oba biskupa-asistenta polažu na nj ruke. Posvetitelj moli posvetnu molitvu u sklopu koje pomazuje ređenika po glavi. Novozaređeni dobiva štap i prsten. Nastavlja se misa. Na koncu novozaređeni dobiva mitru i rukavice.[731] Dok se pjeva *Te Deum*, on blagoslivlja puk.

3. Današnji red ređenja biskupa

Drugo izdanje Rimskog pontifikala iz 1990. godine[732] u nekim se elementima razlikuje od onoga prvog iz 1968. godine.[733] U odnosu na prethodno, novo izdanje ima bogatije uvodne napomene koje govore o važnosti biskupske službe,

[728] Usp. Ve, br. 947. Ista se molitva javlja u GeV, br. 769-771 kao i u GrH, br. 23a-23b.

[729] Usp. PRG II, Ordines LVI-LXVII, 194-240.; PR XII, X, 138-152.; PR VD, XI, 374-393.

[730] PR 1962, 60-88. Obred je istovjetan prvomu izdanju poslije Tridentskog sabora: Usp. PR 1595, 83-124.; originalna paginacija 76-117.

[731] Vezano uz rukavice, evo jedne zanimljivosti. Prsten se stavljao na rukavice. Međutim, kada bi u obredu biskup morao skinuti rukavice, onda bi on svoj prsten smanjio malom polugicom, da ga može staviti na goli prst. Tako se isti prsten mogao nositi bez rukavica i s rukavicama. Ta je polugica bila majstorsko iznašašće prijašnjih zlatara.

[732] PR 1990, 4-52.; usp. RP 2000.

[733] PR 1990, 62-79.; usp. RP 1988, 97-111.

a redoslijed je izmijenjen. Prvo se donosi ređenje biskupa, zatim prezbitera pa đakona, dok je u starom izdanju bilo obratno. U novom se izdanju više ne govori o »glavnom posvetitelju«, nego o »glavnom zareditelju«. Dok staro izdanje veli da – ukoliko se ređenik zaređuje na području svoje biskupije – glavni zareditelj *može* ponuditi novozaređenomu da predsjeda euharistijom, u novom se izdanju veli da to *uvelike priliči*. Novi pontifikal donosi umetke za sve četiri euharistijske molitve (stari samo za prvu). Nadalje, dok je u starom predviđen prethodni blagoslov biskupskih znamenja (štapa, prstena i mitre), novo izdanje veli: »Za ta znamenja osim za palij ne traži prethodni blagoslov, jer se predaje u samom obredu ređenja.«[734] Konačno, novi obred donosi formulu prigodom predaje mitre, dok se prema starom pontifikalu predavala bez riječi. Donosimo red prema novomu pontifikalu.

Biskupsko ređenje ima se slaviti nedjeljom ili blagdanom uz nazočnost što većeg broja vjernika. To nije samo radi izvanjske svečanosti nego zato što puk treba sudjelovati. Uz biskupa – glavnog posvetitelja trebaju biti barem još druga dva biskupa – sureditelja. Kandidata za ređenje trebaju pratiti dva prezbitera. Dolikuje da svi biskupi i svećenici uzmu udjela u koncelebraciji.

Himan, upiti i čitanje apostolskog naloga. Ređenje počine poslije evanđelja. Stojeći se pjeva himan *O dođi Stvorče, Duše Svet* ili koji drugi prikladan himan. Jedan od svećenika u ime mjesne Crkve traži biskupsko ređenje, a glavni posvetitelj pita za apostolski nalog, koji onda bude naglas pročitan.

Nagovor. Biskupu zareditelju stoji u obredniku na raspolaganju nagovor koji može govoriti »ovim ili sličnim riječima«. U njem se polazi od poslanja dvanaestorice: biskupi su nasljednici apostola, te u njima sam Krist ostvaruje svoju trostruku službu prema svomu stadu. Biskup u isto vrijeme treba imati ljubavi i za druge Crkve.

Upiti i davanje obećanja. Biskup zareditelj pita izabranika je li spreman vršiti službu na upravo izložen način, a on daje obećanja o vršenju službe do smrti, o propovijedanju evanđelja, o čuvanju poklada vjere, o poštivanju kolegijaliteta i vjernosti Petrovu nasljedniku, o očinskoj brizi za svećenike, đakone, siromahe, zabludjele; te, konačno, o spremnosti da moli za svoje stado.

Litanije svih svetih. Dok se mole litanije, izabranik je prostrt, a ostali kleče. Biskup posvetitelj zaključuje litanije molitvom.

Polaganje ruku i posvetna molitva. Biskup zareditelj, biskupi suzareditelji te svi ostali biskupi šutke polažu ruke na izabranika. Zatim dva đakona drže nad ređenikovom glavom otvoreno evanđelje (sve do konca posvetne molitve). Ovaj

[734] RP 2000, br. 28s, 24.

obred potječe iz Sirije (4. st.) i označava silazak Duha Svetoga koji je prisutan u znaku evanđelistara. Umjesto dosadašnje posvetne molitve, preuzete iz Veronskog sakramentara, koja uvelike donosi starozavjetne slike biskupske službe, uvrštena je Hipolitova posvetna molitva, koja je u uporabi u istočnim patrijarhatima Aleksandriji i Antiohiji. Ova je molitva mnogo bogatija od dosadašnje, usto njezino uvrštavanje ide i u prilog ekumenizma. Međutim, vjerojatno bi još bolje bilo da se sastavila nova posvetna molitva na osnovi prebogatih tekstova II. vatikanskog sabora. Evo sadašnje molitve:

> »Bože, Oče Gospodina našega Isusa Krista, Oče milosrđa i Bože svake utjehe, ti u visinama stanuješ i gledaš ponizne i poznaješ ih i prije nego postanu. Svojom milosnom riječju dao si u svojoj Crkvi pravila: ti si od iskona predodredio rod pravednika počevši od Abrahama, ti si prvake i svećenike postavljao i svetišta svoga nisi ostavljao bez službe, tebi se od početaka svijeta svidjelo proslavljati se u onima koje si odabrao.
>
> A sada izlij na ovog izabranika onu moć koja je od tebe – Duha vodstva, kojega dade ljubljenom Sinu svome Isusu Kristu, a on ga darova svetim apostolima, koji sazdaše Crkvu po pojedinim mjestima kao tvoje svetište, na slavu i neposrednu hvalu imena tvojega.[735]
>
> Podaj, Oče, poznavaoče srdaca, ovom svome sluzi kojeg si izabrao za biskupstvo, da pase tvoje sveto stado i da besprijekorno vrši službu vrhovnog svećeništva služeći ti danju i noću, da neprestano umilostivljuje tvoje lice i prinosi darove tvoje svete Crkve. Daj da snagom Duha ima velikosvećeničku vlast otpuštati grijehe po tvojem nalogu; da dijeli službe po tvojoj zapovijedi i razrješuje sve okove vlašću koju si dao apostolima; neka ti omili blagošću i čistim srcem, prinoseći ti miomiris, po Sinu tvome Isusu Kristu, po kojemu tebi slava i čast s Duhom Svetim u svetoj Crkvi, sada i u vijeke vjekova.«[736]
>
> Slijede nadopunjavajući obredi.

Pomazanje krizmenim uljem po glavi. Ovo je umetnuto u 8. st. u franačko-galskom području, a oslanja se očigledno na starozavjetnu simboliku pomazivanja kraljeva i svećenika (i proroka). Danas ono simbolizira dioništvo u Kristovu svećeništvu. Potom biskup zareditelj kaže: »Bog koji te učinio dionikom Kristovog vrhovnog svećeništva, izlio na te otajstvenu pomast i dao da donosiš rod duhovnog blagoslova.«

[735] Ovaj se odlomak smatra bitnim i izgovaraju ga svi biskupi zareditelji, tišim glasom, da bi se jasnije čuo glas biskupa glavnog zareditelja.

[736] RP 2000, 36-37.

Predaja evanđelistara uz riječi: »Primi evanđelje i propovijedaj riječ Božju sa svom strpljivošću i poukom.«

Predaja prstena uz riječi: »Primi prsten, znak vjere: i neokrnjeno štiti Božju zaručnicu, svetu Crkvu, neustrašivom vjerom urešen.«

Predavanje palija (za metropolite): »Primi palij, uzet s groba blaženoga Petra. Predajem ti ga u ime rimskog biskupa, pape I., kao znak metropolitske vlasti, da se njime služiš unutar granica svoje crkvene pokrajine. Neka ti bude znak jedinstva, potvrda zajedništva s Apostolskom stolicom, veza ljubavi i poticaj jakosti.«

Predaja mitre uz riječi: »Primi mitru i neka u tebi blista sjaj svetosti te, kad se pojavi prvak pastira, mogneš primiti neuveli vijenac slave.«[737]

Predaja pastirskog štapa uz riječi: »Primi štap, znak pastirske službe, i pazi na svekoliko stado u kojem te Duh Sveti postavi za biskupa da ravnaš Božjom Crkvom.«[738]

Dovođenje do katedre. Ako je ređeniku dotična crkva vlastita, onda ga biskup zareditelj odvede do katedre, a ako ne, onda mu biskup posvetitelj ponudi prvo mjesto među koncelebrantima.

Slijedi misa s prinosom darova. Nakon popričesne molitve pjeva se *Tebe, Boga, hvalimo*, a za to vrijeme novozaređeni biskup biva vođen kroz crkvu gdje narodu dijeli blagoslov. Nakon toga može održati kratki nagovor, a na koncu podjeljuje svečani biskupski blagoslov.

Zaključimo. U odnosu na stari obred, u važećem se obredu ističe plemenita jednostavnost, pri čem se naglašava važnost polaganja ruku i posvetne molitve kao bitnih dijelova ređenja, dok se ostali obredi shvaćaju kao nadopunjavajući. Nadalje, biskupsko se ređenje više ne naziva posvećenjem, koje se i svojim znakovima (pomazanjem) i svojim smještajem u starim pontifikalima donedavno suviše dovodilo u vezu s pomazanjem kraljeva, pri čem se onda na biskupa gledalo kao na »crkvenog kneza«. No, s druge strane, jasno je rečeno da je biskupski red treći stupanj svetoga reda, pri čem se jasno razlikuje od prezbiterskog.

[737] Mitra bi trebala predstavljati svjetlost koju je isijavalo Mojsijevo lice (usp. Michelangelov kip Mojsija!).

[738] Usp. Pavlov oproštajni govor starješinama Crkve u Miletu (Dj 20, 28).

DODATAK: BLAGOSLOVINE

Blagoslovine ili sakramentali nesakramentalni su obredi među koje ubrajamo blagoslove općenito, zatim posvetu crkve, sprovode i redovnička zavjetovanja. Kao uvod u ovaj kolegij, izvrsno nam mogu poslužiti Augustinove misli:

»Naša duša blagoslivlje Gospodina, a Bog blagoslivlje nas. Kad nas Bog blagoslivlje, mi rastemo. I jedno nam je i drugo na korist. Prvo je u nama blagoslov Gospodnji, a posljedica je toga da i mi blagoslivljamo Gospodina.«[739]

Evo nekoliko distinkcija. Razlikujemo:

- Blagoslovi koje je Crkva ustanovila (sakramentali).
- Blagoslovi koje Crkva nije službeno ustanovila (uvjetno rečeno) – pučke pobožnosti.
- Konstitutivni blagoslovi (oni koji nešto mijenjaju u objektu blagoslova, npr. blagoslov crkve, zavjetovanja).
- Invokativni blagoslovi.
- Blagoslovi osoba.
- Blagoslovi stvari.

	SAKRAMENTALI – BLAGOSLOVINE	
	Konstitutivni	Invokativni
Osobe	redovnički zavjeti; posveta djevica; blagoslov opata ili opatice	blagoslovi; zaklinjanja (egzorcizmi)
Stvari i »kozmičke stvarnosti«	posveta crkve i oltara blagoslov crkve i oltara	blagoslovi
		sprovodi

[739] *Ennaratio in Ps 66, 1* (PL 36, 802).

POSVETA I BLAGOSLOV CRKVE I OLTARA

A. POVIJESNI PREGLED

1. Počeci

U prva su tri stoljeća kršćani svoje liturgijske sastanke imali u »kućnim crkvama«, tj. u privatnim kućama. Može se ipak pretpostaviti da su te prostorije – iako privatne – uskoro bile namijenjene isključivo za bogoslužje, na što mogu uputiti nazivi *ecclesia*, *domus ecclesiae*, *domus Dei*, *dominicum*, *domus orationis*, itd.

Prvi spomen posvete crkve nalazimo u Euzebija Cezarejskog koji izvješćuje o prvoj euharistiji u novosagrađenoj crkvi u Tiru između 314. i 319. godine. Izgleda, međutim, da se tu ne radi o posebnim obredima posvete, nego o naročito svečanoj (prvoj) euharistiji u novosagrađenoj crkvi. U to su vrijeme kršćani dobili slobodu (štoviše, kršćanstvo je postalo državnom religijom), pa su onda započeli graditi crkve koje su onda bile i svečano posvećivane. Međutim, iz tih vremena nemamo zabilježenih posebnih liturgijskih tekstova za posvetu.

Štovanje je mučenika tijekom stoljeća imalo posebnu ulogu u razvoju obreda posvete oltara. Smatralo se da mučenici na savršen način nasljeduju Isusa Krista, pa su onda i njihovi grobovi bili posebno čašćeni – nad njima su uskoro niknule bazilike. Uskoro su se relikvije – moći, počele širiti jer se vjerovalo da i malen dio mučenikova tijela predstavlja njega čitavoga. Tako su se te moći ugrađivale u oltare crkava koje i nisu imale izravne veze s određenim mučenikom, pa je tako nestalo razlike između crkve-svetišta (podignute na grobu mučenika ili na mjestu njegova mučeništva) i »obične« crkve u kojoj se okuplja zajednica vjernika, ali koja posjeduje moći određenog mučenika.

Ugrađivanje relikvija (moći) u oltar dovelo je i do određenog pomaka u shvaćanju samog oltara. U početku je bio shvaćan kao *stol Gospodnji*, a sada postaje *žrtvenik*, mjesto gdje se Krist žrtvuje, i kao takav najpogodnije mjesto za polaganje kostiju mučenika koji su se žrtvovanjem vlastitog života na najsavršeniji način suobličili Kristu.[740]

Od 4. st. na Istoku, te od 6. st. na Zapadu uvodi se pomazanje oltara, a kasnije i pomazanje zidova crkve prigodom posvete. Od 7. st. uvodi se i škropljenje crkve blagoslovljenom vodom, što označava očišćenje crkve prije njezina pomazanja – posvete.

[740] Spomenimo da hrvatska riječ »oltar« dolazi od latinske *altaria, -um, n.*, (pl.!), kasnije u jednini *altare, -is, n.*, što znači »žrtvenik«.

U daljnjem se razvoju obred posvete sve više ugleda na starozavjetnu posvetu hrama. Tako se sve više naglašava crkva – građevina naspram Crkve – zajednice vjernika, kako bi to u stvari trebalo biti. Tako se i u samim molitvenim obrascima ne spominje toliko zajednica koliko sama crkva kao zgrada. Da bismo to uočili dovoljno će biti usporediti neke dijelove posvetne molitve iz Gelazijeva sakramentara i 1 Kr 8, 23-53:

Gelazijev sakramentar, br. 690:

»Omnemque hominem venientem adorare in hoc loco placatus admitte, propicius dignare respicere; et propter nomen tuum magnum et manu forte et brachium excelsum in hoc habitaculo supplicantes libens protege, dignanter exaudi, aeterna defensione conserva...«

1 Kr 8, 38-39:

»Ako koji čovjek, ili sav tvoj narod, Izrael, osjeti tjeskobu svoga srca, pa upravi molitvu ili prošnju, te raširi ruke prema ovom Hramu, ti čuj s neba, s mjesta gdje prebivaš, i oprosti i postupi; vrati svakom čovjeku prema putu njegovu...«

Dok je euharistija bila prvenstveno zahvaljivanje Bogu nad kruhom i vinom za spasenje koje smo postigli po vazmenom otajstvu muke, smrti, uskrsnuća i proslave Kristove, bio je dovoljan stol da se na njega stave darovi koji postaju Tijelo i Krv Kristova. Međutim, kad je u pristupu euharistiji prevladao žrtveni značaj, *mensa Domini* (stol Gospodnji) postala je *altare* (oltar, žrtvenik), a s tim je nadošla sva starozavjetna tipologija hrama i žrtvenika. Tako se gubi smisao zajednice i smisao blagovanja.

Ordo XLI iz 8. st. uvodi nove elemente: paljenje dvanaest svijeća, ispisivanje latinske abecede na podu, priprema blagoslovljene vode sa solju, pepelom i vinom, pomazivanje zidova, itd., a sve popraćeno neprestanim pjevanjem psalama i kađenjem. U *Ordo XLII* iz istog vremena nalazimo kraći opis polaganja moći u oltar. Općenito govoreći, već u ovom vremenu imamo sve elemente koji će kasnije biti razrađeni: svečani ulaz, blagoslov vode, prijenos i polaganje moći, blagoslov samog oltara i zidova Crkve, ispisivanje abecede, škropljenje, blagoslov kultnih predmeta (kaleža, plitica, križeva, itd.). Već se u to vrijeme također očituje vjerovanje da svaku stvar – prije nego se počne upotrebljavati u bogoslužju – valja očistiti od mogućeg utjecaja zlih sila. Zato se crkva tako brižljivo posvećuje da bi bila mjesto koje je sigurno zaštićeno od svih nečistih sila (koje su inače posvuda prisutne).[741] Ovdje više nema govora o tome da bi se narod trebao posvećivati sve-

[741] Ovo neodoljivo podsjeća na potrebe suvremene kirurgije. Naime, normalno je da su virusi i bakterije svuda oko nas. Zato je za uspješnu operaciju nužno da i operacijska dvorana i svi instrumenti, kao i odjeća kirurškog osoblja, budu posve sterilni, tj. oslobođeni od svih mogućih mikroorganizama. Tako nekako ispada da je sotona svoju šapu stavio doslovno svugdje po svijetu, a crkve i blagoslovljeni predmeti ona su »sterilna« mjesta, gdje sotone sigurno nema.

tošću i dobrotom svojih djela. U svim se obredima posvećuju i blagoslivljaju *stvari*, a *narod ostaje po strani*.

Rimsko-germanski pontifikal iz 10. st. još više razrađuje obred posvete crkve. Tako ophod po crkvi daje dojam pravog izgona đavla, koji nastoji sačuvati svoj utjecaj u crkvi. Tu su i dvije molitve otklinjanja i dva obrasca blagoslovne molitve. Sve u svem ima četrnaest molitvenih obrazaca. Uz upisivanje latinske abecede upisuje se na pod i grčki alfabet. Uz pomazanje oltara i zidova crkve, pomazuju se dovratci i nadvratak ulaznih vrata. Javlja se i svečani ophod s relikvijama prije nego se ugrade u oltar. Tumači se i značenje dvanaest svijeća.

Evo kako u cijelosti izgleda taj red iz Rimsko-germanskog pontifikala:

- Biskup dolazi do mjesta gdje se prethodnu noć bdjelo uz moći. Odmah započinju litanije sa zazivima za oproštenje grijeha i posvetu.
- Otklinjanje i blagoslov soli i vode. Molitva pri miješanju soli i vode.
- Uz pjevanje psalama moći se donose do crkvenih vrata. Đakon ulazi u crkvu i pali dvanaest svijeća. Biskup obilazi oko crkve i škropi zidove blagoslovljenom vodom dok se pjeva psalam »Gospodnja je zemlja i sve na njoj«[742] s antifonom »Dižite se dveri vječne!« Kad biskup ponovno dođe do vrata, kaže molitvu, i tako *tri* puta!
- Biskup sa svećenicima koji nose moći ulazi u crkvu i kad dođu do oltara, ponovno započinju litanije svih svetih.
- Biskup na podu crkve upisuje prvo latinsku abecedu, a zatim grčki alfabet.
- Slijede četiri molitve otklinjanja i blagoslov soli, četiri molitve za otklinjanje i blagoslov vode, blagoslov pepela, blagoslov vode pomiješane sa solju i pepelom. U tu se vodu onda ulije nešto vina uz dvije molitve.[743]
- Tako blagoslovljenom vodom sedam se puta oltar znamenuje znakom križa i škropi. Isto se tako obilazi tri puta po crkvi i škropi sve zidove i sredinu crkve znakom križa.
- Usred crkve biskup kaže dvije duge posvetne molitve.
- Biskup polaže moći u oltar.
- Biskup pomazuje oltar krizmenim uljem, a na oltaru je tamjan. Za to se vrijeme pjevaju antifone poput one o kamenu koji je podigao Jakov. Nakon toga svećenik okadi cijeli oltar.
- Biskup pomazuje zidove crkve krizmenim uljem na dvanaest mjesta, zatim ponovno okadi oltar.

[742] Eto nelogičnosti! Ako je »Gospodnja zemlja i sve na njoj«, otkud onda sotoni moć i vlast da se zavuče u svaki kutak zemlje da ga s tolikom mukom moraš tjerati?

[743] Takva se voda nazivala »rimska voda«.

- Slijedi pet molitava posvete oltara.
- Biskup pomazuje oltarsku ploču krizmenim uljem i kazuje četiri molitve.
- Biskup kaže još dvije molitve, vraća se u sredinu crkve i govori druge dvije molitve.
- Dodane su i blagoslovne molitve bogoslužnih predmeta: oltarnika (četiri), posuđa (dvije), ukrasa (jedna), liturgijske odjeće (jedna), alba, misnica, štola i pojasa (jedna), štola (dvije), tjelesnika (tri), ciborija (dvije), plitice (tri), kaleža (četiri), križa (osam), metalnog križa (jedna), kadionice (tri), tamjana i lađice (tri), relikvijara (pet), svetohraništa (četiri), ploče u kojoj se čuvaju moći koje se polažu u oltar (tri)..., sve u svem više od pedeset molitava.[744]

Nakon svega toga slijedila bi svečana misa. Red je posvete dakle već tada bio veoma dug. On je bio osnovom reda posvete crkve svim ostalim pontifikalima sve do 1961. godine.

Kasnije su bili sastavljani i mnogi drugi pontifikali. Jedan je od najpoznatijih onaj što ga je u Francuskoj sastavio Vilim Durand 1295. godine i koji su kasnije pape u Avignonu (u 14. st.) prihvatili kroz sljedeća dva stoljeća. Ovaj pontifikal uglavnom slijedi onaj Rimsko-germanski, ali dodaje i neke nove elemente, kao npr. post biskupa i klerika dan prije posvete, sedam pokorničkih psalama i himan »Dođi, Duše Presveti« na samom početku obreda. Ovaj red posvete ostaje na snazi praktički nepromijenjen sve do 1961. godine. Jedini je dodatak bila opomena koja se nakon Tridentskog sabora čitala tijekom obreda, a ticala se dostojanstva crkve i strogih kazni za onoga tko bi se usudio oskvrnuti hram Božji. Ovaj je red bio izuzetno dug i naporan (ne treba smetnuti s uma ni post prethodnoga dana!), tako da je razumljivo što je na koncu bila dana mogućnost da biskup nakon obreda posvete crkve prepusti slavlje mise jednom svećeniku. Budući da je, dakle, za biskupe bilo izuzetno naporno slaviti posvetu crkve, razumljivo je da su onda mnoge »manje važne« crkve jednostavno ostale neposvećene.

Reforma iz 1961. godine. Ovaj je red nastojao pojednostavniti čitav obred i uključiti čitavo slavlje u svetu misu. Blagoslov vode, crkvenog rublja, posuđa i ostalih bogoslužnih potrepština ostavljen je izvan glavnoga slavlja, a vjernici u tim blagoslovima uopće ne sudjeluju.

2. Novi red posvete crkve i oltara

Novi red posvete crkve i oltara sadržava više slavlja:[745]

- Red polaganja kamena temeljca ili red početka gradnje crkve.
- Red posvete crkve.

[744] Usp. PRG I, Ordo XXXIII, 82-89.

[745] RP 1988, 133-214.

- Red posvete crkve u kojoj se već redovito slave otajstva.
- Red posvete oltara.
- Red blagoslova crkve.
- Red blagoslova oltara.
- Red blagoslova kaleža i plitice.

NAPOMENA: Načelno se uvijek posvećuje nova *stolna* ili *župska* crkva. Ostale se crkve, već prema njihovu značenju (učestalosti bogoslužja, otvorenosti za sav puk) samo blagoslivljaju. Isto je načelo za posvetu/blagoslov oltara.

Red posvete crkve najkompletniji je, pa ćemo njega potanko obraditi, a onda ćemo pogledati u čem je posebnost ostalih redova.

Uvodne napomene odmah na početku vele da je Krist pravi i savršeni hram koji je sebi stekao sveti narod, a to je Crkva – narod Božji, duhovni hram građen od živog kamenja – onih koji su kršteni i koji se Ocu klanjaju u duhu i istini. Od davnine se »crkvom« naziva i zgrada u kojoj se vjernici okupljaju. Zato je od starine običaj da se te zgrade posebno posvete. Zatim prethodne napomene donose nešto novo:

> »Kad se crkva posveti, sve što se u njoj nalazi, kao što su: krsni studenac, križ, slike, orgulje, zvona, postaje križnoga puta treba smatrati da su po obredu posvećenja podignute i blagoslovljene, tako da ih ne treba posebno još ponovno podizati i blagoslivljati.«[746]

Hvalevrijedno je ugrađivati moći svetaca u oltar, pod uvjetom da su sigurne i vjerodostojne i da su dovoljno velike da se može zaključiti da su to ostaci ljudskog tijela. Ne trebaju se ugrađivati u oltarnu ploču, nego ispod. U svakom slučaju, bolje je uopće ne ugraditi moći, negoli ugraditi one u čiju se vjerodostojnost sumnja.

Najveća novina jest u tome da je euharistijsko slavlje najvažniji dio cjelokupnog slavlja:

> »Euharistijsko slavlje najvažnije je i jedino nužno za posvetu Crkve; ipak, prema zajedničkoj predaji Istoka i Zapada, moli se i posebna molitva, kojom se ističe odluka da se crkva zauvijek predaje Gospodinu uz molitvu za njezin blagoslov.«[747]

Pretkoncilski je obred pretpostavljao da je prvo potrebno *očistiti* crkvu da bi se u njoj mogla slaviti euharistija, a sadašnji tvrdi da sama euharistija posvećuje crkvu. Tako oltar na kojem se slavi misa posvećuje po sebi čitavu crkvu. Međutim, prema staroj predaji, ipak se – uz euharistijsko slavlje – govori i posebna posvetna

[746] *Isto*, 143.

[747] RP 1988, br. 15, 146.

molitva. Ona naznačuje da je crkva Bogu posvećena i zaziva Božji blagoslov na *zajednicu vjernika*.

B. SLAVLJE POSVETE CRKVE PREMA NOVOMU OBREDU

1. Uvodni obredi

Ulaz u crkvu. Vrata su crkve zatvorena. Narod se skupi u nekoj kapeli ili nekom drugom zgodnom mjestu i zajedno s biskupom i svećenicima u ophodu se uputi do nove crkve pjevajući psalam 122: »Obradovah se kad mi rekoše: Hajdemo u dom Gospodnji!« Na pragu nove crkve predstavnici zajednice i graditelji crkve predaju biskupu crkvu uručujući mu ključeve ili maketu ili povelju... te ukratko izvijeste biskupa o zajednici i o osobitostima same crkve. Biskup zatim *naredi* svećeniku kojemu je povjerena crkva da otvori vrata. *Uočimo!* Crkva pripada *biskupu* (on je jedini pravi pastir u svojoj biskupiji), a biskup ju onda *povjerava* nekomu svećeniku. Nakon toga, dok svi ulaze u crkvu, pjeva se psalam 24: »Dižite se, dveri vječne!«

Postoje još druga dva jednostavnija načina ulaska u crkvu. Narod se može skupiti pred vratima novosagrađene crkve, pa nakon opisanog obreda ulazi u nju, ili se biskup može jednostavno iz sakristije uputiti prema svetištu dok se pjeva psalam 24.

Blagoslov vode i škropljenje. Ipak je ostalo nešto od simbolike pranja i čišćenja. Rubrike tumače da se škropi vodom u znak sjećanja na krštenje i u znak pokore, a isto to govori i blagoslovna molitva nad vodom.

Slijedi pjesan *Slava Bogu na visini* te zborna molitva.

2. Bogoslužje riječi

Za prvo čitanje uvijek se uzima Neh 8, 1-4a.5-6.8-10 i Ps 19, 8-10.15. Prvo je čitanje znakovito. Dok se prije u ovoj prilici uvijek čitao neki odlomak koji govori o posveti starozavjetnog hrama (građevine!), čitanje iz Nehemijine knjige opisuje zbor naroda kojemu se čita i tumači Božja riječ. Smisao je jasna: naglašava se živa zajednica – Crkva, a u drugotnom je planu crkva kao građevina. Ostala su čitanja iz lekcionara za obred posvete crkve. Slijedi homilija i ispovijest vjere.

3. Posvetna molitva i pomazanje

Mole se litanije svih svetih u kojima se, ukoliko ih nema, ubacuju i imena svetih kojima je crkva posvećena, kao i imena zaštitnika biskupije. Slijedi pohrana moći (ako ih ima) u oltar. Pjeva se Ps 15 bez ikakve popratne molitve, a zatim posvetna molitva:

> »Bože, posvetitelju i Gospodaru svoje Crkve! Tebi dolikuje svečana pjesan slave. Danas ti vjerni narod zauvijek posvećuje ovu kuću molitve: da u njoj tebe pobožno štuje, tvojom se riječju izgrađuje, tvojim otajstvima hrani.

Ova kuća odrazuje otajstvo Crkve, koju je Krist svojom krvlju posvetio: sebi je priveo Zaručnicu slavnu, Djevicu uglednu s neumanjene vjere, Majku, plodnu u sili Duha Svetoga.

O, sveta Crkvo, odabrani vinograde Gospodnji. Tvoje mladice sav svijet ispunjaju, izdanci tvoji, uzdignuti na drvo, do nebeskog se uzdižu kraljevstva.

O, sveta Crkvo, šatore Božji s ljudima; hrame sveti na živom kamenu zidani, na temelju apostola sazdani, sa zaglavnim kamenom Isusom Kristom!

O, divna Crkvo, grade sagrađeni na sljemenu brda, svima vidljivi i svima slavni! U tebi vječno blista Jaganjčeva svjetiljka i milo odzvanja blaženika pjesma. Stoga te, Gospodine, smjerno molimo: prožmi ovu crkvu i ovaj oltar posvetom nebeskom. Neka uvijek bude sveto ovo mjesto i ovaj stol, pripravljen za Kristovu žrtvu.

Ovdje neka val tvoje milosti potopi grijehe ljudi, da tvoji sinovi, Oče, umru grijehu, a na život se ozgor rode nanovo. Ovdje nek tvoji vjernici oko žrtvenog stola slave vazmeni spomen Kristov i hrane se na gozbi njegove riječi i tijela.

Ovdje nek odzvanja radosni prinos hvale, s anđeoskim pjevom nek ljudski glas se stopi i trajno se k tebi uzdiže molitva za spasenje svijeta.

Ovdje nek siromasi milosrđe nađu, potlačeni pravu slobodu, a svi ljudi nek obuku dostojanstvo tvojih sinova, dok s radosnim klicanjem ne prispiju u nebeski Jeruzalem.

Po Gospodinu našemu Isusu Kristu, Sinu tvome, koji s tobom živi i kraljuje u jedinstvu Svetoga duha, Bog, po sve vijeke vjekova. Amen.«

Pomazanje oltara i zidova crkve. Biskup pomazuje oltar krizmenim uljem na četiri ugla i po sredini (rubrika kaže da bi bilo pohvalno pomazati cijelu oltarnu ploču!), a zidove crkve na dvanaest ili samo na četiri mjesta u čem mu mogu pomoći i svećenici. Za to vrijeme pjeva se Ps 84: »Kako su mili stanovi tvoji.«

Kađenje oltara i crkve. Na oltar se postavi žarište i u nj se stavi tamjana da gori. Zatim se stavi tamjan i u kadionicu i onda službenici prođu kroz crkvu i kade puk i zidove. Pjeva se Ps 138: »Zahvaljujem ti, Gospodine, iz svega srca«.

Rasvjetljenje oltara i crkve. Oltar se obriše i prekrije, a uresi se kao redovito. Pale se svijeće na oltaru i sva se crkva svečano osvijetli. Pjeva se Tobijin hvalospjev (13, 10.13-15.17).

4. Euharistijsko bogoslužje

Uzima se 1. ili 3. euharistijska molitva s vlastitim predslovljem »koje spada na obred posvete crkve«:

» (...) Ti si svekoliki svijet učinio hramom svoje slave, da se posvuda časti tvoje ime. Ti ipak ne braniš da ti posvećujemo mjesta prikladna za božanska otajstva. Zato tvome veličanstvu radosno posvećujemo ovaj dom molitve izgrađen ljudskim radom. Ovdje se odrazuje otajstvo pravog hrama i predoznačuje slika nebeskog Jeruzalema: Tijelo Sina svoga, iz svete Djevice rođeno, učinio si sebi svetim hramom, da u njemu prebiva punina božanstva. Crkvu si ustanovio kao sveti grad, sagrađen na temelju apostola, sa zaglavnim kamenom Isusom Kristom. Ona se izgrađuje od odabranog kamenja, Duhom oživljenog, sjedinjenog ljubavlju. U tom svetom gradu ti ćeš biti sve u svemu i svjetlo će Kristovo u njemu sjati u vjekovječne vjekove.«

Predviđeni su umeci u euharistijske molitve. Zapazimo! Na početku je bilo rečeno da po sebi euharistijsko slavlje posvećuje crkvu. Zato se ovo predslovlje (bitan dio euharistijskog slavlja!) i smatra posvetnom molitvom.

Otvaranje kapele Presvetog sakramenta. Ako postoji posebna kapela za Presveti sakrament, onda se nakon popričesne molitve Sakrament ostavi na oltaru da bi svi mogli na trenutak u šutnji moliti, nakon čega se u procesiji odnosi do kapele i nakon kratke molitve pohrani. Obred završava svečanim blagoslovom.

Posveta crkve u kojoj se već slave otajstva. Obred je jednostavniji, a uzima se u slučaju kada je crkva temeljito obnovljena, te ako ima oltar koji još nije bio posvećen.

Posveta oltara, očigledno, slavi se kada se u već posvećenoj crkvi podigne nov oltar.

Blagoslov crkve i oltara slavi se uglavnom u privatnim kapelicama i uopće u crkvama gdje se ne obavlja redovito bogoslužje.

Blagoslov kaleža i plitice može slaviti svaki svećenik.

BLAGOSLOVI

Uvod

U puku se blagoslov često shvaća kao zazivanje Božje snage da poništi djelovanje zlih sila koje su posvuda oko nas. Blagoslov bi, dakle, bio nekakav štit i osiguranje, kao zaštitno odijelo ili kao postupak raskuživanja i steriliziranja medicinskih instrumenata, da bi se uništili opasni virusi i mikrobi.[748]

A. BLAGOSLOV U NAUMU SPASENJA

1. Božji (»silazni«) blagoslov u stvaranju i otkupljenju

Nauk Crkve o smislu i značenju blagoslova i blagoslivljanja nalazimo lijepo razložen u Općim napomenama Obrednika blagoslova koje ovako započinju svoje izlaganje:

> »Nadasve blagoslovljeni Bog izvor je i ishodište svakog blagoslova. On, jedini dobar sve je učinio dobro da svoje stvorove ispuni blagoslovima i uvijek ih je, i nakon čovjekova pada, dijelio kao znak milosrđa.« [749]

Prema biblijskomu shvaćanju blagoslov Božji jest život, uzimanje dijela na Božjem životu. Već na prvim stranicama Svetoga pisma blagoslov je usko povezan sa stvaranjem:

> »Stvori Bog morske grdosije i svakovrsne žive stvorove što mile i vrve vodom i ptice krilate svake vrste. I vidje Bog da je dobro. I **blagoslovi ih** govoreći: 'Plodite se i množite i napunite vode morske! I ptice neka se namnože na zemlji!' Tako bude večer, pa jutro – dan peti. I reče Bog: 'Neka zemlja izvede živa bića, svako prema svojoj vrsti: stoku, gmizavce i zvjerad svake vrste!' I bi tako. I stvori Bog svakovrsnu zvjerad, stoku i gmizavce svake vrste. I vidje Bog da je dobro. I reče Bog: 'Načinimo čovjeka na svoju sliku, sebi slična, da bude gospodar ribama morskim, pticama nebeskim i stoci – svoj zemlji – i svim gmizavcima što puze po zemlji!' Na svoju sliku stvori Bog čovjeka, na sliku Božju on ga stvori, muško i žensko stvori ih. I **blagoslovi ih** Bog i reče im: 'Plodite se, i množite, i napunite zemlju, i sebi je podložite! Vladajte ribama u moru i pticama u zraku i svim živim stvorovima što puze po zemlji!'« (Post 1, 21-28)

[748] Usp. Z. PAŽIN, Različiti oblici liturgijskih blagoslova obitelji, u: *Diacovensia* 15(2007.)2, 71-89.

[749] *Rimski obrednik obnovljen prema odluci svetog općeg sabora Drugog vatikanskog, proglašen vlašću pape Pavla VI. Blagoslovi*, Zagreb, 2007. (= B 2007); Opće napomene, br. 1.

Božja je riječ svemoćna: što izrekne, to se i zbude. Zato je i blagoslov, izrečen pri koncu stvaranja, dio samog stvaranja. Međutim, život i blagoslov koji je Bog dao u činu stvaranja ne iscrpljuje se u stvaranju. Opće napomene vele:

> »I kad je došla punina vremena, Otac je poslao svoga Sina i po njemu, koji se utjelovio, ljude je ponovno blagoslovio svakim duhovnim blagoslovom. Tako nam se staro prokletstvo prometnulo u blagoslov, kad je rođeno sunce pravde, Krist, naš Bog. On nas je oslobodio prokletstva i darovao nam blagoslov.«[750]

Isus Krist jest, dakle, najveći Božji blagoslov upućen ljudima. U njem smo svi blagoslovljeni i »zamilovani«. To je vrhunac »silaznog blagoslova«: Bog stvoritelj podaruje život blagoslivljajući djelo svojih ruku, a njegov nas Sin otkupljuje svojom smrću i uskrsnućem na nov život, promećući tako staro prokletstvo u blagoslov. Konačno, darom Duha Svetoga Božji blagoslov poziva čovjeka na novi život dajući mu dioništvo u božanstvu Isusa Krista.

2. »Uzlazni« blagoslov kao čovjekov odgovor

Opće napomene govore o »uzlaznom blagoslovu«: čovjek, dionik velebnih Božjih darova stvaranja, otkupljenja i posvećenja, zahvaljuje Bogu blagoslivljajući ga. Krist je poslao svojim učenicima Duha Svetoga upravo zato da, kako veli jedna molitva, »vođeni njegovom snagom u svemu hvale i veličaju Boga Oca, klanjaju mu se i zahvaljuju, te, vršeći djela milosrđa, zavrijede biti ubrojeni u zajednicu blagoslovljenih«. Zato sve stvorenje zahvaljuje Bogu osobito zbog Krista koji nas je posvetio vazmenim otajstvom svoje muke, smrti, uskrsnuća i proslave.

> »Bog, od kojega dolazi svaki blagoslov, već je u ono doba dopustio ljudima, napose patrijarsima, kraljevima, svećenicima, levitima, roditeljima, da hvale njegovo ime i njegovim imenom blagoslivljaju druge ljude te stvorenja obasiplju božanskim blagoslovima.«[751]

Za Židove – koji su živjeli sa Svetim pismom – molitva je u prvom redu bila molitva hvale – *berakah.* Taj uzlazni blagoslov (kada čovjek blagoslivlja Boga) bio je najvažniji dio ranokršćanske molitve, kako to možemo vidjeti u Hipolitovoj *Apostolskoj predaji*:

> »Zahvaljujemo ti, Bože, i prikazujemo ti prvine plodova koje si dao da uzberemo. Po svojoj si riječi dao da rastu, zapovjedio si zemlji da donosi sve svoje plodove na radost i za hranu ljudskom rodu i svim životinjama. Za sve to mi te hvalimo, Bože, za sve tvoje blagoslove što nam daješ kad ukrašavaš

[750] *Isto*, br. 2.

[751] *Isto*, br. 6.

sve stvoreno svakom vrstom plodova, po svome Sinu Isusu Kristu, našem Gospodinu, po kojem je tvoja slava u vijeke vjekova.«[752]

3. Zazivanje Božjeg blagoslova

Govorili smo o »silaznom blagoslovu« gdje Bog blagoslivlja čovjeka u svom djelu spasenja i otkupljenja. Nakon što čovjek zahvaljuje Bogu i blagoslivlja ga zbog tih njegovih djela (uzlazni blagoslov), ponovno se javlja »silazni blagoslov« koji ovoga puta označava blagoslov koji čovjek zaziva od Boga na ljude i na stvari ukoliko služe ljudima.

U prva kršćanska vremena nije manjkalo ovakvih silaznih blagoslova – zazivanja Božjeg blagoslova na vjernike. Međutim, ovi su blagoslovi bili usko povezani s uzlaznim blagoslovima upućenim Bogu zbog njegovih silnih djela. Tako već navedeno djelo *Apostolska predaja* određuje:

> »Ako se prinosi ulje (biskup) daje hvalu kao kod prinosa kruha i vina... 'Kao što, blagoslivljajući ovo ulje kojim si pomazivao svećenike i proroke, daješ spasenje onima koji ga primaju i njime bivaju pomazani, tako neka ono donese pomoć onima koji ga budu kušali i zdravlje onima koji ga budu upotrebljavali.'«[753]

Razumljivo je da čovjek moli zaštitu Božju te da zaziva Božji blagoslov prvenstveno na čovjeka. Što, međutim, reći o blagoslovu predmeta? U prvim je kršćanskim vremenima zazivanje Božjeg blagoslova na ljude, kao što smo vidjeli, bilo usko povezano s blagoslivljanjem Boga. Blagoslov stvari (kao npr. već spomenuti blagoslov ulja) nipošto nije značio dijeljenje »svetih« od »svjetovnih« stvari, niti su se blagoslovljeni predmeti smatrali posvećenima. Naime, svet je samo Bog, a onda i čovjek ukoliko na njem počiva Duh Božji. Prvi su kršćani dakle jednostavno vjerovali da Božje spasenje obuhvaća sve stvoreno i da Bog iskazuje svoju ljubav i preko stvorenih stvari. Pogotovo je bilo strano shvaćanje da bi sotona mogao imati neki utjecaj ili neku vlast nad stvarima. Molilo se da čovjek koji bude upotrebljavao određenu stvar bude slobodan od djelovanja Zloga. Usput: bilo je mnogo važnije *tko* blagoslivlja negoli sama blagoslovljena stvar.

Evo samo jednog primjera kako je Crkva u počecima svoje pastoralno i katehetsko djelovanje prožimala liturgijom: katekumenat. Uz kateheze, voditelj katekumenata redovito je na njih polagao ruke moleći molitve otklinjanja. U korizmi ih je biskup primio među kandidate za krštenje, tj. predsjedao je liturgiji upisa njihovih imena, on je s njima imao tri provjere, predaju Vjerovanja i molitve Gospodnje, itd., itd. Od samih početaka u ranokršćanskim spisima nailazimo na

[752] IPPOLITO DI ROMA, *La tradizione apostolica*, br. 31.

[753] *Isto*, br. 5, 65.

blagoslov vode za krštenje, na blagoslov ulja; tu su i blagoslovi naroda, bolesnika, itd. Kasnije se sve više blagoslivljaju hrana i, općenito, predmeti. Blagoslov obitelji nalazimo praktički samo u obredima sklapanja ženidbe. Tako misu za mladence i tekst blagoslova mladenke nalazimo već u Sakramentaru iz Verone[754]. Gelazijev sakramentar donosi u misi i vlastito predslovlje, a blagoslov se odnosi na oboje mladenaca.[755] Slično i Grgurov sakramentar[756]. U Galiji i Španjolskoj bio je poznat i blagoslov bračne ložnice, što je kasnije ušlo i u Rimski obrednik, a pontifikali donose obrede uz slavlja obljetnice ženidbe.[757]

Međutim, u srednjem se vijeku sve više pridavalo važnosti samim blagoslovljenim stvarima (usporedo s tim silno je poraslo zanimanje za moćima svetaca), te se pri njihovu blagoslivljanju javljaju i molitve otklinjanja – kao da bi sotona imao neku vlast nad njima. Za mentalitet ondašnjeg vremena bilo je vrlo važno zaštiti se od zlobnog utjecaja sotone, pa se zato posezalo za različitim *moćima*[758] i blagoslovljenim predmetima. Tako se sve više stvarao jaz između »običnih« i »posvećenih« stvari.

U obredniku koji je bio na snazi do II. vatikanskog sabora osim već poznatoga blagoslova kuća, među nepridržanim blagoslovima od br. 41 do 48 nalazimo *Blagoslov odrasla bolesnika*, *Isti blagoslov za više nemoćnika*, *Blagoslov bolesnih hodočasnika*, *Blagoslov trudne žene*, *Blagoslov djetešca*, *Blagoslov djeteta*, *Blagoslov djece* i *Blagoslov bolesne djece*. Svi su ti blagoslovi pridržani svećeniku.

Međutim, izvan službenih obrednika, pobožni su vjernici slavili blagoslove. Tako je poznat blagoslov roditelja sinu ili kćeri koji idu na vjenčanje, kao i znak križa koji su svednevice, osobito prije spavanja, činili nad svojom nejakom djecom. K tomu, u nekim su krajevima nedjeljom navečer moleći Vjerovanje prošli cijelom kućom i gospodarskim zgradama i škropili blagoslovljenom vodom.

B. DANAŠNJI OBREDNICI

1. Tipsko izdanje obrednika blagoslova

Međutim nov se obrednik vraća izvornomu značenju blagoslova te u Općim napomenama piše:

> »Dok Crkva slavi Boga u svemu, napose joj je ipak stalo do toga da se slava Božja očituje prema ljudima, milošću preporođenima ili onima koji se ima-

[754] Ve, br. 1105-1110.

[755] GeV, br. 1443-1455.

[756] GrH, br. 833-839.

[757] Usp. Z. PAŽIN, *Otajstvo je to veliko*, 29-36.

[758] Zanimljivo je da je u hrvatskom jeziku izraz »moći« prijevod latinske riječi *reliquiae*, što, naravno, doslovno znači (zemni) »ostaci«.

ju preporoditi. Tim blagoslovima Crkva za ljude i s ljudima slavi Gospodina u mnogim prigodama života i na ljude zaziva Božju milost. Crkva gdjekad blagoslivlja i stvari i mjesta određena za ljudsku djelatnost ili za liturgijski život, a blagoslivlja i ono što se odnosi na pobožnost i duhovnost. U tome ima pred očima ljude koji se tim stvarima služe ili u tim mjestima djeluju. Bog je htio i stvorio sva dobra radi čovjeka. Čovjek pak prihvaća Božju mudrost i blagoslovnim obredima očituje da se tako služi stvorenjima te već samom njihovom uporabom Boga traži, Boga ljubi i jedino Bogu služi.«[759]

Kao što se vidi, Opće napomene polažu veliku pozornost ispravnomu shvaćanju blagoslova da ne bi slučajno bili shvaćeni u duhu praznovjerja. Bog je onaj koji posvećuje i blagoslivlja, a ljudi taj blagoslov tek zazivaju. Blagoslovljeni pak predmeti nemaju neku magičnu moć, nego se zapravo želi blagosloviti ljude koji se tim predmetima budu služili. Jer, u konačnici, samo je čovjek objekt Božjeg blagoslova.

Ovaj obrednik stavlja na prvo mjesto blagoslov osoba. Ima toliko prigoda kada se vjernici mogu zajedno pomoliti i zazvati Božji blagoslov na okupljenu zajednicu. Tomu se tek trebamo učiti. Naši su vjernici, nažalost, navikli da svećenici blagoslivljaju predmete,[760] a još uvijek nemaju dovoljno razvijen osjećaj za blagoslov osoba. Ovaj obrednik daje mnogo mogućnosti, a razborit će ih pastoralni djelatnik (ne nužno zaređeni službenik!) moći prikladno i svrsishodno primijeniti.

Blagoslovi nisu sakramentalna slavlja, pa se onda ne traži nužno zaređeni službenik. Obrednik predviđa čak dvadeset obrazaca koje može slaviti laik u zajednici vjernika. Međutim, iz razumljivo liturgijskih razloga treba paziti na precedenciju (davanje prednosti): laik će uvijek dati prednost đakonu, đakon svećeniku, svećenik biskupu (ukoliko je »viši« službenik nazočan). Laik, naravno, može predvoditi slavlje blagoslova snagom krsta i potvrde, tj. snagom svoga općeg svećeništva.

Važna napomena. Ukoliko slavlje predvodi laik, završni blagoslov ne daje u indikativnoj formi (»Blagoslovio vas...«), nego u deprekativnoj (»Blagoslovio nas i sačuvao svemogući Bog...«), pri čem ne čini znak križa rukom nad vjernicima, nego se znamenuje znakom križa (prekriži se).

2. Dva hrvatska izdanja Blagoslova

Godine 2007. pojavilo se novo izdanje Obrednika blagoslova.[761] Ovo izdanje slijedi isto tipsko izdanje iz 1984. godine, odnosno ponovljeno izdanje iz

[759] B 2007, Opće napomene, br. 12.

[760] Bolje rečeno, svećenici su ih prije bili tako naučili.

[761] Usp. B 2007.

1985. godine[762] prema kojemu je priređeno i prvo izdanje Blagoslova na hrvatskom jeziku.[763]

Obrednici već u samom rasporedu građe pokazuje da na prvo mjesto dolaze blagoslovi osoba. Tako se prvo poglavlje odnosi na blagoslov obitelji i njihovih članova: blagoslov obitelji, supruga, nejake djece, dječaka i djevojčica, zaručnika, žene prije i poslije poroda i blagoslov staraca. Većinu tih blagoslova može predvoditi i laik, »snagom općeg svećeništva u koje su promaknuti po krštenju i potvrdi«, kako to izričito veli Obrednik blagoslova u br. 18c. Nadalje, kako smo to već drugdje istaknuli, tipsko izdanje ovoga obrednika priređeno je s nakanom i poticajem da svaka mjesna Crkva taj obrednik prilagodi u skladu s vlastitom »hvalevrijednom« predajom i drugim »hvalevrijednim« običajima.

Obrednik je blagoslova na latinskom jeziku bio zapravo predviđen samo kao uzorak. Biskupske su konferencije trebale taj tekst ne samo prevesti nego obogatiti hvalevrijednim običajima koji bi se dobro uklapali u pojedine blagoslove, a koji se ne bi protivili kršćanskomu duhu i ne bi poticali na praznovjerje. To praktički znači da su biskupske konferencije pozvane *preraditi* tu liturgijsku knjigu i prilagoditi ju svojoj Crkvi. Tako bi blagoslovi u svakom pojedinom narodu trebali izražavati duh toga naroda: ta bi knjiga onda predstavljala dobar primjer *inkulturacije.* Nažalost, hrvatska su izdanja tek puki prijevod latinskog predloška uz neke manje prilagodbe.

Sabor izričito veli: »U obrednicima koje treba obnoviti prema čl. 63. mogu se, kad traži potreba, dodati i nove blagoslovine.« (SC 79) U tome smislu prvo izdanje Obrednika blagoslova donosi tri vlastita blagoslova, među kojima ističemo kao našu posebnost Blagoslov obitelji o božićnim blagdanima u njihovim domovima,[764] a izdanje iz 2007. godine uz navedene donosi i osam novih.[765] Osim toga, ovaj obrednik uskrsni blagoslov obitelji, koji je predviđen u tipskom izdanju i koji u nas nije uobičajen, prerađuje u blagoslov obitelji u božićnom vremenu te ubacuje neke molitve i prošnje iz priručnog izdanja za blagoslov kuća.[766]

[762] Usp. *Rituale Romanum ex decreto Sacrosancti oecumenici concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Ioannis Pauli II promulgatum. De benedictionibus.* Editio typica. Typis Polyglottis Vaticanis MCMLXXXIV. Reimpresio 1985.

[763] Usp. *Rimski obrednik obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog a proglašen vlašću pape Ivana Pavla II. Blagoslovi*, Zagreb, 1987. (= B 1987).

[764] *Blagoslov obitelji o božićnim blagdanima u njihovim domovima*, *Blagoslov vode uoči Bogojavljenja*, *Uskrsni blagoslov jela*.

[765] *Blagoslov za početak školske godine*, *Blagoslov novih župskih prostorija*, *Blagoslov dječjeg vrtića*, *Blagoslov doma za mladež*, *Blagoslov doma za starije i nemoćne*, *Blagoslov grobova u različitim prigodama*, *Blagoslov na blagdan sv. Blaža*, *Mladomisnički blagoslov*.

[766] *Godišnji blagoslov obitelji u njihovim domovima. Pastoralno izdanje*, Zagreb, 2001., 14-21.

Kao što se vidi, tipsko izdanje blagoslova, uz jedan naš vlastiti, predviđa osam ili devet blagoslova obitelji i pojedinih njezinih članova. Međutim, velik je nedostatak naših izdanja Obrednika blagoslova što – slijedeći tipsko izdanje – naši obrednici prečesto samo navode mjesto odakle treba uzeti biblijski tekst, ali sam tekst ne donose, nego upućuju na to da se tekst preuzme iz Biblije. Zanimljivo je, osim toga, da B 1987 redovito donosi tekstove pripjevnih psalama (sto i petnaest puta!), dok B 2007 redovito ne donosi tekst pripjevnog psalma, nego samo antifonu i onda upućuje da se određeni reci psalama preuzmu iz Biblije (sto i petnaest puta!). Još je gora situacija s biblijskim čitanjima. Ona se donose samo šezdeset i dva puta, dok se čak dvjesto i sedamnaest puta naznačuju samo poglavlja i reci pojedine biblijske knjige i upućuje da se tekstovi preuzmu iz Biblije.

U takvoj situaciji vidim dvije mogućnosti.

Prva je da revni pastoralni radnik svaki puta sastavi obred blagoslova prema predlošku kako stoji u B 2007. U tome je slučaju, naime, obrednik tek predložak, dakle, nije priručnik. Voditelj slavlja uvijek bi, uz obrednik, morao imati i pripravljene biblijske tekstove na posebnom papiru, ili bi trebao cijeli obred napisati, a obrednik ostaviti kod kuće. Drugim riječima, osobito bi revan župnik na osnovi ovoga obrednika morao napisati svoj priručni obrednik za svako slavlje, ako se ne želi izgubiti u papirima.

Druga je mogućnost, naravno, u praksi mnogo vjerojatnija. Predvoditelj slavlja čitat će samo ono što je u obredniku doneseno i neće se obazirati na naznake za biblijska čitanja, jer tražiti i pisati biblijske tekstove traži i vremena i napora. Tu ne pomaže mnogo ni računalo: i u tiskanoj Bibliji i u računalnom izdanju Biblije psalme ćemo stalno morati prerađivati. Naime, prema tradiciji, umjesto »Jahve« (kako stoji u Bibliji) u liturgiji uvijek velimo »Gospodin« ili »Gospod« i to u svih sedam padeža. Tako ćemo u praksi imati malo koristi od mnoštva prikladnih i lijepih svetopisamskih čitanja. S B 2007 stvar je još teža, jer se pripjevni psalmi uopće ne donose (dok ih B 1987 donosi). Dakle, uz novi ćemo obrednik *uvijek* morati imati Bibliju (pazeći da umjesto »Jahve« kažemo »Gospodin«) ili ćemo pripjevne psalme pisati na posebnom papiru ili ih tražiti i čitati iz drugih liturgijskih knjiga. U praksi će se vrlo često događati da se pripjevni psalam zbog toga uopće neće uzimati. Jedini realan izlaz iz ove neprilike jest što hitnije izdanje vlastitog obrednika koji bi ispravio navedene nedostatke.

3. Slavlje blagoslova

Dajemo samo pregled slavlja blagoslova u *idealnom slučaju*. Slavlje se odvija sukladno ostalim obnovljenim obredima:

- *Pozdrav.*
- *Navještaj Božje riječi* uz propovijed ili barem tumačenje obreda.

- *Molitva vjernika* koja predstavlja odgovor naroda na Božju riječ i molitvu za specifične potrebe (u kontekstu blagoslova).
- *Blagoslovna molitva.*
- *Završni blagoslov.*

Skraćeni obrasci imaju: uvod, biblijski redak i blagoslovnu molitvu.

C. PITANJA I PERSPEKTIVE

Protestanti su imali obiteljsku Bibliju koju su čitali i u koju su upisivali važne događaje svoje obitelji. Katolici su imali svoje molitvenike. Što imamo danas? Tko još kupuje molitvenike i moli iz njih, pogotovo zajedno, u obitelji? Koliko obitelji u nas u kući zajednički moli Časoslov? Kažemo da je euharistija vrhunac i izvor svekolikog života Crkve. To je na svoj način svakako liturgija kao takva. A kakva nam je liturgija izvan onoga što je propisano i uhodano (misa, sakramentalna slavlja, blagoslov kuća i sprovodi)? Nije li i dalje u nas liturgija stvar crkve i sakristije? Što nam je činiti? Rekao bih, barem dvije stvari:

1. Vlastiti obrednik

Potrebno je prirediti i izdati Vlastiti obrednik gdje bismo u već postojeće sakramentalne i nesakramentalne obrede unijeli svoje vlastitosti i gdje bismo ponudili i neka slavlja koja u općim izdanjima ne postoje. Sam Rimski obrednik sokoli nas da zadržimo ili uvedemo sve hvalevrijedne običaje, koje onda nadležna crkvena vlast treba odobriti. Ako smo prije imali Vlastiti obrednik, zašto to ne bismo mogli imati i danas? Prisjetimo se onoga što smo prethodno govorili. Nemamo liturgijskih obrazaca za blagoslov obitelji prigodom krsnih razgovora, godišnji blagoslov djece koji bi bio smješten u određen dan ili u određeno vrijeme, kao npr. božićno vrijeme. Ne postoji obred blagoslova zaručnika na zaručničkim tečajevima, niti obrazac blagoslova obitelji izvan uobičajenog blagoslova kuća. Nisu u pitanju, naravno, samo blagoslovi vezani uz obitelj. Npr. u obredniku nema blagoslova kruha za dane kruha koji su sve prisutniji, blagoslova čitača i ministranata, nema blagoslova groblja (postoji samo obred blagoslova novoga groblja). A tek roditeljski blagoslov mladenaca ili mladomisnika... I u starim bi se obrednicima našlo dobre građe... Možemo nabrojiti i više takvih prigoda. Nadalje, svi blagoslovi u Obredniku blagoslova doneseni su u svom elementarnom obliku s nakanom da se prilagode. Ukratko, ta knjiga više izgleda – i jest – obrazac na osnovi kojega bi trebalo napraviti uporabljiv obrednik, negoli liturgijska knjiga namijenjena uporabi. Zato pojedinci u našim časopisima objavljuju različite modele. Međutim, sve je to *ex privata diligentia*, nerazrađeno, nesistematizirano, neodobreno i neslužbeno. A tamo gdje se nešto privatno radi, teško je govoriti o kvaliteti. Šteta je prepustiti pojedinim pastoralnim djelatnicima da sami nešto improviziraju, jer

su rezultati koji puta vrlo dvojbeni. U tome smislu kao neslavan primjer mogu poslužiti zornice u nekim crkvama koje su postale kičaste dječje priredbe. Čemu u tome smislu koriti župnika, kad ne postoje jasne odredbe? Poput onoga *ceterum censeo*, ponavljam primjer iz ne tako davne prošlosti. Godine 1929. objavljeno je u Zagrebu hrvatsko izdanje Rimskog obrednika, a samo četiri godine kasnije, 1933. godine, Đakovo izdaje svoj Vlastiti obrednik. Kakva god da mu je bila kvaliteta, bio je služben, naš, prilagođen našim potrebama! Možemo se samo diviti pastoralnoj razboritosti, odlučnosti, svijesti i – brzini! U tome smislu doista je ohrabrujuća izjava Druge biskupijske sinode đakovačke i srijemske:

> »Biskupijsko liturgijsko vijeće neka priredi vlastiti biskupijski 'obrednik' Đakovačke i Srijemske biskupije s njezinim vlastitostima. U njega će biti uključen sakramental, red blagoslova i biskupijski molitvenik. U pripravi je potrebno u obzir uzeti legitimnu tradiciju vlastitu našim krajevima te naše posebnosti, ponovno je vrednovati te nastojati postići uzajamnost suvremene teologije, liturgije i tradicije. U obrednik blagoslova svakako treba ugraditi blagoslov obitelji, blagoslov groblja i pojedinačnih grobova na Dušni dan i u drugim prigodama, blagoslov kruha,[767] blagoslov polja na Markovo,[768] druge prigodne blagoslove i molitve te vlastite napjeve naših krajeva vezane uz pojedine obrede i sl.«[769]

Za nadati se je da će (Nad)biskupijsko liturgijsko vijeće u smislu ove odredbe brzo djelovati...

2. Liturgijski molitvenik – pjesmarica

Naša sinoda, kao što smo vidjeli, spominje vlastiti obrednik koji bi uključivao sakramental, red blagoslova i biskupijski molitvenik. Vjerojatno bi se biskupijski molitvenik ipak tiskao kao poseban svezak koji bi za vjernike bio jednostavniji i prikladniji. Evo jednog dobrog modela. Na primjeru njemačke liturgijske pjesmarice *Gotteslob* i njezine hrvatske inačice *Slavimo Boga* možemo vidjeti kako se može izdati praktična pjesmarica koja, uz pjesme, u sebi sadržava osnovne molitve, zatim tekstove za sakramentalna i nesakramentalna slavlja.

Ne ulazeći u izbor pjesama i melodija, smatramo ovakav pristup primjerenim. Naime, ovakav molitvenik – pjesmarica pretpostavlja da prosječan vjernik nema nedjeljni i blagdanski misal (ABC), obrednik blagoslova te da nema Časoslov. Međutim u jednom ovakvom molitveniku – pjesmarici vjernik bi mogao

[767] U školama se redovito obilježava Dan kruha, pa u sklopu toga svećenik mora sam sastavljati prigodan obred blagoslova.

[768] Usp. SC 79.

[769] *Ti si Krist – za nas i za sve ljude. Izjave i odluke Druge biskupijske sinode đakovačke i srijemske*, br. 490.

naći gotovo sve što mu je potrebno i za osobnu molitvu i osobnu pripravu na sakramente, za slavljenje blagoslova kao i molitve i pjesme za zajednička slavlja. Tu bi se onda mogla uvrstiti i različita slavlja blagoslova u obitelji i kršćanskoj zajednici, slavlja koja nužno ne mora predvoditi zaređeni službenik. Pri tome je, naravno, veoma važno načiniti mudar izbor molitvenih tekstova i uvode u pojedina slavlja. Valja uzeti u obzir i činjenicu da je sve manje (mlađih) naših vjernika koji imaju bilo kakav molitvenik (kvaliteta naših molitvenika zasebno je pitanje).[770] Stoga bi ovaj molitvenik – pjesmarica bio upravo nužan. Svaka bi crkva mogla imati određen broj takvih primjeraka, a vjernici bi, uvjeren sam, rado kupovali takav molitvenik – pjesmaricu. Korist bi bila dvostruka. Vjernicima bi se pružila pjesmarica u kojoj bi bile donesene note kvalitetnih i priznatih pjesama, a u isto bi vrijeme imali na raspolaganju i tekstove za sakramentalna i nesakramentalna slavlja, kao i za blagoslove, pobožnosti i molitve. Potrebno je taj posao učiniti savjesno, stručno i – brzo. Nadajmo se da će, prema odredbi Sinode i u ovom slučaju *(Nad)biskupijsko liturgijsko vijeće* brzo i efikasno djelovati. Čisto marketinški, ovakva bi se pjesmarica zahvaljujući velikoj naknadi mogla ponuditi po povoljnoj cijeni da bude pristupačna svakoj obitelji. Tako nećemo očekivati od svakog pojedinog župnika da sam stvara liturgiju.[771] Imamo na raspolaganju dosta liturgijske građe razasute po našem *Vjesniku*, u mnogim župama postoji i neka liturgijska skupina. To je veliko bogatstvo i zasigurno u takvim uvjetima možemo postići mnogo više nego što se to u starini činilo. Šteta bi bilo taj potencijal ne iskoristiti.

[770] Bez službenog i provjerenog izdanja, javljaju se molitvenici sastavljeni marom i dobrom voljom nekih svećenika, a pri tome je kvaliteta upravo upitna. Tako se u jednom nedavno izdanom molitveniku među crkvenim zapovijedima navodi stara formulacija da treba nedjeljom pobožno *slušati* nedjeljnu misu.

[771] Nažalost, i sama *Opća uredba Rimskog misala* pretpostavlja da pojedini župnici improviziraju bogoslužje, pa tako određuje da župnik može prikladnim obredom uvesti nove čitače u službu. Kojim obredom? Tko ga je pripravio i napisao?

REDOVNIČKO ZAVJETOVANJE

A. POVIJEST

1. Prvi tragovi

Prvi cjelovit prikaz redovničkog zavjetovanja donosi Pseudo Dionizije Areopagita (5./6. st.).[772] Liturgijsko se slavlje zavjetovanja odvija pred oltarom, a slavlju predsjeda svećenik. Nakon posvetne molitve (epikleze) svećenik pita kandidata o njegovoj volji da se posvema odrekne grijeha i potiče ga da prihvati savršeniji život. Nakon što se kandidat odrekne zla i prihvati poziv na savršeniji život, svećenik ga znamenuje znakom križa na čelu, odreže mu kosu zazivajući Presveto Trojstvo, skida s njega staru odjeću i oblači mu novu, zagrli ga i pozove da uzme udjela u svetim otajstvima. Uočavamo, dakle, četiri elementa:

- posvetna molitva,
- usmeno obećanje,
- šišanje (tonzura),
- oblačenje.

Kao što vidimo, ovo je već razrađeni oblik (koji u osnovi susrećemo u mnogim kasnijim obredima), što znači da je obred primanja u redovnički stalež postojao već mnogo ranije. Međutim, u samim počecima obred je bio mnogo jednostavniji: monah bi jednostavno obećao da će uz pomoć Božju ustrajati u svojoj odluci, a to se obećanje očitovalo u oblačenju redovničkog odijela, a ne u riječima. Slično je tomu i ulazak u klerički stalež bio po tonzuri, bez nekih izrečenih obećanja.

2. Redovničko zavjetovanje u benediktinskoj tradiciji

Obred nalazimo u Benediktovoj *Reguli*. Novak boravi u samostanu dvanaest mjeseci. Nakon toga se novak prima u zajednicu sljedećim obredom: u crkvi pred svima obećava da će živjeti redovničkim načinom života (conversatio morum) u poslušnosti. Tu svoju volju novak također napismeno, u obliku povelje, stavlja na oltar. Zatim se pjeva redak: »Podrži me po svom obećanju, i živjet ću; nemoj da se u svojoj nadi postidim.« (Ps 119, 116) Novak zatim u prostraciji moli sve da mole za njega. Onda novak skida svjetovnu odjeću i oblači redovničku. Ovo je slavlje vjerojatno bilo povezano s misom, iako *Regula* o tome ništa izravno ne govori. Ovo se zavjetovanje obično naziva *professio super altare*. Obred se, dakle, sastoji od sljedećih dijelova:

---

[772] Usp. M. AUGÉ, La professione monastica e religiosa, u: I. SCICOLONE (ur.), *Anamnesis. I Sacramentali e le benedizioni*, VII, Genova, 1989., 47-63.

- obećanje,
- polaganje pismene molbe na oltar,
- molitva,
- oblačenje.

Evo sada jedne tipične formule prema samostanu Cluny:

Ego, frater N. promitto stabilitatem monachi, et conversionem morum meorum et obedientiam secundum regulam S. Benedicti, coram Deo et sanctis eius in hoc monasterio quod est constructus in honore bb. apostoli Petri et Paoli; in presentia domini N. abbatis.

U obredu zavjetovanja iz Montecassina iz 11. st. nalazimo zanimljivo obrazloženje redovničkog zavjetovanja:

Exuat te Dominus Iesus Christus veterem hominem cum actibus suis... Et induat te novum, qui renovatur in agnitionem secundum imaginem eius qui creavit eum.

Ideja je jasna: ulaskom u redovnički stalež čovjek skida sa sebe starog čovjeka i oblači novoga. Međutim, novozavjetni kontekst govori o krštenju kao oblačenju u novog čovjeka – Krista i kao novom rođenju:

»Vi pak ne naučiste tako Krista, ako ste ga doista čuli i u njemu bili poučeni kako je istina u Isusu: da vam je odložiti prijašnje ponašanje, starog čovjeka, koga varave požude vode u propast, a obnavljati se duhom svoje pameti i obući novog čovjeka, po Bogu stvorena u pravednosti i svetosti istine.« (Ef 4, 20-24)

Poznato je da su već u 4. st. novokršteni neposredno nakon izlaska iz krstionice oblačili bijele haljine kao simbol novine života koji su primili (»zaodjenuli se u Krista«). Redovničko se zavjetovanje ne može nikako mjeriti s krštenjem. Zato je krivo smatrati da bi novak (koji je već kršten) trebao skidati starog čovjeka, a oblačiti se u novoga po redovništvu. Redovnički je život jednostavno jedan od načina na koji kršćanin može živjeti i ostvarivati svoj kršćanski poziv započet krštenjem.

3. Zavjetovanje u kanoničkim zajednicama

Za ove zajednice karakteristično je zavjetovanje zvano *imixtio manuum* koje potječe iz plemićkog rituala plemića (senior) i njegova vazala (junior). Vazal bi klečeći stavio svoje sklopljene ruke u ruke gospodara i obećao mu vjernost. Evo kako je izgledao obred zavjetovanja u opatiji sv. Viktora u Parizu (12. st.):

- *adductio in capitulum*
- *prostratio cum petitione*

- *errectio ad iussum abbatis*
- *interogatio cum promissione*
- *imixtio manuum*
- *promissio obedientiae*
- *oratio pro perseverantia*
- *concessio societatis*
- *osculum*
- *vestitio*

Kao što vidimo, zavjetovanje nije bilo u crkvi, nego u kapitulu. Uskoro se u ovim zajednicama obred *imixio manuum* sjedinio s obredom *professio super altare*.

4. Zavjetovanje u prosjačkim redovima

Ovi redovi (franjevci i dominikanci) bili su propovjednički i misionarski, tako da nisu bili toliko vezani uz samostane, pa je za njih *professio super altare* bilo neprikladno. Zato su se priklonili obliku *professio in manibus*. Evo obrasca zavjetovanja u dominikanaca:

> *Ego, N., facio professionem et promitto obedientiam Deo et beatae Mariae et tibi N., magistro ordinis Praedicatorum, et succesioribus tuis, secundum regulam beati Augustini et institutiones fratrum ordinis Praedicatorum, quod ero obediens tibi, tuisque succesioribus usque ad mortem.*

Sličan je obred zavjetovanja kod franjevaca. Evo jednog obrasca iz 1260. godine:

> *Ego, frater N., voveo et promitto Deo et beatae Mariae Virgini et beato Francisco et omnibus sanctis et tibi, Pater, toto tempore vitae meae, servare regulam fratrum minorum per Honorium papam confirmatum, vivendo in obedientia, sine proprio et in castitate.*

U ovom se obrascu prvi puta spominje riječ »zavjetovati« (*voveo*) i prvi su puta izričito navedeni »evanđeoski savjeti«: poslušnost (*in obedientia*), siromaštvo (*sine proprio*) i čistoća (*in castitate*). *Professio in manibus* jest gesta koja u sebi zadržava i opredjeljenje kandidata da živi u zajednici prema određenim pravilima i spremnost zajednice da ga primi u zajedništvo, dočim u obliku *professio super altare* nije toliko vidljiva spremnost zajednice da kandidata prima u zajedništvo.

5. Zavjetovanje u Družbi Isusovoj

Ignacije Lojolski uvodi *professio super hostiam* koja se čini neposredno prije pričesti (nakon što se svećenik pričesti). U srednjem vijeku bilo je takvih zavjetovanja (npr. jedno vrijeme kod franjevaca), a sv. Ignacije taj je oblik zavjetovanja

vjerojatno preuzeo od običaja vojničke prisege kakva je u ono vrijeme bila u Španjolskoj. Inače je obred zavjetovanja u isusovaca izuzetno jednostavan (*Constutiones esse servandas, nec ceremonia addendas*). U isusovaca ima dva obrasca zavjetovanja: jedan s trima tradicionalnim zavjetima, a drugi obrazac tim trima zavjetima dodaje još zavjet poslušnosti papi.[773] Ovakav je način zavjetovanja (*super hostiam*) postao veoma popularan među ženskim redovničkim zajednicama. Kongregacija ga je obreda 1677. godine zabranila (da se ne prekida misa), ali je kasnije na intervenciju isusovačkih savjetnika u isusovaca ovakav oblik zavjetovanja ipak ostao. Ovaj oblik zavjetovanja zadržan je u Družbi Isusovoj još i danas.

6. Red zavjetovanja od 16. st. do danas

Rimski pontifikal sve od 1485. godine pa do II. vatikanskog sabora jednostavno nije imao obred redovničkog zavjetovanja, nego je to bilo prepušteno pojedinim redovima. Budući da nije bilo nekog općeg (liturgijskog) modela, obredi su zavjetovanja u pojedinim redovničkim zajednicama (pogotovo ženskim) pokazivali sve veću dekadenciju. Obred se sve više komplicirao i punio nepotrebnim elementima. Osobito se naglašavalo ono negativno: odreknuće od svijeta i grijeha, a simbolika je išla ivicom kiča i melodramatike. Tako su u obred ulazili mrtvački veo, lijes, pokrovac, svijeće kao za pokojnika (redovnica umire ovomu svijetu!), zvona koja zvone kao za pokojnika, trnova kruna. Bilo je nužno da središnja crkvena vlast ureduje, jer su obredi otišli posvema izvan kontrole.

B. NOVI RED ZAVJETOVANJA REDOVNIKA

Ovaj je red donesen 27. veljače 1970. godine. Daje osnovnu strukturu obreda, a svaka redovnička zajednica može ubacivati neke elemente svojstvene svomu duhu.[774] Ne dirajući u posebna prava nekih zajednica, ovaj se red slavi pod misom i to u sklopu službe riječi (nakon evanđelja). Ovaj se obred na hrvatskom jeziku nalazi u Rimskom pontifikalu izdanom 1988. godine. Posebno se donose obrasci za redovnike i redovnice. Evo što pontifikal predviđa za redovnike:

- obred uvođenja u redovnički život (slavi se izvan mise),
- obred privremenog zavjetovanja pod misom,
- obred doživotnog zavjetovanja pod misom.

[773] U praksi to izgleda ovako: isusovci polažu četiri zavjeta, a kada se neki novak pokaže manje prikladan, onda on – za prve zavjete – polaže samo tri.

[774] Upravo kako je i knjiga blagoslova predviđena kao osnovni obrazac u koji se i mogu i trebaju (uz odobrenje biskupske konferencije) ubacivati svi hvalevrijedni običaji, tako i ovaj red zavjetovanja koji donosi pontifikal želi dati osnovne naputke i osnovni ustroj, a svaka redovnička zajednica i može i treba ubaciti ono što je njima svojstveno.

Uvođenje u redovnički život jest obred koji se slavi na početku novicijata i vrlo je jednostavan: kandidati izražavaju volju da upoznaju izbliza određenu zajednicu i pokušaju slijediti njihova pravila, a poglavar ih prihvaća.

Obred privremenog zavjetovanja slavi se pod misom nakon što kandidati prođu novicijat. I ovaj je red prilično jednostavan; novaci polažu trostruki zavjet (poslušnost, siromaštvo, beženstvo). Poglavar primi obećanja i novacima preda znakove zavjetovanja (pravilo, redovničko odijelo i sl.). Pontifikal predlaže istovjetnu strukturu i za zavjetovanje redovnica. Prikazat ćemo nešto podrobnije *Red doživotnog zavjetovanja* muških i ženskih redova.

1. Obred doživotnog/trajnog zavjetovanja redovnika

Svaka redovnička zajednica ima nešto posebno. Zato ovaj red ne namjerava dati strog obrazac koji bi se u svim redovničkim zajednicama jednako primjenjivao. Obred daje osnovni liturgijski ustroj kojeg se treba držati, a u samom se redu na više mjesta veli: »Ovim ili sličnim riječima«, ili određuje da se nešto učini »ako je zgodno«. Kao prvo naglašava se da se red doživotnog zavjetovanja treba slaviti pod misom nedjeljom ili o nekom blagdanu, tako da sudjeluje što veći broj vjernika. Zavjetovanje se ima slaviti nakon navještaja evanđelja. Oni koji su prije imali običaj zavjetovanja poslije pričesti, mogu to i dalje zadržati, ali se ne preporučuje zavjetovanje pred izloženim Presvetim. Evo kako izgleda ovaj red.

Prozivanje ili molba. Kandidati budu upitani o svojim namjerama glede života u redovničkoj zajednici ili oni sami izraze molbu da budu primljeni. Ostavljena je široka mogućnost formuliranja ove molbe ili dijaloga.

Homilija ili nagovor. Misnik na osnovi Božje riječi tumači smisao redovničkog života. Inače, ukoliko rubrike ne brane, uzima se misa redovničkog zavjetovanja.

Pitanja. Misnik pita kandidate o njihovoj spremnosti da žive prema redovničkim pravilima u siromaštvu, poslušnosti i beženstvu. Naglašena je veza između zavjetovanja i krštenja. Zatim, slično kao kod ređenja, svi kleknu, kandidati se prostru, a svećenik započne litanije svih svetih.

Zavjetovanje. Poslije litanija, dva već zavjetovana člana dovode kandidata do misnika (ili poglavara). Kandidat pročita (kaže) obrazac zavjetovanja, te vlastoručno potpisan obrazac polaže na oltar ili ga na samom oltaru potpisuje. Naravno, svaka redovnička zajednica ima svoj vlastiti obrazac.

Svečani blagoslov ili posvećenje zavjetovanog. Ova duga molitva prvo spominje kako je Bog od samih početaka ljudske povijesti dao da neki ljudi budu uzor nedužna života: sve od Abela pa do najuzvišenije – Blažene Djevice Marije. Naravno, najviši nam je uzor svetosti sam Isus Krist koji nas je svojim vazmenim

otajstvom otkupio. Bog i danas poziva neke ljude da iz bližega nasljeduju Krista. Zatim se moli:

> »Bila u njima, Gospodine, čistoća neokaljana, siromaštvo radosno, poslušnost velikodušna. Ugađali ti poniznošću, služili ti podložnim srcem, u ljubavi uza te prianjali. Nek im život izgrađuje Crkvu, promiče spasenje svijeta i budu blistav znak nebeskih dobara...«

Predavanje znakova zavjetovanja. Ako je predviđeno, novozavjetovanici dobivaju neki znak pripadanja redovničkoj zajednici. Nakon toga misnik svečano izjavi da su novozavjetovanici punopravni članovi redovničke zajednice. To se može izraziti poljupcem mira.

Euharistijska služba. U euharistijskoj su službi predviđeni posebni umeci u 2. i 3. euharistijsku molitvu. Hvalevrijedno je da se novozavjetovanici (i njihovi roditelji, rođaci i subraća) pričeste pod objema prilikama. Misa završava svečanim blagoslovom.

2. Zavjetovanje redovnica

Struktura je u svim stupnjevima jednaka. Razlike: kod redovnica je kao mogućnost predviđen prsten kao znak zavjetovanja, a svečani je blagoslov drukčiji. U njem prevladava slika Krista Zaručnika i Crkve Zaručnice. Redovnice na poseban način imaju ulogu Crkve Zaručnice kojoj je jedini zaručnik Krist.

3. Neke značajke novog Reda zavjetovanja

Redovništvo se uklapa u opću povijest spasenja. Molitveni obrasci i blagoslovi uklapaju redovništvo u povijest spasenja: Bog je oduvijek neke ljude pozivao da ga iz bližega slijede. Vrhunac je u Mariji, a sve ima svoje utemeljenje i vrhunac u Kristovu vazmenom otajstvu.

Redovnički život – dar Duha Svetoga. Redovništvo je dar, ono je poziv, ono je karizma, baš kao i svećeništvo. Nitko sebi ne može ništa prisvojiti!

Redovnički je život nasljedovanje Krista. Ovaj je stav prisutan u molitvenim tekstovima i čitanjima. Ne govori se da bi redovnički život po sebi bio savršeniji, jer stoji saborska tvrdnja da su baš svi pozvani na svetost. Međutim, jasno je da redovnici na »očitiji« način, »iz bližega« slijede Krista.

Crkveni vid redovništva. Redovnici se posvećuju Bogu *pred Crkvom*. Oni se stavljaju u službu *Krista i Crkve*. Redovnici imaju sudjelovati u životu Crkve i ljubiti ju od srca. Izričito je naglašena veza između redovništva i krštenja. Oni su krštenjem ucijepljeni u Crkvu i njihov je redovnički život u stvari samo usavršavanje toga krsnog milosnog dara.

Misijsko poslanje redovnika. Redovnici se postavljaju na službu Kristu i Crkvi. Očito je da su oni na poseban način pozvani širiti i jačati Crkvu.

Eshatološki vid. Redovništvo bi trebalo biti »blistavi znak nebeskih dobara«. Redovnička bi zajednica trebala postati »prava slika vječne zajednice«.

C. POSVETA DJEVICA

1. Povijest

Od samih početaka Crkve djevičanstvo je bilo na cijeni.[775] Tako Ignacije Antiohijski (početak 2. st.) veli da zboru udovica valja pribrojiti i djevice.[776] Prema *Apostolskoj predaji* Hipolita Rimskog (početak 3. st.) red djevica zauzima posebno mjesto u crkvenoj zajednici. On smatra da na djevice nema potrebe polagati ruke, jer ih sama njihova odluka stavlja u red djevica. Nadalje kaže da djevice i udovice trebaju ustrajno moliti i postiti za Crkvu.[777] Poznato je da je Marcellina, sestra sv. Ambrozija, bila posvećena kao djevica od strane pape Liberija (325./326. godine) u bazilici sv. Petra u Rimu.[778] Mnogi drugi otački spisi svjedoče o posveti djevica (Klement Rimski, Polikarp iz Smirne, Justin, Origen, Tertulijan, Ciprijan...). U aktima o mučeništvu našega sv. Poliona iz Cibala (Vinkovaca) također se govori o vrijednosti djevičanstva.[779]

Molitve za slavlje posvete djevica nalazimo u Sakramentaru iz Verone[780] i Gelazijevu sakramentaru[781]. U to se vrijeme taj obred odnosio na djevice koje su živjele u svijetu. Rimsko-germanski pontifikal i svi kasniji pontifikali poznaju obred posvete djevica za one koje žive u samostanu kao monahinje. Posveta je redovito nakon navještaja evanđelja. Roditelji predstavljaju biskupu svoju kćer koja se želi posvetiti, a on ju prima tako da joj ruke ovija oltarnikom dok se pjeva antifona: »Ova je zaručena za onoga kojemu anđeli služe, čijoj se ljepoti dive sunce

[775] Za povijesni pregled usp. A. NOCENT, La consacrazione delle vergini, u: I. SCICOLONE (ur.), *Anámnesis. I sacramentali e le benedizioni*, VII, 12-29.

[776] On veli »djevice zvane udovice«. Vjerojatno se radi o djevicama koje – dospjevši do određene životne dobi – bivaju izjednačene s udovicama. Usp. IGNACIJE ANTIOHIJSKI, Pismo Smirnjanima, br. 13, 1, u: *Apostolski oci I.*, ovdje 84.

[777] Usp. IPPOLITO DI ROMA, *La tradizione apostolica*, br. 20, 23.

[778] Usp. Santa Marcellina, u: RAZNI AUTORI, *Enciclopedia dei Santi. Bibliotheca Sanctorum*, 2007., citirano prema: http://www.santiebeati.it/dettaglio/63250 (5. 11. 2016).

[779] Upravitelj Prob podrugljivo govori o kršćanskim učiteljima koji »plaše lakoumne žene pred udajom i nagovaraju ih na neku besmislenu čistoću?« Međutim, Polion čvrsto govori o kršćanskim zapovijedima koje »djevojke uče kako će postići vrhunac djevičanstva, a udane opominje da čuvaju svetu ženidbenu čistoću«. Iz toga je vidljivo da je među kršćanima u 4. st. djevičanstvo bilo na cijeni. Vidi: Z. PAŽIN, K. VIŠATICKI, *Vlastiti misal đakovačke i srijemske biskupije*, 151-152.

[780] Ve, br. 1103-1104.

[781] GeV, br. 707-803.

i mjesec.«[782] Kandidatkinja oblači redovničku haljinu i prostre se pred oltarom, a nakon toga od biskupa prima veo uz posvetnu molitvu. Ovdje se očito radi o obredu predviđenom za monahinje, a posveta je, zapravo, kruna redovničkog zavjetovanja. Smisao je sljedeći: u zavjetima se redovnica predaje Gospodinu, a u posveti ju Gospodin posvećuje za sebe.

2. Prijesaborski pontifikal iz 1595./1596. godine

Posveta može biti za Bogojavljenje, na Bijelu nedjelju, u drugim nedjeljama te na blagdane i svetkovine apostola.[783] Uoči posvete ili rano ujutro na dan posvete biskupu se trebaju predstaviti djevice koje se imaju posvetiti. On svaku pojedinu ispituje jesu li navršile barem dvadeset i pet godina života, jesu li doista odlučile čuvati djevičanstvo, a osobito jesu li svojim životom i savješću te tjelesnim integritetom prikladne da budu posvećene kao djevice. Potrebno je pripraviti prikladan prostor za oblačenje. Predviđene su i gospođe pratiteljice (*paranynphae* – djeveruše) koje prate kandidatkinje. Ovaj je obred predviđen samo za monahinje, a ne za djevice koje bi živjele u svijetu. Obred se slavi u misi, a započinje nakon graduala. Kandidatkinje dolaze dvije po dvije s upaljenim svijećama.[784] Arhiprezbiter – kao kod ređenja – predstavlja biskupu kandidatkinje za koje Crkva traži da budu posvećene kao djevice. Biskup postavlja pitanje o njihovoj prikladnosti, na što arhiprezbiter daje svjedočanstvo. Nakon pjevane antifone biskup ispituje kandidatkinje o njihovoj spremnosti da čuvaju djevičanstvo tako da budu posvećene Kristu. Nakon himna *O dođi, Stvorče* biskup blagoslovi njihovu odjeću, koja se odnese djevicama na prikladno mjesto gdje se one obuku. Biskup zatim blagoslovi njihova vela i njihove krune ili vijence. Dok one kleče pred njim, on moli dugu posvetnu molitvu. Nakon toga pratiteljice dovedu dvije po dvije do biskupa koji ih pita žele li ustrajati u djevičanstvu. Nakon što potvrdno odgovore, biskup im stavlja na glavu veo. Nakon toga stavlja svakoj pojedinoj prsten na prstenjak desne ruke[785] uz riječi: »Zaručujem te s Kristom, Sinom višnjega Oca koji neka te čuva. Primi prsten vjere, znak Duha Svetoga, da se zoveš Božjom zaručnicom, te, budeš li mu vjerno služila, neka te u vječnosti okruni. U ime Oca...« Nakon toga biskup govori još nekoliko posvetnih molitava. Na koncu izriče prokletstvo svima onima koji bi se usudili odvraćati posvećene djevice od njihove posvete ili uzurpirati njihova (materijalna) dobra koja s mirom posjeduju. Misa se nastavlja alelujom.

[782] Usp. PRG I, Ordo XCIX, br. 296, 38-46.

[783] Navodimo ovdje posljednje izdanje prije sabora – koje se ne razlikuje od izdanja iz 1595. godine: PR 1962, 139-163.

[784] Ovdje je očita aluzija na mudre djevice iz Isusove prispodobe koje su dočekale zaručnike s upaljenim svjetiljkama.

[785] Zanimljivo je da se u rimskom obredu kod sklapanja ženidbe prsten zaručnici stavljao na prstenjak lijeve ruke.

Posvećene se djevice pričeste u misi.[786] Biskup im na koncu predaje Časoslov čime ih obvezuje na obdržavanje službe časova. U ovome se redu pretpostavljalo da su prethodno već položeni redovnički zavjeti, što uključuje i zavjet djevičanstva. U međuvremenu se ovaj red prestao upotrebljavati. Mnogo kasnije, 1868. godine, benediktinac Guéranger uspio je oživjeti ovaj obred među benediktinkama samostana Solesme, što se onda proširilo i na ostale samostane benediktinki.

3. Važeći red posvete djevica

Dekret se poziva na odredbu SC 80 da se obnovi red posvete djevica. U br. 1 prethodnih napomena ističe se kako se ovim redom djevica posvećuje Kristu, što je znak transcendentne ljubavi Crkve prema Kristu, odnosno slika Crkve kao eshatološke zaručnice i slika budućega života. U br. 2 ističe se da svete djevice po svojoj čistoći trebaju žarče ljubiti Krista i služiti mu u braći. One trebaju obilovati duhom pokore, djelima ljubavi i molitve. Da bi bolje ispunile poslanje molitve, trebaju obavljati Službu časova, barem Jutarnju i Večernju tako da svojim glasom zajedno s Kristom i Crkvom slave Oca nebeskoga. U br. 3 određuje se da u red posvećenih djevica mogu ući bilo monahinje, bilo žene koje žive u svijetu. U br. 4 traži se za monahinje da prethodno nikada nisu sklopile brak niti da su javno živjele u stanju protivnom čistoći, zatim da su već položile redovničke zavjete te da je, konačno, njihova redovnička obitelj od davnine taj obred obdržavala ili ga je zadobila dopuštenjem nadležne crkvene vlasti.[787] Za djevice koje žive u svijetu u br. 5 također se traži da prethodno nikada nisu sklopile brak niti da su javno živjele u stanju protivnom čistoći, zatim da svojom dobi, mudrošću i načinom života mogu dati sigurnost da će ustrajati u čistoći služeći bližnjima u Crkvi. Konačno se traži da ih mjesni ordinarij pripusti posveti. Biskupi će odrediti na koji način takve djevice trebaju živjeti u svijetu.

Slavitelj je uvijek mjesni ordinarij. Donose se dva reda. Prvi se uzima za djevice koje žive u svijetu, a drugi se obred uzima za monahinje kada se zajedno slave redovnički zavjeti i posveta djevica, gdje je takav običaj.[788] Evo što stoji u prvom obredu. Preporučuje se da se obred posvete djevica slavi u vazmenoj osmini ili o svetkovinama, osobito onima koje se odnose na otajstvo Gospodnjeg utjelovljenja, zatim nedjeljom ili o blagdanima Blažene Djevice Marije ili svetih djevica. Po sebi se odred treba slaviti u stolnoj crkvi. Misa se uzima od dana ili zavjetna misa

[786] Valja primijetiti da u ondašnjem Redu mise nije po sebi bila predviđena pričest vjernika, nego se (u misi) uzimao red pričesti bolesnika.

[787] ZKP, kan. 603, § 1 i 2 govori o pustinjacima. U kan. 604, § 1 i 2 govori se o djevicama koje se pridružuju takvomu načinu života. Takve djevice mogu primiti posvetu. Prema tomu, posveta djevica – kada su u pitanju redovnice – predviđena je za monahinje. To su u nas redovito benediktinke.

[788] To znači da se redovnički zavjeti mogu ranije položiti. Međutim, za monahinje je pravilo da ne mogu primiti posvetu djevica bez prethodno položenih zavjeta.

o posveti djevica. Dolikuje da u slavlju sudjeluje što veći broj vjernika. Obred se načelno odvija pred sedesom. Dolikuje, nadalje, da dvije već posvećene djevice ili dvije žene laikinje prate djevice koje imaju biti posvećene. Obred započinje nakon evanđelja. Dok se pjeva antifona, djevice prilaze biskupu s upaljenim svijećama. Biskup ih poziva riječima: »Dođite kćeri, poslušajte me, učit ću vas strahu Gospodnjem.« (Ps 24, 12) Djevice odgovaraju: »Odsada ćemo svim srcem slijediti tebe, tebe se bojati i tražiti lice tvoje. Ne postidi nas, već postupaj s nama po blagosti svojoj, po velikoj ljubavi svojoj!« (Dn 3, 41-42) Biskup zatim »ovim ili sličnim riječima« drži nagovor ili homiliju o smislu i važnosti djevičanstva i o načinu kako one mogu i trebaju služiti u Crkvi. Biskup zatim postavlja upit kandidatkinjama o njihovoj spremnosti da ustraju u djevičanstvu, u nasljedovanju Krista, te o njihovoj nakani da bude zaručene Kristu. Nakon njihova pozitivnog odgovora, slijede litanije svih svetih. Ako se čini zgodnim, kandidatkinje mogu Bogu preko biskupa prinijeti vlastiti zavjet djevičanstva. Pri tome mogu svoje ruke staviti u biskupove ruke. Biskup potom pjeva ili govori svečanu posvetnu molitvu.

Poslije posvete biskup predaje posvećenim djevicama znakove posvete. Redovito je to veo i prsten. Slijedi Psalam 45: »Iz srca mi naviru riječi divne«. Na koncu biskup može – ako mu se čini zgodnim – posvećenim djevicama predati Časoslov. Slijedi misa. Biskup u misi podijeli mir posvećenim djevicama koje se pričeste pod objema prilikama. Na koncu mise predviđen je svečan trostruk blagoslov.

Novina važećeg Reda posvete djevica jest da se odnosi i na djevice koje žive u svijetu. Ono što izgleda neobično jest činjenica da se ovaj red uzima samo za one redovnice koje takvu privilegiju imaju od davnina, a to su redovito monahinje. Ono što je predviđeno za djevice koje žive u svijetu nije predviđeno za redovnice. Iako kod nas praktički nepoznat, Red posvete djevica koje žive u svijetu zaživio je u mnogim talijanskim biskupijama gdje se tako posvećene djevice stavljaju u službu Crkve, na način kako taj red i predviđa. Možda bi ovaj drevni red i ovakve karizme mogli naći mjesta i u našoj mjesnoj Crkvi.

D. BLAGOSLOV OPATA I OPATICE

1. Povijest

Pravilo sv. Benedikta[789] govori o ulozi i važnosti opata, ali ne govori ništa o liturgijskom uvođenju opata u njegovu službu. Međutim, liturgijski blagoslov novoga opata sadržan je u djelu *Maestrovo pravilo monasima*,[790] koje je – prema većini stručnjaka – bilo izvorom Benediktovu *Pravilu*. Prema tomu, očito je da je

[789] Na hrvatskom jeziku postoje dva prijevoda pravila sv. Benedikta: ĆOKOVSKI MONASI (ur.), *Pravilo sv. Benedikta*, Ćokovac, 2008.; H. BORAK (ur.), *Redovnička pravila*, Zagreb, 1985.

[790] Usp. *Ad monachos magistri regula*, br. 93 (PL 88, 943-1052, ovdje 1048A-1050D).

od samih početaka postojao blagoslov opata[791] prigodom njegova ulaska u službu. Zanimljivo je da, prema ovomu djelu, služba opata nije trajna, jer se govori kako prethodni opat uvodi novoga u službu, a zatim slijedi biskupov blagoslov. Nažalost, ne navodi se formula blagoslova. Prvi liturgijski tekst blagoslova opata i opatice[792] nalazimo u Grgurovu sakramentaru (8. st.).[793] Kasnije u Rimsko-germanskom pontifikalu (10. st.) obred se obogaćuje imitirajući obred ređenja biskupa, pri čem biskup predaje novomu opatu *Pravilo* i pastirski štap.[794] Pontifikal Vilima Duranda[795] donosi obred blagoslova opata koji je – u velikoj mjeri – bio na snazi sve do II. vatikanskog sabora. Prema zadnjemu prijesaborskomu pontifikalu[796] obred blagoslova bio je prije evanđelja. Biskup novomu opatu predaje *Pravilo*, pastirski štap i prsten.[797] U počecima je obred posvete opatice bio vrlo sličan obredu blagoslova opata. Tako je opatica također primala pastirski štap i prsten. Kasnije se štap uglavnom nije davao (osim gdje je postojao takav običaj). Jednako se tako ni prsten nije davao jer se pretpostavljalo da ga je nova opatica već primila u obredu posvete djevica ili u obredu zavjetovanja.

2. Današnji red

a) Blagoslov opata

Kao i kod ređenja, preporučuje se da obred bude nedjeljom kada može doći veći broj vjernika.[798] Obred redovito slavi mjesni biskup, ali iz opravdanih razloga to može biti drugi biskup ili pak neki drugi opat. Obred se slavi pod misom, a novoizabranoga prate dva redovnika njegova samostana. Blagoslov prstena, pa-

[791] Maestrovo pravilo čak govori o ređenju (*ordinatio*).

[792] Dakle, od samih se početaka predviđa i blagoslov opatice.

[793] GrH, br. 996.

[794] Usp. PRG I, 62-67.

[795] Usp. PR VD, 400-410.

[796] Usp. PR 1962, 93-138.

[797] Ukoliko je u pitanju opat koji nosi mitru, on se nakon blagoslova odjene u »pontifikalnu« odjeću i dođe pred biskupa s mitrom gdje onda prima *Pravilo*, štap i prsten. Valja uzeti u obzir da benediktinski samostani u načelu imaju veliku samostalnost, pa se u obredima i običajima razlikuju. U svakom slučaju, sve do posljednje reforme i u našoj su (nad)biskupiji postojali i *naslovni opati* (to su redovito bili neki kanonici) koji su kao takvi imali pravo nositi mitru (tzv. »mitronosci«). Tako se u nekim starim spisima govorilo o »infuliranim« kanonicima (»infula« je drugo ime za mitru). Tako, npr. prema spisima đakovačkih bogoslova »pontifikal je bila misa koju slavi biskup, »abacijal« je misa koju slavi kanonik – naslovni opat, a »konventual« je pak bila misa koju slavi »običan« kanonik. Usp. Z. PAŽIN, Liturgijski život svećeničkih kandidata u đakovačkom Sjemeništu (1907. – 1987.), 552.

[798] Prvo tipsko izdanje jest iz 1970. godine. Mi ovdje navodimo nepromijenjeno izdanje iz 1978. godine: *Pontificale Romanum ex decreto sacrosancti oecumenici concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli PP. promulgatum. Ordo benedictionis abatis et abatissae.* Editio typica, Città del Vaticano, 1978.

stirskog štapa i mitre slavi se u zgodno vrijeme prije samog obreda. Blagoslov opata redovito se odvija pred biskupskom katedrom.

Blagoslov započinje nakon evanđelja, odnosno homilije. Jedan od redovnika pratitelja traži od biskupa da blagoslovi novoizabranoga opata. Biskup postavlja upit o njegovoj dostojnosti, a redovnik to potvrđuje. Ukoliko je riječ o opatu *sui iuris*, koji nije pod vlašću mjesnog biskupa, traži se da se pročita apostolski nalog. Nakon toga biskup pita kandidata o njegovoj spremnosti da obdržava monaško pravilo, da svojim životom bude primjer ostalima, da se stara za dobro njihovih duša te da samostanskim dobrima upravlja na korist redovničke braće i siromaha te, konačno, da iskazuje vjernost, poslušnost i poštovanje rimskomu biskupu. Ukoliko se radi o opatu koji ima jurisdikciju nad nekim teritorijem, biskup još traži da izrazi spremnost služiti povjerenom mu puku. Nakon što kandidat na sva pitanja odgovori potvrdno, biskup poziva na molitvu. Svi kleknu, a kandidat se prostre. Slijede litanije svih svetih. Nakon toga svi ustanu, a kandidat klekne pred biskupa koji raširenih ruku govori jednu od četiriju predloženih posvetnih molitava. Nakon toga biskup sjedne i novomu opatu predaje *Pravilo* uz riječi: »Primi Pravilo predano od svetih Otaca da ravnaš i upravljaš braćom koje ti je Bog povjerio koliko ti Bog daje snage i ljudska slabost dopušta.« Nakon toga mu stavlja prsten na prstenjak desne ruke uz riječi: »Primi prsten, znak vjernosti da ovu zajednicu (ili monašku obitelj), opasan stalnom krepošću, čuvaš u bratskoj ljubavi.« Nakon toga biskup mu može staviti mitru ne govoreći ništa. Konačno mu predaje pastirski štap govoreći: »Primi pastirski štap da braću koja su ti povjerena vodiš gorljivošću, za koju imaš položiti račun.« Nakon toga se misa redovito nastavlja, a novi je opat u koncelebraciji.[799]

b) Blagoslov opatice

Kao i u slučaju blagoslova opata, i ovdje se preporučuje da slavlje bude nedjeljom. Slavlje blagoslova redovito predvodi biskup. Iz opravdanih razloga može to biti neki drugi biskup ili pak opat. Izabranicu prate dvije redovnice. Obred je vrlo sličan blagoslovu opata. Izabranica bude predstavljena. Nakon što biskup dobije jamstvo da je ona dostojna te službe, postavlja joj pitanja spremnosti da opslužuje *Pravilo*, da iskazuje poštovanje rimskomu biskupu i svomu biskupu, te da svojim životom bude primjer sestrama. Svi kleknu, a izabranica – ovisno o mjesnom običaju – klekne ili se prostre. Slijede litanije svih svetih. Svi ustanu. Izabranica pred biskupom klekne, a on govori jednu od četiriju posvetnih molitava. Biskup sjedne i novoj opatici uručuje *Pravilo*. Biskup joj zatim na prstenjak desne ruke stavlja prsten, ukoliko ga ona već nije dobila na dan svojih zavjeta ili na dan kada je posvećena kao djevica. Misa se redovito nastavlja. Nakon mise biskup dovo-

[799] Time se jasno daje do znanja da opat mora biti prezbiter. Međutim, izvorno, opat – kao i ostali monasi – nije morao nužno biti prezbiter.

di opaticu do klauzure. Ukoliko slavlje predvodi biskup koji ima jurisdikciju nad tim samostanom, on predvodi opaticu do njezina mjesta u koru, osim ako je to prethodno već učinjeno prigodom njezina izbora za opaticu. Naravno, kao i kod redovničkog zavjetovanja i ovdje su moguće određene prilagodbe i varijacije, tim prije što monaški (benediktinski) samostani imaju razmjerno veliku samostalnost pa samim time i različite drevne običaje.

Zaključno recimo da se i ovaj obred može i treba uvrstiti u buduće novo izdanje Pontifikala na hrvatskom jeziku (zajedno s redom posvete djevica). Ne vidimo razloga zašto se ne bi službene liturgijske knjige priređivale na hrvatskom jeziku, bez obzira koliko se one u praksi upotrebljavale.[800]

[800] Tako je, na primjer, prevedena knjiga *Egzorcizmi i druge prošnje*, Zagreb, 2010., iako se ona – pretpostavljamo – jedva koristi.

RED SPROVODA

A. DANAŠNJE GLEDANJE NA SMRT I SPROVOD

1. Mjesto za mrtve u današnjoj sredini

Donedavno su (na selima) ljudi umirali u svojoj kući. Tijelo bi tamo ostajalo sve do sprovoda. Oko umirućeg i oko lijesa redovito su bili članovi obitelji i susjedi. Danas, međutim, ljudi umiru u bolnici (kao što se i rađaju u bolnici). A ako netko i umre u svom domu, već nakon dva sata tijelo bude prebačeno u mrtvačnicu, jer je neprikladno i nekako »neprilično« da mrtvac dulje vremena leži u stanu. Ne ulazeći u praktičnu i higijensku stranu ovog pitanja, očigledno je da je prisustvo mrtvih neugodno.

Sve je manje sprovoda koji se kreću ulicama. Naravno da je praktičnije da se sprovod vodi iz mrtvačnice na groblju, ali i to ukazuje na naš strah od spomena smrti.

2. Nestanak znakova smrti

Za primjer spomenimo sprovodne običaje koji se susreću u SAD-u: pokojnik se doslovce našminka i uredi tako da izgleda kao da je živ. Tako na izvan sprovodi (u visokom društvu) koji puta izgledaju kao primanje (»party«). Znakovi se žalosti (crnina) sve više gube. To je sve manje pristojno. Ljudi kao da odbijaju sve što bi ih moglo podsjećati na smrt.

B. POVIJEST RIMSKIH OBREDA SPROVODA

1. Od poganskih do kršćanskih obreda sprovoda

O kršćanskim sprovodnim običajima imamo svjedočanstava tek od 3. i 4. st. Neposredno prije preminuća kršćanin bi dobivao popudbinu – pričest (što na izvan podsjeća na novčić koji su stari Grci i Rimljani stavljali u usta pokojniku da bi mogao »platiti prijevoz« u svijet mrtvih). Nakon izdahnuća tijelo bi se opralo i namirisalo, obuklo u cijelu tuniku, dok su se pjevali psalmi koji govore o uskrsnuću. Već istoga dana, a najkasnije sljedećeg jutra, pokojnik bi se, pokriven samo plahtom, nosio na groblje i sahranjivao. Neki dokumenti iz 3. st. spominju da bi svećenik pri ukopu izgovorio neke molitve. Sljedećih dana (trećeg, sedmog ili tridesetog dana) održavao bi se *refigerium*, što doslovno znači »počinak«, a u ovom se slučaju radilo o »sprovodnoj gozbi«. Kada su kršćani kasnije o obljetnici smrti u blizini groba slavili euharistiju, ovaj bi obrok onda bio iza mise.

2. Rimski obred sprovoda iz 7. st.

Točno pisan red sprovoda nalazimo u 49. redu zbirke *Ordines Romani*. Neposredno prije smrti kršćanin dobiva popudbinu, a zatim se čita Muka i redak »Pomozite sveci Božji« i pjeva psalam 114: »Kad iziđe Izrael iz Egipta«. Ovo je vazmeni psalam koji govori o ulasku u obećanu zemlju. Zatim se tijelo uredi i unosi u Crkvu. Tamo se ne slavi euharistija, nego služba časova za mrtve (kako je običaj u našim glagoljaškim župama): uz psalam se uzima i poneko čitanje iz Jobove knjige, a osobito se rado uzimao Ps 42: »Kao što košuta žudi«. Zatim se pokojnik nosi iz crkve prema groblju, a putom se pjevaju psalmi 14: »Tko će uzići na goru Gospodnju«, 51: »Smiluj mi se, Bože«, 24: »K tebi, Gospodine, uzdižem dušu svoju«, 118: »Uzdah se u Gospodina uzdanjem silnim«.

Ova red ima izrazito *vazmeni* značaj. Ps 114 i 118, koji se pjevaju na početku i na koncu obreda, oni su isti psalmi koji se pjevaju na početku i na kraju židovske pashalne večere. Slavlje je sprovoda slavlje pashalnog izlaska. Kao što su Izraelci prešli iz Egipta u obećanu zemlju, tako i pokojnik prelazi u vječni Jeruzalem, gdje ga čekaju anđeli. Sprovodna povorka pjeva dok prenosi pokojnika na groblje. Pokojnik nije osamljen – prati ga kršćanska zajednica.

3. Rimsko-galski obredi 8. i 9. st.

U ovom vremenu rimska liturgija preuzima elemente drugih liturgija. Tako npr. u Grgurovu sakramentaru nalazimo ove molitve za mrtve: *quando anima egreditur de corpore, post lavationem corporis, ante sepulcrum prius quam sepelitur...* Slijedi još izbor molitava nakon polaganja tijela u grob, zatim sedam pokojničkih misa, te jedna misa za sve pokojne.

U svim se molitvama naglašava Božje milosrđe, a to u isto vrijeme znači da su kršćani zabrinuti zbog svojih grijeha i da uopće više nisu sigurni za svoje vječno spasenje, nego da se strašno boje onoga što dolazi. Misa se slavi »za spas duše« pokojnika, a da bi se »pojačao« učinak mise, vjernici se nisu pričešćivali, da bi »svi misni plodovi« išli samo za pokojnika. Nadalje, ove molitve kao da vide pokojnika koji se mora dobro pomučiti da ne upadne u đavolske zamke. Naravno, moli se također da Bog primi dušu pokojnika. Međutim, općenito govoreći, smrt se kršćanina ne gleda više u odnosu prema Kristovu vazmenomu otajstvu, štoviše, u ovim molitvama Krist jedva da je i spomenut. Pokojnik bi se trebao pridružiti anđeoskim zborovima (gdje je tu uskrsnuće tijela?), a ne govori se toliko da bi se trebao pridružiti uskrslom Kristu. Govori se, dakle, o duši pokojnika, ali ne i o Duhu Svetom. Molitve su tako sročene kao da su nadahnute isključivo Starim zavjetom. Više se naglašava »duša« pokojnika koja se konačno oslobađa raspadljivog tijela. Međutim, ovako oštra podjela čovjeka na dušu i tijelo (gotovo u smislu Platonova idealizma) nebiblijska je.

4. Rimski obrednik iz 1614. godine

Ovaj je obrednik plod Tridentskog sabora. Prema njemu sprovod se odvija ovako: župnik odlazi do kuće pokojnika. Lijes se u sprovodnoj povorci nosi do crkve. Tu se pjeva Služba za pokojne. Zatim se slavi misa (naravno, ako je sprovod prije podne). Poslije mise slijedi »sprovodno odrješenje«. Nakon toga se lijes u povorci odnese do groblja gdje se i sahrani. Naš Đakovački obrednik (iz 1933. godine) ne predviđa da se lijes unosi u crkvu: sprovod ide od kuće do groblja, a kad se (nekog drugog dana) služi misa za pokojnika, na koncu mise u dnu crkve oko praznog lijesa (koji predstavlja lijes već sahranjenog pokojnika) slavi se Opjev mrtvačkog odra. S jedne je strane u molitvenim tekstovima ovih obrednika prisutno pouzdanje u milosrđe Božje, ali molitve neizravno ukazuju na nesigurnost spasenja te odražavaju naglašen strah pred smrću i pred posljednjim sudom (»Izbavi me, Gospodine, od smrti vječne u dan onaj strašni, kad se potresu nebesa i zemlja, kada dođeš suditi svijet ognjem.«). Dodajmo također da je ovo tipično klerikalno bogoslužje (nema uloga za laike). Zatim, ne nalazimo ni jednu molitvu za žive, tj. za ožalošćene.

C. RED SPROVODA IZ 1969. GODINE

1. Priprema novog Reda

Osnovni nacrt nalazimo već u SC 81-82:

> »Neka obred sprovoda jasnije izrazi vazmeni značaj kršćanske smrti i neka bolje odgovara prilikama i običajima pojedinih krajeva, pa i s obzirom na boju. Neka se preispita obred pokopa djece i neka mu se dodijeli vlastita misa.«

Dakle, trebalo je naglasiti vazmeni značaj smrti i trebalo je prirediti obrede za različite prigode i mentalitete. Sam red nudi tri osnovne mogućnosti:

- sprovod s trima postajama (u pokojnikovoj kući, u crkvi i na groblju),
- sprovod s dvjema postajama (u kapeli na groblju i kod groba)
- sprovod s jednom postajom (u pokojnikovoj kući).

Ovaj latinski obred uopće nije imao namjeru biti monolitan i obvezatan za sve. Različite krajevne Crkve trebale su taj obred prilagoditi (zadržati nešto od staroga, prilagoditi neke geste i molitve ili pak uvesti nove, to jest učiniti isto ono što se predlaže uz obrednik blagoslova). Dogodilo se da je ovaj obred stvarno prilagođen samo u Njemačkoj i Francuskoj. Ostale su zemlje manje-više ovaj red jednostavno prevele.

2. Struktura

Predviđa se bdjenje ili služba riječi za pokojnika i molitva kad se tijelo polaže u lijes. Sam bi red sprovoda imao četiri dijela:[801]

- utjeha vjere upućena obitelji i prijateljima;
- bogoslužje riječi;
- euharistijsko slavlje (pri tome se misa ne služi samo »za dušu« pokojnika, nego ona označava da se na pokojniku ostvaruje Kristov vazmeni prijelaz iz smrti u život);
- posljednja preporuka i oproštaj.

Iako crkveni propisi danas dopuštaju spaljivanje (ukoliko se time ne želi izraziti nevjera u uskrsnuće tijela), ipak se smatra da je dostojnije biti sahranjen (poput Krista). U slučaju spaljivanja, Crkva inzistira da pepeo treba sahraniti, a ne negdje prosipati, čuvati u kući, dijeliti ili od njega praviti neke predmete.[802] Službenik je svećenik ili đakon, a u izuzetnim slučajevima može biti laik, ali dolikuje da sprovod slavi predstojnik zajednice.

3. Teologija i rječnik novog reda sprovoda

Osobit znak u obredu sprovoda bila bi *šutnja*, koja u ovom redu nije naglašena. Ostali su zdravi znakovi križ, Sveto pismo, (uskrsna) svijeća, škropljenje vodom, kađenje... Evo sada nekoliko elemenata teologije smrti prema ovomu redu.

Pashalna (vazmena) vizija prijelaza. Prethodne napomene kažu:

> »Sahranjujući svoje sinove i kćeri Crkva puna vjere svetkuje Kristovo vazmeno otajstvo sa željom da oni, koji su krštenjem postali sutjelesnici Krista umrlog i uskrišenog, s njime po smrti **prijeđu** u život...
>
> To je upravo smisao svekolikog života kršćanina: biti po sakramentima inicijacije jedno s Kristom u njegovu umiranju, da bi onda po tim istim sakramentima bio dionikom i njegova uskrsnuća i proslave, što se u potpunosti ostvaruje poslije smrti.«[803]

[801] *Rimski obrednik obnovljen prema odluci svetoga općeg sabora Drugog vatikanskog, a proglašen vlašću pape Pavla VI. Red sprovoda*, Zagreb, 2003. (= RS).

[802] Usp. KONGREGACIJA ZA NAUK VJERE, Instrukcija *Ad resurgendum cum Christo* od 15. kolovoza 2016. Vidi: http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20160815_ad-resurgendum-cum-christo_it.html. Hrvatski tekst dostupan na: https://www.bitno.net/vijesti/vatikan-izdao-nove-naputke-pokopima-kremaciji-procitajte-sto-porucili/ (1. 9. 2017.).

[803] RS, br. 1.

Pretkršćansko shvaćanje drugog svijeta. Obred je ipak sačuvao neke ideje prisutne u pretkoncilskim molitvama koje je preuzeo. U njima se Krist uopće ne spominje kao ni njegovo uskrsnuće kao zalog života svih ljudi.

»Duša« i »tijelo«. Prilično je prisutno dvojno shvaćanje čovjeka podijeljenog na dušu i tijelo. S druge pak strane, obred naglašava važnost sakramenata inicijacije u prijelazu s ovog svijeta u drugi, pogotovo kad se uzmu u obzir sakramenti umirućih.

Molitva za žive. Ono što je u starim obrednicima bilo posve nepoznato, konačno se našlo u ovom redu: molitva za žive. Svećenik se obraća tugujućima, odnosno moli za tugujuće da ih ova smrt utvrdi u vjeri u uskrsnuće.

U ovom je redu Božja riječ osobito prisutna. Koji puta će neki izričaj biti nejasan, pa će biti potrebno tumačiti smisao pojedinih izraza i riječi.

Još neke pastoralne napomene:

- Bit će izuzetno malo slučajeva kad će župnik odbiti sprovod. Jer, prvo, tko može suditi o pokojnikovoj izopačenosti, drugo, na sprovod se ide radi živih, a treće, za neke će ljude to biti prigoda da čuju Božju riječ i njezino tumačenje.
- Obično je »sklizak« teren govoriti o pokojniku. Loše? Neće biti u redu. Dobro? Nema potrebe lagati. Ili o dobrima dobro govoriti, a o drugima loše? Obično nije razborito dijeliti i suditi ljude... Najsigurniji put: homilija koja tumači Božju riječ i kršćansku vjeru o uskrsnuću.
- Poštovati običaje i ništa nasilno ne dokidati. Na sprovodima su svi izuzetno osjetljivi.
- Korištenje sprovoda za naplaćivanje nenaplaćenih župskih potraživanja mislimo da nije vrijedno većih komentara.

EGZORCIZMI – MOLITVE OTKLINJANJA

A. KATEKUMENSKI EGZORCIZMI (»MALI EGZORCIZMI«)

1. Kroz povijest

U prvoj su Crkvi doslovno prihvaćali Isusovu riječ da čovjek ne može biti sluga dvojici gospodara. Oni koji su kršteni, oni su i posvećeni, opečaćeni, oni su Kristovi, štoviše krist-ijani. Zato Pavao s ponosom ističe da je *doulos Hristou*, rob, sluga Kristov. Oni koji nisu kršteni, nisu Kristovi sluge, pa su onda nužno pod utjecajem sotone, odnosno, robovi su sotone. Zato su u vremenu katekumenata bili izuzetno važni egzorcizmi – otklinjanja, da bi se kandidata istrgnulo ispod vlasti đavla. Neposredno prije krštenja, kako smo vidjeli u Hipolita, osobito se pazilo da se neki trag sotone ne bi zadržao u kandidatu, zato su prije krštenja trebali skinuti sve sa sebe, ne zadržavajući ništa strano na sebi poput ogrlica, naušnica, prstenja, a žene su čak morale i kosu rasplesti. I, konačno, neposredno prije krštenja, izvješćuje Hipolit, slijedilo je zadnje i konačno odreknuće:

> »Svećenik uzme na stranu jednog po jednog kandidata za krštenje i zapovijedi im da se odreknu (sotone) govoreći: 'Odričem se tebe, sotono, svega sjaja tvojega i svih djela tvojih.' Nakon što se odrekao svećenik ga maže otkletvenim uljem govoreći mu: 'Neka se udalji od tebe svaki zao duh.' Tako ga golog preda biskupu ili svećeniku koji stoji uz vodu, da ga krsti.«[804]

Slično je bilo u svim obrednicima prije II. vatikanskog sabora. Otklinjala se đavolska sila od stvora soli koja se sipala u blagoslovljenu vodu, otklinjale su se i odrasle osobe koje su se pripravljale na krštenje. Tu je službu po sebi vršio »učitelj«, bio on klerik ili laik. Zbog toga se sve do II. vatikanskog sabora zadržao »niži red« egzorcista (naravno, stoljećima samo formalni stupanj do svećeništva). Zanimljivo je da su se otklinjala i malena djeca neposredno prije krštenja,[805] kao npr.:

> »Zaklinjem te, nečisti duše, u ime O+ca, i Si+na i Duha + Svetoga, da izađeš i odstupiš od ovoga službenika (službenice) Božjega I., jer ti, prokleti osuđeniče, zapovijeda onaj koji je nogama išao po moru i pružio desnicu Petru, kad se topio. Dakle, prokleti đavle, spoznaj svoju osudu, i daj čast Bogu živomu i pravomu, daj čast Isusu Kristu sinu i duhu Svetomu, te odstupi od ovoga Božjega službenika (službenice) I., jer se Bog i Gospodin naš

[804] IPPOLITO DI ROMA, *La tradizione apostolica*, br. 21.

[805] To je po sebi i razumljivo jer se za krštenje djece uzimao prilagođeni red krštenja odraslih.

Isus Krist dostojao njega (nju) pozvati k svetoj svojoj milosti i blagoslovu i studencu krštenja.

Zaklinjem te, nečisti duše, imenom Boga + Oca svemogućega i imenom Isusa + Krista Sina Njegova, Gospodina i Suca našega, i krepošću Duha + Svetoga, da odstupiš od ovoga stvora Božjega I., kojega se naš Gospodin dostojao pozvati k svetom hramu svojemu, da postane hram Boga živoga i Duh Sveti da stanuje u njemu.[806]

2. Danas

U današnjem obredu krštenja male djece nema molitve otklinjanja, nego samo molitva da Bog oslobodi dijete istočnoga grijeha:

»Svemogući vjekovječni Bože! Ti si na svijet poslao svoga Sina da odagna od nas moć sotone, duha zloće, čovjeka da tami otme i prenese u divno kraljevstvo tvoje svjetlosti. Smjerno te molimo: oslobodi ovo dijete ljage istočnoga grijeha, učini ga hramom svoga veličanstva i podaj da se u njemu nastani duh Sveti.«[807]

U važećem Redu pristupa odraslih u kršćanstvo predviđene su u razdoblju katekumenata otkletvene molitve za katekumene. Međutim molitve su deprekativne i ne govore toliko o osobnom zlom duhu (đavlu) nego o duhu grijeha, što se više može shvatiti kao sklonost prema grijehu. Evo nekoliko ulomaka iz otkletvenih molitava:

»... Usrdno te molimo za ove katekumene koji se tebi predaju: odvrati od njih svakog zlog duha, svako djelo zablude i grijeha, da mogu postati hramom Duha Svetoga...[808]

... Spasi ove svoje sluge,[809] oslobodi ih od svih zala i robovanja neprijatelju; odagnaj od njih duha laži, požude i zloće...[810]

... Ove tvoje sluge slušaju riječ evanđelja; neka ih ne hvata duh pohlepe i lakomosti, duh požude i oholosti...«[811]

[806] RO 1929, 15-17.

[807] RK, 42-43.

[808] RPOK, br. 113.

[809] Zanimljivo, u starim su obrednicima uvijek stavljali oblike za muški i ženski rod. A u novim obredima samo muški rod. A joj!

[810] *Isto*, br. 115.

[811] *Isto*, br. 116.

B. EGZORCIZMI (»VELIKI/SVEČANI EGZORCIZMI«)

1. Prethodni obrednik

Prethodni obrednik, važeći do II. vatikanskog sabora, u naslovu XI donosi: »Zaklinjanje opsjednutih od zla duha«. Na samom početku obrednik ističe dvije bitne stvari. Veli:

> »Svećenik, koji s posebnim i izričitim dopuštenjem Ordinarija hoće da zaklinje one, što ih muči zli duh, mora biti kako treba pobožan, razborit i neporočna života. (...) A dolikuje osim toga, da je zreo čovjek i častan ne samo radi službe, nego i radi uzorna života... (br. 1)
>
> Ponajprije, neka lako ne povjeruje, da je netko opsjednut od zla duha, već neka ima pred očima znakove kojima se opsjednuti raspoznaje od onih, što boluju od crne žuči[812] ili kakve druge bolesti. A znaci, da je netko opsjedan od zlog duha, jesu: ako nepoznatim jezikom više riječi govori ili razumije drugoga koji tako govori; ako otkriva daleke i tajne stvari; ako pokazuje snagu, koja nadmašuje njegovu dob ili stanje...«[813]

Dakle, dvije stvari. Prvo, svećenik *mora* imati izričito dopuštenje od svoga ordinarija i, drugo, *ne smije olako povjerovati* da se doista radi o opsjednuću. Većina psihičkih bolesnika rado će tvrditi da su opsjednuti (znam iz iskustva!).

Po sebi, ako je moguće, veli obrednik, obred treba vršiti u crkvi ili u kakvom drugom posvećenom mjestu. Naglašava se, ukoliko se radi o opsjednutoj ženi, da uz nju bude neka druga žena, da bi se pazilo na ćudoređe. Inače, pretpostavlja se da ovomu obredu budu nazočni i neki drugi vjernici. Svećenik se prethodno ispovijedi, a na početku izmoli 54. psalam s pripadajućom molitvom. Nižu se deprekativne i indikativne otkletvene molitve i čitanje evanđeoskih odlomaka i onda nekoliko indikativnih otklinjanja. Slijedi Vjerovanje sv. Atanazija, Psalam 68, 35, 31, 22, 3, 11 i 13. Obred završava molitvom poslije oslobođenja.[814]

2. Današnji obrednik

Zanimljivo je da je to posljednja obnovljena liturgijska knjiga nakon II. vatikanskog sabora, izdana tek 1998. godine, obnovljeno izdanje 2004. godine, a u hrvatskom prijevodu 2010. godine.[815]

[812] »Crna žuč« je melankolija (što grčki i znači crna žuč), a očituje se u napadima tjeskobe i straha, depresije i umora. Dakle, ovdje se misli na neku lakšu ili težu duševnu bolest.

[813] RO 1929, 363.

[814] *Isto*, 366-389.

[815] *Egzorcizmi i druge prošnje*, Zagreb, 2010.

a) Prethodne napomene

U prethodnim se napomenama na početku ističe da je Bog jedini Gospodar svega, te da je sve stvorio dobro. Zlo nije i ne može biti od Boga. Zlodusi su, naime, »sami sebe učinili zlima« (br. 1).

Čovjek je, po nagovoru zloduha, sagriješio, postao je rob grijeha i sveo se pod vlast đavlovu (br. 2).

Bog je zato i poslao svoga Sina u svijet »da smrću obeskrijepi onoga koji imaše vlast smrti, to jest đavla« (Heb 2, 14) i da ranjenu ljudsku narav po muci i uskrsnuću svome preobrazi, darom Duha Svetoga, u novi stvor (br. 3).

U br. 8 spominje se drevna i sadašnja praksa otkletvenih molitava nad katekumenima koji se ovdje nazivaju *manji egzorcizmi*.

U br. 9 veli se kako i krštene osobe imaju iskustvo napastovanja. Zato vjernici trebaju bdjeti i braniti se molitvama i sakramentalnim životom.

U br. 10 doslovno se veli:

»Nama je doista teško shvatiti otajstvo Božje dobrote kada, s Božjim dopuštenjem, gdjekad nastupe slučajevi onog osobitog mučenja ili opsjednuća koje đavao vrši na štetu čovjeka, Božjem narodu pridružena i od Krista prosvijetljena, da kao sin svjetlosti prema vječnom životu hodi. Tada se tajna opačine što je u svijetu na djelu (2 Sol 2, 7) jasno očituje (usp. Ef 6, 12) iako đavao ne može prekoračiti od Boga postavljene granice. Taj oblik đavlove moći nad čovjekom razlikuje se od onog oblika koji u čovjeku potječe od istočnoga grijeha, a koji je grijeh. U tim okolnostima Crkva moli Krista Gospodina i Spasitelja i, uzdajući se u njegovu snagu, mučenom ili opsjednutom vjerniku nudi razne pomoći da se oslobodi od mučenja ili opsjednuća.«

Br. 11 precizira:

»Među tim pomoćima ističe se svečani egzorcizam, zvan i velikim egzorcizmom, koji je liturgijski čin.«

Slično kao i u prethodnom Obredniku naglašava se:

»13. Služba obavljanja egzorcizma nad opsjednutim daje se posebnim i izričitim dopuštenjem mjesnog ordinarija, a taj je po propisu sam dijecezanski biskup. To se dopuštenje smije dati smo svećeniku koji se odlikuje pobožnošću, znanjem, razboritošću i neporočnošću života te koji je za tu službu posebno pripravljen.

14. Egzorcist u slučaju neke demonskom zvane intervencije neka postupa prije svega oprezno i razborito. Ponajprije neka ne povjeruje olako da je

od zloduha opsjednut netko koga muči neka bolest, osobito psihička. Isto tako, neka odmah ne povjeruje da je po srijedi opsjednuće čim netko ustvrdi da ga đavao na poseban način napastuje, uznemiruje ili napokon muči; netko naime može biti vlastitom maštom zaluđen. Isto tako neka pripazi da ne bude prevaren spletkama i obmanama koje đavao rabi da prevari čovjeka i uvjeri opsjednutoga da se ne podvrgne egzorcizmu, da je njegova bolest naravna ili ovisna o liječnikom umijeću. Neka svakako dobro pogleda je li doista mučen od zloduha onaj za kojega se to tvrdi.«

Dakle, egzorcist može biti jedino svećenik koji ima izričit mandat od biskupa. Drugo, ne smije olako povjerovati da je opsjednut netko koga muče psihičke bolesti.

»15. Neka ispravno razluči slučaj đavolskog napadaja od onoga krivoga mišljenja zbog kojega neki, pa i vjernici, drže da su žrtve uroka, zle kobi ili prokletstava koji drugi navlače na njih ili na njihovu rodbinu ili na njihova dobra. Duhovna pomoć neka im se ne uskrati, ali neka se ne vrši egzorcizam; mogu se pak moliti neke prikladne molitve s njima i za njih, tako da zadobiju Božji mir. Isto tako duhovnu pomoć ne treba kratiti ni vjernicima kojih se Zli ne dotiče, nego trpe od njegova napastovanja jer žele ostati vjerni Gospodinu Isusu i evanđelju. To može učiniti i prezbiter koji nije egzorcist, a i đakon, služeći se prikladnim molitvama i prošnjama.

16. (...) Prema provjerenoj praksi znacima opsjedajućeg zloduha drže se: na nepoznatu jeziku govoriti veći broj riječi ili razumjeti govornika; obznanjivati daleke i tajnovite stvari; pokazivati snagu nerazmjernu dobi ili stanju. (...) Treba obratiti pozornost i na druge (znakove), osobito one moralnog i duhovnog reda, koji na drugi način očituju đavolski zahvat, kao npr. žestoka odbojnost prema Bogu, presvetom Imenu Isusovu, blaženoj Djevici Mariji i svetima, Crkvi, riječi Božjoj, stvarima, obredima, osobito sakramentalnima, i prema svetim slikama.

17. O nužnosti primjene obreda egzorcizma egzorcist će razborito prosuditi nakon brižljivog ispitivanja, uvijek čuvajući ispovjednu tajnu, posavjetovavši se, koliko je moguće, sa stručnjacima za duhovne stvari i, kad je potrebno, s medicinskim i psihijatrijskim stručnjacima koji imaju osjećaja za duhovne stvari.

19. Neka se egzorcizam obavlja tako da se očituje vjera Crkve i da ga nitko ne bi shvatio kao magijski ili praznovjeran čin. Treba paziti da u očima nazočnih ne postane predstavom. Ni jednom sredstvu društvenog priopćavanja, dok se obavlja egzorcizam, neka se ni na koji način ne dade prostora, pa ni prije nego se egzorcizam obavlja; a nakon što se obavi, egzorcist i nazočni neka o tome ne šire vijest, čuvajući potrebnu povjerljivost.«

b) Obred

Važni su svećenikovi pripremni post i molitva. U molitvi mogu pomoći i drugi, napose rođaci i prijatelji. Kad god je moguće, mala skupina vjernika sudjeluje u egzorcizmu i to u crkvi ili u oratoriju, ako je moguće.

- Započinje škropljenje blagoslovljenom vodom.
- Slijede litanije svih svetih.
- Jedan ili više psalama.
- Evanđelje.
- Polaganje ruku.
- Apostolski simbol ili obnova krsne vjere.
- Pokaže se križ.
- Deprekativni obrazac, zatim imperativni obrazac. Imperativni se nikad ne uzima prije deprekativnog, a deprekativni se može uzeti bez imperativnog.
- Završni hvalospjev.

c) Prošnje i egzorcizmi koji se mogu upotrijebiti u posebnim prigodama Crkve

Sotona djeluje ne samo ospjednućem nego i u napastima. Tada se mogu moliti neke molitve koje predvodi svećenik i to po ovlasti biskupa.[816]

Nakon uvodnog pozdrava slijedi svetopisamsko čitanje i homilija, eventualno litanije svih svetih i sveopća molitva. Nakon zajedničke molitve svećenik moli jednu deprekativnu i jednu imperativnu molitvu protiv napasnika. Može se dodati i molitva svetomu Mihaelu.

d) Prošnje koje vjernici mogu privatno upotrijebiti u hrvanju protiv moći tmina

Nudi se pet molitava, zaziv Presvetomu Trojstvu, litanije Imenu Isusovu, neki drugi zazivi, zazivi BDM, sv. Mihaelu i neki zazivi iz litanija svih svetih.

[816] *Isto*, 87-94.

ZAKLJUČAK

Koja je važnost i koje je značenje kršćanskog bogoslužja, pogotovo bogoslužja sakramenata? Što to znači da je liturgija – poglavito euharistija! – spomenčin našega spasenja? Kako to da se – sve donedavno – na liturgiju gledalo uglavnom kao na zbirku propisa i rubrika kako se ima slaviti neki obred?

Liturgijska konstitucija *Sacrosanctum concilium* u broju 5, povijest ljudskog spasenja vidi u trima razdobljima: čudesna Božja djela u narodu Staroga zavjeta bila su »predigrom« Kristova otkupiteljskog djela, to jest vazmenoga otajstva njegove smrti i uskrsnuća koje se zbilo u punini vremena. Iz toga je proistekla Crkva – a to je ono treće razdoblje – koja je sama čudesno otajstvo i u kojoj se slave otajstva našega spasenja. Dogmatska konstitucija *Lumen gentium* ističe dvostruki smisao kršćanske liturgije. Prvo veli: »Kad god se na oltaru obavlja žrtva križa, kojom 'je bio žrtvovan Krist, naše vazmeno janje', vrši se djelo otkupljenja.« Zatim nastavlja: »Ujedno se sakramentom euharistijskog kruha predočuje i izvršuje jedinstvo vjernika, koji tvore jedno tijelo u Kristu.« (LG 3) Dakle, u svakom se bogoslužju ostvaruje Kristovo vazmeno otajstvo kojim smo spašeni, te se ujedno ostvaruje jedinstvo Crkve. Jer, upravo po euharistiji – a na svoj način po svakom bogoslužju – ostvaruje se Crkva prema poznatomu aksiomu: *Ecclesia facit eucharistiam, eucharistia facit Ecclesiam*.[817] Tako je bogoslužje imanentno Crkvi koja je, sa svoje strane, njegovo prirodno okružje. Krist je jedini veliki svećenik i u kršćanskom bogoslužju on prikazuje samoga sebe Ocu, ali u sebi i nas, koji smo udovi njegova otajstvenoga Tijela. Bogoslužje se nužno ostvaruje u Crkvi koja je tijelo Kristovo, dok s druge strane Crkva postaje Crkvom upravo po bogoslužju. Liturgija se nužno događa u Crkvi, a sa svoje strane životnost Crkve bitno ovisi o liturgiji. Naime, u naravi je Crkve da slavi liturgiju. Nadalje, u životu i životnosti Crkve bogoslužje je temeljna stvarnost i po tome što se u njem očituje nauk i vjera Crkve, prema jednom drugom važnom aksiomu: *Lex orandi – lex credendi*.[818]

[817] H. DE LUBAC tako je preformulirao Augustinovu misao: »... in sacramento spei, quo in hoc tempore consociatur Ecclesia, quamdiu bibitur quod de Christi latere manavit« (*Contra Faustum*, 12, 20 [PL 42, 265]), tako da se u mnogim komentarima tvrdi da je aksiom Augustinov. Vidi: H. DE LUBAC, *Meditazione sulla Chiesa*, Milano, 1965., 162. Zanimljivo je da se isti aksiom pojavljuje kao naslov u KKC, br. 1395.

[818] Izreka se općenito pripisuje Prosperu Akvitanskom: *(ut legem credendi lex statuat supplicandi)*. Vidi: DH, br. 426. Za latinski tekst usp. DS, br. 246. Usp. također: P. AQUITANUS, *Liber praeteritorum sedis apostolicae episcoporum auctoritates de gratia dei et libero voluntatis arbitrio* VIII (PL 51, 209-210).

U ovoj smo knjizi pokušali prikazati slavljenje kršćanskih sakramenata upravo u tome svjetlu. U bogoslužju sakramenata vidimo na djelu Kristovo spasenjsko djelo – *hic et nunc* – te se u tom istom bogoslužju ostvarujemo kao njegovo otajstveno tijelo. Prikazali smo povijest pojedinog sakramentalnoga slavlja i tako ukazali na kontinuitet crkvene predaje. U isto smo vrijeme naglasili kako u bogoslužju Crkve razlikujemo Predaju koja je trajna i nepromjenjiva od onih elemenata predaje koji su drugotne važnosti te se mogu mijenjati prema potrebama sadašnjega vremena, jer se liturgija »sastoji od nepromjenjivog dijela koji je božanski ustanovljen i od promjenjivih dijelova koji se tijekom vremena mogu ili čak moraju mijenjati, ako su se u njih uvukle pojedinosti koje manje odgovaraju izvornoj naravi same liturgije ili su postale manje prikladne.« (SC 21) Prikazali smo i teologiju pojedinog bogoslužja. Nastojali smo također donijeti uzoran način slavljenja svakog pojedinoga bogoslužja s mogućnostima prilagodbe koju predviđaju samo liturgijske knjige, ali i vlastitosti od davnina poznate i priznate u našim krajevima. Na koncu smo – istom metodologijom – prikazali i blagoslovine: red posvete crkve i oltara, blagoslove, redovnička zavjetovanja, sprovode i egzorcizme.

BIBLIOGRAFIJA

- ADAM, A., *Uvod u katoličku liturgiju*, HILP, Zadar, 1993.
- ALBERIGO, J., DOSETTI, J. A., OANOU, P.-P., LEONARDI, C., PRODI, P. (ur.), *Conciliorum oecumenicorum decreta*, Istituto per le scienze religiose, Bologna, ^{3}1973.
- AMBROZIJE, *Otajstva i tajne*, Služba Božja, Makarska, 1986.
- AMBROZIJE, *Tractatus de poenitentia*, u: CSEL, 53.
- ANDRIEU, M. (ur.) *Les Ordines Romani du haut moyen age*, I-III, Louvain, 1971.
- ANDRIEU, M. (ur.), *Le pontifical Romain au moyen-âge. Le Pontifical Roman du XIIe siècle*, I, Biblioteca apostolica vaticana, Città del Vaticano, 1937.
- ANDRIEU, M. (ur.), *Le pontifical Romain au moyen-âge. Le Pontifical de Guillaume Durand*, III, Biblioteca apostolica vaticana, Città del Vaticano, 1937.
- *Apostolski oci I. Ignacije Antiohijski: Pisma. Polikarp: Poslanica Filipljanima. Polikarpovo mučeništvo*, Verbum, Split, 2010.
- *Apostolski oci II. Didaché, Klement Rimski: Pismo Korinćanima, Barnabina poslanica*, Verbum, Split, 2010.
- *Apostolski oci III., Pseudo-Klementova homilija; Pismo Diogenetu, Hermin Pastir*, Verbum, Split, 2011.
- AQUITANUS, P., *Liber praeteritorum sedis apostolicae episcoporum auctoritates de gratia dei et libero voluntatis arbitrio VIII* (PL 51, 209-210).
- ARAČIĆ, P., *Rasti u ljubavi. Priprava za brak i obitelj i pastoral zaručnika*, Glas koncila, Zagreb, 2000.
- ARDITO, S., *Il matrimonio nella teologia postridentina*, u: TRIACCA, A. M. – G. PIANAZZI, G. (ur.), *Realtà e valori del sacramento del matrimonio. Convegno di aggiornamento*, Roma, Facoltà di Teologia dell'Università Pontificia Salesiana, LAS, Roma, 1976., 153-172.
- AUGÉ, M., La professione monastica e religiosa, u: I. SCICOLONE (ur.), *Anamnesis. I Sacramentali e le benedizioni*, VII, Marietti, Genova, 1989., 47-63.
- AUGUSTIN, *Govori – 1*, Služba Božja, Makarska,1990.
- AUGUSTIN, *O državi Božjoj*, I-III, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1996.
- BARBA, M., Il Rito del matrimonio. Tra editio typica altera e nuova edizione italiana, u: *Rivista liturgica* 6(2004), 965-1000.
- BARBERI, P., *La celebrazione del matrimonio cristiano. Il tema negli ultimi decenni della teologia cattolica*, CLV, Edizioni liturgiche, Roma, 1982., 181-191.

- *Barnabina poslanica*, Biblioteka Službe Božje, 58, Split, 2008.
- BAŠIĆ, P., *Slaviti euharistiju po Misalu Pavla VI.*, Zagreb, 1992.
- BERNARD, J. H. (ur.), *The odes of Solomon*, VIII, Cambridge, 1912.
- *Biblia sacra vulgatae editionis iuxta exemplaria ex typographia apostolica vaticana*, V. Loch (ur.), IV, Ratisbonae, 1903.
- *Bibliorum sacrorum latinae versiones antiquae, seu Vetus italica*, P. SABATIER (ur.), III, Parisiis, 1751.
- *Biserje sv. Ante*, Sarajevo, [24]1982.
- BORAK, H. (ur.), *Redovnička pravila*, Brat Franjo – Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1985.
- BOSSIO, G., *Iniziazione ai padri*, I, Società editrice internazionale, Torino 1964.
- BOUHOT, J. P., *La confermazione, sacramento della comunione ecclesiale*, LDC Torino – Leumann, 1970.
- *Božanski časoslov obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora II. vatikanskog a proglašen vlašću pape Pavla VI. Časoslov rimskog obreda*, II, Zagreb, 1984.
- *Božanstvene liturgije*, Beograd, 1978., 57-58.
- BROVELLI, F., Ordine e ministri, u: A. J. CHUPUNGCO, *Anamnesis. La liturgia, i sacramenti. Teologia e storia della celebrazione*, III/1, Marietti, Genova, 1986., 243-300.
- BUGNINI, A., *La riforma liturgica (1948-1975)*, CLV, Edizioni liturgiche, Roma, 1983.
- BULAT, N., Suvremena teološka problematika sakramenta potvrde, u: *Služba Božja* 3(1977.), 213-225.
- CABIÉ, R., L'eucaristia, u: A. G. MARTIMORT (ur.), *La Chiesa in preghiera*, II, Queriniana, Brescia, 1987.
- CANTALAMESSA, R., *La Pasqua della nostra salvezza. Le tradizioni pasquali della Bibbia e della primitiva Chiesa*, Marietti, Casale Monferrato, 1984.
- CAPELLE, B., Le Kyrie de la messe et le papa Gélase, u: *Revue bénédictine* 46(1934.), 126-144.
- *Božanski časoslov obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora II. vatikanskog a proglašen vlašću pape Pavla VI. Časoslov rimskog obreda*, II, Zagreb, 1984.
- CENTI, T., Introduzione, u: TOMMASO D'AQUINO, *Somma teologica. Testo latino e italiano*, T. CENTI, A. URRU (ur.), Edizioni Studio domenicano, 30, Bologna, 1985.
- CERENA, O., *La Cena pasquale ebraica per comunità cristiane. Haggâdâh*, Marietti, Casale Monferrato, 1980.

- CIPRIJAN, *Epistola*, 73, 9, u: CSEL, 784-785.
- ĆIRIL JERUZALEMSKI, *Mistagoške kateheze*, Split, 2005.
- ĆOKOVSKI MONASI (ur.), *Pravilo sv. Benedikta*, Nard, Ćokovac, 2008.
- *Corpus christianorum Series Latina* (CCL), Brepols, Turnhout, 1954.
- COURTH, F., *Sakramenti. Priručnik za teološki studij i praksu*, UPT, Đakovo, 1997.
- CRNČEVIĆ, A., ŠAŠKO, I., *Na vrelu liturgije. Teološka polazišta za novost slavljenja i življenja vjere*, HILP, Zagreb, 2009.
- CROCIANI, L., *Riti nuziali nel mondo latino occidentale*, Edizioni Cantagalli, Siena, 2001.
- CROUSEL, H., Sposalizio, u: A. DI BERNARDINO (ur.), *Dizionario patristico di antichità cristiana*, Marietti, Casale Monferrato, 1983., 3303-3304.
- DACQUINO, P., *Storia del Matrimonio cristiano alla luce della Bibbia*, Torino, 1984.
- DA-DON, K., *Židovstvo. Život, teologija i filozofija*, Profil, Zagreb, 2004.
- DE CLERCK, P., *La »prière universelle« dans les liturgies latines anciennes. Témoignages patristiques*, Aschendorff, Münster Westfalen, 1977.
- DE CLERCK, P., La preghiera universale. Le lezioni della storia, u: *Rivista liturgica* 97(2010.)6, 865-875.
- DELLA TORRE, L. (ur.), *Pregare l'eucaristia. Preghiere eucaristiche di ieri e di oggi per la catechesi e l'orazione*, Queriniana, Brescia, 1982.
- DE LUBAC, H., *Meditazione sulla Chiesa*, Milano, 1965., 162.
- DENZINGER, H., A. SCHÖNMETZER, A. (ur.), *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, Herder, Barcinone – Friburgi Brisgoviae – Romae, 1976.
- DENZINGER, H., HÜNERMAN, P. (ur.), *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i ćudoređu*, Đakovo, 2002.
- DESHUSSES, J. (ur.), *Le sacramentaire Grégorien. Le Sacramentaire, Le Supplément d'Aniane*, I, Fribourg, 1979.
- *Direktorij o misama s djecom*, Glas Koncila, Zagreb,1974.
- DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, [7]2008.
- DUCHESNE, L., *Le Liber Pontificalis. Texte, introduction et commentaire*, I, Paris 1886.
- DUMAS, A., Le orazioni del Messale. Criteri di scelta e di composizione, u: *Rivista liturgica* 58(1971.), 92-102.

- EGERIJA, *Putopis*, Služba Božja, Makarska, 1999.
- *Egzorcizmi i druge prošnje*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2010.
- *Enchiririon Vaticanum. Documenti ufficiali della Santa Sede*, XIV, EDB, Bologna, 1994.
- *Enciclopedia dei Santi. Bibliotheca Sanctorum*, Città Nuova, 2007.
- ÉVENOU, J., Il matrimonio, u: A. G. MARTIMORT (ur.), *La Chiesa in preghiera. Introduzione alla Liturgia. I sacramenti*, III, Queriniana, Brescia, 1987., 209-232.
- FREIBERGER, Š. M. (ur.), *Molitvenik*, Zagreb, 1938. (reprint Zagreb, 1994.)
- FRANJO, Apostolsko pismo »Magnum principim«, https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2017/09/09/0574/01279.html
- FRANJO, Pismo prefektu Kongregacije za bogoštovlje i disciplinu sakramenata, http://www.lastampa.it/2017/10/22/lettera-del-papa-al-prefetto-congregazione-culto-divino-xpkpknpF191GtJrk9VSksI/pagina.html (25. 10. 2017.)
- FUNK, F. X. (ur.), *Didascalia et Constitutiones apostolorum*, Paderborn, 1950.
- GIRAUDO, C., La preghiera dei fedeli tra eclissi e clandestinità. La sopravvivenza ufficiosa delle suppliche dopo le letture, u: *Rivista liturgica* 97(2010.)6, 876-892.
- *Godišnji blagoslov obitelji u njihovim domovima. Pastoralno izdanje*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2001.
- GRGIĆ, M., Postrig, u: A. BADURINA, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike*, Sveučilišna naklada Liber – Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1985., 479.
- GY, P. G., La penitenza e la riconciliazione, u: A. G. MARTIMORT, *La Chiesa in preghiera. I sacramenti*, III, 121-136.
- HÄNGGI, A., PAHL, I. (ur.), *Prex eucharistica. Textus e variis liturgiis antiquioribus selecti*, Éditions universitaires Fribourg, 1968.
- HARTEL, W. (ur.), *Corpus scriptorum ecclesisticorum latinorum*, III/2-3, Wien, 1871.
- ILIČIĆ, D., *Pastoralni aspekti Druge biskupijske sinode đakovačke i srijemske*, Biblioteka Diacovensia, Đakovo, 2008.
- *Ioannes Diaconus Epistola ad Senarium* (PL 59, 399-408).
- IPPOLITO DI ROMA, *La tradizione apostolica*, R. TATEO (ur.), Edizioni Paoline, Roma, 1979.
- IRENEJ LIONSKI, *Adversus haereses*, Roma, 1907.
- IVAN PAVAO II., *Familiaris consortio. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu*, Zagreb, 1979.

- IVAN ZLATOUSTI, *Krsne pouke*, III, 6-7, Služba Božja, Makarska, 2000.
- JEDIN, H., *Crkveni sabori. Kratka povijest*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1997.
- JOUNEL, J., Ordinazioni, u: A. G. MARTIMORT, *La chiesa in preghiera*, III, Queriniana, Brescia, 1987., 159-207.
- JUNGMANN, J. A., *Missarum sollemnia. Eine genetische Erklärung der römischen Messe*, I-II, Herder Wien, 1952.
- JUSTIN, *Apologije*, Verbum, Split, 2012.
- JUSTIN, *Razgovor s Trifunom*, Verbum, Split, 2011.
- KACZYNSKI, R. (ur.), *Enchiridion documentorum instaurationis liturgicae (1963-1973)*, I, Marietti, Torino, 1976.
- KARLIĆ, I., *Sveti sakramenti. Susret s Isusom Kristom u sakramentima Crkve*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2014.
- KARP, H., *La pénitence. Textes et commentaires des origines de l'ordre pénitentiel*, Neuchâtel, 1970.
- *Katekizam Katoličke Crkve*, Hrvatska biskupska konferencija – Glas koncila, Zagreb, 1994.
- KLEMENT ALEKSANDRIJSKI, *Odgojitelj*, III, 11, 63, M. Mandac (ur.), Služba Božja, Split, 2006.
- Klement RIMSKI, *Pismo Korinćanima*, Služba Božja, Split, 2007.
- KNIEWALD, D., *Liturgika*, Zagreb, 1937.
- *Kodeks kanonskog prava s izvorima 1917*, Glas Koncila, Zagreb 2007.
- KONGREGACIJA ZA KATOLIČKI ODGOJ, *Temeljni propisi za formaciju trajnih đakona*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1998.
- KONGREGACIJA ZA KLER, *Dar svećeničkog zvanja – Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis. Temeljne odredbe o svećeničkom odgoju i izobrazbi*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2017.
- KONGREGACIJA ZA NAUK VJERE, *Sacramentum poenitentie. Normae pastorales circa absolutionem sacramentalem, 16. iunii 1972*, br. X., u: R. KACZYNSKI (ur.), *Enchiridion documentorum institutionis liturgicae*, I, (1963-1973), Marietti, 1976., br. 2828, 873.
- KUREČIĆ, Z. (ur.), *Bizantsko-hrvatski Liturgikon*, Zagreb, 1999.
- *La tradition apostolique de saint Hippolyte. Essai de reconstitution*, B. BOTTE (ur.), Münster i. W., 1963.
- LEON VELIKI, *Epistolae* (PL 54).
- *Liturgikon*, Istočni Press, izdavačka kuća Eparhije kanadske, 2000.
- LODI, E., *Enchiridion euchologicum fontium liturgicorum*, CLV – Edizioni liturgiche, Roma, 1979.

- DRUGI VATIKANSKI KONCIL, Dogmatska konstitucija o Crkvi »Lumen gentium«, u: ISTI, *Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008.
- MAGGIANI, S., La seconda edizione del »Rito del Matrimonio« per la Chiesa che vive in Italia alla luce dei principi dell'adattamento liturgico, u: *Rivista liturgica* 6(2004.), 947-964.
- MALCHIODI, G. (ur.), *La lettera di S. Innocenzo 1. a Decenzio, vescovo di Gubbio: breve studio esegetico-storico*, Tipographia poliglotta vaticana, Roma, 1921.
- MARTENE, E., *De antiquis Ecclesiae Ritibus*, 1. I., c. VII, a. I, Antiarpiae, 1736.
- MATELJAN, A., ŠKAREC, T., Đakonat i đakonese. Povijest i budućnost đakonata žena u Crkvi, u: *Služba Božja* 50(2010.)1, 27-59.
- MATELJAN, A., *Otajstvo poslanja. Sakrament potvrde*, Crkva u svijetu, Split, 2004.
- MEYER, H. J, *Gottesdienst der Kirche. Handbuch der Liturgiewissenschaft. Eucharistie. Geschichte, Theologie, Pastoral*, IV, Verlag Fridrich Pustet, Regensburg, 1989.
- MIRKOVIĆ, L., *Pravoslavna liturgika ili nauka o bogosluženju Pravoslavne istočne crkve. Drugi, posebni deo (svete tajne i molitvoslalja) po liturgici V. Mitrofanocića i T. Tarnavskog*, Beograd, [3]1983.
- *Missale Romanum ex decreto sacrosancti Concilii Tirdentini*, Marietti, Roma, 1949.
- *Missale Romanum ex decreto sacrosancti concilii Tridentini restitutum summorum pontificium cura recognitum.* Editio prima iuxta typicam, Romae-Turonibus-Parisiis, 1962.
- *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti eocumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli PP. VI promulgatum, Ioannis Pauli PP. cura recognitum*, Editio tertia, Typis Vaticanis, 2002.
- *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti oecumenici Concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli PP. VI promulgatum*, Editio typica altera, Libreria Editrice Vaticana, 1975.
- MOHLBERG, L. C., (ur.), *Sacramentarium Veronense*, Herder editrice e libreria, Roma, 1978.
- MOHLBERG, L. C. (ur.), *Liber sacramentorum Romanae Aeclesiae ordinis anni circuli (Sacramentarium Gelasianum)*, Casa editrice Herder – Roma, 1981.
- MORIN, J. (ur.), *Sancti Cesarii Opera omnia*, I, Maredsous, 1937.
- MOULTON, H. K., (ur.), *The Analytical Greek Lexicon Revised*, Regency, Grand Rapids, Michigen, 1977.

- MÜLLER, P.-G., *Lukino evanđelje*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1996.
- NOCENT, A., Il matrimonio in Roma e nell'Occidente non romano, u: A. J. CHUPUNGCO (ur.), *Scientia liturgica. Manuale di liturgia. Sacramenti e sacramentali*, IV, Piemme, Casal Monferrato, 1998., 286-314.
- NOCENT, A., I tre sacramenti dell'iniziazione cristiana, u: A. J. CHUPUNGCO (ur.), *Anamnesis. La liturgia, i sacramenti: teologia e storia della celebrazione*, III/1, Marietti, Genova, 1986.
- NOCENT, A., Il matrimonio cristiano, u: RAZNI AUTORI, *Anamnesis. La liturgia, i sacramenti. Teologia e storia della celebrazione*, III/1, Marietti, Genova, 1986., 301-364.
- NOCENT, A., Il sacramento della penitenza e della riconciliazione, u: A. J. CHUPUNGCO (ur.), *Anamnesis*, III/1, Marietti, Genova, 1986., 133-203.
- NOCENT, A., La consacrazione delle vergini, u: I. SCICOLONE (ur.), *Anámnesis. I sacramentali e le benedizioni*, VII, Marietti, Genova, 1989, 12-29.
- NOCENT, A., Storia della celebrazione dell'eucaristia, u: S. MARSILI, A. NOCENT, M AUGÉ, A. J. CHUPUNGCO (ur.), *Anamnesis. Eucarsitia. Teologia e storia della celebrazione*, III/2, Casale Monferrato, 1983., 187-288.
- S. MARSILI, A. NOCENT, Il sacramento del matrimonio in occidente. Storia e teologia liturgica, u: I. ROGGER (ur.), *La celebrazione del matrimonio cristiano*, Edizioni Dehoniane, Bologna, 1977.
- *Nova vulgata Bibliorum sacrorum editio, Sacros. oecum. Concilii Vaticani II ratione habita iussu Pauli PP VI recognita, auctoritate Iohannis Pauli PP. II promulgata*, Librreria editrice Vaticana 1979.
- *Novi Vijenac molitava i bogoljubnih pjesama za hrvatski katolički puk biskupije bosanske i srijemske*, Tisak i naknada Prve hrvatske dioničke tiskare Osijek, 1925.
- *Obrednik biskupije Bosansko-djakovačke i Sriemske, izdan po naredbi preuzvišenog, presvietloga i prečastnoga gospodina Josipa Jurja Strossmayera biskupa bosanko-djakovačkoga i Sriemskoga, itd.*, Zagreb, tisak dioničke tiskare, 1878.
- *Ordinario della messa in 8 lingue*, Ancora, Milano, 1990.
- *Ordo celebrandi matrimonium*, Editio typica altera, Typis Polyglottis Vaticanis 1991.
- ORTEMANN, C., *Il sacramento degli infermi. Storia e significato*, LDC, Torino – Leumann, 1971.
- PAJIĆ, M., *Crkveni obredi i kršćanski običaji*, Sarajevo, 1892.
- PAPO, E. (ur.), ,*Agada – kazivanje o Prolasku. Transliteracija hebrejskog i ladino teksta, prevod*, Jeruzalem, 5756./1996.

- PAVAO VI., Apostolska konstitucija o sakramentu bolesničkog pomazanja »Sacramentum unctionem infirmorum«, u: Red bolesničkog pomazanja, 12.
- PAVAO VI., Apostolsko pismo motu proprio »Ministeria quedam«, u: *Rimski pontifikal*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1988., 9.
- PAVAO VI., Apostolsko pismo »Sacrum diaconatus ordinem«, 18. lipnja 1967., u: *AAS* 59(1967.), 697-704.
- PAVAO VI., Apostolska konstitucija o sakramentu potvrde »Divinae consortium naturae«, u: *Rimski pontifikal obnovljen prema odluci Svetog ekumenskog sabora II. vatikanskog a proglašen vlašću pape Pavla VI. Red potvrde*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1972.
- PAVAO VI., Constitutio apostolica de sacramento confirmationis Divinae consortium naturae, u: *Pontificale Romanum ex decreto sacrosancti concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli PP. VI promulgatum. Ordo confirmationis*, Typis Polyglottis Vaticanis, 1973.
- PAŽIN, Z., LUČIĆ, A., Posvetna molitva ređenja prezbitera na Zapadu i Istoku, u: *Diacovensia* 24(2016.)4, 629-643.
- PAŽIN, Z., SENJAN, D., Pomazanje u bogoslužju. Obredi blagoslova ulja i pomazanja sv. uljem u rimskoj liturgiji, u: *Crkva u svijetu* 48(2013.)3, 279-301.
- PAŽIN, Z., VIŠATICKI, K., Sveopća molitva Velikog petka, u: *Crkva u svijetu* 47(2012.)2, 210-234.
- PAŽIN, Z., VIŠATICKI, K., *Vlastiti misal Đakovačke i Srijemske biskupije*, Đakovo, 2013.
- PAŽIN, Z., Blagoslov zaručnika, u: *Vjesnik đakovačke i srijemske biskupije* 11(1995.), 539.
- PAŽIN, Z., Liturgija – povlašteno mjesto ispovijedanja vjere, u*: Bogoslovska smotra* 83(2013.)3, 601-617.
- PAŽIN, Z., Liturgijski život svećeničkih kandidata u đakovačkom Sjemeništu (1907. – 1987.), u: *Diacovensia* 14(2006.)2, 533-630.
- PAŽIN, Z., Mjesto sakramenta potvrde u kršćanskoj inicijaciji, u: I. DŽINIĆ, I. RAGUŽ (ur.), *Iščekivati i požurivati dolazak Dana Božjega. Zbornik radova u čast prof. dr. sc. Peri Aračiću prigodom 65. obljetnice života*, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu, Đakovo, 2009., 285-303.
- PAŽIN, Z., Nove misne molitve vazmenoga vremena u tipskom izdanju Rimskog misala iz 2002., u: *Diacovensia* 13(2005.)1,141-158.
- PAŽIN, Z., *Otajstvo je to veliko. Liturgija i teologija Reda slavljenja ženidbe*, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu, Đakovo, 2005.
- PAŽIN, Z., Prezbiter, navjestitelj i slavitelj Kristova djela spasenja, u: *Diacovensia* 18(2010.)2, 329-362.

- PAŽIN, Z., Različiti oblici liturgijskih blagoslova obitelji, u: *Diacovensia* 15(2007.)2, 71-89.
- PAŽIN, Z., Svećenički kandidati u bogoslužju, u: *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije* 143(2015.)1, 43-45.
- PAŽIN, Z., Svetkovina Bogojavljenja. Liturgijska i teološka analiza, u: *Diacovensia* 23(2015.)1, 89-106.
- PAŽIN. Z., Liturgijske nedosljednosti, u: *Vjesnik Đakovačke biskupije* 122(1994.), 152.
- PAŽIN. Z., Misa: kanon ili euharistijske molitve, u: *Vjesnik Đakovačke biskupije* 117(1989.), 99.
- PAŽIN. Z., Stari misal – novi misal?, u: *Vjesnik Đakovačke biskupije* 113(1985.), 92-93.
- PIO XII., Apostolska konstitucija »Sacramentum ordinis«, 30. studenoga 1947., u: H. DENZINGER, P. HÜNERMANN (ur.), *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i ćudoređu*, Đakovo, 2002.
- *Pismo Decenciju*, http://www.liturgia.it/decenzio_lettera.pdf (25. 5. 2017.).
- *Pontificale Romanum Clementis VIII ac Urbani VIII. iussu editum, postremo a SS domino nostro Benedicto XIV. recognitum et castigatum*, Venetiis 1823.
- *Pontificale Romanum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli Pp. VI promulgatum. De ordinatione diaconi, presbyteri et episcopi*, Editio typica, Libreria editrice Vaticana, 1968.
- *Pontificale Romanum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli PP. VI promulgatum. Ordo confirmationis.* Editio typica, Typis polyglotis Vaticanis, 1973.
- *Pontificale Romanum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II renovatum, auctoritate Pauli Pp. VI editum, Ioannis Pauli II Pp. II cura recognitum. De ordinatione Episcopi, presbyterorum et diaconorum*, Editio Typica altera, Libreria editrice Vaticana, 1990.
- *Pontificale Romanum ex decreto sacrosancti oecumenici concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli PP. promulgatum. Ordo benedictionis abatis et abatissae*, Editio typica, Libereria editrice Vaticana, 1978.
- *Pontificale Romanum. Editio princeps (1595-1596*), Edizione anastatica, Introduzione e Appendice M. Sodi, A. M. Triacca (ur.), Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1997.
- *Pontificale Romanum. Pars prima*, Typis Polyglottis Vaticanis, 1962.
- *Poslanica Diogenetu*, br. 5, 1-4, u: *Božanski časoslov obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora II. vatikanskog a proglašen vlašću pape Pavla VI. Časoslov rimskog obreda*, II, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1984., 613-614.

- DRUGI VATIKANSKI KONCIL, Dekret o službi i životu prezbitera »Presbyterorum ordinis«, u: ISTI, *Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2008.
- *Priručni obrednik. Dodatak Rimskom obredniku za Đakovačku biskupiju*, Đakovo, 1933.
- PROSPERO IZ AKVITANIJE, *De vocatione omnium gentium* I, 12 (PL 51, 664-665).
- PSEUDEO-KLEMENT, Epistula de virginitate, I, 2 u: *Patres apostolici*, F. X. Funk, F. Diekamp (ur.), II, Tübingen, 1913.
- RADIĆ, J. (ur.), *Bogoslužje. Misal i Brevijar za vjernike*, Makarska 1965.
- RADIĆ, J. (ur.), *Misal za sve dane u godini*, Makarska 1967.
- *Red primanja odraslih u kršćanstvo*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1974.
- REGINONE IZ PRÜMA, *De ecclesiastica disciplina libri duo*, 1, 190 (PL 132, 224-225a).
- RICHTER, K. *Teologija crkvenoga braka*, u: B. BAŠIĆ, Brak i obitelj u Europi danas, u: *Služba božja* 38(1998.)3, 259-293.
- RIGHETTI, M., *Manuale di storia liturgica. I sacramenti – i sacramentali*, IV, Ancora, Milano, 1959. (fototipsko izdanje 2005.)
- RIGHETTI, M., *Storia liturgica. La messa*, IV, Ancora, Milano, 1966. (fototipsko izdanje 2005.)
- *Rimski misal prerađen prema odluci svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog, objavljen vlašću pape Pavla VI, preuređen brigom pape Ivana Pavla II. Opća uredba iz trećeg tipskog izdanja*, Zagreb, 2004.
- *Rimski misal*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1980.
- *Rimski misal. Red mise*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1969.
- *Rimski obrednik izdan po naredbi pape Pavla V. i pregledan brižljivošću drugih papa a oblašću svetoga G. N. pape Pija IX., udešen prema Zakoniku kanonskoga prava*, po tipskom izdanju rimskom, Tisak Nadbiskupske tiskare, Zagreb, 1929.
- *Rimski obrednik obnovljen odlukom svetog općeg sabora Drugog vatikanskog, proglašen vlašću pape Pavla VI. Red pristupa odraslih u kršćanstvo*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1998.
- *Rimski obrednik obnovljen odlukom svetog općeg sabora Drugog vatikanskog, proglašen vlašću pape Pavla VI. Red krštenja*, Zagreb, 1970.
- *Rimski obrednik obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog a proglašen vlašću pape Ivana Pavla II. Blagoslovi*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1987.

- *Rimski obrednik obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora II. Vatikanskog a proglašen vlašću pape Pavla VI. Red pristupa odraslih u kršćanstvo*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1974.
- *Rimski obrednik obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora II. vatikanskog, a proglašen vlašću pape Pavla VI. Red vjenčanja*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1970.
- *Rimski obrednik obnovljen prema odluci svetog općeg sabora Drugog vatikanskog, proglašen vlašću pape Pavla VI. Red pokore*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2009.
- *Rimski obrednik obnovljen prema odluci svetog općeg sabora Drugog vatikanskog, proglašen vlašću pape Pavla VI. Blagoslovi*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2007.
- *Rimski obrednik obnovljen prema odluci svetoga općeg sabora Drugog vatikanskog, a proglašen vlašću pape Pavla VI. Red sprovoda*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2003.
- *Rimski obrednik, obnovljen prema odluci svetoga općega sabora Drugog vatikanskog, proglašen vlašću pape Pavla VI. Red bolesničkog pomazanja i skrbi za bolesne*, Zagreb, 2009.
- *Rimski pontifikal obnovljen prema odluci Svetog ekumenskog sabora II. vatikanskog a proglašen vlašću pape Pavla VI. Red potvrde*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1972.
- *Rimski pontifikal obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog, a proglašen vlašću pape Pavla VI. Službe u Crkvi, ređenja, posvete, zavjetovanja*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1988.
- *Rimski pontifikal prerađen odlukom Svetog općeg sabora Drugog vatikanskog, objavljen vlašću pape Pavla VI., preuređen brigom pape Ivana Pavla II. Ređenje biskupa, prezbitera i đakona*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2000.
- *Rito del matrimonio CEI, Rituale Romano*, 2004.
- *Rituale Romano-Colocense, seu Formula agendorum in administatione sacramentorum et caeteris Ecclesiae publicis fonctionibus rite obeundis observanada ac in usum colocensis, et comprovintialium dioecesum accomodata*, Budae, Typis regiae Universitatis pestiensis, 1798.
- *Rituale Romano-Zagrabiense sdeu formula agendeorum in administratione sacramentorum caeteris Ecclesiae publicis functionibus rite obeundis observanda, ac in usum Zagrabiensis diaecesis accomodata, et utilibus additamentis aucta*, M. Vrhovac (ur.), Zagrabiae, 1796., 173-188.
- *Rituale Romanum ex decreto sacrosancti oecumenici concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli PP. VI promulgatum. Ordo celebrandi matrimonium*, Editio typica, Typis polyglottis Vaticanis, 1969.

- *Rituale Romanum ex decreto Sacrosancti oecumenici concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Ioannis Pauli II promulgatum. De benedictionibus*, Editio typica. Typis Polyglottis Vaticanis MCMLXXXIV. Reimpresio 1985.
- *Rituale Romanum Pauli V Pontifici Maximi jussu editum, aliorumque pontificium cura recognitum atque auctoritate Ssmi D. N. Pii Papae XI ad normam Codicis juris canonici accomodatum*, Editio prima juxta typicam, sumptibus et typis Friderici Pustet S.Sedis Apostolicae et Rituum congreg. typographi, Ratisbonae, 1925.
- *Rituale Romanum, Editio princeps (1614).* Edizione anastatica, Introduzione e Appendice a cura di Manlio Sodi – Juan Javier Flores Arcas, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 2004.
- *Rituale Strigoniense, seu formula agendorum In Administartione sacramentorum, ac caeteris Ecclesiae Publicis functionibus. Jussu, et authoritate celsissimi, ac reverendissimi S.R.I. Principis Domini, domini Emerici e comitibus Eszterházy de Galantha, archi-episcopi Strigoniensis Sacrae Sedis Apostolicae legati nati, primatis regni Hung. &c. &c.* Editio secunda, Tyrnaviae, Typis Collegii Academici Soc. Jesu anno D. 1772.
- RITZER, K., *Formen, Riten und religiöses Brauchtum der Eheschließung in den christlichen Kirchen des ersten Jahrtausends*, Liturgiegeschichtliche Quellen und Forschungen, 38, Münster, 1982.
- DRUGI VATIKANSKI KONCIL, Konstitucija o svetoj liturgiji »Sacrosanctum concilium«, u: ISTI, *Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008.
- SACRA CONGREGATIO PRO SACRAMENTIS ET CULTU DIVINO, Instructio »Inestimabile donum« de quibusdam normis circa cultum mysterii eucharistici, 3 aprilis 1980., u: *AAS* 72(1980.).
- ŠAGI-BUNIĆ, T., *Povijest kršćanske literature*, I, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1998.
- SAINT-ROCH, P. (ur.), *Le Sacramentaire Gélasien d'Angoulême*, Corpus Christianorum, ser. Latina, CLIXC., Brepols, Turnhout, 1987.
- ŠAŠKO, I., Sakrament potvrde kao teološko-liturgijski izazov promišljanju i osmišljavanju pastorala, u: *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije* 125(1997.)2, 80-85.
- SCHNITZLER, T., *O značenju sakramenata*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1998.
- SCHULTE, F., *Canones et decreta Concilii Tridentini ex editione romana a. 1834 repetit. Accedunt S. Congr. Card. Conc. Trid. Interpretum Declarationes ac Resolutiones*, Lipsiae, 1853.

- SCICOLONE, I., Unzione degli infermi, u: A. J. CHUPUNGCO (ur.) *Anamnesis*, III/1, Marietti, Genova, 1986., 205-242.
- ŠKALABRIN, N., *Ženidba. Pravno-pastoralni priručnik*, Đakovo, 1995.
- ŠKARICA, M., Potvrda, sakrament punine dara duha Svetoga, u: *Bogoslovska smotra* 71(2001.)4, 497-528.
- *Službene vijesti HBK* 2(1994.), 8.
- SORCI, P., Il paradigma del venerdì santo, u: *Rivista liturgica* 97(2010.)6, 935-943.
- SRAKIĆ, M., JARM, A. (ur.), *Pomirbeno slavlje*, Biskupski ordinarijat, Đakovo, 1978.
- SVETI ZBOR ZA BOGOŠTOVLJE, Immensae caritatis, 1, IV, u: *AAS* 65(1973.), 157-164.;
- SVETI ZBOR ZA BOGOŠTOVLJE, Liturgicae instaurationes, u: *AAS* 62(1970.), 692-704.
- TERTULIJAN, Ad uxorem, u: E. DEKKERS (ur.), *Corpus christianorum Series Latina*, Brepols, Turnhout, 1954.
- TERTULIJAN, *Spis o krstu*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1981.
- THE LITURGICAL COMMISSION OF THE INDONESIAN BISHOPS' CONFERENCE, A Brief synthesis of Liturgical Developments in Indonesia, Malaysia, and Singapore prepared for liturgical congress in Rome, u: CONGREGAZIONE PER IL CULTO DIVINO, *Convegno dei presidenti e segretari delle commissioni nazionali di liturgia*, Città del Vaticano, Aula del Sinodo, 23-27 ottobre, 1984. (rukopisi).
- THEINER, A., *Acta genuina s. oec. conc. Tridentitni*, I, Zagreb, 1874., 590-591.
- *Ti si Krist – za nas i za se ljude. Izjave i odluke Druge biskupijske sinode đakovačke i srijemske*, Nadbiskupski ordinarijat, Đakovo, 2008.
- TOMIĆ, C., *Evanđelja djetinjstva Isusova*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1971., 32.
- TOMIĆ, C., *Tajna vjere*, Veritas, Zagreb, 1981.
- *Trebnik*, Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve, Beograd, 1983.
- TRIACCA, A. M., La »celebrazione« del matrimonio: aspetti teologico-liturgici. Contributo alla spiritualità sacramentarla e alla pastorale liturgica, u: TRIACCA, PIANAZZI (ur.), *Realtà e valori del sacramento del matrimonio* (Convegno di aggiornamento: Roma, Facoltà di teologia dell'Università Pontificia Salesiana, 1-4 novembre 1975), Roma, 1975., 103-150.
- Usp. KONGREGACIJA ZA NAUK VJERE, Instrukcija »Ad resurgendum cum Christo« od 15. kolovoza 2016., http://www.vatican.va/roman_curia/

congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20160815_ad-resurgendum-cum-christo_it.html Hrvatski tekst dostupan na: https://www.bitno.net/vijesti/vatikan-izdao-nove-naputke-pokopima-kremaciji-procitajte-sto-porucili/ (1. 9. 2017.).

- VAGAGGINI, C., *Il Cannone della Messa e la riforma liturgica*, Torino – Leumann, 1966.
- VERAJA, F. (ur.), *Nedjeljni i blagdanski Misal*, Rim, 1966.
- VOGEL, C., ELZE, R. (ur.), *Le pontifical Romano-germanique du dixième siècle. Le Texte*, I-II, Biblioteca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano, 1963.
- VOGEL, C. (ur.), *Il peccatore e la penitenza nel medioevo*, LDC, Torino, 1970.
- VOGEL, C. (ur.), *Il peccatore e la penitenza nella Chiesa antica*, LDC, Torino, 1967.
- VOGEL, C., Les rites de la célébration du mariage, leur signification dans la formation du lien durantle haut moyen âge, in: *Il matrimonio nella società medievale*, I, Spoleto, 1977., 418-419.
- ZAGORAC, V., *Kristova otajstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1998.
- *Zakonik kanonskoga prava proglašen vlašću pape Ivana Pavla II.*, Glas Koncila, Zagreb, 1998.
- ZERFASS, R., *Lektorendienst. 15 Regeln für Lektoren und Vorbeter*, Leipzig, 1967.

BIBLIOTEKA DIACOVENSIA

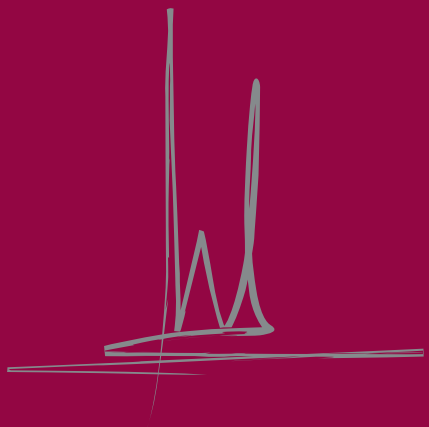

ISBN 978-953-6935-45-1
9 789536 935451

CIJENA 149,00 kn